ПЕТЪР АНГЕЛОВ

5831

Средновековната българска дипломация

ПАРАДИГМА

СРЕДНОВЕКОВНАТА БЪЛГАРСКА ДИПЛОМАЦИЯ

Парадигма

559634

Петър Ангелов

Средновековната българска дипломация

Парадигма
София, 2011

5831

№ .

1-0000216148

СРЕДНОВЕКОВНАТА БЪЛГАРСКА ДИПЛОМАЦИЯ

© Проф. Петър Ангелов – *автор*
© Издателство „Парадигма", 2011
ISBN 978-954-326-144-4

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД 7

ПЪРВА ГЛАВА
ИЗВОРИ ЗА ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА ДИПЛОМАЦИЯ 25

ВТОРА ГЛАВА
ДИПЛОМАЦИЯТА НА СЛАВЯНИ И ПРАБЪЛГАРИ VI-VII В. 49

ТРЕТА ГЛАВА
ЦЕЛИ И ПРИНЦИПИ НА БЪЛГАРСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА ДИПЛОМАЦИЯ 71

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА
ИДЕОЛОГИЧЕСКИ ОСНОВИ И АРГУМЕНТИ В ДИПЛОМАТИЧЕСКИТЕ ПРЕГОВОРИ 113

1. Дипломация от позиция на силата 115
2. Религиозни аргументи 126
3. Исторически аргументи 150
4. Правно-етични аргументи 168
5. Аргументи от друго естество 183
6. Изкуството да се лавира в дипломатическите преговори 193

ПЕТА ГЛАВА
ПЪТИЩА И СРЕДСТВА ЗА ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ДИПЛОМАТИЧЕСКИ КОНТАКТИ 205

1. Срещи между владетелите 205
2. Пратеничества 226

ШЕСТА ГЛАВА
ПОДАРЪЦИТЕ В ДИПЛОМАЦИЯТА НА СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БЪЛГАРИ **259**

1. Даряването като задължителен елемент в дипломатическия церемониал 264
2. Даровете – условие за сключване на дипломатически споразумение 269
3. Даровете като подкуп 279
4. Какво са получавали и дарявали българските владетели ... 283
5. Смисъл и значение на даряването на подаръците 290

ЗАКЛЮЧЕНИЕ **297**

Резюме 303

Résumé 306

ДОГОВОРИТЕ НА СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛАРИЯ **309**

ДИПЛОМАЦИЯ НА ДИНАСТИЧНИТЕ БРАКОВЕ **326**

ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ЦЕРЕМОНИАЛ **342**

ИЗВОРИ Кирилица 359

ИЗВОРИ Латиница 361

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА Кирилица 365

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА Латиница 376

Увод

Терминът „дипломация", с който се обозначава една съществена страна от външната политика на всяка държава, намира разпространение в Европа едва от края на XVIII в.[1] Неговият произход обаче ни отвежда още към античната епоха. Известно е, че в езика на древните гърци с думата „диплома" били обозначавани две сдвоени дъсчици, които се давали на пратениците в потвърждение на технните пълномощия. Възникването на дипломацията е продължителен процес, чиито корени откриваме в зората на човешката цивилизация. Установено е, че още в първобитните общества постепенно се наложили специфични средства и пътища за мирно регулиране на междуплеменните отношения. Това станало възможно благодарение на съществуващите сходства, както в общественото развитие, така и в обичаите и сакралното право на отделните етноси.[2] С развитието на човешката цивилизация дипломацията непрекъснато променя

---

[1] *Д. Левин.* Дипломатия, ее сущность, методы, формы. М., 1962, с. 3 сл.; *St. Nanlik.* Narodziny novozytnej diplomacji (Naissance de la diplomatie moderne). Wroclaw. 1971, p. VII; *G. Mattingly.* The First Resident Embassies: Medieval Italian Origins of Modern Diplomacy. – Speculum, 12,1937, No 4, p. 423 sq. За най-ранната употреба на термина „дипломация" в неговия нов смисъл вж. *Й. Големанов,* Основни начала на дипломацията, С., 1989, с.21. Приема се, че за първи път понятието „дипломатически корпус" се появява във Виена около средата на XVIII в., а в Англия думата „дипломация „започва да се употребява от края на същия век

[2] *R. Numelin.* The Beginning of Diplomacy. New York, 1950.

своя облик в зависимост от характера на установените социално-икономически отношения в обществото. Своето въздействие оказват също така религиозните вярвания, правните норми и господстващите морално-етичните схващания. Постепенно се очертават три основни фактора, които породили нуждата от дипломатическа дейност, а именно войната, мирът и търговията. Тяхната роля става особено видима след възникването на робовладелските империи и градове държави, чиято външна политика се опирала все по-често на съчетаването на мирни и военни средства. Важно значение има и появата на писмеността, която допринесла за усъвършенстването на дипломатическата практика и улеснила контактите между отделните страни. Установени били нови правила и принципи в упражняването на дипломатическата дейност, които в известен смисъл започват да играят ролята на международно право[3]. Именно през античността се утвърдили редица средства, форми и институции на дипломацията които продължават съществуването си и през Средновековието. Свидетели сме как дипломацията постепенно се превръща в една своеобразна система от свързани и взаимнозависими помежду си елементи. На първо място в тази система важно място се отреждат на близките или по-далечни външнополитически цели на държавата, чието постигане изисквало упражняването на дипломатическа дейност. Към тях трябва да се прибавят прилаганите разнообразни форми и методи за успешното реализиране на поставените цели – примирия, мирни договори, военни съюзи, търговски съглашения, династични бракове и пр. Практическото им осъществяване ставало чрез преговори, водени посредством писмена кореспонденция, пратеничества или лични срещи между владетелите.

[3] История на дипломацията. Т. 1. С., 1961, 7-98; *Д. Левин.* История международного права. М., 1962, с. 8 сл.; *Fr. Adcock et D. Mosley.* Diplomacy in Ancient Greece. Thales et Hudson, p. 9 sq.

Към системата на дипломацията се отнасят и съответните институции, които организирали дипломатическата дейност. Една от основните им задачи била, както посрещането на чужди пратеничества и осигуряване на подходящи условия за преговори, така и подготовката на кадри, от чийто състав се избирали участниците в различните мисии. Важна задача била и събирането на информация за нравите, обичаите и традициите на потенциалните дипломатически партньори. Тази дейност до известна степен можем да оприличим с функциите на съвременните разузнавателни служби.[4]

Не на последно място в системата на дипломацията трябва се включат идеологическите принципи и разнообразните аргументи, върху които се основавали водените преговори. Взети в съвкупност, методите, формите, принципите и аргументите съставляват според някои изследователи т.нар. изкуство на дипломацията.[5] Колкото по-добре било овладявано то, толкова по-значими се очаквали да бъдат и постигнатите резултати във външната политика.

Посочените елементи в една дипломатическа система са исторически обусловени и не могат да бъдат открити и разграничени в еднаква степен за всички исторически епохи. Само конкретно-историческият подход в изследването на дипломацията може да даде отговор на въпроса, кога тя се заражда и превръща в своеоб-

---

[4] Вж за тази функция интересното изследване на *Фр.Дворник*, Произход на разузнавателните служби. С., 1997.

[5] *Д. Левин*. Дипломатия..., с. 43. За различните определения и дефиниции на дипломацията и нейните съставни части вж. пак там, с. 7, сл.; *Й. Големанов*, цит.съч. с.19 сл. Ясно е,че понятието се използва за обозначаване на различни неща. В едни случаи като синоним на външната политика, в други означава преговори. Употребява се понякога и за наименование на институциите, които организират дипломатическата дейност. В по-широк смисъл понятието може да се схване и като умение и ловкост, в други случаи като лицемерие или коварство при воденето на преговорите. В авторитетния Оксфордски речник на английския език дипломацията се дефинира като като „водене на международни отношения чрез преговори".

разна система. Не е трудно да се види, че един е бил нейният облик и роля в живота на първобитните общества, съвсем друго става значението й през античността, за да се стигне до нови съществени промени в характера й с настъпването на Средновековието. През споменатите епохи може да се проследи, от една страна, как се изгражда и развива дипломатическата система в тясна връзка с особеностите на социално-политическия живот, от друга – да се установи приемственост по отношение на някои принципи и методи, наложили се през вековете като общоприети и традиционни.

Казаното дотук се отнася най-вече за т.нар. условно „стара" дипломация, чиито основни характеристики откриваме в античността и Средновековието. Тя била провеждана „ad hoc" т.е. без наличието на постоянни дипломатически представителства, без ясно обособено международно право, в обстановка на доста разнородни по своята степен на политическо и културно развитие държавни образувания. Тези особености на „старата" дипломация, разбира се, не дават основание да се подценява нейното място и значение. Разпространената представа, че през Средновековието царял законът на „юмручно право", че естественото състояние в отношенията между държавите било войната, не е съвсем точна и пълна. Насилието и „езикът" на оръжието, в никакъв случай не могат да бъдат единствените характеристики, когато говорим за отношенията между средновековните държави. Безспорно е обаче, че средновековната дипломация притежава редица особености, които я отличават от съвременните представи за нея. Тези особености се дължат преди всичко на специфичните социално-икономически и политически условия, в които възникнало и се развило средновековното общество. Известно е, че краят на античността бил свързан с коренни промени в политическата карта на европейския континент предизвикани от разпадането на Римската империя. На историческата сцена се появили нови племена, създали се нови държави, оформили се нови народности. [6] Същевременно в Югоизточна Европа, там където възникнала българската държава,

[6] История на дипломацията. Т. 1, с. 99 сл.

продължила да съществува Византия, която съхранила и приспособила съобразно новите условия много от античните традиции в областта на политическия живот, правото, дипломацията, културата и пр. С други думи, налице било неравномерно обществено-политическо развитие, което дало своето отражение върху формирането и характера на средновековната дипломация. През разглежданата епоха, от една страна, може да се говори за създаването на междудържавни отношения, а, от друга – за отношения между държави и отделни племенни съюзи, княжества, градове-републики и пр. Това създало своеобразие във водената дипломатическа дейност, като се има предвид, че появилите се на историческата сцена нови племена и народи внесли нещо оригинално и специфично в международните отношения.

Наложилите се феодални форми в икономическия и политически живот определят и една друга черта в средновековната дипломация, която се забелязва особено отчетливо на Балканите през XIII–XIV в. Тогава в резултат на засилването на политическия сепаратизъм се появила своеобразна „вътрешна дипломация" в рамките на една държава, осъществявана между отделни независими или полузависими господари. В желанието си да намерят стабилна политическа опора и закрила в много случаи техните дипломатически ходове влизали в рязко противоречие с основните цели и външнополитическа ориентация на държавата като цяло.

Друга важна особеност в развитието на средновековната дипломация е свързана с голямата роля на църквата. Идеите на християнството и установените от него морално-религиозни норми във всекидневния живот се прилагали широко и задължително в дипломатическата практика на средновековните държави. Важна роля за изработването на единни правила за поведение във външнополитическите отношения играели и църковните събори, чиито решения се смятало, че имат задължителна сила в християнския свят.[7] Религията оказала голямо влияние както върху външните, чисто формални страни на дипломатическата

[7] *Д. Левин.* История международного права, с. 29

дейност, така и при оформянето на своеобразни идеологически аргументи, използвани в преговорите.

Обстоятелството, че през Средновековието църквата притежавала относително голяма самостоятелност и тежест в цялостния живот на обществото, дава основание да говорим и за наличието на самостоятелна църковна дипломатическа дейност. Тя се водела между отделните църковни организации и била свързана с разрешаването на различни канонични въпроси, религиозни спорове и пр. В това отношение могат да ни служат за пример най-вече отношенията между двата основни центъра на християнския свят през Средновековието – Рим и Константинопол, които претърпели сложна еволюция, за да достигнат в крайна сметка до точката на остра конфронтация. В редица случаи обаче църковната дипломатическа дейност нямала самостоятелен характер, а е била свързана повече или по-малко с политическите интереси на една или друга държава. Това се отнася особено до православния свят, където по силата на установени традиции светската власт винаги доминирала над духовната. Владетелите могли да подчинят изцяло на своите интереси църквата, когато били изправени пред разрешаването на разнообразни външнополитически въпроси. По-голяма самостоятелност в своята дипломация притежавала единствено Римската църква, чиито представители с особена ревност поддържали идеята за примата на църковната власт над светската. Римските папи били в състояние да провеждат независима дипломатическа дейност, чиято главна цел си оставала разширяване на влиянието им както в страните на християнския свят, така и сред езически племена и народи.

Преди Покръстването има всички основания да бъде обособен един, да го наречем условно, езически етап в развитието на българската средновековна дипломация, когато тя се развивала под непосредственото влияние на опита и традициите на прабългари и славяни.[8] Още преди създаването на държавата

[8] *P. Angelov.* La diplomatie médiévale bulgare. – BHR, 1982, No 4, p. 71 sq.

двата етноса се включили активно в политическите взаимоотношения на европейския континент и водели оживена дипломатическа дейност. Един от техните постоянни външнополитически партньори била Византия, която използвала всевъзможни средства – военни и дипломатически – да запази своите територии и приобщи по някакъв начин варварския свят в орбитата на своята политика. Дългогодишните контакти между прабългари и славяни, от една страна, и Византия, от друга, още в преддържавния период спомогнали двата етноса да възприемат и прилагат някои от принципите и методите на византийската дипломация.

Друг важен фактор, който оказал въздействие върху насоките на средновековната дипломация била владетелската институция. В редица случая владетелят имал решаваща дума, както при воденето на преговорите, така и при подписването или ратифицирането на договорите и при полагането на съответните клетви. Той на практика разполагал с неограничени правомощия – бил едновременно законодател, съдия и главнокомандващ. Тези негови многостранни функции са тясно свързани с господстващата през Средновековието самодържавно-религиозна представа, че е наместник на бога на земята.[9] Това между другото му давало основание да се счита за собственик на цялата територия на държавата и да разполага с нея, както намери за добре. С важната роля на владетеля в дипломацията трябва да се обясни и един често срещан тип пратеничества през Средновековието. Посредством тях дадена страна уведомявала своите съседи за настъпила смяна на трона, било по законен път или чрез преврат. В едни случаи се потвърждавало, че съществуващите договори и занапред ще бъдат спазвани, а в други, че те стават невалидни.

---

[9] *Д. Ангелов.* Към въпроса за царската власт в средновековна България. – В: Сб. В памет на Ал. Бурмов. С., 1973, 158-162; *П. Петров.* Владетел и власт във Втората българска държава. – В: България 1300. Институции и държавна традиция. С., 1981, 161-184; *П. Ангелов.* Ролята на средновековния български владетел в дипломаоцията – В: Сб Личността в историята. Алтернативата в историята, С., 1995, с.9-16.

Към условията, които оказват влияние върху средновековната дипломация, може да прибавим и това, че тя се развивала при липсата на твърдо установено и регламентирано международно право, както и в условията на несигурни и невинаги надеждни средства за комуникация. Това естествено предопределяло и немалката роля на фактора „случайност" в постигането на един или друг резултат от проведената дипломатическа дейност. През Средновековието не съществували специални международни институции, които да следят за спазването на постигнатите договори и да предприемат санкции срещу нарушителите. Въпреки своя огромен авторитет църквата невинаги е била в състояние да играе такава роля, особено що се отнася до източноправославния свят, където се намирала в подчинение на светската власт.

Изследването на дипломацията през Средновековието изисква да се познават добре начинът на мислене и манталитета на хората заети в нея. Очевидно не всички понятия от съвременния дипломатически речник са подходящи при нейната характеристика. Известно е, че ценностната система на средновековния човек има своя особена специфика, която съвсем не отговаря и даже в някои случаи противоречи на съвременните представи за света, за обществото и за отношенията между отделните държави. Средновековният човек, подчинен на редица условности, влагал в понятията за дълг, истина, справедливост, полза и разум по-различен смисъл, отколкото този, който ние влагаме сега. Определящи преди всичко били господстващия през епохата религиозен мироглед и силата на предаваните от поколение на поколение традиции, обичаи и пр. Ето защо без познаване на този специфичен мироглед е трудно, а понякога и невъзможно да вникнем в същината на средновековната дипломация и да изясним, както теоретичните принципи върху които я е почивала, така и смисъла и важността на аргументите, с които си е служела. В тази връзка не без значение е също така да се познават взаимните представи, които създали едни за други различните народи в хода на многовековното си общуване. При взимането на дадени

дипломатически решения било възможно господстващите етническите стереотипи и предразсъдъци да се окажат често пъти далеч по-действени, отколкото преценката на конкретните обстоятелства. Създаденият образ на „другия" нерядко ставал решаващ както в подбора на потенциални съюзници, така и в избора на определена тактика във воденето на преговорите.[10]

Наред с посочените дотук особености на средновековната епоха, дали своето отражение върху формирането и характера на дипломацията на европейския свят, следва да бъдат изтъкнати и някои специфични фактори, оказали влияние върху развитието на средновековната българска дипломация.

На първо място трябва да се отбележи, че българската държава възниква и се развива върху земи, които открай време са представлявали важно кръстовище между Азия и Европа. Тази констатация важи не само за античната епоха, но и за Средновековието, когато българската държава се озовавала неведнъж в центъра на сложни политически събития. С други думи, централното място, което е заемала България в Югоизточна Европа, предопределило наличието на контакти с редица държави и народи. Това естествено изисквало непрекъснато усъвършенстване на дипломатическата дейност, която постепенно заела значително място във външната политика на държавата.

Друга характерна черта в развитието на средновековната ни дипломация е свързана с обстоятелството, че България се създала в непосредствена близост до Византийската империя или по-точно казано – върху нейни бивши територии. Това съседство, продължило през цялото Средновековие, оказало значително влияние върху цялостния политически, обществено-икономически и културен живот на страната. Вече бе подчертано, че Византия възприела, доразвила и усъвършенствала в условията на господстващата християнска религия част от методите и

[10] Вж. *П.Ангелов*. България и българите в представите на византийците VII-XIVв., С., 1999.

средствата на римската дипломация. Поради това неслучайно се смятало, че византийските императори водели най-изкусната, гъвкава и умела дипломация в средновековна Европа, което им позволявало да излизат често победители в тежки и напрегнати външнополитически ситуации. Непрекъснатите контакти на българските владетели с Византия естествено спомогнали с течение на времето да бъдат възприети и прилагани някои от средствата и методите на византийската дипломация.

Външното влияние идващо главно от Константинопол не означава обаче, че българската дипломация била лишена от свой собствен облик и специфични черти. В нейното развитие и формиране определена роля изиграли и „варварските" традиции на славяните и особено на прабългарите. Това обяснява до голяма степен защо още в първите години от самостоятелното си съществуване България се проявила като един зрял външнополитически партньор, който си служел умело с различни дипломатически методи и форми и знаел как да защищава своите интереси.

В историческата наука досега не е правен опит българската средновековна дипломация да бъде разгледана като система със свое самостоятелно място във външната политика на страната. Ето защо една от главните задачи на настоящия труд е да се направи типологически анализ на тази система. Той включва на първо място характеристика на нейните най-важни елементи и връзката помежду им. Изясняват се също така факторите, които оказват оказали влияние върху тяхното възникване и развитие. Този анализ ще има за цел да се очертае по-релефно ролята на дипломацията във външната политика на средновековна България, белязана както от моменти на възход, така и от моменти на упадък. В изследването ще бъде направен опит да бъдат формулирани и основните принципи, от които са се ръководили българските владетели в постигането на външнополитическите си цели. За пръв път се поставя на разглеждане и проблемът за отражението на мирогледа на средновековния българин в полето на дипломацията. В тази връзка се прави типологичен анализ на видовете

аргументи, с които са били защитавани едни или други позиции по време на преговори. Засегнати за първи път са и някои въпроси относно дипломацията на славяни и прабългари, анализират се начините и средствата, чрез които се е осъществявала дипломатическата дейност, характерът на институциите, занимаващи се с тази дейност, някои от елементите на дипломатическия церемониал и пр.

Опитът за типологичен анализ наложи привличането на извори от различно време, естество и произход, които дават една многолика представа за конкретните прояви на българската дипломация. Нашият стремеж беше направените основни изводи и типологични построения да не останат само в сферата на предположенията и историческата логика, но да са подкрепени от достатъчно убедителен доказателствен материал. За съжаление не във всички случаи това се оказа възможно главно поради оскъдната изворова база. Исторически примери, върху които изграждаме нашите наблюдения и анализи са в преобладаващата си част от времето на хан Тервел, хан Крум, хан Омуртаг, княз Борис, цар Симеон, цар Калоян, цар Иван Асен II, цар Михаил III Шишман и цар Иван Александър. Макар и невинаги с еднаква стойност, използваните извори покриват в общи линии най-значимите периоди от политическото развитие на средновековна България. Всичко това позволява в крайна сметка да се създаде една относително пълна представа за развитието и характера на системата на средновековната българска дипломация.

Характерът на възприетия изследователски подход предопредели също така позоваването на различни конкретни факти да не става винаги в строг хронологичен порядък, а в зависимост от тяхната значимост и следвана типология. При това се наложи едни и същи събития и дипломатически акции да бъдат разглеждани по няколко пъти, но под различен ъгъл в зависимост от аспектите на изследвания проблем.

Разбира се, разрешаването на поставените по-горе цели не би станало възможно без всички онези достижения на нашата и

чуждата медиевистика, които спомогнаха да се изгради една цялостна представа за политическото развитие на средновековна България и за основните насоки в нейните отношения с другите страни. На първо място заслужават да бъдат споменати трудовете на видните медиевисти К. Иречек, В. Златарски, П. Мутафчиев, П. Ников, Ю. Трифонов и др.[11] Тяхната заслуга се състои не само в привличането и критичното интерпретиране на разнообразен изворов материал, но и в стремежа да се даде една задълбочена оценка, както на постиженията, така и на неуспехите на средновековната българска дипломация.

В настоящата работа са използвани и трудовете на редица български историци от следващото поколение медиевисти, които не са си поставяли за цел цялостното изследване на бъл-

[11] *К. Иречек.* История на българите. Под ред. на П. Петров. С., 1978; *В. Златарски.* История на българската държава през средните векове. Т. 1-3. Под ред. на П. Петров и Д. Ангелов. С., 1970-1972; *Същият.* Сюлейманкьойски надпис. – В: Избр. произв. Т. 1, 68-121; *Същият.* Клятва у езических болгар. – В: Избр. произв. Т. 1, 181-190; *Същият.* Известието на Ибрахим-Ибн-Якуба за българите от 965. – В: Избр. произв. Т. 2. С., 1984, с. 70 сл; *Същият.* Гръцко-български съюз през 1204-1205 г.; пак там, с. 376 сл.; *Същият.* Писмата на византийския император Романа Лакапена до българския цар Симеона. – СбНУНК, 13, 1896, 282-322; *П. Мутафчиев.* Русско-болгарские отношения при Святославе. – В кн. му: Избр. произв. Т. 2, 223-257; *Същият.* Маджарите и българско-византийските отношения през третата четвърт на X в.; Пак там, 441-478; *Същият.* История на българския народ. Т. 1-2. С., 1943; *Същият.* Сръбското разширение в Македония през средните векове. – Македонски преглед, I, 1925/1926, 4, с. 1-25; *Същият.* Към въпроса за българо-румънските отношения през средните векове. – ГСУ-ИФФ. 28, 1932, 1-50; *П. Ников.* Българо-унгарски отношения от 1257 до 1277. – СпБАН, 11, 1920, 1-220; *Същият.* Българската дипломация в началото на XIII в. – БИБ, 1, 1928, № 3, 76-108; *Същият.* Татаро-български отношения през средните векове с оглед към царуването на Смилеца. – ГСУ-ИФФ, 15-16, 1921, 1-95; *Същият.* История на Видинкото княжество до 1323 г. – ГСУ-ИФФ, 18, 1922, 1-124. Тук следва да се спомена и две работи на *Ю. Трифонов*, които имат отношение към българската средновековна дипломация: Към въпроса за византийско-българските договори с езически обреди. – ИБАИ, 11, 1937, 1938, 263-282; Деспот Иван Александър и положението из България след Велбуждката битка. – СпБАН, 43, 19301 61-93.

гарската средновековна дипломация, но са разкрили редица моменти от нейните прояви. Това са проучванията най-вече на Ив. Дуйчев, Ал. Бурмов, Д. Ангелов, П. Петров, Г. Цанкова-Петкова, В.Тъпкова–Заимова, В. Гюзелев, Й. Андреев, Хр.Коларов, Ив. Божилов и др.[12]

---

[12] *Ив. Дуйчев.* Приноси към средновековната българска история. – В: Българско Средновековие, 216-259; *Същият.* От Черномен до Косово поле. Пак там, 546-587; *Същият.* Одна из оссобенностях ранне-византийских мирных договоров. – BHR, 1969, 5, 64-70; *Същият.* A prupos du traité bvzantino-bulgare de 814-815. – In: Studia in honorem V. Besevliev. S., 1978, p. 500-503; *Idem.* On the Treaty of 927 with the Bulgarians. – DOP, 1978, p. 219-253; *Idem.* Rapporti fra Venezia a la Bulgaria nel Medioevo. – In: Venezia e il Levante fino al sec. XV. Firenze, 1973, p. 237-258; *Ал. Бурмов.* История на България по времето на Шишмановци. – В кн. му: Избр. произв. Т. 1, С., 1968. 220-279; *Д. Ангелов.* Съобщително-операционни линии и осведомителна служба във войните и външнополитическите отношения на България и Византия през XII-XIV в. – ИБИД, 22-23, 1948, с. 214 сл.; *Същият.* Методы византийской дипломатии в отношениях с Болгарией по данным писем константинопольского патриарха Николая Мистика. – Вопросы истории славян. Воронеж, 1963, с. 60-69; *Същият.* Българо-византийски отношения през периода 1331–1341 от царуването на Иван Александър. – ВИСб., 1, 1973,, с. 34-53; *Същият.* Българо-византийски отношения при царуването на Иван Александър. Втори период. – ВИСб., 1, 1974, с. 22-50. *Същият.*. Трети период. – ВИСб., 4, 1976, с. 19-32. *Същият.*. Четвърти преиод. – ВИСб., 1., 1980, с. 140-149. *Същият.* Пети период. – ВИСб., 3, 1982, с. 96-113; В последствие и петте статии са публикувани в сборника с избрани статии на *Д.Ангелов,* Из средновековното ни минало, С., 1990 с.395 – 505.; *P. Petrov,* La politique étrangère de la Bulgarie au milieu du IXe siècle et la conversion des Bulgares. – BBg, 2, 1966, p. 41-51. *Същият.* Към въпроса за българо-византийските отношения през втората половина на XIII в. – ИПр, 1, 1960, с. 89-90. *Същият.* Унията между Блгария и Римската църква през 1204 г. и Четвъртият кръстоносен поход. – ИПр, 2, 1955, с. 35-37. *Същият.* Възстановяване на българската държава 1185-1197. С., 1985; *Г. Цанкова-Петкова.* България при Асеновци. С., 1978. *Същата.* Българо-гръцки и българо-латински отношения при Калоян и Борил. – ИИИ, 21, 1970. *Същата.* Българо-византийски отношения при Тервел и Кормесий. – В: Изсл. В чест на М. Дринов. С., 1960, с. 619 сл.; *В. Гюзелев.* Княз Борис I, С., 1969. *Същият.* Bulgarisch-fränkische Beziehugen in der ersten Hälfte des IX Jhds. – Byzantinobulgarica, 2, 1966, p. 15-41. *Idem.* Das Rapstum und Bulgarien in Mittelalter (IX-XIV Jh.). – BHR, 1, 1977, p. 34-58. *Същият.* Средновековна България в

Взети са предвид и онези значително по-малко на брой изследвания, в които се поставят на разглеждане специфични въпроси от историята на българската дипломация. Това са преди всичко трудове, посветени на отделни договори, чиито клаузи са подложени на историко-правен анализ, а също така се изясняват обстоятелствата, при които са били сключени, и използваната за тази цел процедура. Трябва да се отбележат преди всичко работите на М. Андреев, Д. Ангелов, В. Бешевлиев, Вл. Кутиков, Г. Цанкова-Петкова, В. Гюзелев, и др.[13]

светлината на нови извори. С., 1981. *Същият.* Bulgarien und das Keisertum von Nikaia (1204-1261). – Jahrbuch des Österreichischen Byzantinik, 26, 1977, p. 144 s.; *Същият,* Три етюда върху българския XIV в. С., 2009, *Същият,* Папството и българите през Средновековието, Пловдив, 2009. *Ив. Божилов.* България и печенегите. – ИПр, 2, 1973,с. 37 сл. *Същият.* A propos des rapports bulgaro-byzantins sous le tzar Symeon (893-912)... - Byzantinobulgarica, 6, 73-81; *Същият, Фамилията на Асеневци, генеалогия и просопография,* С., 1985. Могат да се споменат още работите на *Й. Андреев.* Отношенията между България и Неаполитанското кралство през втората половина на XIII в. – ИПр, 4, 1979, с. 59-74; *Същият,* България през втората четвърт на XIV в., С., 1993; *Хр. Коларов.* Българо-сръбските отношения при Тертеровци. – В: България в света от древността до наши дни. Т. I, С., 1979, с. 89-109; *А. Данчева.* България и Латинската империя (1204-1261). С., 1985; *П. Ангелов.* Българо-сръбските политически отношения при царуването на Иван Александър (1331-1371) и Стефан Душан (1331-1355). – ГСУ-ИФ, 72, с. 95. 117. *Същият.* Apropos de relations politiques bulgaro-serbes sous le regne de Ivan Asen II (1218-1241). – Etud. Balk., 4, 1981, p. 124-132; *Г. Бакалов.* Царската промуголация на Петър в светлината на българо-византийските отношения през 927 г. – ИПр. ,6, 1983, с. 35-45; *Хр. Димитров,* Българо-унгарски отношения през Средновековието, С., 1998 г.

[13] *М. Андреев и Д. Ангелов.* История на българската феодална държави право. С., 1968. В труда се прави опит за систематизация на договорите на българската средновековна държава, както и на средствата, чрез които са се осъществявали контактите между България и другите страни (вж. С. 44 и с. 114). Кратко описание на процедурата, която предшествала сключването на договорите, се дава и у *В. Бешевлиев.* Първобългарски надписи. С., 1979, с. 33 сл. Вж. *същия.* Три приноса към българската средновековна история. – В: Изследвания в чест на М. Дринов. С., 1960, с. 287 сл.; *Вл. Кутиков.* Българо-византийският договр от 716 г. Правно-историческо изследване. – ГСУ-ЮФ,

Освен постиженията на българската историография при написваието на настоящото изследване бяха привлечени и изследвания на редица чуждестранни автори, едни от които имат теоретичен характер и се отнасят изобщо до развоя на средновековната дипломация, а други са посветени на проблемите на дипломацията на Византия и някои нейни съседи. Сред използ-

---

65, 1974, с. 71-111; *Същият*. Още по въпроса за приложението на българо-византийският договор от 716 г. – ИПр., 3, 1962, с. 79-84; Интересна гледна точка за този договор вж. у *N. Oikonomides*, Tribut or Trade. The byzantine-bulgarian Treaty of 716 – Studia Slavico-Byzantina et Medievalia Europensia, 1, In memoriam Ivan Duicev, 1988, p.29-31. Критика на гледището на Ойкономидис прави *Г. Литаврин*, К дискусии о договоре 716 г. между Византией и Болгарией, BSl. LVI, 1995, 1, с.37-45. За договорите на средновековна България и нейната дипломация вж. също *М. Андреев и Вл. Кутиков*. Договорът на добруджанският владетел Иванко с генуезците от 1387 г. – ГСУ-ЮФ, 51, 1960, с. 4-118; *В. Гюзелев*. „Клетва и договор на господин Алекснадър, цар на Загора или България, с Венецианската синьория от 1346 г. или сключени през 1347 г." – В: Средновековна България в светлината на нови извори, С., 156-186; *G. Gankova-Petkova*. Deux contributions à l'histoire des rapports bulgaro-byzantins au IXe siècle. – Byzantinoslavica, 37, 1976, p. 38 sq. Могат да се споменат още: *S. Penkov*. Bulgaro-Byzantine Treaties during the Early Middle Ages. – Paleobulgarica, 3, 1981, p. 40-53; *П. Ангелов*. Военните договори на Първата българска държава. – ВИСб., 1, 1981, с. 54-68; *Същият*, Военните договори на Втората българска държава. – ВИСб., 6, 1985, с.87-105; *Същият*, България и балканските военни съюзи срещу турския нашественик, ВИСб., 4, 1982, с. 126-139; *Същият*, Principles of Bulgarian medieval diplomacy, Palaeobulgarica, IX, 1985, p. 11-26; *Същият*, Ролята на християнството в развитието на българската средновековна дипломация, ГСУ, Научен център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев", 1, 1987, с. 73-88; *Същият*, Български средновековни пратеничества, Векове, 2, 1987, с.5-18.; *Същият*, Дипломацията на славяни и прабългари, Векове, 3, 1986, с.25-32.; *Същият*, Военна сила и дипломация в средновековна България, ВИСб., 5, 1990, с.3-13.; *Същият*, Историческия аргумент българската средновековна дипломация, Palaeobulgarica, XII, 2, 1988, p. 45-53. Полезен за изучаването на българската средновековна дипломация е и сборникът **Международните договори на Средновековна България** (681-1396) с подбор на текстовете, коментар и литература от *Е. Александров*, С., 1991 г. От *същия автор* вж. също Дипломатическя преписка Царя Симеона с императором Романом Лакапеном, Palaeobulgarica, XIV, 2, 1990, 16-32.

ваните автори могат да се споменат Л. Брейе, Фр. Дьолгер, Д. Оболенски, Т. Лунгис, Д. Келер, А. Сахаров, З.Удалцова, Г. итаврин, Н. Ойкономидис и др.[14] Трябва да се подчертае, че в повечето

[14] *Fr. Ganshof.* Histoire de relations internationales. I. Le Moyen Age. Paris, 1953, p. 42 sq.; The History and Nature of International Relations. Ed. E. Wolsh. New York, 1922, p. 69 sq.; *H. Nicolson.* The Evolution of Diplomatic-Method. London, 1953, p. 25 sq.; *D. Queller.* The Office Ambassador in the Middle Ages Princeton, 1967; *L. Brehier,* Le monde byzantin. Les institutions de l'Empire byzantin. Paris, 1949, 281-324; *D. Obolensky.* The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy. – In: XII Congr. Int. étud. Byz. Ochride, 1961. Rapp. 2. Beograd, 1961, p. 57 sq.; *Idem,* The Byzantine Commonwealth, London, 1971. Превод на български: *Д.Оболенски,* Византийската общност. Източна Европа 500-1453, С., 2001; *Fr. Dölger.* Regesten der Keiserurkunden des Oströmischen Reiches. Vol. 1-5, 1925-1965; *T. Loungies.* Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des Etats barbares jusqu'aux Croisades (407–1096). Athènes, 1980, 514 p.; *I. Swiencickyj.* Die Friedensverträge des Bulgaren und der Russen mit Byzance. – Stud. Byzantini e Neoellenici, 5, 1939, p. 322 sq.; *D. Miller.* Byzantine Treaties and Treaty-Making, 500-1025. – Byzantinoslavica, 1971, 32, p. 58 sq.; *А. Н. Сахаров.* Дипломатия Древней Руси. М., 1980. Авторът въвежда понятието „система на дипломацията", като под него разбира най-вече съдържанието на дипломатическите преговори, разширяване на кръга и степента на значимост на разискваните въпроси, въвличането на повече народи в дипломатическите контакти, генезиса на нормите на дипломатическите споразумения, зараждането и развитието на посланическата служба и т.н. За дипломатическите договори между Русия и Византия вж. също интересното изследване на *J. Malingudi,* Die russisch- lyzantimischen Vertrage des 10 Jhds aus diplomatische Sicht, Thessaloniki, 1994.

Заслужава отбелязване изложението за характера, особеностите и развитието на византийската дипломация в тритомника **Культура Византии.** В том I (М., 1984 г.) обхващащ периода IV–VII в. очеркът посветен на византийската дипломация е дело на *З.Удальцова.* (с. 371–393). Тя е автор и на изследването за византийската дипломация във том II (М., 1989), обхващащ времето от VII до XII в. (с. 241–276) В том III (М., 1991 г.) за периода XIII–XV византийската дипломация е разгледана от *Г. Литаврин и И. Медведев* (с. 341–351). Приноси върху отношенията на Византия с околния свят са публикувани и в двата сборника със статии на *Г. Литаврин,* Византия, Болгария, Древная Русь (IX– начало XII в.), СПб., 2000 и Византия и славяне, СПб.,1999. Засиленият през последното десетилетие интерес към византийската дипломация доведе и до публикуването на един сборник от научни статии под надслов **Byzan-**

от изследванията, посветени на византийската дипломация авторите разкриват отношенията между империята и нейните съседи, изхождайки от един своеобразен „византиноцентризъм". В тази връзка неизменно се подчертава водещата роля на византийската дипломация и влиянието, което тя е оказала над страните в средновековния свят. Посочените съчинения са важни, тъй като те дават богат сравнителен материал и позволяват да бъдат направени интересни аналогии по отношение на онези елементи от дипломатическата система на средновековна България, за чието разкриване не разполагаме с достатъчно извори.

---

tine diplomacy, ed. by *J. Shepard and S. Franklin*, Variorum,1992. Заслужават отбелязване обзорните статии на *A.Kazhdan*, The notion of Byzantine diplomacy, p.3-25, *E. Chrysos*, Byzantine diplomacy, A.D. 300-800 means and ends, p.25-41. *J.Shepard*, Byzantine diplomacy, A.D.800-1204, means and ends,, *N.Oikonomides*, Byzantine diplomacy, A.D. 1204-1453, means and ends, p.73-91. За дипломацията на Византия с варварския свят интересни приноси съдържат и сборниците: Das Reich und die barbaren, Hrsg. *Ev. Chrysos und A. Schwarcz*, Wien – Koln, 1989; Byzanz und seine Nachbaren, Munchen, 1996

За отделни аспекти на византийската дипломация при Палеолозите (принципи, подбор и организация на пратеничествата, реализация на пратеничествата и т.н.) вж у *Ив.Попова*, Византийската дипломация и Западът 1391–1425., С., 2005 Важни моменти от развоя на българо-византийските отношения са разгледани в сборника от статии на английския медиевист *Дж.Шепард* Неспокойни съседи, Българо-византийската конфронтация, обмен и съжителство през Средните векове, С., 2007 г.

ПЪРВА ГЛАВА

Извори за историята на българската средновековна дипломация

Проучването на средновековната българска дипломация изисква привличането и анализирането на изворов материал от най-различно естество. В следващите редове си поставяме за цел не толкова да изброим всички извори, имащи отношение към поставения проблем, колкото да систематизираме по-важните от тях съобразно произхода и специфичните им жанрови особености. Безспорно е, че изследването на дипломацията трябва да се опре на един широк кръг от документален материал, който неведнъж е бил използван от медиевистите при разкриване на военнополитическите, икономическите и културните взаимоотношения на България с останалия европейски свят. Това са разнообразните източници от домашен и чужд произход – договори, кореспонденция, исторически произведения, надписи, хрисовули, военни трактати, жития и пр. Сред това разнообразие от извори особено важни са тези, които съдържат специфична информация от дипло-

матическо естество, останала досега настрана от полезрението на изследователя. Събрана на едно място, анализирана и разгледана в сравнителен план, тази информация дава възможност да бъде разкрити и характеризирани по-детайлно елементите в системата на българската средновековна дипломация.

На първо място по важност трябва да се постави запазеният актов материал от български и чужд произход – договори, писма, дипломатически донесения, дарствени хрисовули, съборни и синодалнн решения, които сравнително най-точно отразяват хода и резултатите от дипломатическата дейност на държавата. Сред тези документи особено важни са международните договори на средновековна България, които имат, най-общо казано, военнополитически и търговско-икономически характер. За съжаление до наши дни са достигнали текстовете на сравнително малък брой договори, но източници от друго естество позволяват да се направи изводът, че през средновековната епоха общият им брой е бил значителен[1].

От особено значение за ранната история на българската средновековна дипломация са запазените договорни надписи, изсечени върху камък. Според най-добрия изследвач на старобългарската каменна летопис В. Бешевлиев до нас са достигнали общо шест такива надписа. За съжаленне част от тях са в твърде фрагментарно състояние и само хипотетично могат да бъдат определени като договорни. Най-добре съхранен е т.нар. Сюлейманкьойски надпис от времето на хан Омуртаг, в който са отразени част от клаузите на 30-годпшния мирен договор, сключен между България и Византия през 815 г. Запазен отчасти е и откритият на 22 километра северно от Солун т.нар. Наръшки надпис, който определя границата между България и Византия след 904 г. Останалите четири надписа биха могли да се използват дотолкова, доколкото в тях са съхранени или разчетени отделни

[1] *В. Гюзелев.* Средновековна България в светлината на нови извори. С., 1981, с.18. Авторът допуска, че броят на тези договори е бил над 100.

думи – най-вече лични имена, титли или години, навеждащи на мисълта, че става дума за сключен договор[2].

Освен върху камък, до нас са достигнали в оригинал или в по-късни преписи и някои международни договори на българската държава, писани върху пергамент или хартия. Всички те са от XIII и XIV в. Във Ватиканския архив се съхранява златопечатник – договор, съгласно който цар Калоян и Българската църква преминават под върховенството на Римската църква в резултат на сключената през 1204 г. уния с папа Инокентпй III. [3] От XIII в. са още два договора – дарственият хрисовул на Иван Асен II за дубровнишките търговци от 1230 г. и военнополитическият и търговски договор на Михаил II Асен с Дубровник от 1253 г. [4] От XIV в. е клетвеният договор на цар Иван Александър с Венецианската република сключен през 1346 г., и потвърден през 1352 г.; Брашовската грамота писмо на цар Иван Страцимир от 70-те години на XIV в. [5] и договорът на добруджанския деспот Иванко с Генуезката република от 1387 г. [6]

---

[2] *В. Бешевлиев.* Първобългарски надписи. С., 1979, с.152 сл., 170 сл.

[3] *Ив. Дуйчев.* Преписката на папа Инокентия с българите. – ГСУ ИФФ, 37, 1942. В настоящата работа е използвано това изданне, поместено в ЛИБИ, 3. 307–373. По-нататък съкратено: Innocentii III Papae, Epistolae.

[4] *Г. Ильинский.* Грамоты болгарских царей. М., 1911, с.1, 13.155–159. Превод у *Ив. Дуйчев.* Из старата българска книжнина (СБК). Т.2, 1943, с. 41–42, с. 47–54. За спецификата този вид извори вж. *В. Стоянов*, Дипломатика на средновековните извори, С., 1991, с. 63 сл.

[5] Текстът на Брашовската грамота е издаден от *Й. Иванов.* Български старини из Македония. С., 1931, с. 601. Превод на това издание у *Ив. Дуйчев.* СБК. Т.2, с.197–198; *В. Златарски и Г. Кацаров.* Договорът на княз Иванко, син Добротичев, с генуезците от 1387 г. – ИИД, 3, 1911, 20–36. Превод на *Ив. Дуйчев.* СБК. Т.2, 186–197. Ново издание на текста с подробно правно изследване у *М. Андреев и Вл. Кутиков.* Договорът на добруджанския княз Иванко с генуезците от 1387 г. – ГСУ ЮФ, 51, 1960, 23–95. По-нататък ще бъде използвано последното издание.

[6] *V. Gjuzelev.* Les relations bulgaro-vénétiennes durant la première moitié du XIVe siècle (Sagramento et patto de messer imperator Alexandro del Sagora). – Etudes historiques. 9, 1979, p. 67 sq. Превод на *същия* от Codice Trevisaneo,

Ценното в изброените документи е, че отразяват сравнително най-обективно главните и основни резултати от дипломатическата дейност на българската държава. От запазените договорни текстове ние сме в състояние да съдим за характера на различните дипломатически институции, за начините, по които се е пристъпвало към сключването на едно споразумение, за процедурите, свързани с неговата ратификация и пр. Съдържанието на договорите дава представа не само за външнополитическите приоритети на страната, но и за нейните военни и икономически възможности. Разгледани в съпоставителен план, договрните текстове спомагат също да се изясни как възникват и се развиват отделни елементи от средновековната дипломатическа система, как постепенно расте и значимостта на повдигнатите за разрешение въпроси. Освен това, става възможно да се проследят етапите в процедурата при сключването на един договор и как постепенно се разширява кръга от държави и народи, с които България влиза в дипломатически контакти. Следва да се отбележи обаче, че текстовете на запазените договори невинаги дават пълна представа за поетите задължения и обещания на договарящите се страни. Този факт се дължи на обстоятелството, че през Средновековието е съществувала практиката да се изготвят договорни документи, където поотделно са били вписвани, а след това и разменяни на съответните езици задълженията, които всяка една от страните поемала чрез сключването на договора. Това важи например за договорната практика между България и Византня през ранното Средновековие. Текстовете на каменните надписи фактически отразяват само едностранно задълженията, които Византия е поемала към България, докато задълженията на България невинаги могат да се изяснят напълно поради липсата на онази част от договорите, в която те са били фиксирани.[7] По същия начин някои от запазените договори в чуждите архиви визират едностранно

f. 446. Archivio di Stato, Venezia, в Христоматия по история на България. Т.2, 1978, с.248. От *същия автор* анализ на договора в: Средновековна България в светлината на нови извори, 156–181.

[7] *В. Бешевлиев.* Цит. съч., с. 33–35.

задълженията на българската държава към нейния партньор, без да са налице поетите от него задължения.

Както вече отбелязахме, текстът на един договор фиксирал крайния резултат от напрегнати, а и понякога твърде продължителни преговори. Този резултат ни дава основание да дадем и съответните оценки на дипломатическите ходове на българската държава като далновидни или недалновидни, навременни или прибързани и пр. Трябва да се подчертае обаче, че понякога зад клаузите на договорите, зад поставените условия, тържествени обещания и поети задължения остават скрити усилията, положени от дипломатическите пратеници, остават неизвестни естеството на представените от тях аргументи. Да се изясни именно този важен момент от дипломатическата дейност, който предхождал сключването на договорите, до голяма степен спомага съхранената в архивите кореспонденция. Тя представлява втората по значимост група от исторически извори, които следва да бъдат привлечени при изясняването на поставените въпроси. През средновековната епоха, когато все още липсват постоянни дипломатическите представителства в съответните страни, размяната на писма или послания между владетелите е било едно от най-използваното средство за водене на преговори. В това отношение българските ханове и царе не правят изключение. За съжаление обаче броят на достигналите до нас писма не е голям. От времето на Първата българска държава се е съхранила част от кореспонденцията, която отразява отношенията на княз Борис с Константинополската патриаршия и с Римската църква в периода 864–880 г. Въпреки че писмата на княза не са запазени, от съхранената във ватиканските архиви кореспонденция на Николай I и особено на папа Йоан VIII се вижда, че размяната на писма между България и папския престол е била доста интензивна.[8] Същият извод може да се направи и за времето на цар Симеон.

[8] *E. Perels, D. Detschew.* Responsa Nicolai I Papae ad consulta Bulgarorum. Serdicae, 1939. Изданието е поместено в ЛИБИ, 2, 60–125. В същия том са дадени и най-важните за българската история писма на папа Николай I и на папа Йоан VIII.

Налице е една богата кореспонденция, която отразява активната му дипломатическа дейност и неговите контакти с византийския дипломат Лъв Хиросфакт [9], патриарх Николай Мистик[10] и император Роман Лакапин.[11]

От времето на Втората българска държава най-богата на информация е преписката на папа Инокентий III с българите. Разменените писма между римския първосвещеник и цар Калоян, архиепископ Василий и някои от българските архиепископи и епископи са запазени в т.нар. Regesta Vaticana – регистри, в които се съхраняват преписи па изпращаните и получаваните във Ватикана дипломатически документи. Представата за тази кореспонденция, която се е запазила изцяло, се допълва от т.нар. Gesta Innocenti III papae, съставени през 1208 г. Там се съдържат извадки на някои писма, които са загубени.[12]

Ценни за изследователя са и запазените 28 писма на папа Григорий IX (1227–1241), които имат значение за изясняване на

---

[9] *G. Kolias.* Leon Choerosphactes, magistre, proconsul et patrice. Biographie. Correspondence (texte et traduction), 1939. Български превод на *В. Златарски* в: Известия за българите в хрониката на Симеона Метафраста и Логотета. – Сб. НУНК, 24, 1908, с.122–136. Този превод заедно с гръцкия оригинал е поместен в ГИБИ, 4, с.176–184.

[10] Последно издание на цялата кореспонденция на византийския патриарх в *R. S. H. Jenkins,* L. G. Westerink. Nicolas I Patriarch of Constantinople. Letters. Washington, D. C., 1973. Преводът на писмата до цар Симеон е направен от *В. Златарски.* Писмата на цариградския патриарх Николая Мистика до българския цар Симеон. – Сб. НУНК, 10, 1894, с. 372–428. Поместен е заедно с гръцкия оригинал и допълнен с три писма, преведени от *Ив. Дуйчев* в ГИБИ, 4, с.186–297.

[11] *В. Златарски.* Писмата на византийския император Роман Лакапин до българския цар Симеон. – Сб. НУНК, 13, 1896, вж. и ГИБИ, 4, с.298–314.

[12] *Innocentiui III Papa.* Gesta. – PL, col. CXXV–CXXX, CXLV–CXLVIII, CCIII, CCIX – ЛИБИ, 3, 373–378, Интересен опит за възстановяване съдържанието на загубените писма и тяхната датировка правн *В. Hendrikx.* Recherches sur les documents diplomatiques non conservés concernant la Quatrième croisade et l'Empire Latin de Constantinople pendant les premières années de son existance (1200–1206). –By z antina, 2, 1970, 107–185.

отделни моменти от дипломацията на цар Иван Асен II. Писмата на папата дават основание да се заключи, че между него и българския цар в един определен период също е била водена интензивна дипломатическа преписка. За съжаление обаче писмата на Иван Асен II не са съхранени, а само отговорите до него от страна на Григорий IX. [13]

От изброената дипломатическа кореспонденция бихме откроили онези писма, които са излезли от българската канцелария. Макар и запазени в съответни гръцки или латински преписи, те представляват по същество домашни паметници с много висока стойност. Заслужават отбелязване трите писма на цар Симеон до Лъв Хиросфакт, които се отнасят до времето 895–896 г., когато византийският дипломат е бил затворен в крепостта Мундрага. Общо броят на разменените между тях писма възлиза на 14.

От кореспонденцията на цар Калоян с Инокентий III са ни познати изцяло 4 писма и едно в подробен преразказ, поместен в споменатите „Деяния на папа Инокентий III". Съхранени са също три писма на архиепископ Василий и текстът на клетвата, която дава към римския престол, едно писмо на българските архиепископи и епископи и писмо на българския княз Белота, в което той моли римския първосвещеник да го приеме в лоното на католическата църква. Формата на писмо има и грамотата на Иван Александър от 1352 г., с която той потвърждава поетите задължения според сключения през 1346 г. договор между България и Венецианската република. [14]

Ценното, което прави този род документи незаменим източник, се състои в това, че те отразяват българската гледна точка в провежданата дипломатическа дейност. От писмата най-пълно и точно можем да извлечем естеството на аргументите, с

[13] *A. Theiner.* Vetera monumenta historica Hungariam sacram ilustrantia. Romae. MDCCCLIX, 73–185 – Gregorii IX Papae, Epistolae – ЛИБИ, 4, 40–80.

[14] Писмото е запазено в четири късни преписа заедно с договора на Иван Александър. Превод на В. Гюзелев от Codice Trevisaneo f. 447 – Archivio di Stato, Venezia, в Христоматия по история на България, 2, с.255.

които нашите дипломати си служели в преговорите със своите партньори. От друга страна, кореспонденцията дава представа за това, как мирогледът на средновековния българин, неговите интелектуални познания, ценностна система и нравствени позиции намират своеобразно пречупване в сферата на дипломацията. Освен това, анализирайки текста на тези писма, ние сме в състояние да направим интересни наблюдения относно това, как са били овладени специфичните прийоми на дипломацията, дали са били най-подходящи за постигане на поставените цели, до каква степен са били използвани грешките на отсрещната страна, имало ли е адекватна реакция при промяна на политическата обстановка и пр.

Не по-малко важни в това отношение, разбира се, са и писмата, отправяни по различни поводи до българския владетелски двор. Трябва да се отбележи, че част от тях могат да служат за реконструкция на онази българска кореспонденция, която се е загубила. Тази констатация важи например с пълна сила за разменените писма между цар Симеон, патриарх Николай Мистик и император Роман Лакапин. До нас са достигнали 26 писма на патриарха до Симеон, две до българския архиепископ и едно до „първия човек" на владетеля. Освен това разполагаме и с три писма на императора, адресирани до Симеон. Анализът на посочените документи показва, че техните автори в редица случаи преповтарят казаното от българския владетел, преразказват отделни места от неговите писма с оглед изложените контрааргументи да звучат по-силно и убедително.

Такъв маниер на изложение, който се среща често в средновековната епистолография, дава възможност на изследвача да възстанови с доста голяма точност някои от аргументите на българския цар, неговите политически амбиции, пътищата за постигането им и пр. Благодарение на този начин на преповтаряне на писаното, както е известно, от отговорите на папа Николай ние съдим за въпросите, които княз Борис I е изпратил до него относно новата християнска вяра, положението на българската църква

и пр. По същия начин е възможно да се възстановят някои моменти от писмата на княз Борис до папа Йоан VIII, на Иван Асен II до папа Григорий IX, като се анализират съответно запазените папски отговори.

Ценен изворов материал представляват и тези писма, които пряко не са адресирани към българския владетел, но отразяват определени тенденции в развитието на дипломацията, промените в политическата обстановка, претенциите на други страни към България и пр. Заслужават отбелязване освен споменатата вече кореспонденция на папа Николай I, Йоан VIII, Инокентий III и Григорий IX така също и някои писма на Хонорий III, Инокентий IV, Бенедикт VII и др. Важни с оглед изясняване на българската дипломация през XIII в. са отделни писма на латинския император Хенрих, на унгарските крале Емерих, Бела IV и пр. [15]

Списъкът на дипломатическата кореспонденция, която има отношение към развитието на българската средновековна дипломация, може да бъде продължен, но и казаното дотук ни убеждава, че този род изворова документация има първостепенно значение. По същество тези писма ние отнасяме към официалния актов материал, доколкото те са излезли от канцеларията на владетелите или на върховните предстоятели на християнската църква, били са снабдени със съответния печат и са поверени на специално назначени за целта хора. Тук би трябвало обаче да изтъкнем една съществена разлика между договорите и дипломатическата кореспонденция. Не става дума толкова за формата, която очевидно е различна, колкото до степента на тяхната обективност. Безспорно в писмата е налице в много по-голяма степен субективното начало, което всеки изследовател следва да има предвид. В тази връзка е уместно да се припомни едно характерно обстоятелство, типично изобщо за естеството на дипломатическия диалог през Средновековието, а именно че невинаги

[15] Част от тази кореспонденция, отнасяща се до българската история, е поместена в ЛИБИ, 4, с.11–82.

това, което се говорело или пишело, в действителност отговаряло на истинските намерения на съответната страна. Много често отделни твърдения, обещания или уверения криели зад себе си съвсем други намерения. Всичко това прави понякога изключително трудно да се вникне в точния смисъл на казаното, да се определят скритите мотиви за дадено поведение и извлекат истинските цели, които преследват дипломатическите партньори. Тук на помощ на изследователя идва не само доброто познаване на цялостната политическа обстановка, в която се провеждат дадени преговори, но и познанията върху особеностите на средновековния мироглед, върху държавнополитическата идеология на дадена страна и пр. Тези съображения трябва да се имат предвид и при анализа на един друг род официални дипломатически документи, а именно т.нар. дипломатически доклади. Съществувала е практиката след всяка важна дипломатическа мисия ръководителят на пратеничеството да състави донесение за извършената дейност. В този своеобразен отчет били давани най-пълни сведения за хода на преговорите, за характера на постигнатото споразумение, за трудностите, които е трябвало да преодолее дадено пратеничеството и т. н. За съжаление такива доклади от домашен произход не са запазени, но за пример могат да бъдат дадени два чужди доклада, в които се съдържа ценна информация и за дейността на българската дипломация. Първият от тях принадлежи на западния дипломат Лиудпранд, който посетил през 968 г. византийски двор с цел да бъдат водени преговори между Византия и Немската империя. [16] От неговия разказ между другото научаваме за дипломатическия церемониал в императорския двор, за ранга на намиращите се по това време български пратеници в Цариград и за отношението, проявявано към тях от страна на византийците. Важни сведения за ориентацията на българската

[16] *G. Pertz.* Liudprand, Antopodosis, Relatio de legatione Constantinopolitana. – MGH SS, 3, p.264–363 – ЛИБИ, 2, p. 324–327. Вж. също *M. Rentschler.* Liudprand von Cremona. Frankfurt am Main, 1981.

дипломация и нейните похвати в края на XIII в. ни дава виднят византийски книжовник и дипломат Теодор Метохит. В обширен дипломатически отчет пред императора той описва подробно пътуването си до Сърбия и водените там преговори за сключване на мирен договор между сръбския крал Милутин (1282–1321) и император Андроник II. [17] И в двата посочени документа, писани очевидно от ерудирани хора с голям опит в дипломатическото поприще, също може да се открие немалка доза субективно отношение. Авторите се мъчат да представят в най-благоприятна светлина своята дейност, като преувеличават трудностите, които е трябвало да преодолеят. Те са склонни също да подценят или омаловажат дипломатическите ходове на партньора.

Едностранчивата и често пъти непълна информация, която ние черпим от изброените дотук извори, е възможно да бъде обогатена или прецизирана, благодарение на извори от друго естество. Сред тях са тези, които нямат характера на официални документи. На първо място следва да посочим историческите съчинения, хроники, летописни разкази от български и чужд произход. Преди всичко те ни дават една много по-широка картина на провежданата от отделните държави външна политика. Ние сме в състояние да схванем динамиката на тази политика и определим по-точно какво място в нея заема дипломацията. Този род съчинения често дават сведения при какви обстоятелствата българската средновековна държава е пристъпвала към преговори, т.е. какви са били причините в даден момент мирните средства да бъдат предпочетени пред военната сила. Освен това, историческите произведения разкриват в редица случаи и настъпилите промени в конкретната политическа обстановка, които несъмнено са влиели върху дипломатическия диалог. А това е от голямо значение да се обясни правилно не само поведението на един или

[17] *K. Sathas.* Bibliotheca graeca medii aevi, I, Ventiae, 1872, p.148–153. Текстът е публикуван заедно с превод от *П. Ников.* Татаро-български отношения през средните векове с оглед към царуването на Смилец. – ГСУ ИФФ, 16, 1921, 91–95.

друг владетел, но и да се разтълкува точния смисъл на използваните от него аргументи в преговорите.

Освен това историко-летописните съчинения съдържат податки както за последствията от сключения договор, така и за реакцията на други заинтересовани страни. Възможно е да бъдат почерпени данни за продължителността на дадено споразумение, както и за това, дали то е било спазвано стриктно от договарящите се страни, или какви са причините за неговото нарушаване.

И при този вид изворов материал, особено от чужд произход, трябва да се пристъпва критично към обясненията, дадени от самите автори. Въпреки срещаните твърдения, че ще отразяват безпристрастно събитията, които описват, в редица случаи те изразяват активно своето лично отношение към тях. Този субективизъм проличава например в стремежа да се прехвърли вината за нарушаването на даден договор върху отсрещната страна, да се омаловажат уменията на партньора проявени при преговори или да се премълчи някое дипломатическо поражение.

В настоящото изследване са привлечени и използвани най-често съчинения, чиито автори са били съвременници на описваните събития и са имали достъп до официална дипломатическа документация. Това им е дало възможност, когато сметнат за нужно да цитират или преразкажат отделни пасажи от писма, дипломатически доклади или договори. А има и случаи, когато самите автори са били непосредствени участници в преговори или по тяхно внушение се е изграждала външнополитическата стратегия на съответната страна.

В този род извори намираме и интересни податки за титлите и функциите на българските дипломатическите представители, а също така за процедурите при сключването на договорите, и свързаният с тях церемониал. Освен това ние сме в състояние да черпим и значителен сравнителен материал, който е от особено значение при разкриване на някои по-слабо документирани страни от външнополитическата дейност на българската държава.

Без претенции за изчерпателност по-долу ще бъдат изброени тези исторически съчинения, които в най-голяма степен са използвани при изясняване на повдигнатите въпроси. На първо място по богатство на информация бихме поставили произведенията на византийските историци и хронисти. Не малкият брой сведения, които ни дават се дължи на добре известното обстоятелство, че през цялото Средновековие между България и Византия са съществували почти непрекъснати дипломатически контакти. Поради това неслучайно и броят на договорите сключени от българските владетели с империята е бил най-голям.

За периода преди създаването на българската държава следва да се посочат съчиненията на Прокопий Кесарийски, Менандър, Псевдо-Маврикий, а така също и „Чудесата на св. Димитър Солунски". В тях се съдържат интересни сведения за дипломатическата практика на прабългари и славяни. [18]

Наблюденията на споменатите автори позволяват да бъдат разкрити, както началните моменти от формирането на българската дипломатическа система, така и да се оцени ролята на Византия в този процес.

За времето от създаването на българската държава до приемането на християнството най-често използвани са хрониките на Теофан, патриарх Никифор, Георги Монах, т.нар. Scriptor incertus, Йоан Зонара и др. Важни сведения за проявите на българската дипломация след Покръстването откриваме в съчиненията на Продължителя на Теофан, Симеон Логотет, Лъв Дякон, Йоан

[18] *Procopii Caesariensis.* Opera omnia. Vol. I–IV. Rec. J. Haury. Addenda et corrigenda adiecit G. Wirth. Lipsiae.1963 – ГИБИ, 2, с.103–178; *Menander.* Excerpta de legationibus, ed. C. de Boor. Berolini, 1903 – ГИБИ, 2, с.219–256; *Mauricius.* Strategicon, ed. H. Mihaescu. Bucureşti, 1970 – ГИБИ, 2, с.272–290; *Acta Sancti Demetrii* – Anonymi Passio altera, ed. Byeus, ASS octobris IV; *A. Tougard.* De l'histoire profane dans les actes grecs de Bollandistes. Paris.1874 – ГИБИ, 4, с. 89–168.

Скилица и др. [19] Информацията, която дават изброените автори е от различно естество. Най-често научаваме за сключването на един или друг договор между Византия и България. В отделни случаи се коментират техните клаузи, разказва се за хода на личните срещи между владетелите, цитира се понякога казаното от тях или част от писмата, които са разменяли помежду си.

Сред съчиненията от X в. заслужават особено внимание две, които нямат историко-летописен характер, но разкриват малко познати страни от българската дипломация. Това са произведенията на византийския император Константин VII Багренородни (945–957) „За управлението на държавата" и „За церемониите във византийския двор". [20] Първото е написано под формата на съвети към престолонаследника как най-добре да управлява империята. За тази цел в произведението се дават интересни примери за държавното устройство и начина на живот на различни племена и народи, с които Византия е имала оживени дипломатически и икономически връзки. От разказа на Константин Багренородни се черпят сведения и за похватите на византийската дипломация, които постепенно били усвоени от българските владетели. Същевременно налице са и уникални данни за развоя на българо-сръбските отношения при хан Пресиян и княз Борис Тези данни обогатяват съществено нашата представа за действията и характера на българската дипломация в средата и втората половина на IX в.

---

[19] С оглед да не се обременява излишно апаратът под линия съчиненията на споменатите византийски автори и техните издания ще бъдат посочени на съответните места в изложението по-нататък.

[20] *Constantini Porphyrogenetis.* De administrando imperii, ed. Gy. Moravcsik, R. J. H. Jenkins. Budapest.1949 – ГИБИ, 5, p.198–220; *Constantini Porphyrogeniti imperatoris.* De ceremonis aulae Byzantinae libra do, rec. I. Reiske. Bonnae, 1829–1830 – ГИБИ, 5, p.220–229. Ново издание на текста с руски превод -. *Константин Багрянородный,* Об управлении империй, ред. Г. Г. Литаврин, М., 1989

Във второто си съчинение Константин Багренородни разкрива сложния церемониал, установен и спазван по различни поводи в императорския дворец. Между описанията особено впечатляващи са тези, които се отнасят до установените церемонии за приемането на чужди посланици в Константинопол. Любопитни са цитираните словесни формули, които задължително се произнасяли при посрещането на български пратеници. Става също така ясно, че церемониалът изисквал те на свой ред да отправят към императора задължителни приветствия. Освен това се определя редът, по който българите трябвало да бъдат подреждани при тържествени дворцови приеми, за да се достигне и до регламентиране на такива детайли като видът на тяхното облекло, характера на поднасяните подаръци и пр. В съчинението се откриват и важни сведения, както за функциите на българските дипломатически представители, така и за мястото им в йерархията на чуждите дипломати, подвизаващи се в Константинопол през втората половина на X в. Дават се и някои конкретни сведения за българо-византийските отношения при цар Петър. Съчинението е написано, както въз основа на личните виждания на автора, така и на базата на по-стари произведения, между които най-важно е т.нар. „Клеторологион" на Филотей, написано в края на IX в. по време на император Лъв VI.

За времето след възстановяването на българската държава трябва да се спомената историческите съчинения на Никита Хониат и Георги Акрополит. [21] Известно е, че и двамата са били висши византийски сановници, които са имали достъп до дипломатическа документация. Георги Акрополит в качеството си на Велик логотет в двора на никейския император е бил сам участник в редица пратеничества. Той веднъж лично посетил цар Константин Асен в Търново, за което намираме подробно опи-

[21] *Nicetae Choniatae.* Historia, red. J. A. van Dieten.1. Berolini et Novi Eborati, 1975. Текст и превод на части от историята в ГИБИ, 11, с. 7–93. *Georgii Acropolitae.* Opera, ed. A. Heisenberg.1–2. Lipsiae, 1903 – ГИБИ 8, p.150–213.

сание в неговата история. Разказът му се отличава с изчерпателност и обективност, особено що се отнася до дипломатическата дейност на цар Иван Асен II. Това по всяка вероятност може да се обясни не толкова с личните симпатии на автора към българите, колкото с обстоятелството, че Иван Асен II е бил един от съюзниците на Никея в борбата й за възстановяване на Византийската империя.

За втората половина на XIII и началото на XIV в. важен източник за българската дипломация представлява и съчинението на Георги Пахимер, посветено на управлението на император Михаил VIII Палеолог и неговия син Андроник II. [22] По хронологическа точност и изчерпателност Георги Пахимер отстъпва на своя предшественик Георги Акрополит. Прави впечатление, че подобно на повечето свои предшественици той отдава доста голямо място на династичния брак в дипломацията. Георги Пахимер го разглежда едно предпочитано и могъщо средство, което е в състояние да доведе до такива резултати, които войните никога не са били в състояние да постигнат.

Основните източници, които най-често са използвани за българската дипломация през XIV в. са съчиненията на византийските историци Йоан Кантакузин и Никифор Григора. [23] Първият от тях, както е известно, е бил висш византийски аристократ, който взел дейно участие в управлението на Византийската империя. След 1341 г., когато умира Андроник III, Йоан Кантакузин повел борба с настойниците на малолетния Йоан V, която го извела през 1347 г. на императорския престол. Той управлявал до

[22] *Georgii Pachymmeris.* De Michaele et Andronico Palaeologis, libri XIII, rec. I. Beckerus.1–2. Bonnae.1835 – ГИБИ, 10, с.149–217;

[23] *Nicephori Gregorae.* Byzantina historia.1–2, ed. J. Schopen. Bonnae, 1829–1830, III, Bonnae, 1835 – ГИБИ, 11, p.123–193; *Ioannis Cantacuzeni.* Historiarum, libri IV, ed. J. Schopen. Bonnae, 1828 – ГИБИ, 10, p.219–396. За стойността на съчинението на Йоан Кантакузин вж. изследването на *A. Kazhdan,* L Histoire de Cantacuzene en tant qu oevre literaire, In: Authors and Text in Byzantium, Variorum, 1983, XVI, 279-327.

1354 г., след което се оттеглил и станал монах. Именно тогава написал и своето основно историческо съчинение, което има мемоарен характер. Обстоятелството, че Йоан Кантакузин е описал в повечето случаи събития, на които той е бил свидетел или непосредствен участник, прави съчинението му изключително важно. На разказа на Йоан Кантакузин ние дължим интересни данни за дипломацията на Светослав Тертер, Михаил III Шишман, Иван Александър. Авторът в повечето случаи не се задоволява само с кратък преразказ на сключените договори, но предава и моменти от хода на преговорите, цитира отделни реплики на дипломатическите пратеници и пр. Може би в някои случаи това е вършено от него по памет, но вероятно при написването на своя труд той е имал пред себе си записки, които е използвал. Информацията, която черпим от историята на Йоан Кантакузин, безспорно е ценна и в редица случаи единствена за дадени събития. Независимо от това подходът към нейния анализ трябва да бъде особено внимателен и критичен. Това се дължи на обстоятелството, че съчинението му възниква във време, когато авторът е имал ясната представа за пагубните последствия на неговото управление и това му е дало основание да представи отделни събития от миналото в преиначена светлина. Очевиден е например стремежът на Йоан Кантакузин да снеме от себе си отговорността за появата на османските турци на полуострова и да прехвърли вината за това върху недалновидната дипломация на своите съседи – българския и сръбския владетел. Освен това видимо е желанието му да преувеличи своето място в провежданите дипломатически преговори и омаловажи някои от постиженията на българските дипломати, обяснявайки ги не толкова с тяхното умение, колкото с неспособността на своите политически неприятели. Необективните оценки в съчинението на Йоан Кантакузин могат да се коригират до известна степен, благодарение на произведението на Никифор Григора „Ромейска история", което отразява сравнително пълно събитията на Балканския полуостров от първата половина на XIV в. Разказът на този автор се

отличава на някои места с по-голяма точност и изчерпателност от този на Кантакузин. Не е без значение и фактът, че двамата историци били политически противници, което обяснява защо в споменатото съчинението се срещат далеч по-критични оценки за Йоан Кантакузин и неговата дипломация. В значително по-обективна светлина се представени и някои от ходовете на българската външна политика.

Наред с византийските извори, налице са и редица западноевропейски съчинения, които съдържат ценна и незаменима информация за насоките на българската средновековна дипломация. Те дават преди всичко сведения за отношенията на България с Римската църква и с редица западноевропейски страни, между които на първо място Франкската империя, Немското кралство, Унгария, Венеция, Генуа, Неаполитанското кралство и др. За дипломацията на Първата българска държава откриваме данни в „Животописът на Карл Велики" от Айнхард, също така в Фулденските летописи, в Животописът на император Людовик, в животоописанията на римските папи от Анастасий Библиотекар и др. От важно значение са също Бертинските летописи, Хрониката на Йоан Дякон, Хрониката на Титмар, Хилдесхаймските летописи, Алтайхските летописи, Хрониката на Ламберт и др. [24] Сведенията, които черпим от тези източници, невинаги подробно отразяват дипломатическата дейност на българската държава. По-често се срещат само отделни споменавания за пратеничества в двора на западните владетели, без обаче да става ясно какви са били резултатите от водените преговори, клаузите на сключените споразумения и пр. Може би изключение в това отношение прави посоченото съчинение на Анастасий Библиотекар, където се откриват сравнително по-подробни све-

[24] Откъси от споменатите хроники, засягащи българската история, са поместени в ЛИБИ, 2. На съответните места в изследването ще бъдат посочени техните точни названия и издания.

дения за дипломацията на княз Борис след покръстването. [25] Така или иначе, в повечето случаи това е информация, която липсва във византийските източници. Тя спомага да бъде разкрито много по-отчетливо мястото на българската дипломация в системата на международните отношения през Ранното Средновековие.

Същият извод може да се направи и за тези съчинения от западен произход, които се съдържат сведения за историята на Втората българска държава. Интересни данни за времето на Асен и Петър и за техните усилия да получат международно признание черпим от Хрониката на Ансберт. Той, като очевидец, нашироко отразява преминаването на Третия кръстоносен поход през българските земи. Разказът му се допълва и от т.н. „История на кръстоносците", посветена специално на Третия кръстоносен поход. [26]

Редица западни автори засилват интереса си към ходовете на българската дипломация особено след създаването на Латинската империя през 1204 г. Заслужават отбелязване Хрониката на Алберих, Хрониката на Тома Сплитски, Хрониката на Андрея Дандоло и пр. [27] От XIV в. могат да бъдат споменати хрониките на Рамон Мунтанер, Йоан Кюкюлей, а също така и Савойската хроника. В последната се описва походът на граф Амадей Савойски по Черноморието от 1366 г. и усилията на българската дипломация да уреди конфликта по мирен път. [28]

---

[25] *Anastasius Bibliothecarius.* Historiae de vitis Romanorum Pontificum – PL, CXXVIII – ЛИБИ, 2, p.183–195.

[26] *Historia de expeditione Friderici imperatoris,* ed. A. Chroust. – MGH SS, Nova series, V, 15–70 – ЛИБИ, 3. p.245–291; Historia peregrinorum, ed. A. Chroust. – MGH SS, Nova series, V, 120–152 – ЛИБИ, 3, p.222– 244.

[27] *Chronica Alberici monachi* Trium Fontium. – MGH SS, XXIII, 631–950 – ЛИБИ, 4, p.180–185; *Thomae archidiaconi Spalatensis,* Historia Salonitanorum pontiticuin atque Spaletensium – Scriptores Rerum Hungaricum, 3, 1748, p. 532–635 – ЛИБИ, 4, 267–268; *Andreae Danduli.* Chronica, ed. L. A. Muratori. – R I S, 12, parte I. Bologna, 1938

[28] *Monumenta historia patriae* – Scriptores I, Aug. Taurinorurn, 1840. col, 299–318. Превод на В. Гюзелев в Христоматия по история на България, 2, с.170–174.

Особено място сред разглежданите източници заемат някои старофренски хроники, които съдържат изключително любопитни сведения. На първо място трябва да спомене историческото съчниение на Жофроа дьо Вилардуен „Завладяването на Константинопол.[29] Авторът е участник в описваните събития, свързани с Четвъртия кръстоносен поход, и става една от главните фигури в управлението на Латинската империя. Като повече от съвременниците си на Запад той не скрива пренебрежителното си отношение към българската държава и подценява ходовете на нейната дипломация. Своеобразно продължение на Хрониката на Жофроа дьо Вилардуен представлява съчинението на Анри дьо Валансиен „История на император Хенрих", в което най-интересни за българската история са онези страници, разкриващи отношенията между България и Латинската империя при управлението на цар Борил. [30] Към тези две произведения трябва да се прибави и още хрониката на френския рицар Роберт дьо Клари под надслов „Завладяването на Константинопол".[31] Тя отразява в общи линии, голяма част от събитията, за които се говори и в предишните две произведения. В някои случаи обаче преценката на автора за станалото в отношенията с България е по-различна от тази на Жофроа дьо Вилардуен и Анри дьо Валансиен. Така например той не одобрява неотстъпчивостта на латинските барони, които отхвърлили възможността да уредят по мирен път отношенията си с цар Калоян. В съчинението на Робер дьо Клари се разкриват някои малко познати страни от дипломацията на

[29] *Villehardouin.* La Conquete de Constantinople. Ed. et trad. par E. Faral.1– 2. Paris, 1973. В настоящото изследване е използвано изданието на текста и превода на *Вс. Николаев.* Хроника на Жофруа дьо Вилардуен. Завладяването на Цариград. С., 1947.

[30] *La conquetede Constantinople par Geoffroi de Ville-Hardouin* avec la continuation de Henri de Valenciennes, texte original accompagne d'une traduction par M. Natalis de Wailly. Paris, 1872.

[31] *Robert de Clari.* La conquète de Constantinople. Ed. Ph. Lauer. Paris, 1924.

българския владетел спрямо кръстоносците. Отразени са например неговите усилия да установи съюзнически отношения с латинците още преди падането на Константинопол. Преразказан е също така и един диалог между Калоян и латински благородник по време на дипломатически преговори.

Списъкът на историческите извори за българската дипломация от западен произход може да бъде продължен и с още съчинения, но те като цяло имат второстепенно значение. Най-често в тях се преповтарят в съкратен вид добре известни факти от други произведения. В хода на изследването част от тези по-маловажни извори ще бъдат споменати по един или друг конкретен повод.

От чуждите произведения, които съдържат сведения за българската дипломация, в отделна група следва да се обособят изворите от сръбски произход. Най-богати на историческа информация сред тях са биографиите на сръбските крале и архиепископи. Трябва да се отбележи, че по същество това не са историко-летописни, а агиографски съчинения. Ето защо тяхното използване изисква особено внимание и критичен подход към информацията, която съдържат, тъй като е налице очевидна тенденция да се преувеличават и разкрасяват делата и качествата на сръбските крале. Отделни данни за развитието на българската дипломация през XIII и XIV в. се съдържат в Житието на Стефан Неман, съставено от неговия син и наследник Стефан Първовенчани (1196–1228)[32], Житието на св. Сава от монаха Теодосий[33], житията на сръбските крале Владислав (1234–1243) и Милутин (1282–1321), писани от архиепископ Данило, а също така Житието на крал Стефан Дечански (1322–1331), създадено от т.нар. Данилов продължител. [34] За да се убедим в стойността на споменатите извори, ще спомена само, че някои от тях съдържат сведения за българската дипломация, които не се откри-

[32] *Вл. Ђоровић.* Житије Симеона Неманиje од Стефана Правовенчаног. – Свет осавски зборник. Т.2, Посебно изд. САН, 1939.

[33] *Теодосий.* Живот светаго Саве. Изд. *Ђ. Даничић.* Београд, 1860.

[34] *Същият.* Животи кральева и архиепископа српских. Загреб, 1868.

ват в други паметници. Така например в Житието на св. Сава от Теодосий се споменава за брака на крал Владислав с една от дъщерите на цар Иван Асен II. Разказва се и за посещението, което направил краля в Търново, за да измоли мощите на починалия архиепископ Сава. Също така само в Житието на крал Милутин се споменава за неговото посещение в България и за преговорите, които са били водени там с цар Светослав Тертер. Значително се обогатява нашата представа за характера на българо-сръбските отношения през двадесетте години на XIV в. и от сведенията, които ни дава Житието на Стефан Дечански. Споменатите паметници спомагат също така да бъдат изяснени по-пълно такива моменти от нашата външнополитическа история като отцепването на севастократор Стрез и неговото място в дипломацията между България, Сърбия и Латинската империя при цар Борил, отношенията на Видинското княжество със Сърбия в края на XIII и началото на XIV в. и пр. Част от данните на тези съчинения са в основата на по-късно създадените сръбски родослови и летописи, които по един или друг повод също биха могли да бъдат използвани като доказателствен материал.

Домашните историко-летописни съчинения ни дават сравнително оскъдна информация за развитието на българската дипломация. Сред тях на първо място бихме посочили епиграфските паметници с историко-летописно съдържание. Такъв е например най-ранният първи надпис под Мадарския конник. [35] Неговото съдържание накратко предава обстоятелствата и условията, при които българският хан Тервел се е съгласил да окаже помощ през 705 г. на свалените император Юстиниан II. Преразказ на някакъв договор се съдържа и във втория надпис, но за съжаление неговата фрагментарност не позволява да определим точния характер и датировка на договора. Споменава името на вожда Крумесис, който според В. Бешевлиев първоначално е управлявал като съвладетел на хан Тервел, а после – самостоятелно.

[35] *В. Бешевлиев.* Цит. съч., с. 94 сл.

Събитията най-общо са поставени от Бешевлиев между 714–762 г. Според същия автор и третият надпис под Мадарския конник, запазен в още по-лошо състояние, дава сведения за някакви договорни отношения, но при хан Омуртаг.

Известни данни за дипломацията на българските владетели се съдържат и в т.нар. Маламиров летопис, който отразява нарушаването на 30-годишния мирен договор между България и Византия и опитите на българския хан да води преговори с населението на град Филипопол. [36]

Друг историко-летописен надпис от значително по-късна епоха, който допълва нашите представи за външнополитическата дейност на цар Иван Асен II, е надписът в църквата „Св. 40 мъченици". Той е изсечен в чест на битката при Клокотница през 1230 г., завършила с пълния разгром и пленяването на епирския владетел Теодор Комнин. [37]

Към домашните извори за българската средновековна дипломация освен запазените епиграфски паметници трябва да се прибави и Летописният разказ за възстановяването на Българската патриаршия. [38] В него всъщност е отразено изпълнението на едно от най-важните искания на цар Иван Асен II залегнали в българо-никейски съюз от 1235 г. Отделни сведения за политическата обстановка, в която е трябвало да действа българската дипломация, се откриват в Добавките към Манасиевата хроника, Анонимната българска хроника от XV в. и пр. Тяхната стойност в повечето случаи е не толкова в наличието на непозната информация, колкото в отразяването на българската гледна точка при преценката на едно или друго събитие. Същото важи в пълна сила и за някои произведения на агиографския жанр, които съдържат историко-летописни елементи. Това са преди всичко житията на Патриарх Евтимий посветени на Св. Иван Рилски, на

[36] Пак там, с.128.

[37] *Ив. Дуйчев*, СБК. Т.2, с. 38–39.

[38] *Ст. Кожухаров.* Неизвестен летописен разказ от времето на Иван Асен II, Литературна мисъл, 1974, № 2, с.126–129.

Св. Петка Търновска и на Св. Михаил Воин. [39] В тях правят впечатление преди всичко даваните от автора положителни оценки за външнополитическата дейност на българските царе Асен I, Калоян, Иван Асен II и пр. Макар и обяснимо приповдигнати, тези оценки, изказани от една личност тясно свързана с владетелския двор, имали безпорно важна функция Те подхранвали самочувствието на българина и съзнанието му за собствена значимост, в един труден за българската дипломация период.

В заключение на всичко казано дотук още веднъж ще подчертаем, че представеният извороведски преглед, без да претендира за изчерпателност, очертава основните източници за историята на българската средновековна дипломация, според техния произход и жанрова особеност. Очевидно е, че не всички от изброените извори имат еднаква стойност. Безспорен обаче остава фактът, че само комплексното и критичното им използване е верният път в проучването на средновековната българска дипломация.

[39] *E. Kaluzniacki.* Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius. Wien, 1901. Новобългарски превод – *Патриарх Евтимий*, Съчинения, С., 1990.

ВТОРА ГЛАВА

ДИПЛОМАЦИЯТА НА СЛАВЯНИ И ПРАБЪЛГАРИ VI-VII В.

Въпросът за появата на средновековната българска дипломация ни отвежда непосредствено в преддържавния период от историята на славяни и прабългари. През епохата на Великото преселение на народите двете етнически групи имали важна роля в дипломацията осъществявана между държавите и племенните общности на Европейския континент. Настъпилата етническа диаспора допринесла за създаването на една динамична политическа картина, чиято характеристика далеч не се изчерпвала само с големия военен двубой между загиващата Римска империя и варварския свят. Дипломацията продължавала да заема значително място особено във външнополитическите ходове на Византия, която по всякакъв начин се стремяла да запази своите територии и подчини на политическите си интереси окръжаващите я племена и народи. Сред тях особено място заемали славяните и прабългарите. Сведенията за тяхната дипломация зачестяват особено в края на V и началото на VI в., след като прабългарите вече са се освободили от влас-

тта на хуните, а славяните се превръщат в непосредствен съсед на Византия по протежението на Средния и Долния Дунав. От този период могат да се открият и интересни данни за характера и насоките на дипломацията между отделните племена в самия „варварски свят".

За дълъг период от време незатихналите миграционини процеси, племенната раздробеност и липсата на държавен организъм сред славяни и прабългари затруднявали в значителна степен провеждането на последователна дипломатическа дейност спрямо един от техните главни партньори – Византия. Именно този факт имперската дипломация използвала дълги години като умело предизвиквала раздори сред отделните племена. Показателен е например случаят с войната между анти и славини от 540 г., завършила с поражение за антите. След нейния край в Константинопол положили не малко усилия да привлекат за съюзници победените анти. През 545 г. император Юстиниан I (527-565) започнал преговори с тях като им предложил да станат федерати по границите на империята. Той им дал да заселят град Турис (на левия бряг на река Дунав) и неговата околност срещу задължението да пазят границите на империята от чужди нашествия. Освен земя за заселване, както било обичайно, императорът им обещал дарове и пари.[1] Вероятно пак в резултат на водени предварително преговори антите се съгласили да вземат участие и като наемници във византийската войска в Италия, която водила война срещу остготите. Антите били привличани

[1] *Procopius*, Libri de bellis, vol. II, p. 354–360 – ГИБИ, 2, с. 124–127. За събитията по-подробно вж. у *Ив. Дуйчев*. Балканският Югоизток през първата половина на VI в. – В: Българско Средновековие. С., 1972, с. 50. Според автора императарът се мъчел да привлече антите и ги използва срещу прабългарите, които в периода 538–540 г. извършили няколко големи нападения в земите на империята. За събитията вж. също и *П. Петров*. Образуване на българската държава. С., 1981, с. 36.

за съюзници от империята поради тяхното умение – по думите на Прокопий – да се сражават в труднопроходими местности. [2]

Не само антите и славините, но и прабългарските племена поради своя недостатъчен дипломатически опит и стремеж към материални изгоди също не винаги успявали да предвидят ходовете на византийската дипломация. Известно е например, че през 551 г. Юстиниан I успял да всее раздор между кутригурите и утигурите, които застрашавали земите на империята. Византийците подкупили утигурския вожд Сандилх и го убедили да нападне кутригурите. Избухнал сериозен конфликт, в резултат на който кутригурите били разбити напълно. И в този случай ромеите подали ръка на победените, като позволили на кутригурския вожд Синион с 2000 души да се засели в Тракия близо до крепостта Аспрон.[3]

Липсата на разбирателство сред славянските племена и тяхната неспособност да решават по мирен път възникналите помежду им противоречия са отразени ясно в „Стратегикона" на Псевдомаврикий. Както е известно, в съчинението се съдържат преди всичко конкретни съвети към византийските пълководци как да организират военни кампании срещу противниците на империята. Наред с това обаче срещаме и препоръки как да се води дипломация с варварите и при какви обстоятелства мирните средства следва да бъдат предпочетени пред военните. Така например в книга осма, където се дават преди всичко общи съвети към пълководците, една от препоръките е да се съчетават военни и дипломатически средства в отношенията с противника. В параграф 44 се казва: „С готовност стратегът, след като е победил, трябва да се вслуша във враговете, ако му предлагат мир, след като се е убедил, че не го мамят."[4] А в раздела, посветен специално на анти и славини, се обръща внимание на редица особености в

[2] *Procoaius*, Libri de bellis, vol. II, p. 394–395 – ГИБИ, 2, с. 128.

[3] Ibidem, p. 585–589 – ГИБИ, 2, с. 144 сл.

[4] *Mauricius*. Strategicon, p. 212.

обществения живот на двете етнически групи, в техните нрави и обичаи, които трябва да се имат предвид при воденето на преговори, сключване на примирия и пр. Особено интересен в това отношенне е следният пасаж: „Неверни са във всяко отношение, не се споразумяват при преговорите и отстъпват повече пред страх, отколкото пред подаръци. Така че, ако помежду им се появи разногласие, те или не достигат до споразумение, или пък, ако се споразумеят, веднага други нарушават решението." По-долу се дава препоръка как да бъдат използвани съществуващите разногласия между славянските князе, за да се внесе раздор сред тях: „Понеже те имат много князе, при това несговорчиви помежду си, не е неуместно някои от тях и особено тези, които са по-близо до границата, да бъдат привлечени или с обещания, или с дарове, а други да бъдат нападнати, та да не би враждебното отношение към всички тях да ги обедини или създаде единовластие."[5] От тези откъси се вижда, че авторът на съчинението не отрича възможността да се водят дипломатически преговори със славяните, смята го за необходимо, но се изказва твърде предпазливо за възможността да се постигнат някакви по-дълготрайни резултати. Това схващане може да се обясни най-вече със свойственото за всеки византиец високомерие и подозрителност спрямо варварите и околните народи, които се различават от него твърде много по манталитет, начин на живот и морални норми. Трябва да се добави също, че не само религиозните различия и видимите разликите в обществено-икономическо развитие на Византия и славяните затруднявали дипломатическия диалог между тях. Няма съмнение, че противоположните политически цели, които са преследвали едните и другите били също сериозна пречка за постигането на по-трайни и всеобхватни дипломатически споразумения. Същото до голяма степен се отнася и до дипломацията

[5] Ibidem, p. 284 –ГИБИ, 2, с. 283–285. За естеството на съветите, които Маврикий отправя към пълководците, вж. *В. Кучма.* Византийские военные трактаты VI–X вв. как исторический источник. – ВВр, 1979, 40, с. 74 сл. *Същият.* Военное искусство. – В: Культура Внзантии. М. 1984, с. 398.

между Византия и прабългарите. Наистина първите контакти на прабългарите с империята бележат началото на съюзнически отношения, но те се запазили за сравнително кратък период. Известно е, че император Зенон на два пъти използвал прабългарите като съюзници – през 480 и 486 г. във войните си с остготите на Балканския полуостров.[6] Впоследствие обаче след оттеглянето на остготите в Италия през VI в. прабългарите наред с други сродни племена като авари и тюрки се превърнали в една постоянна заплаха за империята. От този период в изворите се срещат само отделни податки за наличието на дипломатически преговори между прабългарите и Византийската империя. Най-често обект на тези преговори било постигането на мирно споразумение, откуп на пленници, отпускане на земя за заселване в рамките на империята или набиране на наемници. Известно е например, че през 548 г. прабългарски наемни дружини са подпомагали византийската войска в Италия срещу остготския крал Тотила.[7] Това участие на прабългари несъмнено е било предшествано от дипломатически преговори между тях и Византия. По-късно, през 559 г., след като кутригурите на хан Заберган нападнали византийската столица, но не успели да я превземат, те започнали дипломатически преговори за условията, при които ще се съгласят да се оттеглят. Сведения за характера на тези преговори ни дава в своята история Агатий Миринейски. Той отбелязва, че хан Заберган обещал да се завърне в земите си само при условие, че ромеите му дадат достатъчно пари. Освен това ханът заплашил, че ще избие всички пленници, ако родствениците им не побързат да ги откупят. Императорът бил принуден в хода на преговорите да се съгласи изцяло с поставените условия. След като получил голямо количество злато, кутригурският вожд се оттеглил, като

[6] *Ioannis Antiocheni* Excerpta de insidiis, ed. C. de Boor. Berolini, 1905, p. 135 – ГИБИ, 3, с. 32; *Magnus Felicius Eunodius*, Opera, MGH AA, VII. Berolini, 1885, p. 205–206 = ЛИБИ. 1, с. 299–300.

[7] *Marcellinus Comes*. Chronicon, MGH AA, XI, 1. Berolini, 1893, p. 108 = ЛИБИ, 1, с. 318.

освободил пленниците, между които се намирал и един виден византийски стратег на име Сергий.[8]

Постоянната заплаха, която представлявали прабългари, авари и тюрки за империята, накарала автора на „Стратегикона" да обособи специален раздел в съчинението си, където дава съвети как да се воюва с тях. Съветите всъщност представляват обобщение на наблюденията и опита, който натрупали византийците в отношенията си със сродните по бит и начин на воюване номадски племена. Прави впечатление, че и тук авторът не е пропуснал да направи преценка на възможността да се води дипломатически диалог. Особено интересни са някои наблюдения за дипломацията на аварите, чийто хаганат, както е известно, включвал през втората половина на VI в. славяните, живеещи в Панония, и част от кутригурите. Относно договорите, които имали аварите и подвластните им народи с Византия, се казва: „Те пренебрегват клетвите и не се задоволяват с дарове, но преди още да са взели дара, те замислят нападение и се отмятат от уговореното." А по-надолу четем „Най-напред искат по-незначителни неща, а след това, като противниците им се съгласят с тях, предлагат по-тежки условия."[9] И тук, както се вижда, Псевдомаврикий не пропуснал да изрази отрицателното си отношение към описваните племена, които според него са единствено виновни за невъзможността да се сключи справедливо и трайно дипломатическо споразумение.

В историческите извори от VI в. се срещат и някои данни, от които се вижда, че дипломатическата активност на славяни и прабългари не се свеждала само до уреждането на отношенията с Византия. Както личи от съчинението на Прокопий Кесарийски, отделните племена също водили преговори помежду си. Най-често те се отнасяли до сключването на военни съюзи, прекратяването на военни действия и пр. От историята на Прокопий

[8] *Agathias*, Historiae, ed. L. Dindori, Historici Graeci Minores, t. II, 1871, p. 388–389 – ГИБИ, 2, с. 201–202.

[9] *Mauricius*. Op. cit., p. 272 – ГИБИ, 2, с. 279, 280.

научаваме, че през 551 г. гепиди и кутригури се съюзили срещу лонгобардите. В резултат на това кутригурите изпратили на помощ отряд, наброяващ 12 000 души, воден от Хиниалон. Той обаче пристигнал по-рано, от което гепидите не останали доволни поради факта, че срокът на мирния им договор с лонгобардите не бил изтекъл. Ето защо те подбудили кутригурите да нападнат земите на Византийската империя. [10] Този показателен епизод между другото опровергава византийските автори, които твърдят, че варварите изобщо не държали да бъдат спазвани дипломатическите споразумения.

Пак през същата 551 г. били водени дипломатически преговори между гепиди и славяни. Това станало, след като славяните извършили едно голямо нападение в западните части на Балканския полуостров, придружено със заграбването на голяма плячка и много пленници. Понеже славяните нямали възможност сами да пренесат богатата плячка, те наели гепиди, които срещу богато възнаграждение ги прекарали с лодките си през Дунав. Едно от условията на това споразумение било според Прокопий славяните да платят по един златен статир на всяка глава.

Пак от византийски източници научаваме, че неведнъж дипломатически преговори били водени между авари и славяни. Интересни сведения за тях откриваме в съчинението на Менандър „Пратеничества". Там се споменава за едно пратеничество на антите до аварите вероятно в периода 558–562 г., които искали да сключат мир и предпазят земите си от по-нататъшни опустошения. Една от главните цели на пратеничеството била да измолят откуп за някои военнопленници. Начело на пратеничеството застанал според думите на Менандър „Мезамир, син на Идаризий, брат на Келагаст". [11] Дипломатическите преговори не довели до някакъв резултат поради държанието на Мезамир, което по думите на Менандър не подобавало на един пратеник. За провала

[10] Ibidem, p. 624, ГИБИ, 2, с. 146–147.

[11] *Menander.* Excerpta, p. 443 – ГИБИ, 2, с. 235.

на преговорите виновен бил и един кутригурски племенен вожд, който посъветвал хана да убие пратеника. Византийският писател предава така думите на кутригурския вожд: „Този човек (Мезамир) има най-голямо влияние сред антите и е в състояние да се противопостави на всякакви неприятели. Ето защо той трябва да бъде убит, та да може след това без страх да се нападне неприятелската страна."[12] Аварският хан го послушал и заповядал Меззмир да бъде убит, като с това потъпкал неприкосновеността, с която се ползвали дипломатическите пратеници.

Разказът на Менандър е интересен в няколко отношения. От него може да се направи преди всичко изводът, че сред славяните е съществувала практиката дипломатическите мисии да бъдат поверявани на хора с особено положение и авторитет сред племето. Това е между другото една традиция, която намира своето продължение в създадената по-късно средновековна българска дипломатическа система. Освен това разказът на Менандър ни дава сведения и за естеството на въпросите, които са били обект на дипломатически преговори между авари и славяни. Както се вижда, става дума преди всичко за откупуване на пленници – проблем, който най-често стоял в центъра на дипломатически преговори след прекратяване на военните действия. Известно е, че откупуването на пленници е бил един от централните въпроси в отношенията на Византия с нейните главни врагове през VI в. – персите, а по-късно и арабите. Изглежда, под влияние именно на византийската дипломация въпросът за пленниците постепенно заема място и в дипломацията на варварските племена.

Картината на дипломатическите отношения между авари и славяни се допълва и от още едно сведение на Менандър. Този път става дума за аварско пратеничество при дакийските славяни, проводено от хан Баян някъде скоро след 574 г. Неговите

[12] Ibidem. Според *I. Marquart.* Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903, p. 504 утигурският племенен вожд може би е бил Заберган. За споменатите славянски имена вж. *Ив. Дуйчев.* Най-ранни връзки между славяни и прабългари. – В: Българско Средновековие, с. 99 сл.

намерения били да превърне славяните в свои данъкоплатци. Византийският писател в сбита форма предава развилия се диалог между аварските пратеници и княз Даврентий, който стоял начело на военноплеменния съюз на дакийските славяни. На искането да се подчинят на аварите Даврентий отговорил: „Кой е впрочем този човек между човеците и под слънчевите лъчи, който ще преодолее нашата сила? Защото ние сме свикнали да владеем чужда земя, а не други нашата. И ние сме сигурни в това, докато има воини и мечове."[13] От по-нататъшния разказ на Менандър се разбира, че преговарящите страни си разменили остри реплики, което се дължало преди всичко на високомерното държание на аварските пратеници. Славяните не успели да обуздаят своя гняв и убили пратениците. В отговор на това Баян подготвил голям поход срещу славяните, но не успял да достигне до земите им.

В съчинението на Менандър могат да се открият и други интересни епизоди, които разкриват специфичната картина на дипломацията във варварския свят. Налага се, най-общо, убеждението, че наред с войната тя е заемала своето подобаващо място. Освен това се разколебава до известна степен и представата, която добиваме от „Стратегикона" на Псевдо-Маврикий, че едва ли не само „варварите" поради своя примитивен нрав са основната причина да не могат да се водят нормални дипломатически преговори. Като пример може да дадем един пасаж от съчинението на Менандър, в който се говори за пристигането на византийско пратеничество при турките. То било прието от Турксант, който, след като изслушал обичайните приветствия и отправените предложения, заявил: „Не сте ли вие онези същите ромеи, които си служат с десет езика, но с една измама?.." Неласкавата си оценка за ромеите вождът на турките завършил с думите: „И изобщо, като се подигравате с всички народи и ги ласкаете с разнообразни думи и с коварство, вие ги изоставяте, като изпаднат в беда, а за

[13] *Menander.* Op. cit., p. 208–210 – ГИБИ, 2, с. 231–232.

себе си извличате ползата."[14] Подобна характеристика на византийската дипломация дава и аварският пратеник Кох, изпратен да преговаря през 585 г. с византийския пълководец Приск, който готвел нов поход срещу славяните отвъд Дунав. Сведението за тези преговори се съдържа в историята на Теофилакт Симоката. Между многото упреци, които отправил аварският пратеник към византийците, особено показателни са следните думи: „Вие научихте варварите на неподчинение. Ние не щяхме да познаваме нарушението на договорите, ако не бяхме намерили за учители на лъжата вас, които войната не познава мирни, а окото на мира свободни от сражение."[15]

Двуличието на византийската дипломация подразнила и утигурския вожд Сандилх, който, както бе отбелязано, бил съюзник на империята и разгромил сродните племена на кутригурите. Впоследствие обаче, както се разказва в историята на Прокопий Кесарийски, утигурският вожд бил крайно раздразнен и недоволен, като разбрал, че императорът е предоставил убежище в своите земи на част от разбитите кутригури. За тази цел Сандилх проводил специално пратеничество, което по повод поведението на Византия предало следните негови думи: „Зная една поговорка, която съм чул от дете, и ако не съм забравил нещо от нея, тя гласи така. Казват, че звярът вълк, ако може би е в състояние да промени козината си, обаче нрава си не мени, защото природата не му позволява да го променя."[16] В тези думи е очевидна алюзията, която прави Сандилх с двуличното поведение на Византийската империя.

От приведените дотук примери може да се направи заключението, че през VI в. сред варварския свят е съществувало вече едно съвсем основателно недоверие към ходовете на визан-

[14] Ibidem, p. 203 sq. – ГИБИ, 2, с. 228–229.

[15] *Theophylacti Simocatte.* Historiae, ed. C. de Boor, Lipsiae, 1887, p. 232 sq. – ГИБИ, 2, с. 322.

[16] *Procopius.* Op. cit., p. 586 – ГИБИ. 2. с. 144. За събитя вж. по-подробно *В. Златарски.* История. Т. I, ч. 1, с. 99 сл.

тийската дипломация и тяхната добронамереност. Изглежда, че лъжата и двуличието са били срещани прийоми, което е карало отделните племенни вождове да се отнасят с подозрение към предложенията на Византия и да не спазват сключените договори. С други думи, често пъти не толкова нравите и обичаите на прабългари и славяни са били причина за тяхното непостоянство в отношенията спрямо империята, колкото самото нейно поведение на дипломатическото поле. [17]

През VII в. настъпват някои съществени изменения в обществено-политическото развитие на славяни и прабългари, които оказват влияние върху тяхната дипломатическа дейност. Що се отнася до славяните, както е известно, през първата половина на VII в. те се заселват окончателно върху балканските земи южно от река Дунав, отнемайки значителни земи от Византийската империя. Трайното усядане върху тези земи налагало да бъдат уредени по мирен път отношенията със завареното население, както и да се намерят приемливи пътища за съжителство с Византийската империя. Безспорно в тези нови условия ролята на дипломацията значително нараства. Разширява се и кръгът от въпроси, които стават обект на дипломатически преговори. Сега очевидно дипломацията става нужна не само да се решават въпросите на войната и мира, но и за установяването на стопански взаимоотношения между империята и новите заселници. Обект на дипломатически преговори става и проблемът за границите между империята и отделните „Славинии". Заселването на славяните предизвиква и активизиране на вътрешната дипломация между самите племена. Това се обуславя най-вече от нуждата да се защищават новозавзетите земи и се организира отпор срещу

[17] Вж. по този въпрос интересните наблюдения и изводи на *Г. Литаврин.* Представления „варваров" о Византии и византийцах в VI–X вв., ВВр, 46, 1986, с. 100–109. *П. Ангелов,* Византийците през погледа на българите, В: Сб. Византийското културно наследство и Балканите, Пловдив, 2001, с. 64 сл. *Същият* Les grecs a travers les regardes des Bulgares medievaux, Etudes Balkanique, 2, 2009.

опитите на Византия да ги завладее обратно. Появата на военнополитически съюзи сред славяните е плод именно на тази вътрешна дипломация и недвусмислено показва, че те са на път да преодолеят до голяма степен отрицателните последици от племенната раздробеност и взаимните противоречия, от които Византийската империя неведнъж се е възползвала.

В един от най-ценните извори за ранната история на славяните – „Чудесата на св. Димитър Солунски", се откриват интересни сведения за съществуването на военноплеменен съюз сред славяните в Македония, които се превръщат в сериозна заплаха за град Солун. От разказа за извършените чудеса става ясно, че предприетите през първата половина на VII в. четири обсади на града са резултат от предварително сключен съюз между отделните племена и добре обмислен военен план за действие. Налице са между другото и известни податки за осъществена дипломатическа подготовка на нападенията. Така например преди четвъртото нападение върху града през 622 г. в „Чудесата" се съобщава следното: „Славяните направиха съвещание, събраха много дарове и чрез пратеници ги изпратиха на хана на аварите. Те му обещаваха и го уверяваха, че ще му дадат от нашия град твърде много пари освен това, което ще заграбят, ако им даде помощ за превземането."[18] От този пасаж личи, че става дума за проведени дипломатически преговори между славянския военноплеменен съюз и аварския хаганат за сключване на военен договор, насочен срещу Византия. По-надолу пък се съобщава, че след като 33 дена славяни и авари не успели да превземат града, те повели мирни преговори с жителите на Солун и се съгласили да се оттеглят срещу дарове. Бил уговорен и откупът на пленници, за кой-

[18] *Acta Sancti Demetrii*, p. 167 A-B – ГНБИ, 3, с. 134. Вж. отделните мнения за датировката на славянските обсади на град Солун у *П. Петров.* Образуване..., с. 54, бел. 75. Тук е възприета хронологията на История на България, II, с. 38 сл.

то се казва: „Варварите отиваха без страх до стената и продаваха евтино взетите от тях пленници и различни неща за размяна". [19]

По-късно – преди петата обсада на Солун през 645–647 г., славяните водили преговори с византийския император относно съдбата на вожда на славянското племе ринхини Пребънд, който бил пленен и отведен в столицата на империята. Този път до императора било изпратено смесено пратеничество, съставено както от „опитни хора" от град Солун, така и от „избрани славянски пратеници", които трябвало да измолят освобождаването на вожда. [20] Мисията не дала очаквания резултат, което накарало славяните да предприемат своето поредно нападение на града.

През първата половина на VII в. са видими и промените, които настъпват в обществено-политическото и икономическото развитие на прабългарите. Преминаването към уседнал начин на живот е съпътствано с един постепенен процес на политическа консолидация на прабългарските племена. Най-ярък израз на този процес намираме в създаването към началото на 30-те години на VII в. на военноплеменния съюз „Велика България". Появата на военноплеменно обединение при прабългарите, както и при славяните, е свързано с установяването на постоянна територия с относително неизменни граници, които трябва да се защищават от външни противници. Това именно изисква създаването на една външнополитическа стратегия, в която на дипломацията се пада значително място. Оскъдните данни, с които разполагаме за дипломатическата дейност на хан Кубрат – създателя на „Велика България", сочат, че основна линия в неговата дипломация била поддържането на добри отношения с Византийската империя главно поради заплахата, която представлявали напиращите от изток хазари. Както съобщава в своята хроника патриарх Никифор, скоро след създаването на съюза хан Кубрат проводил пратеничество до византийския император Ираклий,

[19] Ibidem, p. 170 F – 171 A – ГИБИ. 3, с. 144.

[20] Ibidem, p, 150 sq. – ГИБИ, 3, с. 144.

което сключило мир с империята. С цел да затвърди установените приятелски отношения императорът почел вожда на прабългарите с високата византийска титла „патриций". [21] Както е известно, раздаването на почетни титли е било обичайна практика във византийската дипломация, която целяла да осигури мира на империята с живеещите по нейните граници различни етнически общности.

Може да се предположи, че „Велика България" е била в мирни отношения и с граничещите на северозапад славяни, което е било благоприятно условие за поддържането и на известни стопански връзки. Има основание в изказаното от някои автори мнение, че именно тези контакти са изиграли важна роля в опознаването на славяни и прабългари далеч преди създаването на българската държава. [22] Макар и недълготрайно, съществуването на военноплеменния съюз „Велика България" има важно значение за натрупване на политически и дипломатически опит у прабългарите. Само така може да си обясним, че още в първите десетилетия от създаването на българската държава нейните първи владетели се проявяват като зрели дипломатически партньори, които знаят как да защищават своите интереси.

От всичко казано дотук се вижда, че запазените исторически извори, главно от византийски произход, чертаят пред нас една макар и непълна, но интересна картина на дипломацията на славяни и прабългари от преддържавния период. Прави впечатление, че основните въпроси, които са били обект на диплома-

[21] *В. Златарски.* История. Т. 1, ч. 1, с. 139 сл.

[22] *Д. Ангелов.* Образуване на българската народност. С., 1981, с. 179–180. Интересен опит за типология на политическите взаимоотношения между номадски и земеделски племена прави *С. Л. Плетньова* (Кочевники Средневековья. М., 1982, с. 150 сл.). Според нея тези взаимоотношения могат да се обособят в четири типа: 1) враждебни; 2) съюзнически; 3) даннически; 4) васални. Плетньова е на мнение, че ако номадите се стремели към мира само когато отстъпвали по сила па противника, то земеделските племена изобщо са били заинтересовани да живеят в мир със съседите си.

тически контакти между тях и други племена и държави, са засягали преди всичко въпросите на войната и мира. Нуждата от уреждане на избухнали конфликти, привличането на военни съюзници, получаването на откуп за пленниците, наемането срещу пари, преговорите за заемане на определени територии и градове срещу задължение да се бранят границите на Византия – това са най-вече ситуациите, при които дипломацията играела първостепенна роля.

Въпреки липсата на специални дипломатически институции и наличието на сравнително примитивни форми на обществена организация славяни и прабългари овладяват и прилагат някои от общоприетите средства, утвърдили се в дипломатическата практика от най-древни времена. Изворите нееднократно споменават за наличието на специално избрани пратеници у прабългари и славяни, които осъществявали дипломатическите контакти. Институцията на пратеника е между другото една от най-старите дипломатически институции, които възникват в зората на човешката цивилизация и намират своето усъвършенстване в античния свят. [23] Неприкосновеността на пратеника е била зачитана от прабългари и славяни, но се срещат и ситуации, в които тя била нарушавана. Вече бе отбелязано, че жертва на славяните станали аварските пратеници, които отправили до вожда им Даврентий наглото искане да им се подчини. Трябва да приемем, че това е било едно изключение в дипломатическата практика на славяните, които по начало се отличавали със своето гостоприемство. Известно е, че това тяхно качество направило силно впечатление на автора на „Стратегикона", който отбелязва: „Към чужденците, които идват при тях, са любезни и грижливо ги прекарват от едно място на друго, където би станало нужда. Така гостът, ако пострада поради небрежност на този, който го е приел, онзи, който му го е предал, започва война срещу него,

[23] Вж. *R. Numelin.* The Beginning of Diplomacy, p. 291 sq. ; *D. Queller.* The Office Ambassador in the Middle Ages. Princeton, N. J., 1967, p. 3–60.

смятайки за свещен дълг да отмъсти за госта."[24] Изследователите, които са тълкували този текст, правят логичното заключение, че той разкрива една характерна племенна черта в нрава на славяните. Основателно бихме си задали въпроса обаче дали твърденията на Псевдомаврикий не визират едно приятелско поведение на славяните не към всички чужденци изобщо, а само към дипломатическите пратеници, т. е. към тези, които идват доброволно с някакво поръчение, представят чужд владетел и очевидно не демонстрират лоши намерения. Наивно би било да смятаме, че славяните поради вродена доброта са изпитвали любезност към всички чужденци, появили се в техните земи, пък даже и ако те са имали неприятелски помисли. Може да се предполага, че твърдението на Псевдомаврикий преди всичко отразява впечатлението, което са имали византийските пратеници от приема им в славянските земи, посрещани любезно и защищавани по всякакъв начин от обиди и несправедливости. Фактът, че сред славяните убийството на пратеник носело тежки последствия за извършителя се потвърждава от един любопитен епизод разказан от персийският историк Гардизи, живял през XI в. В желанието си да обясни произхода на киргизите той предава един легендарен разказ, съгласно който неназован от него княз на славяните наредил да бъдат убити дошлите при него византийски пратеници. Причина за това според Гардизи бил различния произход на едните и другите. Славяните произхождали от ноевия син Яфет, а ромеите от другия му син Сем. След това престъпление славянския вожд изпаднал в немилост, напуснал сънародниците си и потърсил убежище при хазарите. Но там също не пожелали да приемат прогонения княз и той бил принуден да се приюти при

[24] *Mauricius.* Op. cit., p. 280 sq. – ГИБИ, 2, с. 281. Гостоприемството на славяните, за което говори Псевдомаврикий, всъщност е характерна черта за доста голям брой етнически общности от преддържавния период. Вж. *R. Numelin.* Op. cit., p. 114 sq. Авторът свързва подобно отношение към чужденците както с религиозните вярвания, така и с нуждата да са водят дипломатически преговори.

един противник на хазарския хаган на име Башджурту. С негова помощ той нападнал уйгурите и в последствие след като завладял част от тях, ги смесил със свои сънародници славяни. Така, според Гардизи, произлезли киргизите, които получили сини очи и руси коси. [25] Като оставим легендарната основа на разказа той е интересен за нас преди всичко с това, до какви последствия за провинилия се е могло да доведе при славяните неспазването на закона за гостоприемството към чуждите пратеници.

Що се отнася до приема, който оказвали тюркските народи на чужди пратеници, известни податки откриваме в съчинението на Менандър. Той съобщава например за едно пратеничество на император Юстин II до тюркския вожд Силизвул. Начело на византийските пратеници бил поставен стратегът Зимарх, който след дълго пътешествие се добрал до земите на тюрките. Там той бил приет с нужното уважение, но след като върху него и неговите спътници били извършени специални магически обреди. Ето какво пише за тях Менандър: „Те им вдигнали всичкия багаж, който носели със себе си, и го поставили в средата. След като запалили огън от тамянови клончета и мълвели на скитски език някакви варварски думи, те биели звънец и тъпан над багажа, носели наоколо тамяново клонче, което пращяло от пламъка, и същевременно изпадали в изстъпление и екстаз, смятали, че прогонват злите сили... И след като отблъснали злото, както те били уверени, прекарали Зимарх през самия огън, понеже смятали, че така и себе си очистват."[26]

Тези думи разкриват една интересна страна от религиозната обредност на тюркските народи, пряко свързана с воденето на дипломатически преговори. С основание може да се предположи, че както у тюрките, така и у сродните им племенни общности, между които и прабългарите, е съществувал обичаят всички

[25] *Т. М. Калинина,* Етиологическая и етимологическая легенды персидского писателя XI в. Гардизи о славянах, Славяноведение, 4, 2002, с. 70-71.

[26] *Menander.* Op. cit., p. 192 sq. – ГИБИ, 2. с. 221–222.

чужди пратеници да бъдат предварително подлагани на специален религиозен обред, който целял очистването им от зли сили и помисли. Това е било фактически част от дипломатическия церемониал по посрещането на чужди пратеници, извършван вероятно от т.нар. шамани (заклинатели) у тюркските народи. Може да се предположи също, че изпълняваните магически обреди отразяват едно широко разпространено сред редица племена и народи схващане за сакралната неприкосновеност на пратеника. Естествено подобни действия са преследвали и съвсем практически цели. Те създавали у чуждите пратеници чувството на необходимо уважение и страхопочитание, което ги предпазвало от необмислени слова или непозволени действия. Не на последно място религиозната обредност, предшестваща срещата между пратениците и владетеля, била извършвана и с надеждата, че ще допринесе за благоприятния изход на преговорите.

Относно състава на славянските и прабългарските пратеничества ние знаем твърде малко. Може да се предположи, че в тях били включвани преди всичко личности избирани измежду по-видните и авторитетни хора на племето. Няма данни, но вероятно в някои пратеничества са участвали и пленници, които били използвани в качеството си на преводачи. В противен случай трудно бихме си представили осъществяването на контакти между отделните племена и държави, отличаващи се твърде много по своя език.

Както бе отбелязано вече, от VI в. ние знаем името само на един славянски пратеник – Мезамир, когото аварите, потъпквайки сакралната неприкосновеност на пратеника, убили по време на преговори. За славянски пратеници – трима на брой, които се връщали от земите на аварския хаган, се споменава и в историята на Теофилакт Симоката. По неговите думи това били трима мъже „по народност славяни, които не носели оръжие или някакъв багаж, а само гъдулки". След като били заловени, те обяснили, че се връщали от земите на аварския хаган, който предлагал на славяните военен съюз. Понеже получил отказ обаче, хаганът забра-

вил за „закона на пратениците" и се помъчил да им попречи да се завърнат. Ето защо те решили да преминат през земите на империята, понеже били чували, че „ромейският народ бил, така да се каже, най-прославен с богатство и човеколюбие". [27] Този текст на Теофилакт Симоката е предизвикал доста спорове относно етническата принадлежност на споменатите пратеници и действителните им намерения. Едни автори са склонни да отрекат тяхната славянска принадлежност, а други смятат този целия епизод за измислен. [28] По наше мнение няма основание да се допусне, че случката е измислена, като се има предвид, че между авари и славяни нееднократно са били осъществявани дипломатически контакти. Друг е въпросът, дали обяснението на пратениците е съдържало цялата истина за тяхното внезапно появяване в земите на империята. Не е изключено тези славяни да са били натоварени и с определени разузнавателни задачи, които те естествено скрили. [29] Според разказа на Теофклакт Симоката императорът се отнесъл с уважение към славянските пратеници и ги удостоил с гостоприемството си. Това между другото подсказва, че тримата славяни действително не са били случайни хора и са успели с поведението и думите си да спечелят доверието на византийците.

Могат да бъдат дадени и още примери, от които се вижда, че и при славяни, и при прабългари дипломатическите преговори са се водили най-често посредством пратеници. Трудно е обаче да се отговори на въпроса, от какъв характер са били сключваните договори, каква е била тяхната форма, съдържание и пр. Това, което откриваме в историческите извори от VI в., ни дава основание да заключим, че вероятно договорите са били в устна форма. Очевидно липсата на писменост у славяни и прабългари е затруд-

[27] *Theophylactus Simocatta.* Op. cit, p. 223–224 – ГИБИ, 2, с. 315–316.

[28] Според *Ф. Успенский.* (История Византийской империи. Т. 1. М., 1927, с. 639) разказът на византийския хронист не почива на достоверни факти, а *Ю. Кулаковский* (История Византии. Т. 1. Киев, 1910, с. 455) приема, че това не са славяни, а цигани.

[29] *П. Петров.* Цит. съч., с. 47.

нявала дипломатическите преговори. Така например Прокопий Кесарийски съобщава, че пратениците на утигурите устно предавали поръченията на своя господар Сандилх. Ето какво пише по този повод византийският автор: „Затова той (Сандилх) изпратил пратеници при императора, които да го укорят за стореното, но не им дал никакво писмо, понеже и досега хуните нямат никаква представа за писмо и са съвсем неграмотни, нито имат някакъв писар, а техните деца растат без никакъв труд да се научат да пишат. Те съвсем по варварски предават по памет всичко, което им е поръчвал. И тъй, когато пратениците пристигнали при император Юстиниан, те му казали, че цар Сандилх по тях като писмо му съобщил следното..."[30]

От тези думи може да се заключи, че в дипломацията на кутригури и утигури размяната на писмена кореспонденция, а вероятно и сключването на писмени договори не са били практикувани. Сведенията на Псевдомаврикий за славяните също навеждат на мисълта, че и сред тях най-разпространени били устните споразумения. Именно поради това авторът съветва отделните славянски вождове да бъдат привличани само с обещания и подаръци, като същевременно предупреждава, че те невинаги държат на думата си и лесно нарушават постигнатото споразумение. [31]

Липсата на сведения за писмени документи във външнополитическата дейност на славяни и прабългари през VI в. говори за сравнително примитивното ниво, на което се намирала тяхната дипломация по отношение на византийската.

С липсата на писмен документ, фиксиращ условията на договорите между Византия и варварите, можем да си обясним до известна степен и нетрайността на постигнатите споразумения, които били най-често устни обещания, подкрепени от съответните клетви. Естествено такъв вид споразумения при определени

[30] *Procopius.* Op. cit., p. 586 – ГИБИ. 2, с. 144.

[31] Върху това обстоятелство обръща внимание *Л. Н. Сахаров.* Дипломацията на Древна Русия. С., 1984, с. 24.

условия е могло по-лесно да бъдат „забравени" или преиначени ,поради липсата на писмен документ.

Тази несигурност, която царяла в дипломатическите контакти между Византия и варварския свят, и липсата на строго установени правила и норми намира отражение и в един интересен пасаж от съчинението на Прокопий Кесарийски „За строежите". Византийският историк, след като описва многобройните противници на империята, в това число славяните и прабългарите, отбелязва следното: „Всъщност тия неприятели имат обичай да предизвикват война без причина, да я обявяват, без да изпращат пратеници, да не я прекратяват с някакъв договор или да я спират за известно време, но да я започват без всякакъв повод и да я привършват само с оръжие."[32]

Колкото и да е субективен Прокопий и да се опитва да представи в негативна светлина противниците на империята, неговите думи отразяват действително трудностите, които са съществували за намирането на общ дипломатически език между Византия и околните племена. Трябва да се предположи обаче, че с течение на времето самите варвари осъзнали неудобството от липсата на строго установени дипломатически правила и наличието само на устни споразумения. Специално при прабългарите постепенно си пробила път практиката договорните клаузи да бъдат изсичани върху камък, така както били ознаменувани различни политически събития, строежи и пр. Изглежда, че през VII в. това е вече една утвърдена традиция, която намира своето продължение в дипломацията на създадената българска държава. Известно е, че още от времето на хан Тервел има запазени фрагменти от договорен надпис под Мадарския конник. [33] Съвсем естествено е, че поради липсата на писменост били въз-

[32] *Procopius,* De aedificiis, p. 102 sq. – ГИБИ, 2, с. 155.

[33] *В. Бешевлиев.* Първобългарски надписи, с. 94. Според *В. Гюзелев,* Средновековна България в светлината на нови извори, с. 143, вторият надпис под Мадарския конник най-вероятно се отнася до клаузите на договора, с който хан Тервел оказал помощ на Лъв III срещу арабите.

приети гръцката азбука и гръцкият език, който по това време е международен дипломатически език.

В заключение може да се каже, че традициите и опита на византийската дипломация оказали важно влияние върху дипломатическата практика на славяни и прабългари. Преддържавния период от тяхната историята бил важен етап, през който добили очертание редица елементи и особености на българската средновековна дипломатическа система Създаването на българската държава поставило пред двете съюзени етнически общности съвсем нови цели във външнополитическата им дейност, появили се редица нови въпроси, чието решаване било възможно да стане по дипломатически път, а това изисквало по-нататъшното усъвършенстване на дипломатическите принципи и средства. Дипломатическият опит, натрупан от славяни и прабългари, бил от несъмнена полза за тях в големия военнополитически двубой, който започнал между българската държава и нейната южна съседка – Византийската империя.

ТРЕТА ГЛАВА

ЦЕЛИ И ПРИНЦИПИ НА БЪЛГАРСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА ДИПЛОМАЦИЯ

Основно място в системата на средновековната българска дипломация заемат близките и по-далечни цели на външната политика, чието осъществяване налагало воденето на дипломатически преговори. Характерът на тези цели, както и изборът на средства за постигането им се обуславят от конкретно историческата обстановка. Решаващо влияние оказват степента на развитие на обществено-икономическите отношения, господството на определена държавнополитическа идеология, обкръжението на българската държава, както и наличието на утвърдени традиции в дипломатическата практика. Историята на българската дипломация показва, че постигането на даден резултат във външната политика често пъти било само стъпка към изпълнението на по-големи и всеобхватни по своето съдържание стратегически цели. В следващите редове ще бъде направен опит да се очертаят именно тези цели, чиято реализация винаги е стояла пред дипломацията

независимо от това, за кой период от развитието на средновековна България става дума.

Една от главните цели, която можем да наречем още и „глобална", била защитата и укрепването на териториалната цялост на държавата. Осъществяването на тази цел било възможно не само с оръжие, но и чрез мирни средства. Едва ли е необходимо да се доказва какво значение за политическия и икономическия просперитет на всяка държавата било запазването на териториалната и цялост. Авторитетът и мощта на управляващите зависели най-вече от това, до каква степен успявали да осигурят закрила на своите поданици от чужди посегателства. Поради това почти няма български владетел, който да не е полагал усилия, независимо от конкретните обстоятелства, да отстоява или разширява границите на държавата, използвайки къде повече, къде по-малко успешно дипломатическите средства. Естествено реализирането на подобна цел имало своите конкретни измерения през различните периоди от развитието на средновековната българска държава.

Така например за времето от края на VII до средата на IX в. дипломацията съдействала за териториалното разширение на страната с оглед включването на славяните обитаващи географските области Тракия и Македония, както и земите по Средния Дунав. В реализирането на това разширение особени заслуги имали със своята външна политика хан Крум, хан Омуртаг и неговите приемници хан Маламир и хан Пресиян. Така в навечерието на Покръстването се очертали географските граници на формиралата се по-късно българска народност.

По времето на цар Симеон териториалното укрепване на страната било свързано със стремежа за налагане пълна политическа хегемония на Балканския полуостров. Излазът на три морета, който получил България спомогнал за спечелването на важни позиции в политическия и икономическия живот в Европейския югоизток. Нещо повече, българската дипломация се включила за първи път в преследването на един изключително

амбициозен план, а именно унищожаването на Византия и създаването на обща българо-ромейска империя. Тази мечта, която цар Симеон преследвал до самата си смърт, останала неосъществена. Извлечена била обаче много важна поука, а именно, че във външната политика трябва да бъдат поставени само такива цели, чието изпълнение да отговаря на потенциалните възможности на страната.

След възстановяването на българската държава през 1187 г. главната цел на първите Асеневци била присъединяването, както по военен, така и по дипломатически път на онези територии от Балканския полуостров, които някога влизали в пределите на българската държава. В общи линии осъществяването на тази цел завършило през управлението на цар Калоян, който чрез унията с Рим от 1204 г. узаконил властта си над освободените български земи. Върхна точка в процеса на териториално укрепване и разширение на българската държава било управлението на Иван Асен II. В известен смисъл постигнатото от него има аналог само с времето на цар Симеон. След знаменитата битка при Клокотница от 1230 г. България отново получава излаз на три морета и се превръща в решаващ политически фактор на Балканите.

През периода на Втората българска държава защитата или разширението на установените граници било свързано до голяма степен с отстояването на определени икономически и търговски интереси. По същество всяка запазена или новоприсъединена територия представлявала преди всичко източник на материални блага, създавани от нейните жители. В зависимост от своето местоположение тя могла да играе и определена роля за развитието на търговията с останалите страни. Не е случайно, че през цялото Средновековие и особено през XIII и XIV в. една от ябълките на раздора в дипломацията между България и Византия станали черноморските градове пристанища, чрез които главно се осъществявала търговията с другите страни.

Защитата на дадена територия била наложителна и от военностратегически съображения, тъй като представлявала не

само източник на военен контингент за българската армия, но имала и съществено място в цялостната укрепителна система на страната.

През XIII–XIV в. усилията на дипломацията да запази една или друга територия на България били свързани и с появата на политическият сепаратизъм. Централната власт се опитвала с всевъзможни военни и дипломатически средства да сложи край на това явление, което се отразявало неблагоприятно върху общото цялостно развитие на страната. През периодите, когато българската държава отстоявала своята независимост срещу чужди нашественици – византийци, татари и османци, главната цел на дипломацията била да намери надеждни съюзници или други средства, за да съхрани застрашените територии и неутрализира противника.

От казаното дотук се вижда, че глобалният характер на целта, стояща пред българската средновековна дипломация, а именно защитата на териториалната цялост на държавата, се определял от наличието на относително постоянни етнополитически, военностратегически и търговско-икономически интереси, които българските владетели отстоявали в своята външна политика.

Непосредствено свързано със защитата на тези интереси било и преследването на една друга цел, чието постигане изисквало упражняването на дипломатическа дейност. Става въпрос за усилията на отделни български владетели да получат авторитетно международно признание за своята власт и издействат привилегировано положение на българската църква. Това се налагало поради различни причини. На първо място не трябва да се забравя, че българската държава възникнала в непосредствена близост до Византийската империя, която упорито се придържала към идеята за световното господство на византийския василевс, на когото се отреждало най-високо в йерархическата стълба на средновековните владетели. Поради това империята фактически отхвърляла възможността отношенията й с другите страни

да се изграждат на равноправни основи. В очите на византийците съглашенията с другите страни представлявали едва ли не проява на своеобразна милост и особено благоволение от страна на императора.

При това положение особено значение придобивал рангът на българския владетел, тъй като колкото по-високо се намирал в йерархическата пирамида, толкова по-значим ставал и авторитетът на страната в международните отношения. Ето защо в редица ситуации българските ханове и царе били заинтересовани да се издигнат колкото е възможно по-високо в йерархическа стълба на средновековните владетели, а в определени моменти да претендират и за изравняване с византийския император. Същите съображения тласкали дипломацията да се бори за извоюване на самостоятелно положение на българската църква в системата на установена субординация на християнските църкви. Придобиването на църковна самостоятелност и високо владетелско достойнство не било въпрос само на престиж за държавата, а необходимо условие за провеждането на самостоятелна вътрешна и външна политика. Едно подобно признание получено от Византийската империя или от Западна Европа несъмнено развързвало ръцете на българската дипломация да намери най-удобните пътища и разнообразни начини за преследване на поставените цели.

Хвърлим ли поглед върху историческите обстоятелства, които принуждавали българските владетели да търсят международно признание за своята власт, ще се убедим, че те са колкото различни, толкова и едни и същи. Това се дължи преди всичко на факта, че в отделни периоди на историческото развитие възниквали ситуации, които принуждавали дипломацията да поставя за разрешаване сходни цели. Така например еднаква по същество била задачата, която стояла както пред хан Аспарух и неговите наследници, така и пред първите Асеневци – признание на политическата им власт или от Византия или от друга авторитетна политическа сила за съответния период. В първия случай

младата българска държава по обясними причини се стремяла преди всичко да получи признание от империята, върху чиито бивши земи възникнала. Началото било поставено с договора от 681 г., а следващите важни резултати в това отношение постигнал хан Тервел, който през 705 г. бил тържествено удостоен в Константинопол с титлата „кесар" – по това време втора по значение във Византия след императорската. В последствие амбициите на българските владетели пораснали. Пръв цар Симеон положил неимоверни усилия да се сдобие са царския титул и се изравни по този начин с византийския василевс. В Константинопол обаче останали непреклонни и отказали да задоволят неговата амбиция. Едва след смъртта му през 927 г. по дипломатически път било постигнато споразумение да бъде признат царския титул на наследника му Петър, а българската църква била издигната в ранг на патриаршия.

Узаконяването на владетелското достойнство бил и един от основните приоритети в дипломацията на Асен и Петър. Своето утвърждаване те потърсили първоначално от Немската империя. През 1189 г. двамата братя предложили помощ на предводителя на Третия кръстоносен поход немския император Фридрих I Барбароса, срещу което поискали да им бъде признатата царската корона. Желанието им останало неудовлетворено. В последна сметка обаче усилията им не отишли напразно. Техният приемник цар Калоян се сдобил с така нужното признание посредством унията с Римския престол, чието влияние било доминиращо в началото на XIII в.

Сходни по своя характер цели били поставени за изпълнение във външната политика на княз Борис, по-късно на цар Калоян и цар Иван Асен II, и по отношение положението на българската църква. Пред тях е стоял въпросът как да бъде издействан привилегирован статут за българската църква, който до гарантира в най-голяма степен нейната самостоятелност. Целта по същество била една и съща, но изборът на средствата, както и последствията – различни, съобразно конкретната обстановка. И

в трите случая ролята на българската дипломация била от решаващо значение. Без нея не биха станали възможни нито учредяването на автокефална българска църква през 870 г., нито унията с Рим от 1204 г., издигнала за Примас на българската църква архиепископ Василий, нито решението на източните патриарси в Лампсак от 1235 г., с което се възстановявала Българската патриаршия.

Друга основна цел в дипломацията на средновековните български владетели била да се намерят средства и пътища за политическо влияние над държавите, с които имали общи граници. Воденето на умела външна политика императивно налагало всяка предприета военна или дипломатическа акция да бъде съобразявана на първо място с възможното поведение на съседите. Ето защо осигуряването на техния неутралитет или спечелването им за съюзник се превръщало във важен външнополитически приоритет. Това се обуславяло до голяма степен от факта, че за дълги периоди от време, като се изключи Византия, България граничела с нестабилни обединения, които често сменяли своята политическа ориентация. Така например владетелите на Първата българска държава нееднократно правили опити да засилят своето влияние над сръбските племена, сред които политическата консолидация протичала по-бавно.[1] Положените в тази насока усилия срещали най-вече съпротивата на Византийската империя, която открай време имала за основна цел в своята дипломация да се огражда с верни васални политически образувания с цената на по-малки или по-големи отстъпки. [2] В този смисъл България фактически вървяла по стъпките на Византия, създавайки на свой ред около себе си, доколкото е възможно, кръг от съюзници. По време на Втората българска държава видим бил стремежът да

[1] Тази политика към Сърбия проличава особено ясно по времето на княз Борис, а по-късно и при неговия наследник цар Симеон Вж. *В. Златарски.* История. Т. 1, ч. 2, с. 36 сл., с. 383 сл.

[2] *D. Oboiensky.* Principles and Methods, p. 56 sq.; *L. Bréhier.* Les institutions, p. 286.

се действа по този начин по отношение на влашките княжества, както и по отношение на самостоятелните политически образувания в Македония, възникнали след разпадането на обширната, но хетерогенна в етническо отношение държава на сръбския крал Стефан Душан (1331–1355). [3]

Разкриването на главните външнополитически цели на средновековната българска държава естествено ни довежда и до въпроса за основополагащите принципи, от които се е ръководела дипломацията. С други думи, кои са били онези начала и пътища, позволяващи всяка конкретно поставена цел да намери своята най-успешна реализация.

Вече бе отбелязано, че в редица случаи главните усилия на дипломацията се насочвали към привличането на надеждни съюзници, без чиято помощ успехът на дадена военна кампания ставал немислим. Това подтиквало българските владетели често да прибягват към един изпитан и традиционен принцип в дипломацията, а именно да се търси възможния съюзник най-вече сред враговете на противника. Конкретното приложение на този принцип изисквало добра осведоменост за развоя на международните отношения, за състоянието и намеренията на съседните държави, за извършващите се непрекъснати промени в политическата карта на Европейския континент. Тези промени били особено интензивни в епохата на ранното Средновековие, когато се раждат една след друга новите „варварски" държави, извършват се значителни миграции на племена и народи, изчезват стари цивилизации. Анализът да конкретния изворов материал позволява да се разграничат няколко основни пътища, по които българската дипломация приличала съюзници.

Първият от тези пътища насочвал усилията към намиране на съюзник, чиито интереси до голяма степен да съвпадат с тези на българските владетели и да предполагат едно естествено

[3] *П. Ангелов.* Югозападните български земи в политиката на цар Иван-Александър. – Векове, 4, 1983, с. 32 сл.

сближение. Този подход обикновено давал резултат, в ситуации, когато дипломатическите партньори били изправени пред обща заплаха за тяхната независимост. В такива случаи не се изисквало нито дълго време, нито особени дипломатически усилия, за да се убедят съответните страни, че спасението им зависи от тяхното единодействие. Сключването на подобни съюзи ставало обикновено без предварително обсъждане на условия за подялба на придобити земи, плячка или някакви изгоди, изискващи взаимни отстъпки. Съюзниците се договаряли за общи военни действия, като се уточнявал броят на войските, тяхното движение, командване, обсег на действие и др. С други думи, това били по същество военни договори, насочени към отблъскване на общия противник.

Казаното дотук може да се илюстрира с някои характерни примери. Според редица изследователи създаването на българската държава по същество било резултат от един съюз, изграден на основата на общите интереси на славяни и прабългари. Пред очевидната опасност от страна на Византия, която не се примирявала с териториалните си загуби, само един подобен съюз могъл да гарантира политическата независимост на двата етноса. В науката е разпространено и друго мнение, базиращо се главно върху тясно филологическо тълкуване на изворите. Според него след 681 г. между прабългари и славяни се установили неравноправни политически отношения. [4] Ако се приеме едно такова становище обаче, излиза, че двата етноса не осъзнавали ясно своите

[4] Това становище застъпва *М. Войнов.* За първия допир на Аспаруховите българи със славяните и за датата на основаването на българската държава. – ИИБИ, 6, 1956, с. 467. Също така *Ив. Дуйчев.* Обединението на славянските племена в Мизия през VII в. – В: Българско Средновековие. С., 1972, с. 72. Според *В. Бешевлиев,* За славянските племена в Североизточна България. – В: Сб. Преслав. Т. 1, с. 17, били покорени само седемте славянски племена, а северите получили автономия. Вж. критичен преглед на тези мнения у *П. Ангелов.* Образуването на българската държава в съвременната българска медиевистика. –ВИСб, 3, 1981, с. 75 сл.; *П. Петров.* Образуване на българската държава. С., 1981, с. 259–260, бел. 73, 74,

собствени интереси и естествения път за тяхното отстояване. Подобно обвинение в дипломатическа „незрелост" очевидно е несъстоятелно, след като е добре известно, че още в първите години на своето създаване България се изявила успешно в полето на дипломацията, а фактите недвусмислено сочат, че прабългари и славяни действали като съюзници.

Друг пример, който добре илюстрира посочения път за осъществяване на съюз, ни отвежда към борбите на българския народ срещу византийския нашественик. По време на втория поход на руския княз Светослав в българските земи, както е известно, неговите войски завладели през 970 г. Преслав. След това преминали в Тракия и превзели Пловдив. Острият конфликт между руския княз и Византия не могъл да бъде решен по дипломатически път. Византийският император Йоан Цимисхий започнал да се готви за голям поход срещу България. Именно тези обстоятелства принудили руси и българи, които до вчера воювали, да потърсят пътища за сближение.[5] Те сключили съюз, чиято главна цел била да се възпре настъплението на император Йоан Цимисхий. В битката при Аркадиопол, а така също по-късно и в защитата на Преслав руси и българи действали заедно срещу византийците. Техният съюз бил обусловен най-вече от общата опасност, която представлявала за тях Византия. Показателни в това отношение са думите на византийския хронист Лъв Дякон,

[5] *П. Мутафчиев.* (Русско-болгарские отношения при Святославе, с. 250) е на мнение, че главната причина за съюза между българи и руси е била тяхната ненавист към Византия. Авторът допуска, че този съюз е свързан и с едни по-далечни планове на руския княз за създаване на руско-българска държава на Балканския полуостров. *А. Сахаров* (Дипломатия Святослава. М., 1982, 161–182), като разглежда различните мнения по въпроса и привежда някои нови доводи, смята, че българите не са били обикновенк сателити в този съюз. Той бил възможен поради факта, че и след превземането на Преслав от русите цар Борис II не загубил прерогативите на царската власт. Вж. също за различните мнения *Ем. Михайлов.* Българо-руските отношения от края на X до 30-те години на XIII в. в руската и българската историография. – ГСУ ФИФ, 1966, 3, с. 162 сл.

който, описвайки битката за Преслав, отбелязва: „В тази битка паднали и много мизи. Те се биели заедно със скитите (т.е. русите – б.а.), изпълнени с гняв към ромеите, които били станали причина за нашествието на скитите в земите им."[6]

Заплахата от страна на Византия била главната причина два века по-късно братята Асен и Петър да потърсят подкрепа в лицето на някои от нейните главни противници. В конкретния политически момент естествен съюзник на въстаналите българи била сръбската държава начело със Стефан Неман. Общите интереси на българи и сърби опирали до желанието им окончателно да извоюват своята независимост. Сведения за сключения съюз се откриват у Хрониката на австрийския каноник Ансберт, където подробно се описват събитията, свързани с преминаването на Третия кръстоносен поход през българските земи. [7] Наскоро след стъпването на кръстоносците на полуострова българи и сърби сключили съюз срещу Византия. По този повод Ансберт отбелязва: „При това разклатено положение на гръцкото царство гореспоменатите жупани на Сърбия и Расция през времето, когато кръстоносната война преминаваше през България, се възползваха от случая, подчиниха под властта си част от България и сключиха съюз с Калопетра против константинополския император. [8]

Една от първите съвместни акции на българи и сърби била да предложат своята помощ на немския император и водач на похода Фридрих I, който се намирал пред прага на сериозен конфликт с Византия. За първи път тази помощ била предложена

---

[6] *Leo Diaconus.* Historia, rec. C. Hasii. Bonnae, 1829. p. 138 – ГИБИ, 5, с. 264.

[7] Вж *Стр. Лишев.* Третият кръстоносен поход и българчте. – ИИБИ, 7, 1957, с. 250 сл.; A History of the Crusades. Ed. K. Setton et R. Wolf. 2. London, 1969. p. 100; *Ek. Eickhof.* Friedrich Barbarossa im Orient. Tubingen, 1972, p. 62 sq.; *Al. Cartellieri.* Die Zeitalter Friedrich Barbarossas. Aachen, Sienta Verl., 1972, p. 687 sq. *Кр. Гагова,* Кръстоносните походи и средновековна България, С., 2004, с. 73-118

[8] *Historia de expeditione,* p. 27 sq. – ЛИБИ, 3, с. 257.

през юли 1189 г., когато кръстоносците пристигнали в град Ниш. От страна на сърбите предложението било направено лично от Стефан Неман и неговия брат Страцимир, които през това време, както отбелязва Ансберт, завладели град Ниш и цялата земя до град Стралиц (т.е. София). По-надолу хронистът отбелязва, че Калопетър „поздрави официално господаря император с писмо и пратеници, отдаде му дължимата почит, обеща му сигурна помощ срещу неприятеля и по този начин се приближи до неговата особа."[9]

Известията на Ансберт се потвърждават и от сведенията на „История перегринорум", където се отбелязва, че Стефан и Страцимир „доброволно му предлагаха помощ както от своя страна, така и от страна на своите съюзници и приятели, т.е. от страна на Калопетър и брат му Асен, които благодарение на военните си добродетели също бяха подчинили и владееха част от България около Дунав и части от Тракия."[10]

Сключеният съюз между българи и сърби им позволил да съгласуват своите действия срещу Византия и създал едно по-голямо чувство на сигурност в борбата им и срещу други противници.[11] Тогава били поставени и основите на едни традиционно добри отношения между България и Сърбия, които с малки изключения се запазили през целия XIII в.

И през XIV в. пред българската дипломация продължила да стои задачата за намиране на съюзници в борбата за полити-

---

[9] Ibidem.

[10] *Historia peregrinorum*, p. 131–138 – ЛИБИ, 3, с. 227.

[11] Върху хронологията на този съюз са изказани различни мнения. *В. Златарски* (История. Т. 3, с. 2, бел. 3) приема началото на 1188 г. *П. Петров.* (Към въпроса за Виргинската грамота и съдържащите се в нея сведения. – ГСУ ИФФ, 51, 2, 1957, с. 235–237) защищава годината 1186. Разказът на западния хронист обаче и някои други съпоставки дават основание да се приеме, че съюзът е сключен не по-рано от стъпването на кръстоносците върху полуострова – т. е. лятото на 1189 г. Косвено до такъв извод стига *Б. Ферјанчић.* Када се Евдокија удала за Стевана Неманија. – Зборник Филозофског факултета. Београд, кн. 8, 1, 1964, с. 222.

ческо оцеляване на държавата. Това проличава особено ярко, когато над полуострова надвиснала османската заплаха. Идеята за създаване на общ съюз срещу османците не била чужда на българските владетели, но нейното осъществяване вървяло бавно. Дълго време желанието да се търсят самостоятелни дипломатически и други пътища за уреждане на отношенията със завоевателя надделявало над първите плахи опити за обща съпротива срещу него. С това може да се обясни провалът на замисъла за сключване на антиосмански съюз през 1351 г., предприет от Йоан Кантакузин, както и бездействието на България и Византия след 1355 г., когато настъпило сродяване на владетелските фамилии.[12]

В последните десетилетия на XIV в. българската дипломация неведнъж правила опит да потърси съюзници в борбата срещу азиатския завоевател. Някои сведения например навеждат на мисълта, че в коалицията на братята Вълкашин и Углеша освен сърби и византийци се е включил и българският цар Шишман. С това се обяснява защо след злополучната за християнската коалиция битка при Черномен в 1371 г. ударът на османския султан Мурад се стоварил с цялата си сила върху българската държава. [13] Независимо от васалната зависимост, в която изпаднал цар Иван Шишман, той продължил да търси опити за съвместна борба срещу османците. Запазените извори за периода, колкото и да

[12] *П. Ангелов.* Българо-сръбските отношения при царуването на Иван-Александър и Стефан Душан, с. 112; *Д. Ангелов.* Българо-византийски отношения...Четвърти период, с. 148.; *П. Ангелов*, България и балканските военни съюзи срещу турския нашественик, с. 128 сл.

[13] Според *Ив. Дуйчев*, От Черномен до Косово поле. – В: Българско Средновековие, с. 555, Иван Шишман се е присъединил тайно към коалицията поради близостта на владенията му до тези на султан Мурад. *Г. Острогорски*, Серска област после Душакови смрти. Београд, 1965, с. 139, също е склонен да приеме участието на българския цар в коалицията. Вж. също *П. Ангелов.* България и Сърбия в борбата срещу османските нашественици. – В: България и Балканите 681–1981. С., 1983, 173–184; *Хр. Матанов.* Към въпроса за участието на българите в Черноменската битка. – В: България и Балканите 681–1981. С., 1983. с. 142 сл.

са оскъдни дават основание да се заключи, че той взел участие в коалицията срещу султан Мурад организирана през 1387 г. от сръбския княз Лазар и босненския крал Твърдко.[14] Сведения за това дава западния историк от XVI в. Леонклавиус, който пише, че двамата български князе (в случая той има предвид цар Иван Шишман и добруджанския деспот Иванко) открито се отметнали от васалните си задължения и преминали на страната на сръбския княз.[15] С участието в този съюз на българския цар се обяснява до голяма степен и фактът, че още на следната 1388 г. срещу България Мурад изпратил голяма войска, предвождана от Али Паша.[16] Въпреки че известията са оскъдни, няма съмнение, че всички опити за съюз между българи и сърби през разглеждания период са били продиктувани преди всичко от общата заплаха от страна на османския нашественик. За съжаление обаче, усилията на дипломацията в този случай се затруднявали както от политическата разпокъсаност на България и Сърбия, така и от тяхната васална зависимост от османския завоевател.

Развоят на събитията от втората половина на XIV в. ни убеждава, че понякога не е било достатъчно две или повече държави да осъзнаят опасността за независимостта си, за да станат съюзници. Определяща роля в това отношение се падало на дипломацията, която трябвало да се съобрази с редица фактори, да преодолее наслоени предразсъдъци и вземе най-правилно решение.[17]

---

[14] *К. Јиречек.* Историја Срба, с. 324; *П. Ангелов.* България и балканските военни съюзи срещу турския нашественик ВИСб, 1982, № 4, с. 135 сл.

[15] *Leonclavius.* Historiae musulm. Turcorum, t. 18. Francoforti, 1591, p. 256: „Duo christianis iisdem regali desertis sultani partibus ad hostes defecere. Ex iis unus erat Sasmenos...alter Dobrodotzae filius qui Varnae cum regione finitima Dobritze vocata reguiatus erat. „

[16] *П. Ников.* Турското завладяване на България и съдбата на последнте Шишмановци. – ИИД, 7–8, 1928, с. 66.

[17] *D. Angelov.* Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs. – Byzantinoslavica, 17, 1956, p. 220–275.

Заплахата за политическата независимост на държавата била несъмнено една от важните „но не и единствена причина, която принуждавала българската дипломация да търси съюзници. В редица конкретни ситуации сближението се осъществявало на базата на общи интереси, насочени към спечелването на земя, търговски привилегии или други изгоди. Имало и случаи, когато тези съюзи били сключвани с оглед да се търси някаква компенсация за несполучливи до този момент дипломатически или военни акции.[18] Такъв вид съюзи обикновено представлявали двустранни споразумения, но понякога били само първата стъпка към създаването на по-широки военни коалиции. На дипломацията се падала главната роля да направи подходящ избор на бъдещия съюзник и същевременно да прецени всестранно получените предложения за съвместни. действия. Тези действия най-често предвиждали, на базата на взаимни компромиси и отстъпки, съгласуван натиск върху общия противник. Такъв характер например имал съюзът, който цар Симеон искал да сключи с арабите през 922 г.[19] Замисълът на българския цар бил да организира едно общо настъпление срещу Византия от два фронта, в което флотата на арабите трябвало да изиграе решаваща роля при щурмуването на Константинопол.

За да се осъществи този съюз, византийският хронист Скилица съобщава, че Симеон „проводил пратеници до владетеля на африте (т.е. африканските араби – б.а.) Фатлум, като го подбуждал да изпрати флота срещу столицата. От своя страна той обещал да пристигне през Тракия с многобройна и силна войска, та като съединят войските си, да обсадят столицата по суша и

[18] Вж. *П. Ангелов,* Военните договори на Първата българска държава, с. 54 сл.

Същият, Военните договори на Втората българска държава, с. 87 сл..

[19] Според *А. Васильев,* Византия и арабы, с. 220–221, това пратеничество е от 924 г., но *В. Златарски* коригира годината на 922. Към тази хронология се придържа *M. Canard.* Arabes et Bulgares au début du Xe siècle. – In: Byzance et les musolmans du Proche Orient. London, Variorum, 1973, p. 215 sq.

море, да си разделят богатствата й по равно и след това Фатлум да се върне в страната си, а Симеон да остане в Цариград."[20] Макар и кратко, това известие фактически дава представа за условията на един двустранен военен съюз, предложен от българския цар. Както се вижда, изпълнението на главните условия в договора зависело най-вече от успеха на бъдещите военни действия. Няма съмнение, че договорът могъл да се осъществи само на базата на взаимната изгода и за двете страни. От по-нататъшния разказ на Скилица се разбира, че арабите сметнали за изгодни условията на цар Симеон и проводили заедно с българските пратеници „някои видни сарацини, за да потвърдят уговореното". На връщане обаче българските пратеници били заловени от византийците и хвърлени в затвора, а арабските пратеници се завърнали в страната им с големи подаръци. Така само една случайност попречила на Симеон да привлече на своя страна силен съюзник, чиято помощ можела да се окаже решаваща при изпълнение на амбициозните му политически планове.

Добре осъзнатата обща полза била и в основата на сключения през 1234 г. договор между България и Никейската империя, насочен срещу Латинската империя. Той се явявал фактически едно продължение на установена вече традиция българи и никейци да действат заедно срещу латинците. Известно е, че за пръв път това станало по времето на цар Калоян през 1207 г., а по-късно и при цар Борил през 1210.[21] Естествено, пристъпвайки към сключването на този договор, цар Иван Асен II и император Йоан III Ватаци преследвали различни цели. От една страна, енергичният никейски владетел виждал в съюза си с българите средство за по-лесно постигане на основната си цел – възстановяването на Византийската империя Според някои автори, само

[20] *Skilitzes-Cedrenus.* Historia, ed. I. Bekker. Bonnae, 1839, p. 357 – ГИБИ, 6, с. 258.

[21] *В. Гюзелев.* Българската държава и Никея в борба срещу Латинската империя. – Изв. Нац. ист. музей, 2, 1978, с. 2 сл.; *А. Данчева.* България и Латинската империя, с. 76 сл.

по този начин той щял да бъде сигурен, че българският владетел няма без неговото участие да реши спора за Константинопол в своя полза.[22]

Що се отнася до цар Иван Асен II, той търсел съюз с никейците не само за да спечели някакви териториални придобивки, но преди всичко, за да получи съдействие за възстановяване на българската патриаршия. Това било наложително, тъй като няколко години по-рано той скъсал унията с Римската църква, след като останал измамен в своите надежди да стане настойник на малолетния латински император Балдуин II. [23]

Сведения за военния съюз между никейци и българи се съдържат в редица автори от византийски и западен произход.[24] Най-изчерпателен между тях е Георги Акрополит. От неговия разказ става ясно, че в края на 1234 г. между Никейската империя и България бил сключен клетвен договор, скрепен с династичен брак. Малолетната дъщеря на Иван Асен II се сгодила за никейския престолонаследник Теодор II Ласкарис.

Една от важните клаузи в договора засягала положението на българската църква. Двамата владетели се споразумели да бъде възстановен патриаршеския статут на българската църква. Това станало през 1235 г. на специален събор в Лампсак, където присъствали никейският патриарх Герман и представители на останалите източни патриарси. [25] Решението на събора било без-

---

[22] *П. Жаворонков.* Никейско-болгарские отношения при Иване Асене II (1218–1241). – В: Византийские очерки. М., 1977, с. 204.

[23] *В. Златарски.* История. Т. 3, с. 357 сл.

[24] *Chronica Alberici Monachi*, p. 939 – ЛИБИ, 4, с. 183; *Caltaei Conruni.* De succeptione coronae spinae Jesu Christi; *O. Riant,* Epuviae sacrae constantinopolitanae I. Geneviae, 1877, p. 48–49 –ЛИБИ, 4, 151, 152; *Gregorius IX papa.* Epistoiae, p. 140–141 – ЛИБИ, 4, с. 50.

[25] *Georgius Acropolita.* Op. cit. – ГИБИ, 8, с. 163. Вж. *Г. Цанкова-Петкова.* Восстановление болгарского патриаршества при царе Йоанне Асене II в. 1235 году и международное положение болгарского государства. – ВВр, 28, 1968. Според *I. Tarnanides.* Byzantino-Bulgarian ecclesiastical Relation ring the Reigns of Ioannis Vatatsis and Ivan Asen II up to the Year 1235. – In: Cyrilomethodianum.

спорен дипломатически успех на българския цар. То представлявало своеобразен завършек на дългогодишните дипломатически усилия на неговите предшественици да получат официално признание както за своята власт, така и за независимостта на българската църква.

Част от условията на договора засягали бъдещите военни действия срещу латинците и съдбата на завладените градове. Съгласно споразумението Йоан III Ватаци дошъл на Балканския полуостров, заел част от Тракия и Галиполския полуостров, откъдето съвместно с Иван Асен II трябвало да атакува Цариград. Византийският хронист отбелязва, че след първите успешни действия двамата владетели си разделили земите и градовете „съгласно клетвеното споразумение."[26] Освен клетвеното споразумение за подялба на земите в договора вероятно е стояла клауза, предвиждаща съвместна атака на Константинопол. В потвърждение на това идва фактът, че през лятото на 1235 г. съюзените войски на българи и никейци обсадили откъм суша града. Блокадата продължила до есента, но не дала резултат.

Подобен по своя характер, макар и по-обстоен в клаузите си, бил и съюзният договор насочен срещу Сърбия, който цар Михаил II Асен сключил с Дубровнишката република. Посредством него се целяло да се постигнат сериозни териториални компенсации за сметка на неуспешните си войни срещу Никейската империя. Може да се предположи, че в основата на зараждащия се конфликт между България и Сърбия стоели и някои териториални спорове, които още от времето на Стефан Първовенчани (1196–1228) започнали да играят роля в техните взаимоотношения.

Известно е, че още навремето цар Борил се опитал да организира военна коалиция срещу Сърбия. Причина за това бил

3. Thessaloniki, 1975, p. 145–147 преговорите за патриаршията са започнали още през 1227 г.

[26] Подробно условията на договора за подялба на земите са разгледани у *В. Златарски.* История. Т. 3, с. 389.

фактът, че сърбите предявили претенции към Белградската и Браничевска област. През 1214 г. в коалицията били привлечени латинския император Хенрих, севастократор Стрез и епирският деспот Михаил. [27] Борил се надявал с успешна война срещу Сърбия не само да си възвърне загубените територии, но и да заличи лошите спомени от войната му с латинците. Някакви особени резултати обаче не били постигнати, тъй като сръбският владетел успял по един или друг начин да се справи със своите противници.

Подготвеният в средата на XIII в. нов съюз срещу Сърбия предвиждал на първо място съвместни военни действия на България и Дубровник срещу Сърбия. В увода на договора, чиито текст е запазен се споменава, че е сключен през юни 1253 г. В преобладаващата си част той съдържа военни клаузи с настъпателен и отбранителен характер, насочени срещу „неверния крал Урош и срещу неговия брат и рода му и против всички, които живеят в неговата земя."[28] Интересно е да се отбележи, че се гарантирало двойна обвързаност на България и Дубровник относно действията им спрямо Сърбия. Постигнато е споразумение, че ако някой от гореказаните противници се обърне срещу България, те ще бъдат съответно считани за противници и на Дубровник и, обратното, ако някой от тях установи приятелски връзки с българите, то и Дубровник ще ги счита за свои приятели. Договорът съдържа и клауза, която възпрепятства съюзниците да сключват сепаративен мир със Сърбия. Дословно е казано: „И светото ти царство да не сключва без нас мир с Урош, и нас да не ни оставя без (да сключим) и ние мир с него."[29] Накрая се отбелязва, че България и Дубровник трябва заедно да са в мир и война със Сърбия не само при Урош I, но и при всеки, който го наследи. Според една от клаузите на договора Дубровник се задължавал да не приема и дава

[27] *А. Данчева* (цит. съч., с. 108) допуска, че към съюза се е присъединил и унгарският крал Андрей II.

[28] *Ив. Дуйчев.* СБК. Т. 2, с. 47.

[29] Пак там, с. 48.

убежище на Урош и неговия брат Владислав, ако Михаил II Асен успее да ги изгони от Сърбия.

Друго задължение, което поела Дубровнишката република, било да окаже военна помощ на България в случай на война със Сърбия. В замяна на това, както личи от текста, Михаил II Асен се ангажирал пръв да започне военните действия, а Дубровник ще се приготви „най-много в продължение на две седмици, след като чуем, с цялата наша сила и мощ да се отправим по море против крайбрежните градове и земи и онези люде, които се намират по това време в град Дубровник". Освен това и Михаил II Асен обещал да помогне на дубровчани, ако „Урош или неговият брат Владислав, или някой друг от неговия род, или властелин би пожелал да ни увреди или би ни увредил."[30] С други думи, предвиждало се българите да помагат на Дубровник, ако първи военни действия срещу републиката започнат сърбите.

Важно място в договора заемат и тези клаузи, които можем да наречем послевоенни, т.е. засягащи подялбата на получените придобивки в случай на успешна война. От текста се вижда, че целта на Дубровнишката република била след успешна война срещу Сърбия да си възвърне някои предишни земи и градове, владени в момента от сръбския крал. Искайки тези земи, дубровчани се основават на някакви стари споразумения между Дубровник и Сърбия, като същевременно посочват, че точното описание на тези земи ще премахне всякакви възможни спорове между съюзниците. Останалите земи от Сърбия без посочените в договора били предоставени на българския цар, като Дубровник. правел и още една отстъпка. Михаил II Асен щял да получи половината от цялата печалба с търговия на сол в сръбските земи. Дубровчани обаче не пропускали да подчертаят своята вярност към венецианския дож и своята политическа зависимост от него. Според В. Златарски това било направено, за да се предпази републиката от всякакво посегателство на българския цар върху нея.

[30] Пак там, с. 48–49.

Оценявайки най-общо договора между цар Михаил II Асен и Дубровник, наистина можем да се съгласим с думите на В. Златарски, че той е носил „сериозен характер."[31] Може да се добави обаче, че поетите задължения от българския цар не отговаряли на възможностите на страната. По това време Михаил II Асен не бил в състояние да защити собствените земи от нападенията на никейския император, а се готвел за доста рисковано мероприятие, което щяло само да оголи неговия тил. Проявената недалновидност от българския владетел се потвърждава от практическата реализация на договора. Известно е, че още същата 1253 г., когато България и Дубровник станали съюзници, Михаил II Асен навлязъл с войските си в Сърбия и стигнал до река Лим. Този първоначален успех обаче не бил затвърден. Скоро след това войната приключила без никакви особени последствия за двете държави. Няма сведения дали Дубровнник успял да пристъпи към изпълнение на съюзническите си задължения, но от по-нататъшния ход на събитията е известно, че републиката продължила сама да отбива ударите на Сърбия. Това показва, че може би след войната с Урош Михаил II Асен е денонсирал договора си с дубровчани. [32]

Инициатор на подобен военен съюз, насочен отново срещу Сърбия, станал и българският цар Михаил III Шишман. През 1330 г. той отправил пратеници до византийския император Андроник III и му предложил помощ в предстоящата военна срещу Сърбия. Императорът, който бил сродник на българския

[31] *В. Златарски.* История. Т. 3, с. 444.

[32] *К. Јиречек.* Историја Срба, с. 179, предполага, че определена роля в уреждането на конфликта е изиграла Никейската империя. Може да се предположи, че денонсирането на договора е станало след 22 май 1254 г., тъй като от това време е запазен друг съюзен договор между Дубровник и захълмския княз Радослав. В него князът се кълне във вярност не само към републиката, но и към българския цар. Това показва, че договорът между България и Дубровник е бил все още в сила. Вж. *Л. Стојановић.* Старе српске повељe и писма. Београд – Ср. Карловци, 1929, с. 27.

цар, не се колебал дълго и дал съгласието си. Основната цел на сключения съюз според Йоан Кантакузин била сръбският крал да бъде победен по-лесно. [33] Другият съвременник на събитията Никифор Григора доуточнява, че целта на съюзниците била да принудят сръбския крал да отстъпи по-голяма част от земите си. [34] Очевидно в случай на успех тези земи (най-вече в Северна и Средна Македония), попаднали отскоро в сръбски ръце, щели да бъдат поделени между съюзниците. Условията на този договор така и останали не реализирани, тъй като същата година в битката при Велбъжд българският цар претърпял поражение от сърбите и намерил смъртта си на бойното поле.

От приведените примери се вижда, че независимо от времето, в което били сключени споменатите договори, независимо от конкретния повод и тяхната насоченост, както и от броя на клаузите, основното в тях оставало взаимното зачитане интересите на двете страни и осъзнатата обща полза. Такива договори съдържали както условия, без чието изпълнение не било възможно да се осъществи съюза, така и договорености, чиято реализация зависела единствено от крайния успех на водените военни действия.

Направеният извод може да се отнесе и към тези договори, чрез които българската държава набирала наемници от различни племена и народи. [35] Привличането на наемници било особено

---

[33] *Ioannis Caniacuzenos.* Op. cit., I, p. 428 – ГИБИ, 10, с. 264.

[34] *Nicephoros Gregoras.* Op. cit., p. 391 – ГИБИ, 11, с. 559. В преувеличена светлина са представени намеренията на българския цар от Даниловия продължител. Той отбелязва, че българите искали да покорят цяла Сърбия. Вж. *Ђ. Даничић.* Цит. съч., с. 178. Същата версия е повторена в т. нар. Дечански хрисовул на крал Стефан Дечански от 1330 г. - *Monumenta Scrbica,* ed. Fr. Mikloscich. Viennse, 1858, p. 100. Подобно твърдение по-късно се среща и в сръбските родослови и летописи. Вж. *Л. Стојановић.* Стари српски родослови и летописи, 80–81; *П. Ангелов.* Българската история в сръбските родослови и летописи. – Palaeobulgarica, 2, 1981, p. 28 sq.

[35] Вж. *П. Ангелов,* Наемничеството в средновековна България, ВИСб., 6, 1987, с. 3-18.

необходимо в тези случаи, когато собствените военни сили на държавата не достигали или били ангажирани изцяло на друг фронт. Без да се твърди, че наемниците са имали винаги решаващо значение в реализирането на определени външнополитически цели, трябва да се признае, че в определени моменти тяхната роля била значителна. Всъщност почти няма знаменита битка, спечелена от българското оръжие през Средновековието без участието на наемници. [36]

Самият термин „наемник" показва, че основното средство за привличането на този род съюзници били парите и обещаната плячка. На пръв поглед това не изисквало големи дипломатически усилия, а единствено материални средства. Всъщност обаче конкретните факти показват, че понякога дипломацията полагала значителни усилия, за да отклони опитите на противника да привлече същия народ или племе за свой съюзник. Имало случаи, когато наемниците започвали да действат в полза на онзи, който дава повече обещания и материални изгоди. С други думи поведението им зависело не толкова от някаква дълбока убеденост в справедливостта на каузата, за която са привлечени, колкото от материалния интерес. Това естествено правело съюза с тях не особено траен и стабилен.

Трябва да се отбележи също, че за наемници били използвани най-вече езически или друговерни племена и народи, за които установените в християнския свят дипломатически правила невинаги са имали задължителна сила. Ето защо, без особени угризения от морално или религиозно естество, те са могли да нарушат дадено споразумение и да преминават в лагера на противника. Всичко това изисквало българската дипломация да полага специални грижи и усилия за привличане на наемници и съхраняване на съюзническите си отношения с тях. Нуждата от наемници се засилила особено през XIII-XIV в., когато настъпилата политическа разпокъсаност сериозно затруднявала въвеж-

[36] Пак там, с. 5 сл.

дането на задължителна военна повинност за цялото българско население.

Българската средновековна история е богата с примери, които открояват активните действия на дипломацията в привличането на наемници. Известно е например, че през управлението на цар Симеон определена роля в българо-византийския двубой играели печенезите. Още в първата си война срещу Византия, от 894 г., българският владетел ги използвал умело. С тяхна помощ той успял да нанесе съкрушително поражение на унгарците, действащи като съюзници на империята. [37] Усилията на българския владетел да поддържа съюзническите си връзки с печенегите и ги използва като наемници се потвърждават от едно писмо на византийския патриарх Николай Мистик. Той твърди, че при печенегите често идвали български пратеници и предлагали съюз, което „представлявало постоянна грижа на българите, тъй като те се стараят да свържат децата си с брак и по този начин сключват съюз с печенегите."[38]

Друго племе, което неведнъж било използвано от българите като наемници, били куманите. Известна е значителната им роля, която играят в освободителното движение на Асен и Петър.[39] Изворите от западен и византийски произход недвусмислено сочат, че не само те, но и третия брат Калоян, също така е използвал твърде често наемници във войните си срещу Латинската империя. За това научаваме например от „Похвално

[37] Вж. *Ив. Божилов.* България и печенегите. – ИПр, 1973, № 2, с. 37 сл.; *O. Pritsak.* The Pecenegs. – In: Studies in Medieval Eurasian History. London, Variorum, 1981, X, p. 5 sq.

[38] *Nicholas I* Patriarch. Op. cit., p. 58 – ГИБИ, VIII, с. 210.

[39] Всички автори, занимаващи се с този въпрос, признават ролята на куманите. Вж. *Д. Расовский.* Роль половцев в войнах Асеней с византийской и Латинской империями в 1586–1207. – Сп БАН, 1939, с. 203 сл.; *П. Петров.* Възстановяване на българската държава (1185–1197). С., 1985, с. 112 сл. Има обаче и автори, които надценяват мястото на куманите във въстанието. Вж. *Ph. Malngoudis.* Die Nachricnten des Nicetas Choniates über die Entstehung des Zweiten Buigarischen Staates. – Byzantina, 10, p. 53 sq.

слово за чудесата на великия миротворец Димитър" писано от византиеца Йоан Ставракий. Там между другото се отбелязва, „че войската на Калоян освен от българи се състояла от скитници номади, от хазари, от ромеи, от албанци, от руси – голямо множество от всички народи."[40] Ролята на куманите в българската история не се изчерпвала само с това, че те били използвани като наемници. Налице е също проникване на кумани сред българската аристокрация и проявена от тях амбиция да се намесят активно в политическия живот на страната. Убийството на Калоян през 1207 г., в което били замесени куманите, е красноречиво доказателство за рисковете, които носело постоянното използване на наемници.

През XIV в. някои български владетели също били принудени да прибягнат до помощта на наемници главно поради появата на политическия сепаратизъм и отслабената военна мощ на държавата. Известно е например, че в своята борба срещу Византия цар Светослав Тертер на два пъти се опитал да използва наемници. В първия случай това били алани, които дотогава се намирали на византийска служба, но предложили своите услуги на българския цар. Според разказа на Пахимер аланите заедно с един отряд от 1000 души български войници опустошили през 1307 г. пределите на империята. Византийският хронист отбелязва също, че българският цар бил готов да даде на аланите постоянни земи за заселване и ги превърне в своего рода войнишко население. [41]

По инициатива на българския цар били водени преговори и с водача на каталаните Ромофорт, който се намирал в открит конфликт с Византия. Светослав Тертер бил силно заинтересован от привличането му като съюзник и дори обещал да даде сестра

[40] *Йоан Ставракий.* Похвално слово за чудесата на Великия мироточец Димитър, – ГИБИ. X, с. 129.

[41] *Georgius Pachymeres.* Op. cit., p. 599 sq. – ГИБИ, 10, с. 212.

си за негова жена. Липсата на достатъчно изворови данни не позволява да се заключи дали този съюз е бил осъществен. [42]

По-късно във войната си срещу Сърбия от 1330 г. цар Михаил III Шишман, освен че се съюзил с византийския император, потърсил и помощта на наемници. Никифор Григора отбелязва, че в армията му имало 3000 наемници. [43] А в увода към Душановия законник, както и в някои сръбски родослови и летописи се споменава, че тези наемници били татари, яси и власи. [44]

От какво значение за България през разглеждания период били наемниците, показват и събитията около битката при Русокастро през 1332 г. Според разказа на Йоан Кантакузин на 17 юли, без да влизат в сражение, българи и византийци се споразумели да сключат мир. Още на следния ден обаче, преди да положи клетвите, Иван Александър се отметнал от обещанието си, тъй като в българския лагер пристигнала наемна войска от татари. Това му дало значително военно превъзходство, благодарение на което успял да нанесе поражение па византийците. [45] Скоро обаче царят имал възможност да се убеди, че използването на наемници има и своите отрицателни страни. Известно е, че в избухналата междуособица за властта във Византия след 1341 г. все по-често на Балканския полуостров започнали да се явяват турски наемници, които извършвали големи опустошения. Недалновидната политика на византийските управници, които

---

[42] Ibidem, p. 606 – ГИБИ, 10, с. 214. За събитията, свързани с каталанската кампания и българо-византийските отношения, вж. *Б. Цветкова.* Българо-византийските отношения през царуването на Теодор Светослава. – Известия на. семинарите при Историко-филологическия факултет на университета „Кл. Охридски". С., 3, 1948, с. 21 сл.; *K. M. Setton.* Catalan Domination of Athen (1311–1388). London, 1975, p. 4 sq.; *A. Lowe.* The Catalan Vengeance. London, 1972, p. 36 sq.

[43] *Nicephorus Gregoras.* Op. cit., p. 455 – ГИБИ, 11, с. 159.

[44] *С. Новаковић.* Законник цара Стефана Душана. Београд, 1898, с. 3 „...и Басарабоу Иван'ка таста Александра цара соуметь живоуштихь чьрныхь Татарь и господство яшко".

[45] *Joannis Cantacuzenos.* Op. cit., I, p. 458 – ГИБИ, 10, с. 272.

разчитали твърде много на тези наемници, била една от главните причини за започналото през втората половина на XIV в. османско завоевание на Балканския полуостров.

В заключение на казаното дотук още веднъж трябва да се подчертае, че пред българската дипломация са съществували различни пътища и начини за привличане на съюзници. Изборът на един от тях зависел преди всичко от конкретната обстановка, от моментните финансови и политически възможности на държавата. Намирането на съюзник при осъществяване на външнополитическите цели представлявало основополагащ принцип на българската дипломация. От неговото навременно и правилно прилагане зависели до голяма степен политическата стабилност и международният авторитет на държавата.

В тясна връзка с този пръв принцип могат да се посочат и други, към които се придържала българската дипломация. Така например има случаи, когато държавната политиката била основана на принципа да се запази относително равновесие на силите на Балканския полуостров. Самото понятие „равновесие" или „баланс" на силите започва да се употребява широко едва след раждането на модерната дипломация през Европейския ренесанс, но необходимостта и ползата от такова равновесие били добре осъзнавани и през Средновековието. Следването на споменатия принцип се налагало особено в моменти, когато страната се нуждаела от мир или нейните интереси били застрашени от появата на някоя враждебна коалиция. Поддържането на равновесие на силите се постигало по различни пътища. Налице са например случаи, когато се налагало по дипломатически път да се осуетят започнали преговори за договори, които могли да накърнят интересите на българската държава. Следването на такъв път изисквало добра осведоменост, както за хода на политическите събития, така и за целите и намеренията на преговарящите страни. За доказателство ще посочим действията на българската дипломация в края на XIII в., когато между Сърбия и Византия започнали да се водят мирни преговори. Те засягали съдбата на

една значителна част от българските земи в Северна Македония, които в момента се намирали в сръбски ръце. Сръбският крал искал да се ожени за внучката на византийския император, в замяна на което да получи като зестра споменатите земи. Един от участниците в тези преговори, византийският дипломат Теодор Метохит, отбелязва, че когато започнали преговорите, в двора на краля нееднократно идвали български пратеници. Тяхната основна задача била да разстроят проектирания договор и съюз. Те предали предложението на българската царица – вдовицата на цар Смилец, че е готова да предложи ръката си на крал Милутин, а с това и властта над България.[46] Има всички основания да заключим, че това предложение е било всъщност само една дипломатическа маневра, която имала за цел да осуети предстоящия сърбо-византийски съюз. [47] Той се превръщал в потенциална заплаха за България, не само защото две от основните сили на полуострова се сближавали, но и поради факта, че те преговаряли за поделяне на земи, населени с българи. Положените в този случай усилия от вдовицата на цар Смилец не се увенчали с успех, но, както е известно, скоро след това новият цар Светослав Тертер намерил други пътища да изведе държавата от дълбоката криза и защити нейните интереси. [48]

По подобен на описания път действала българската дипломация и по времето на Иван Александър. Това ясно проличава след 1342 г., когато България и Сърбия активно се намесили в

[46] *Georgius Pachymeres.* Op. cit., II, p. 275 – ГИБИ, 10, с. 192; *В. Мошин.* Балканската дипломација и династгчките бракови на кралот Мглотин. – В: Споменици за средновековната и ноиовата историја на Македонија. Т. 2. Скопије, 1975, с.; *L. Mauromatis.* La fondation de l'Empire serbe. Le Kralj Milutin. Thessaloniki, 1978, p. 43 sq.

[47] *П. Ников.* Татаро-български отношения през средните векове, с. 36–39; *О. И. Нуждин,* Византийско-сербский мирный договор 1298-1299 г., причины, условия, последствия, ВВр, LVII, 82, 1997. Вж също *П. Ангелов,* Проекти за обща българо-сръбска държава през Средновековието, Сп. Минало, 2, 2004, 14-19

[48] История на България. Т. 3, с. 299 сл.

междуособиците за престола във Византия. През същата година един от претендентите – Йоан Кантакузин, избягал при сръбския крал Стефан Душан и го помолил за помощ. [49] Един от главните въпроси, които обсъждали двамата, бил съдбата на сръбските завоевания в Македония, извършени до момента, и условията, при които Стефан Душан ще помогне на Йоан Кантакузин. Претендентът се принудил да признае всички завоевания на сърбите и дал съгласие владенията на полусамостоятелния владетел Хрельо да минат под властта на Стефан Душан. Тези преговори не останали скрити за българския цар. Той се опитал да осуети проектирания съюз тъй като добре съзнавал, че интересите на българската държава по отношение на нейни бивши територии отново са застрашени. За тази цел, според Кантакузин, Иван Александър проводил на няколко пъти пратеничества до сръбския крал с молба да хвърли в затвора Кантакузин или да го убие.[50] По всичко изглежда, основният аргумент на пратениците бил, че ако се отстрани Кантакузин, много по-лесно крал Душан би осъществил своите честолюбиви планове за завладяване на империята. Тези внушения обаче не дали резултат. Стефан Душан преценил, че много по-трудно би се споразумял с Иван Александър за подялбата на придобитите земи, отколкото с изпадналия в беда претендент за престола. Все пак може да се каже, че в създалата се ситуация действията на българската дипломация били съвсем оправдани. Те показвали желанието на Иван

[49] Ходът на преговорите между тях е разгледан подробно у *Т. Флоринский.* Южные славяне и Византия во второй четверти XIV века. СПб, 1882, с. 77 сл.; *Ch. Soulis.* The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Dusan (1331–1355) and his Successors. Washington. D. C., 1984. p. 15 sq.

[50] *Ioannis Cantacuzenos.* Op. cit., II, p. 338 –ГИБИ, 10, с. 345. Вж. *П. Ангелов.* Българо-сръбските отношения при царуването на Иван-Александър и Стефан Душан, с. 104 сл.

Александър да не допусне един сърбо-византийски съюз, който му връзвал ръцете за по решителни действия в Македония. [51]

Друг път за поддържане относително равновесие на силите предполагал България да сключва договори, целящи неутрализация на изграждащи се срещу нея враждебни коалиции. В този случай се прибягвало или до намирането на надежден съюзник, или до установяване на мирни отношения с един от участниците в коалицията. Интересен пример в това отношение са събитията свързани със сключения от хан Омуртаг през 815 г. 30 годишен мирен договор с Византия. Мотивите за това негово решение едва ли се коренят във факта, че за разлика от баща си хан Крум той притежавал по-малки способности на военачалник. Нуждата от мир с най-големия довчерашен противник на България се диктувала по-скоро от конкретните външнополитически обстоятелства. Изворите сочат, че само година по-рано, още докато хан Крум бил жив, между Византия и Франкската империя се оформил съюз, насочен срещу България. [52] Този факт се превърнал в една от главните причини, които принудили Омуртаг да сложи край на дългогодишните конфликти с ромеите. Проявената в този случай далновидност на българската дипломация най-добре проличава от факта, че мирът с Византия позволил на хан Омуртаг по-късно чрез силата на оръжието да реши спорните си въпроси с Франкската империя, без да се опасява, че ще бъде изненадан в гръб.

Принципът за запазване на равновесие на силите лежал в основата и на външнополитическата ориентация на княз Борис в навечерието на покръстването. Съюзническите отношения, които той установил с Немската империя, били до голяма сте-

[51] *П. Ангелов.* Югозападните български земи в политиката на Иван-Александър, с. 32 сл.

[52] Сведения за този съюз у *Annales Laurissenses minores.* ed. G. Pertz. – MGH SS. I, p. 122 – ЛИБИ. 2, с. 23; *Analista Saxo,* ed. G. Waitz. – MGH SS, VI, p. 569–570 – ЛИБИ, 3, с. 141. Вж. и *Fr. Dölger.* Regesten, 1, p. 48.

пен в противовес с изградилата се коалиция между Византия и Великоморавия. [53]

С оглед да се запази относителен баланс на силите през 1213 г. цар Борил се помирил със своя най-голям противник – латинския император Хенрих, след като последният сключил мир с никейския император Тодор Ласкарис. [54] С този дипломатически ход цар Борил успял да получи признание за своята корона от Рим, тъй като до този момент той бил считан за узурпатор на българския трон. Сближението било последвано и от двоен династичен брак – дъщерята на Борил се омъжила за латинския император, а негова племенница станала жена на българския цар. [55]

Воден от принципа да се поддържа равновесие на силите, през 1237 г. Иван Асен II решил да се отметне от съюза си с никейския император и да предложи помощта си на Латинската империя. Показателни за поведението на българския цар са думите на Георги Акрополит, който отбелязва, че Иван Асен II се „боял от благоприятен за ромеите обрат."[56] Опитният византийски дипломат правилно схванал, че българският цар се опасявал преди всичко от прекомерното засилване на Никейската империя, която се превръщала в опасен претендент за политически хегемон на Балканския полуостров. С други думи, Иван Асен II се опитал да следва максимата „подпомагай по-слабия и не давай на силния да става още по-силен".

---

[53] *В. Гюзелев.* Княз Борис I, с. 66 сл.; *P. Petrov.* La politique étrangère de la Bulgarie au milieu du IXe siècle et la conversion de Bulgares. – Byzantinobulgarica, 2, 1966, 41–51.

[54] Съюзът между никейския император и латинския император е бил сключен през януари 1212 г. (*Fr. Dölger.* Regesten, 3, p. 4.). Върху връзката между помирението на цар Борил с император Хенрих и никейско-латинския договор обръща внимание *G. Prinzing.* Op. cit., p. 108. Според *J. Longnon,* L'Empire latin de Constantinople et la Principauté de Morée. Paris, 1949, p. 149, причината за сближението между цар Борил и император Хенрих било засилването на богомилското движение в страната.

[55] Вж. *А. Данчева.* Цит. съч., с. 108 сл.

[56] *Georgius Acropolita.* Op. cit, p. 32 – ГИБИ, 8, с. 165.

В заключение трябва да се подчертае, че следването на принципа за равновесие на силите по същество не могло да доведе до трайно разрешаване на противоречията между България и нейните съседи. Неговото прилагане било особено необходимо в такива моменти, когато българските владетели не били в състояние активно да противодействат на няколко фронта. От умението на дипломацията зависело да се прецени кога подобно равновесие ще бъде от полза за държавата и какви са конкретните пътища за неговото постигане. Обстановката изисквала понякога да се правят компромиси и отстъпки, неотговарящи на поставените цели във външната политика. Изобщо равновесието на силите през средновековната епоха било временно състояние в отношенията между държавите, което трудно сее постигало, а съвсем лесно сее нарушавало.

Намесата във вътрешните работи на съседните държави бил друг принцип, на който понякога залагала българската дипломация. [57] Намесата се осъществявала с цел да се извлекат определени изгоди – най-вече териториални придобивки, а понякога се преследвало и съзнателното подкопаване политическата стабилност на противника. Българската дипломация прибягвала до намеса в работите на съседни страни при различни обстоятелства. Това ставало често, ако към българските царе се обръщали за помощ свалени от престола законни владетели, които искали да си върнат короната. Тогава именно били сключвани договори, носещи определени материални придобивки на България, изразяващи се най-често в получаването на територии и градове. Във всички случаи решението да се окаже помощ изисквало дипломацията да направи вярна преценка на конкретните условия и прецени реалните шансове на своя партньор. Обикновено обещания за политическа и военна подкрепа били давани по-охотно,

[57] По същество това е бил един принцип, характерен и за византийската дипломация, която се стремяла да отслаби своите съседи. Вж. *L. Brehier.* Op. cit., p. 299 sq.

на сродници на българския владетел или на негови традиционни съюзници. Не били изключение и случаите обаче, когато намесата се осъществявала единствено от съображения за материални изгоди.

Пример в подкрепа на казаното дотук ни служи дипломацията на хан Тервел. Известно е, че през 705 г. към него се обърнал за помощ свалениият византийски император Юстиниан II. Между него и българския хан бил сключен военен договор, чиято успешна реализация донесла значителни изгоди за България. Тя спечелила своята първа териториална придобивка в Югоизточна Тракия (областта Загоре). Хан Тервел получил също така високата титла „кесар", а освен това бил богато възнаграден с пари и други материални ценности. [58] В случая може да се предположи, че на българския хан му е било безразлично дали Юстиниан II има право, или не върху византийския престол. Много по-важно било какво ще получи, ако императорът успее си върне загубената корона.

През 1202 г. свалениият от власт сръбски владетел Стефан Първовенчани се обърнал за помощ към българите Той бил прогонен от брат му Вълкан, който се ползвал от активната подкрепа на папския престол и Унгария. От едно писмо на папа Инокентий III може да се заключи, че Стефан Първовенчани успял да си върне престола с помощта на цар Калоян, който провел решителни военни действия срещу унгарския крал и неговото протеже в Сърбия. [59] В този случай решението да се подпомогне законния

[58] История на България. Т. 2, с. 110–111; *В. Бешевлиев.* К вопросу о награде, полученой Тервелем от Юстиниана II-го в 705 году. – ВВр. 16, 1959, с. 12–13; *C. Head.* Iustinian II of Byzantium. Madison, Milwaukee and London, 1972, p. 123 sq.

[59] *Innocentius III papa,* Epistolae. – PL, CCXV, col. 413–417 – ЛИБИ, 3, с. 352. Без особени основания у „Историја српског народа" (Т. 1. Београд, 1981, с. 270, бел. 16) се поставя под съмнение помощта, която българският владетел е оказал на Стефан Първовенчани. Вж. *В. Зл. тарски.* История...Т. 3, с. 150; *J. Радонић,* Слике из историје и кинжевности. Београд, 1938, с. 89, допуска, че

сръбски владетел било продиктувано от целта да бъде пресечена унгарската експанзия към северозападните българския земи. По-нататъшният ход на събитията показва, че намеренията на Калоян се увенчали с успех. Подкрепата, която оказал на Стефан Първовенчани донесла и важна териториална придобивка. Към България били присъединени град Ниш и неговата област.

Друг пример, който сочи, че конкретната преценка на обстоятелствата била от особено важно значение преди да се вземе решение дали да се окаже помощ на изпаднал в беда чужд владетел, отново ни отвежда към времето на цар Калоян. Изворите сочат, че след първата обсада на Цариград от кръстоносците през 1204 г. император Алексий III напуснал столицата и се опитал да потърси помощ от българския цар. Съществуват сведения, които позволяват да се допусне, че между двамата владетели вероятно се състояла и лична среща. Цар Калоян обаче се въздържал да подпомогне по-решително изпадналия в беда император, тъй като ясно съзирал, че империята е пред прага на своята гибел.[60]

Стефан Първовенчани се е оженил за българка, докато е бил в двора на цар Калоян. Сигурни известия за такъв брак обаче не съществуват.

[60] Според G. *Prinzing*, Op. cit., p. 5, в изворите няма достатъчно яснота дали е имало среща между Калоян и Алексий III, след като императорът според Никита Хониат избягал на българо-византийската граница в град Девелт. Същевременно авторът привежда някои по-малко известни извори, като Хрониката на Balduinus Constantinopolitanus, ed. G. *Tafel, O. Thomas.* Urkunden zur älteren Handels und Staatsgeschichte der Republik V/enedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante. I. Wien, 1856, p. 297 sq., както и едно писмо на Димитър Хоматиан (вж. *В. Златарски.* История...Т. 3, с. 171) дават основание да се предположи, че преговори за оказване на помощ е имало. В хрониката се споменава, че Алексий III избягал при „царя на власите" Йоан. „Nam cum quinque milibus hominum fugam capit versus Iohannem regem Valachiae. „ От вниманието на автора е убягнало едно интересно сведение в грузински източник, където се разказва, че Алексий се е срещал с Калоян в Пловдив. В това известие обаче погрешно българският цар е наречен зет на византийския император. Вж. Грузияские источники по истории Византии. Тбилиси, 1974, съст. С. Г. Каухчишвили, с. 146–148.

В отделни случаи българската дипломация активизирала своята дейност след избухване на междуособици в някоя съседна страна. Обикновено българският владетел заемал активно страната на една от враждуващите групировки с оглед решаване на конкретни външнополитически задачи. В много случаи оказаната поддръжка е била от решаващо значение за победата на една от враждуващите групи. Случвало се също в хода на избухналата междуособица българската държава последователно да подпомага едната, а в последствие и другата враждуваща страна. Това зависело най-вече от настъпилите промени в обстановката и свидетелства за проявена дипломатическа гъвкавост.

Казаното по-горе може да се илюстрира с типични примери, взети от историята на България през XIV в., когато борбите за престола в съседна Сърбия и Византия стават често явление.

Известно е, че Михаил III Шишман взел дейно участие в сръбските междуособици, настъпили след смъртта на крал Милутин. От България последователно била оказана помощ на основните противници на крал Стефан Дечански – брат му Константин, а по-късно и на братовчед му Владислав. [61] Тази намеса целяла преди всичко да се поддържа вътрешната нестабилност на Сърбия и да се задържа нейната по-нататъшна експанзия към Балканския югозапад. По всяка вероятност Михаил III Шишман решил да подпомогне споменатите претенденти, тъй като вярвал, че всеки един от тях имал законни претенции за престола. Константин трябвало да наследи крал Милутин според последната му воля, а Владислав искал да стане сръбски крал съ-

[61] Сведения, че Михаил Шишман още като видински деспот е помагал на Константин, се съдържат в един късен сръбски паметник от XVII в., т.нар. Троношки летопис. Там се казва, че Константин бил „воспоможень силом цар греческого и Михаила зета своегог крал Болгарского. Вж. Гласник српског ученог друштва, 5, 1853, с. 63. Това известие се потвърждава и от някои косвени податки в други сръбски извори. Вж. *П. Ангелов.* Българската история в сръбските родослови и летописи, с. 27.

гласно едно по-ранно споразумение между баща му Драгутин и крал Милутин, което впоследствие било нарушено. [62]

По-късно Михаил III Шишман се намесил и във византийските междуособици за престола. В едни случаи съдействал на младия Андроник III а в други случаи бил склонен да даде подкрепа на неговия дядо – император Андроник II. [63]

Най-красноречив пример, който показва каква полза може да донесе дипломацията при намеса във вътрешните работи на съседите, ни отвежда към времето на Иван Александър и неговото участие във византийските междуособици през 1342–1347 г. След като не успял да отстрани Кантакузин от пътя си, през 1344 г. той предложил своята помощ на неговите противници – малолетния Йоан V, майка му Анна Савойска и Алексий Апокавк. Съгласно постигнато споразумение България получила няколко добре укрепени града в Родопската област, а така също и Пловдив. Тези придобивки, може да се каже, били и последният крупен успех на българската дипломация преди началото на османското завоевание. [64]

Вече бе отбелязано, че важна задача, която стояла пред българската дипломация било издигането на международния престиж на страната. За постигането на тази цел усилията се насочвали от една страна към утвърждаването на българския владетел колкото е възможно по-високо в йерархическата стълбица на средновековните владетели, а от друга към извоюването на привилегировано положение за българската църква. Постигането на тези цели довело и до обособяването на един специфичен за българската дипломация принцип, който предполагал да се използват максимално противоречията между главните политически или религиозни сили, от които могло да се получи признание.

---

[62] *М. Динић.* Однос између крала Милутин и Драгутин. – ЗРВИ, 3, 1955, с. 49 сл.

[63] История на България. Т. 3, с. 327 сл.

[64] *Ioannis Cantacuzenos.* Op. cit., II, p. 406. Вж. *Д. Ангелов.* Българо-византийски отношения...Втори период, с. 35 сл.

Става дума преди всичко за двата основни центъра на християнския свят през Средновековието – Рим и Константинопол. [65]

Добре известно е, че римокатолическата църква винаги се стремяла да упражнява влияние върху политиката на западноевропейските държави. Ето защо в редица случаи тяхното отношение към България било своеобразна функция на политиката на римския първосвещеник спрямо нея. От друга страна пък, политическите връзки между византийските императори и българските владетели влияели решително върху взаимоотношенията, които се създавали между двете православни църкви. Българската дипломация добре преценила, че върху съществуващото съперничество между Рим и Константинопол може да се заложи сигурно и следвайки този принцип, да се лавира с цел извличане на максимални придобивки.

Създаването на този принцип се свързва с блестящата дипломатическа дейност на княз Борис. Всеобщо е мнението на изследователите, че неуспехите на бойното поле той компенсирал със своята умела дипломация. Българският църковен въпрос, разгорял се непосредствено след покръстването (866–870), съвсем ясно разкрива на какво е разчитала княжеската дипломацията. Спорът за надмощие над славянския свят изправил един срещу друг Рим и Константинопол, всеки един от които целял да привлече на своя страна новопокръстените българи. А историческият опит показва, че нерядко, когато две сили спорят за надмощие и влияние, всяка една от тях е склонна в даден момент да направи отстъпки, излизащи извън рамките на собствения й интерес. Поведението на Борис било съобразено именно с това положение. Внезапната му ориентация към Рим настъпила през 866 г. по наше мнение не била предизвикана толкова от съществуващото колебание у българския владетел на кого да подчини новосъздадената църква, колкото от желанието да се направи Византия по-отстъпчива. Тази дипломатическа маневра в крайна

[65] Вж. *В. Гюзелев.* Княз Борис I, с. 157 сл.

сметка се увенчала с пълен успех. България се сдобила с автокефална църква, нещо, от което до голяма степен зависело по-нататъшното й самостоятелно развитие. [66]

По същия път в края на своето управление тръгнал и цар Симеон. За осъществяване на своята заветна мечта – да стане равен на византийския василевс и влезе като победител в Цариград, той също разчитал на съществуващото съперничество между Западната и Източната християнски църкви. Въпреки че се титулувал цар, както е известно, византийците не признавали неговата титла, което съвсем ясно личи от писмата на тогавашния император Роман Лакапин. [67] Ето защо Симеон повел преговори с папския престол и пожелал да бъде коронясан от Рим. Това негово поведение било продиктувано не само от желанието да получи признание за своето могъщество, но и възможност да потърси нови политически съюзници в Западна Европа. Поради липса на достатъчни сведения не може да се каже със сигурност дали цар Симеон е получил желаната корона. Ако се съди от писмата на цар Калоян до папа Инокентий III, може да се предположи, че ако не Симеон поради внезапната му смърт, то царската корона на неговия син Петър е била призната от Рим. [68]

Принципът, върху който почивала дипломацията на княз Борис и цар Симеон спрямо Византия и Римската църква, намерил блестящо продължение във външнополитическите ходове на цар Калоян. В писмата си до папа Инокентий III той нееднократно

---

[66] Пак там, с, 294. Разсъждения върху избора на княз Борис вж. и у *П. Ангелов*, България между Рим и Константинопол, В: Личността в историческото развитие. Алтернативата в историята, С., 1995, с. 99 сл.

[67] По въпроса за това, дали Византия е признавала царската титла на Симеон, и разногласията между отделните автори, вж. *Г. Бакалов.* Средновековният български владетел (титулатура и инсигиии). С., 1985, с. 109 сл.

[68] Вж. *Iv. Dujcev,* Patriarcato Buigaro del secolo X. – In: Medioevo bizantino-slavo. 3, p. 259. Според *M. Jugie,* (Le schisme byzantin. Paris, 1941, p. 171, българите поначало са имали интерес да бъдат в добри отношения с папата поради войната им с Византия.

подчертавал, че желанието му да се подчини на Римската църква е продиктувано до голяма степен от примера на неговите предшественици Петър и Самуил, които също получили корона от папския престол. [69] В сложната международна обстановка в края на XII и началото на XIII в. цар Калоян проявил верен дипломатически усет, правилно преценил състоянието и възможностите на главните политически сили в Европа. У него едва ли е съществувало колебание, че в момента може да получи единствено от Рим авторитетно признание за своята власт. Папският престол се намирал на върха на своето могъщество, а от Западна Европа се надигала нова кръстоносна вълна. Въпреки направения избор обаче, българският владетел залагал и на съществуващите остри разногласия между Византия и Рим с цел да направи папата поотстъпчив. В едно от писмата си до римския първосвещеник цар Калоян нарочно дал да се разбере, че получавал съблазнителни предложения от самите византийци да бъде коронясан. За да не остави впечатление обаче, че шантажира папата, българският владетел изтъкнал в писмото, че определено предпочита да се свърже с Римската църква. [70]

Всичко това било изключително ловка дипломатическа игра, която изиграла немалка роля в решението на Инокентий III да короняса Калоян и го признае за суверенен владетел. Известно е, че сключената през 1204 г. църковна уния, която поставяла

---

[69] *Innocentius* III papa. Op. cit. – PL, CCXIV, col. 1112–1113 – ЛИБИ, 3, с. 310.

[70] Ibidem, с. 319. Калоян пише до папата: „...откато гърците узнаха това, пратиха при мене (пратеник с предложение): „Ела при нас, ще те коронясаме за цар и ще поставим патриарх, защото царство без патриарх не бива. „ Преговори между българи и гърци за коронясване на българския владетел наистина са били водени след 1202 г. С тази мисия е бил натоварен константинополският патриарх Йоан Каматир, който се срещнал с Калоян и търновския архиепископ. Според *В. Златарски* (История...Т. 3, с. 170) Калоян не е дал някакъв определен отговор на византийските пратеници. Вж. за това събитие *П. Ников.* Принос към историческото изворознание на България и към историята на българската църква. – Сп БАН, 20, 192), с. 35–36.

българската църква в зависимо положение от Рим, била преди всичко политически акт. Тя не довела до съществени промени в религиозния живот на страната и не оказала решаващо влияние върху външната политика на българските владетели. Все пак в редица случаи папата се превръщал в посредник, който е могъл съществено да повлияе върху отношенията на България с нейните съседи. Българската дипломация успяла да използва това обстоятелство и с помощта на Инокентий Ш уредила на първо време обтегнатите отношения с Унгария, която не признавала цар Калоян за законен владетел. [71]

От приведените дотук примери се вижда, че българската дипломация владеела и умело прилагала един важен принцип, който нерядко водел до желани резултати. Уместно би било да се каже, че този принцип най-добре се изразява чрез максимата „Когато двама се карат, третият печели". Разбира се, „третият", а именно България в редица случаи не била случаен дипломатически партньор или маловажен фактор в международния живот. Нейният икономически и военен потенциал, както и важното и стратегическо разположение на границата между Азия и Европа, подтиквали Византия и нейните западноевропейски опоненти да влизат в упорити дипломатически двубои за спечелването на българите за съюзници.

Казаното дотук ни позволява да направим и по-общия извод, че българската средновековна дипломация се ръководила в своята дейност от редица принципни положения, от чието умело прилагане до голяма степен зависели постигнатите резултати. Всъщност, както стана ясно, тези принципи не са специално формулирани в някое съчинение или трактат. Тяхната характеристика и типологизация стана възможна благодарение на конкретния анализ на един или друг момент от проявите на дипломатическото

[71] *L. Tautu.* Le conflit entre Johannitza Asen et Emeric roi de Hongrie (1202–1204), Studi e Testi, 233, . Vatican, 1964, 367–393. Вж. също *П. Петров.* Унията между България и Римската църква през 1204 г. и Четвъртият кръстоносен поход. – ИПр, 2, 1955, с. 35 сл.

поле. Извършената типологизация, по наше мнение, има своето място толкова, доколкото в дипломацията на България с другите държави през различните периоди бяха установени константни цели и повтарящи се външнополитически ситуации. Като изтъкваме тези общи цели и принципи обаче, съвсем не отричаме, че понякога историята представя и такива примери и факти, които не могат да бъдат вместени в някоя предварителна схема. Това определя до голяма степен и относителния характер на типологическия анализ, който се прилага в една такава област, каквато е дипломацията. Все пак този анализ позволява да се погледне под различен ъгъл външната политика на средновековна България и се определят по-точно причините за нейния успех или неуспех. Става възможно по-пълно да се изследва характера на различните държавни институции и да се вникне по-дълбоко и многостранно в идеологията на средновековното българско общество. Очертават се и по-ясно онези мостове, които свързват отделните исторически епохи и потвърждават наличието на приемственост и повторяемост в историческия процес. В този смисъл уроците на средновековната дипломация могат да бъдат полезни и в съвременния свят. Ето защо не би трябвало да ни учудва, ако се окаже че и модерната българска дипломация в отделни случаи е решавала казуси, опирайки се върху добре познати и изпитани още от средновековната епоха принципи.

Друг важен извод, който следва да се направи, е, че между отделните принципи и цели на българската дипломация не е възможно да се направи рязко разграничение. Те са били взаимносвързани помежду си, което в повечето случаи водело по необходимост до тяхното едновременно прилагане и следване.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Идеологически основи и аргументи в дипломатическите преговори

Постигането на едно дипломатическо споразумение винаги било резултат от преговори, в които отделните страни излагали своите позиции и ги защитавали чрез аргументи от най-различно естество. Намирането на подходящи аргументи и тяхното умело поднасяне в конкретните ситуации изисквало проява на висока дипломатическа зрелост. Запазените исторически извори дават възможност само отчасти да се проследи какъв е бил кръгът от аргументи, които българските средновековни владетели използвали в дипломатическите си контакти. В настоящата глава ще бъде направен опит за една относителна типологизация на тези аргументи в зависимост от техния характер и практическа стойност. Решаването на подобна задача е възможно поради установания вече факт, че в своята дейност българската дипломация се ръководела от константни стратегически цели и принципи, останали непроменени в

течение на столетия. Обстоятелството, че през Средновековието част от външнополитическите партньори на България останали едни и същи, допринесло спрямо тях да се изработи относително постоянен дипломатически език. Употребата на понятието „общ дипломатнчески език" има своето основание. Няма съмнение, че колкото и противоположни да са били понякога интересите на отделните страни, колкото и неповторими ситуации да са възниквали при преговорите, то неминуемо са съществували общоприети схващания, убеждения, норми и отправни точки, които правели дипломатическия диалог възможен. Върху формирането на дипломатическия език решаващо въздействие оказвали господстващите политически и правни идеи в обществото, а така също религиозните вярвания, наложената система от морални ценности, манталитета и душевността на средновековния човек и пр. Наследените от античността правила и традиции в дипломатическата дейност също били обща основа, върху която възникнали своеобразни аргументи с действена сила в преговорите.

Формирането на дипломатическа идеология в Средновековна България е тясно свързано с нейното общественополитическо и културно развитие. Първоначално радициите на езическата епоха, а впоследствие такива събития като Покръстването, въвеждането на славянската писменост и създаването на българската народност са най-съществените фактори, които дават отражение върху характера на аргументите, използвани от българската дипломация в отношенията с другите страни. Силно въздействие върху формирането на тази идеология оказва византийската дипломация. Редица нейни похвати и принципи били постепенно усвоени и прилагани от българските владетели. По този начин използваните от тях аргументи пол чили нужната действена сила, както за отстояване на поставени условия, така и за умело прикриване на истинските намерения и цели.

1. ДИПЛОМАЦИЯ ОТ ПОЗИЦИЯ НА СИЛАТА

Един цялостен поглед върху развитието на средновековна България ни убеждава, че между нейното военнополитическо могъщество и проявите на дипломацията е съществувала тясна зависимост. Тя може да се обясни двояко. От една страна, безспорно е, че успешните ходове на дипломацията допринасяли изключително много за общия просперитет на дилавана. Белезите на това могъщество били не само победоносни войни, но и изгодни мирни договори, важни търговски съглашения и пр. От друга страна, очевидно, военният потенциал на българската държава, също представлявал предпоставка за успехите на дипломацията. Тази зависимост била типична за средновековната епоха, когато водените преговори и крайните резултати от тях се обуславяли до голяма степен от съотношението на силите между партньорите. Дипломация провеждана от позиция на силата се превръщала в нещо обичайно в случаи, когато преговарящите страни не притежавали еднакви военни възможности. Силният във военно отношение партньор не само бил желан съюзник или покровител, но той могъл сравнително лесно да наложи своите искания и претенции. Известно е, че често пъти преговорите започвали след като една от страните вече е успяла да докаже на практика военното си превъзходство над другата. Става дума за такъв род дипломатически контакти, които трябвало да преустановят военните действия и доведат до сключването на мир. В тези случаи победителят най-често диктувал своите условия от позиция на силата, а губещата страна трудно защитавала своите интереси ,даже ако имала сериозни основания. Сключването на договор, който съдържа условия и клаузи в изгода изключително на едната страна, вече подсказва, че до него се е стигнало от позиция на силата. И без да притежаваме в тези случаи конкретни сведения за характера на самите преговори, може да се предположи, че доказаното военно превъзходство е било основният и най-действен аргумент. Това се отнася особено за езическия период

на средновековна България, когато „правото на силния" не влизал в противоречие с господстващия морал. Известно е, че за повечето варварски племена, в това число и за прабългарите, било характерно схващането, че не е недостойно да придобиеш и да владееш нещо спечелено със сила. Красноречива в това отношение е характеристиката на прабългарите направена от западния хронист Енодий. Той отбелязва, че те са „народ, който е купувал благородството си с кръвта на неприятеля, народ, при който бойното поле прославя рода, понеже у тях се смята без колебание за по-благороден оня, чието оръжие е по-окървавено в сражение".[1] Смелостта и доказаното физическо превъзходство над противника представлявали своеобразно мерило за добродетел, своего рода „варварско право", както го определя в своето произведение Анастасий Библиотекар. Той отбелязва, че българите завладели своите земи от Византия с „правото на силата" (jure potestatis) т.е. чрез оръжие. [2] С тези си думи авторът всъщност напомня, че доказано военно надмощие от страна на прабългарите лежало до голяма степен в основата на договора от 681 г., с който Византия признала новосъздадената българска държава. Неслучайно по същия повод византийският летописец Теофан отбелязва, че „император Константин IV Погонат е бил принуден да сключи този договор за срам на ромеите", след като войските на хана започнали да нападат и превземат земите на империята. Подобно нещо споменава и патриарх Никифор в своята „Кратка хроника": „Между това те, след като се укрепили и се усилили, започнали да опустошават селата и градовете на Тракия. Императорът пък, като гледал това, се принудил да сключи договор с тях при условие да плаща данък."[3] Тези думи съвсем красноречиво доказват,

[1] *Magni Felicii Enodii* Panegyricus regi Theodorico, p. 205 – ЛИБИ, 1, с. 299.

[2] *Anastasius Bibliothecarius*, Epistola ad Hadrianum papam. – MGH, Epistolae, VII, p. 411, sq. – ЛИБИ, 2, с. 200.

[3] *Theophanes*, Op. cit., p. 360 – ГИБИ, 3, с. 264; *Nicephorus*. Opuscula historica, p. 33 – ГИБИ, 3, с. 296;

че военните успехи позволили на Аспарух да диктува от позиция на силата своите условия на империята. В противен случай едва ли Константин IV Погонат е щял да се съгласи да сключи толкова неизгоден мир. Както е известно, той се задължил не само да плаща ежегоден данък на хан Аспарух, но оставил в негови ръце цяла Северна България.

Два века по-късно цар Симеон също се възползвал често от позицията на по-силния, за да диктува условията си на своите противници. Това станало възможно за първи път в края на първата българо-византийска война от 896 г. Известно е, че след като отстранил опасността от маджарите с помощта на печенегите той заплашил, че няма да сключи мир, преди да получи от империята всички пленени българи. Неговите думи, отправени към византийския дипломат Лъв Хиросфакт, са следните: „Не ще сключа мир, ако предварително не получа всички пленници българи."[4] Очевидно е, че този ултиматум бил поставен с ясното съзнание за едно придобито вече военно превъзходство над империята. Ето защо, византийците без да се замислят се съгласили да предадат пленените българи, тъй като не виждали друг път към постигането на желания мир. [5]

Друг интересен пример, който ни отвежда този път към времето на цар Иван Александър, също потвърждава изказаната мисъл, че една победа на бойното поле е могла да даде значително предимство в дипломацията. Това станало непосредствено след поражението, което нанесли българите над византийците при Русокастро през 1332 г. Никифор Григора отбелязва, че тогава положението на император Андроник III станало „трудно"

[4] *Theophanes Continuatus.* Op. cit., p. 359 – ГИБИ, 5, с. 123; *Lca Grammdticus.* Op. cit., p. 268 – ГИБИ, 5, с, 139; *Georgiiis Monachus Continuatus.* Op. cit., p. 773- ГИБИ, 6, с. 140.

[5] За събитията вж. по-подробно *В. Златарски.* История...Т. ч. I, 2, с. 311 сл.

и „безизходно". [6] Тези думи всъщност подсказват, че пред него не оставал друг път, освен да се съобрази с поставените от цар Иван Александър условия. Така се стигнало до договор, според който оспорваните до този момент градове и крепости в Приморска Тракия оставали в български ръце. [7]

Другият очевидец на събитията Йоан Кантакузин се опитва да скрие главните последици от поражението, но е принуден да отбележи, че Андроник III с всички средства се стремял да запази самочувствието си и заличи впечатленията от претърпения военен и дипломатически неуспех. [8] Макар и противоречиви в някои отношения, разказите и на двамата византийски историци дават ясно да се разбере, че доказаното военно превъзходство бил главният коз на Иван Александър в започналите дипломатическите преговори. Въпреки това, както се вижда от разказа на Никифор Григора, българският владетел се отнесъл с подобаващото уважение към победения съперник. Той му позволил да се оттегли с остатъците от войската си, съветвайки го занапред да не бъде толкова самонадеян със следните думи: „Една година има четири времена, а един миг от времето носи много промени на нещата."[9] Очевидно Иван Александър искал да накара императора философски да приеме претърпяното поражение, припомняйки му, че няма нищо сигурно и постоянно на този свят – една мисъл, която поначало би помогнала на всеки владетел да преживее по-лесно своите поражения.

Съществуват конкретни случаи, които показват, че дипломацията могла да разчита на силов натиск и преди да е започнал конфликт между преговарящите страните. В този случай най-често един от партньорите поставял своите искания в улти-

[6] *Nicephorus Gregoras* Op, cit., Byzantina historia, 487–488 – ГИБИ, 11, с. 164.

[7] Вж. *Д. Ангелов.* Българо-византийски отношения през периода 1331–1341 от царуването на Иван-Александър. – ВИСб, 1973, № 1, с. 50.

[8] *Ioannes Cantacuzenus.* Op. cit., I, p. 467 – ГИБИ, 10, с. 165.

[9] *Nicephorus Gregoras.* Op. cit., p. 488 – ГИБИ, 11, с. 165.

мативна форма. Отсрещната страна е била заплашвана с война, ако не ги приеме и изпълни изцяло. Така например постъпил хан Кардам спрямо византийския император Константин VI. Според разказа на Теофан през 791 г. ханът отправил в писмо следната заплаха: „Или ми плати данъка, или ще дойда при Златни врата и ще опустоша Тракия."[10] Искането било продиктувано от факта, че Константин VI отказал да изпълни условията на договора между България и Византия, сключен четири години по-рано. Поставеният ултиматум обаче не стреснал особено императора. Вместо данък той изпратил една кърпа с конски тор на Кардам и открито го призовал на бойното поле. Тази подигравка била в пълен разрез с елементарната дипломатическа етика и представлявала достатъчно основание ханът да пристъпи към изпълнение на своята закана. Неговите войски навлезли в Тракия и се приближили до крепостта Версиникия, където станувал императорът. Ако се съди по думите на Теофан, действията на българите били по-скоро демонстрация на военна сила, отколкото подготовка за истинска война. Изминали 17 дена, но нито една от войските не се решила да влезе в сражение. След това двамата владетели се оттеглили обратно, без да решат възникналия спор. [11]

По подобен начин действал по-късно хан Крум, но неговите действия спрямо Византия били по-енергични. През 812 г. след успешни действия в Тракия той поискал да бъде възстановен някогашният договор между България и империята, сключен по времето на Тервел. Ханът отправил чрез своя пратеник славянина Драгомир ултимативното искане към император Михаил I Рангаве: „Ако не избързаш с мира, по твоя вина ще се отправя с войска към Месемврия."[12] Интересно е да се отбележи, че и в този случай Крум се помъчил да оправдае нуждата от употреба на

[10] *Theophanes.* Op. cit., p. 470 – ГИБИ, 3, с. 277.

[11] Вж. *В. Златарски.* История...Т. I, ч. 1, с. 316 сл.; *P. Speck.* Kaiser Konstantin VI. Die Legitimation einer Fremden und der Versuch einer eigenere Herrschaft. München, 1978, p. 181 sq.

[12] *Theophanes.* Op. cit., p. 497 – ГИБИ, 3, с. 285.

сила с поведението на самия император. По-нататъшният развой на събитията показал, че заканите не били напразни. След като Михаил I по внушение на своите съветници отказал да преговаря, българските войски обсадили и превзели град Месемврия. [13]

Заплаха бил принуден да използва в своята дипломация и приемникът на хан Крум – Омуртаг. В продължение на няколко години подред той се опитвал по мирен път да уреди границите си с Франкската империя. Спорът между двете държави засягал съдбата на трите славянски племена тимочани, браничевци и абодрити, които през 818 г. се отцепили от България и преминали във властта на франкския крал Людовик Благочестиви. Първите две дипломатически мисии до франкския двор през 824 и 825 г. не дали резултат. През 826 г. бил проводен отново пратеник, който поставил в ултимативен вид искането на загубилия търпение хан да бъдат уредени най-сетне границите. В противен случай, както отбелязва летописецът Айнхард, Омуртаг предупреждавал, че всеки трябва да се защищава, както може. [14] По-нататъшният развой на събитията ясно показва, че зад отправеното предупреждение на хана се криела заплаха за война. Отказът на франките да преговарят накарал хан Омуртаг да навлезе през 827 г. в земите на отцепилите се племена и ги накаже за тяхната непокорност. [15] Ударът бил толкова неочакван, че франките не могли да противодействат.

От развоя на горните събития следователно е видно, че изборът на хан Крум, а по-късно и на Омуртаг да използват в

[13] Ibidem, p. 499 – ГИБИ, 3, с. 297.

[14] Сведения за тези пратеничества у Einhardi Annaies. ed. G. Pertz. – MGH' SS, I, 212–214 – ЛИБИ, 2, 36–37; Annales Fuldenses, ed. G. Pertz. MGH, SS, I, 358–359 – ЛИБИ 2, с. 42; Vita Hludowici imperatoris, ed. G. Pertz. – MGH SS, II. p. 629 – ЛИБИ, 2, 51–52; Harimanni Augiensis Chronicon. – MGH SS, V, p. 103 – ЛИБИ, 2, с. 364.

[15] *Annales Fuldenses*, p. 359 – ЛИБИ, 2, 42–43; за събитията по-подробно вж. *V. Gjuzelev.* Bulgarisch-frankisclie Beziehungen in der ersten Hälfte des IX. Jahs. – Byzantinobulgarica, 2. 1966, 15–41.

дипломацията си заплахата се основавал на реална преценка на моментното съотношение на силите. Това било и едно от най-важните условия за постигнатите успехи.

По стъпките на своите предшественици, както вече видяхме, вървял и цар Симеон. Той също така добре съзнавал необходимостта да внушиш на противника по време на преговори, че не му отстъпваш, а даже го превъзхождаш по сила. Пример за това представляват събитията от 923 г., когато той и император Роман Лакапин се споразумели лично да започнат мирни преговори. Прави впечатление поведението на цар Симеон непосредствено преди уговорената среща. В някои византийски хроники се разказва, че в навечерието на преговорите той изпратил хора, които опожарили един храм и неговата околност в непосредствена близост до византийската столица. Не е трудно да се предположи, че Симеон предприел подобни не особено християнски действия, за да всее преди всичко страх у своя партньор и да внуши, че това което му се откаже в преговорите, може да го постигне и със сила. Воден от същите съображения, той се погрижил неговото пристигане на мястото на преговорите да бъде колкото се може по-внушително и произведе нужното впечатление у византийския император. Както се отбелязва в цитираната хроника, в деня на разговорите българският владетел пристигнал с безчислена свита, разделена на много отряди, едни от които били със златни щитове и копия, други със сребърни щитове и копия, трети, украсени с всякакъв вид оръжия и всички облечени в желязо. [16] Очевидно тази демонстрация на сила от страна на цар Симеон трябвало да покаже, че той не отстъпвал по блясък и могъщество на самия император, който до този момент упорито отказвал да признаят царския титул на българския владетел.

[16] *Theophanes Continuatus.* Op. cit., 405–409 – ГИБИ, 5, с. 133; *Leo Grammaticus.* Op. cit., p. 310 sq. – ГИБИ. 5, с. 165; Georgius Monachus Continuatus, Op. cit., p. 828 – ГИБИ, 6, 147–148.

От предимствата, които давала позицията на по-силния, успял да се възползва и цар Михаил III Шишман. През 1324 г., след като се справил с непокорството на болярина Войсил, той нахлул в пределите на византийска Тракия. В продължение на 12 дни българите достигнали чак до градовете Вира и Траянопол, без да срещнат сериозна съпротива. Овладяна била изцяло стратегическата инициатива, което се превръщало във важно предимство при едни бъдещи дипломатически преговори. В същото време император Андроник III се намирал в град Димотика със значително по-малка войска. [17] Съзнавайки, че не е в състояние да спре настъплението, той отправил покана към българския цар в единоборство да решат спора помежду си. На това странно предложение Михаил III Шишман отговорил с метафоричното изречение, че е безумен онзи ковач, който вади нажеженото желязо с ръце, след като има клещи за тази цел. По-нататък добавил, че би станал за смях, ако се подхвърля сам на опасност, след като притежава голяма и добра войска.[18] Тези думи всъщност отразявали схващането му, че там, където очевидно силата е на страната на единия, не е нужно да се рискува и търси друг начин за решаването на споровете.

Няма съмнение, че така избраната от българския цар позиция отговаряла на моментното съотношение на силите и в крайна сметка довела до благоприятни резултати. Византийците се принудили да започнат преговори, които завършили с изгоден за България мирен договор. Михаил III Шишман се оженил за сестрата на императора Теодора и задържал в свои ръце голяма част от крепостите в Югоизточна Тракия.[19]

---

[17] За събитията вж. *Ал. Бурмов.* История на България през времето на Шишмановци. – В: Избр. произв. Т. 1. С., 1968, с. 235; *U. Bosch.* Kaiser Andronicos III Palaiologos. Versuch einer Darstellung der bvzantinischen Geschichte in den Jahren 1321–1341. Amsterdam, 1965, p. 59–60.

[18] *Ioannes Cantacuzenus.* Op. cit., I, p. 462 – ГИБИ, 10, с. 226.

[19] *Ал. Бурмов.* Цит. съч., с. 237.

Убеждението, че силовото превъзходство над противника може да се превърне в силен дипломатически аргумент било характерно и за външнополитическите ходове на цар Иван Александър. Това проличава от събитията предшестващи непосредствено битката при Русокастро през 1332 г. В започналите преговори за съдбата на приморските тракийски крепости българският цар и византийският император, използвайки доводи от различно естество – религиозно, историческо и др., се мъчели да докажат, че справедливостта е на тяхна страна. Император Андроник III например упорито се придържал към максимата, че „мирът е за предпочитане пред всяка война". Същевременно не пропускал да припомни на Иван Алексапдър за общата вяра на техните народи, която трябвало да ги възпре от взаимно избиване.[20] От своя страна, прозирайки слабостта на византийците, българският цар написал в едно от писмо до императора, че „говорещият за власт невинаги е нужно да търси доказателство и убедителни думи", но може с „оръжие и по-твърда ръка да отстоява правото".[21] С това твърдение той всъщност намеквал на своя партньор, че се чувства достатъчно силен да разреши спора помежду им не с думи, а на бойното поле. Изразеното схващане било напълно потвърдено от по-нататъшният развой на събитията. Последвала победа над византийците при Русокастро, която дала възможност на Иван Александър, без да се впуска в излишно дипломатическо красноречие, да сключи изгоден договор и си върне окупираните български крепости в Тракия. [22]

Цар Иван Александър се опитал отново да използва заплаха в дипломацията през 1341 г. Тогава в Константинопол пристигнал като политически емигрант един от синовете на Михаил III Шишман, който бил противник на българския цар. Беглецът се ползвал с благоразположението на византийските управници,

[20] *Ioannes Cantacuzenus.* Op. cit., I. 462 – ГИБИ, 10, с. 268.

[21] Ibidem, p. 463 sq. – ГИБИ, 10, с. 269.

[22] *Д. Ангелов.* Българо-византийски отношения през периода 1331–1341, с. 50.

които явно се надявали, че ще могат да го използват при нужда срещу България. В края на юли същата година Иван Александър изпратил специално пратеничество до столицата с искането да му бъде предаден синът на Михаил III Шишман. Според разказа на Кантакузин пратеникът отправил ултимативно искане към регентите на малолетния император Йоан V: „или да му предадат Шишман, за да бъде наказан със смърт, или да се приготвят за война, тъй като не му е възможно да бъде приятел и съюзник на ромеите, при положение, че те държат при себе си най-враждебно настроения към него човек". [23] Българският цар всъщност намеквал, че византийците нарушават договора от 1332 г., в който вероятно е имало и клауза за предаване на политическите бегълци. Заплашителният тон на ултиматума хвърлил в тревога регентите, които свикали незабавно сената, за да намерят изход от създалото се положение. За да бъдат сплашени още по-силно византийците, пратениците на българите се явили в сената, носейки със себе си клетвите на договора от 1332 г. Те предупредили, че ако не им бъде предаден Шишман, регентите могат да си задържат клетвите. На практика това означавало, че Иван Александър скъсвал мирния договор и вместо преговори щял да потърси други пътища за разрешаване на конфликта. В сената се развили бурни дебати, в които дейно участие взел Йоан Кантакузин. Той се мъчел да убеди пратениците, че Шишман не е дошъл в Константинопол като претендент за българския престол, а като най-обикновен човек, който иска да смени местожителството си. Освен това се опитал на свой ред да сплаши Иван Александър, като го предупредил, че империята може да изпрати срещу него ордите на смирненския емир Умур. [24] Този развой на събитията не бил очакван от българските пратеници, които явно нямали указания как да действат, ако им бъде отказано да получат Шишман. Те помолили

[23] *Ioannes Cantacuzenus.* Op. cit., II, p. 20 – ГИБИ, 10, с. 279.
[24] Ibidem, p. 21 – ГИБИ, 10, с. 280.

за 30-дневна отсрочка за окончателния отговор и заминали обратно в България. [25]

Виждайки, че ултиматумът не постигнал своето, Иван Александър решил да изпълни заканите си, като се надявал да направи византийците по-отстъпчиви. След като изтекъл 30-дневният срок, неговата войска се насочила към българо-византийската граница и се установила в град Сливен. Но тази демонстрация на военна сила не дала очакваните резултати. Според думите на Йоан Кантакузин, царят скоро се убедил, че не ще може нито чрез заплахи, нито чрез подготовка за война да стресне византийците. Поради това той възстановил предишния договор и се завърнал в Търново, без да получи своя политически противник.[26] Това решение на Иван Александър било признание за дипломатическото му поражение, но то се основавало върху трезвата преценка, че едва ли си струва заради една личност да се започне война и да се дадат излишни жертви.

Приведените дотук примери в общи линии ясно очертават при какви ситуации най-вече българската дипломация прибягвала до оказване на натиск в отношенията си със своите партньори. В редица случаи, както се видя, нарушението на дадено споразумение от противника, било достатъчно основание да се прибегне към преговори от позиция на силата, за да бъде възстановено статуквото. Заплахата за употреба на сила обикновено давала най-добри резултати когато съперникът се е намирал в политическа криза или по-голяма част от армията му била ангажирана на друг фронт. Случвало се е понякога отправеният ултиматум да не произтича от реалното съотношение на силите, а по-скоро да представлява дипломатическа маневра, която целяла да сплаши отсрещната страна и внесе колебание в действията й. В крайна сметка успехът на този вид дипломация е зависел до голяма сте-

[25] Ibidem, p. 58 – ГИБИ, 10, с. 285.

[26] Ibidem, p. 69 – ГИБИ, 10, с. 286. Вж. *Д. Ангелов.* Българо-византийски отношения при царуването на Иван-Александър. Втори период, 1341–1347. – В И С 6, 1974, № 1, с. 23 сл.

пен от реалната преценка на конкретните обстоятелства. Няма съмнение, че там, където военното превъзходство се превръщало в достатъчно осезателен аргумент в преговорите, останалите съображения най-често са имали второстепенно значение. Независимо от това прави впечатление, че в редица случаи българската дипломация проявявала стремеж да отстоява своите позиции не само чрез заплаха за употреба на сила, но основавайки се и на други разбирания и принципи. Това се наблюдава особено след приемането на християнството, чийто морален кодекс изключвал насилието и потискането на по-слабия. Българските дипломати постепенно се научили да обосноват своите претенции опирайки се на различни морално-правни норми и използвайки най-разнообразни по своя характер аргументи, които изключвали насилието. Макар и убедителни в различна степен, както ще видим по-долу, тези аргументи били в състояние да повлияят съществено върху крайния резултат на дипломатическите преговори.

2. РЕЛИГИОЗНИ АРГУМЕНТИ

Включването на България в кръга на християнските държави представлява повратен момент в по-нататъшното развитие на нейната дипломация. Християнството спомогнало на страната да излезе от нежелателната изолация, в която се намирала. Верските различия с нейните съседи дълго време били сериозно препятствие за воденето на нормална дипломатическа дейност. Опитът показал, че споразуменията сключени с християнските държави не притежавали нужната задължителна сила и в редица случаи се нарушавали. Княз Борис бил убеден, че след Покръстването ще настъпят сериозни промени в областта на дипломацията и проявил желание да се съобрази с тях. Доказателство за това са някои от въпросите, отправени към римския папа Николай, които засягат чисто дипломатически проблеми. Например в 80-и отго-

вор на папата се казва: „Вие запитвате по какъв начин трябва да сключите и опазите взаимен мир с този, който иска да бъде в мир с вас."[27] А в 81-ви отговор четем: „Вие ни запитвате – ако сключите договор с народ, който е християнски, като се даде от двете страни клетва и след това ония поискат да скъсат договора и се вдигнат против вас, дали смело да се отправите против тях, или трябва да извършите нещо друго."[28] В следващия 82-ри отговор се дават разяснения, дали християнинът може да сключва договор с езичника и при какви обстоятелства е възможно да стане това.[29] Задаването на подобни въпроси не е случайно и свидетелства, че до Покръстването княз Борис неведнъж изпитвал сериозни трудности да урегулира по мирен път отношенията си с християнските държави.

Изявите на българските владетели в полето на дипломацията скоро показали, че християнството действително довело до промени, както в нейната чисто ритуалната страна, така и в характера на използваните аргументи. Голяма роля за това изиграла Византия, в чиято дипломация аргументите, почерпени от християнската вяра, били отдавна добре овладяно оръжие за въздействие. Скоро след Покръстването в Константинопол се постарали да покажат, че коренно са променили отношението си към българската държава. Известно е, че този акт означавал и символичното включване на вече покръстения български владетел в кръга на императорското „семейство на народите" и превръщането му в „духовен син" на василевса. [30] Сред византийците дори се утвърдило убеждението, че общата вяра на българи и византийци ще премахне всички поводи за конфликти между тях. Като пример може да се посочи един пасаж от „Тактиката" на Лъв VI,

[27] *Nicolaus* I Papa, Responsa, cap. LXXX – ЛИБИ, 2, с. 113.

[28] Ibidem, cap. LXXXI – ЛИБИ, 2, с. 114.

[29] Ibidem, cap. LXXXII – ЛИБИ. 2, с. 114.

[30] *Fr. Dölger.* Die mittelalterliche Familie der Fürsten und Völker und der Bulgarenherrscher. – In: Byzan z und das europäische Staatenwelt. Ettal, 1953, 183–197.

където се казва: „Но понеже българите възприеха мира в Христа и в негово име приеха една и съща вяра с ромеите, след стълкновение поради нарушаване на клетвата ние не мислим да се въоръжаваме срещу тях." По-надолу авторът заключава, че той смята за ненужно да описва бойния строй на българите, понеже „те са наши братя поради еднаквата вяра и обещават да слушат нашите съвети". [31] От тези думи между другото проличават и надеждите на империята да въвлече българската дипломация в сферата на своите политически интереси.

Друг пример, който показва, че покръстването, поне на теория, променило отношението на Византия към българската държава, се съдържа в т.нар. "Слово за мира с България", написано по повод мирния договор между България и Византия, сключен през 927 г. В един пасаж от „Словото", който ни връща към времето на княз Борис, четем следното: „Тогава живееше златно поколение и всичко се радваше на благополучие и наслада от божествените дарове. Такава бе някога нашата държава. А заедно с нея цъфтеше и се развиваше държавата на българите. И защо пък не? Те също бяха осиновени от нашия бог и след като забравиха обичаите на чергари и скитници, бяха възприели благовестието на благодатта."[32]

Както се вижда, авторът на „Словото" намира за напълно естествено съществуването и развитието на българската християнска държава в непосредствена близост до империята. Това схващане сочи за несъмнена еволюция в поведението на византийци-

[31] Leonis Philosophi Tactica. –Migne. PGr, CVil, coi. 956 –ГИБИ, 4, с. 168.

[32] *Ф. И. Успенский.* Неизданное церковное слово о болгаро-византийских отношениях во второй половине X века. – В: Летопись историко-филол. обществаа при имп. Новороссийском университете, 4, Визант. отдел. Одесса, 1894, 48–123 – ГИБИ, 5, с. 93. За това слово и обстоятелствата, при които е било написано, вж. *P. Karlin-Hayter.* The Homily on the Peace with Bulgaria of 927 and the Coronation of 913. – JÖBG, 17, 1968, 29–39; *J. H. Jenkins.* The Peace with Bulgaria (927) celebrated by Theodore Daphnopates. – In: Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries. London, Variorum, 1370, 287–303; *Iv. Dujcev.* On the Treaty of 927 with the Bulgarians. – DOP, 1978, 219-253.

те спрямо България. До Покръстването те гледали на нея като на едно временно политическо обединение, създадено върху бивши земи на империята, и полагали многократни опити за неговото унищожаване. Разбира се, не само християнската религия, но и реалната политическа мощ на България изиграли своята роля за промененото отношение на византийците. Както е известно империята неотклонно следвала една политика на разпространение на християнството сред съседните страни и народи с цел да бъдат спечелени за политически приятели. Обявяването на новопокръстените „варварски" владетели за духовни синове на императора поставяло пред тях по същество моралното задължение те като послушни деца да се подчиняват на своя баща. За пръв път българските владетели се сблъскали по-осезателно с дипломатически аргументи от такова естество по времето на цар Симеон. Запазената до него кореспонденцията на патриарх Николай Мистик и Роман Лакапин ни дава добра представа за това как религиозният аргумент постепенно заел съществено място в дипломацията между българи и византийци. От редица писма личи, че готвеният на младини за духовна цар Симеон си служел умело с разнообразни религиозни аргументи. Това се налагало до голяма степен от поведението на патриарх Николай Мистик, който не веднъж и два пъти се опитвал да въздейства върху религиозните чувства на българския владетел и да му внуши, че не управлява според християнските канони. Същевременно една от главните цели на патриарха била да го убеди колко „нехристиянски" по своя дух са честолюбивите му амбиции да завладее Константинопол и се провъзгласи за ромейски император. Цар Симеон бил упрекван на първо място за това, че проявявал неблагодарност към ромеите, които покръстили българите и са ги освободили от „злите сили". В своите писма патриархът неведнъж осъждал поведението му и го съветвал, че като един истински „духовен син" на императора е длъжен да се вслушва в съветите на своя „отец", а не

да воюва срещу него.[33] Прави впечатление също, че като основна нишка в кореспонденцията преминава идеята за общата вяра на българи и византийци. Според Николай Мистик това било съществуващото обстоятелство, което задължавало двата народа да живеят в мир помежду си. Ето защо след похода на цар Симеон от август 913 г. патриархът писал следното: „Било е време, когато ромеи и българи не са живеели в съгласие, когато с оръжие са се нападали помежду си, тъй като тях ги е разделяла преградата на враждата, издигната от нечестието, което господствало над нас" Изразява се и убеждението, че това време, когато българите са били езичници, вече е отминало и съвсем редно е „разединението да се замени с любов, единение и взаимно общуване".

Основна идея на писмото е опитът конфликтът между двете държави да се представи като противоестествено явление предизвикано от изкушенията на самия дявол. Умолителният и назидателен тон в повечето писма на патриарха преминава понякога и в открито предупреждение, че Симеон е голям грешник и го чака суровото възмездие на „Страшния съд". Изобщо Николай Мистик с всички сили се опитвал да докаже, че нищо от гледна точка на християнските догми и Светото писание не е в състояние да оправдае враждебното поведение на българите спрямо Византия.

За нас е интересно да видим как българският цар е реагирал на тази лавина от религиозни аргументи. Ако се съди от факта, че в повечето писма до него под различна форма често се повтарят едни и същи доводи и непрекъснато се намеква, че не постъпва като християнин, става ясно, че той не бил особено повлиян

[33] За естеството на аргументи, с които си е служел патриарх Николай Мистик, вж. по-подробно *Д. Ангелов.* Методи византийской дипломатии в отношениях с Болгарией по данным писем константинопольского патриарха Николая Мистика. – В: Вопросы истории славян. Воронеж, 1963, 60–69; *Fr. Vozniak.* The Metaphysics of Byzantine Diplomacy in the Relations of the Byzantines and Bulgarians, 880's–920's. – The Greek Orthodox Theological Review, 21, 1976, No 3, p 2 sq.

от красноречието на патриарха. И това е съвсем естествено, тъй използваните религиозни аргументи защитавали единствено позициите на Византия и същевременно намеквали за „греховния" характер на българските претенции. От своя страна цар Симеон рядко се отдавал на изкушението да изпада в излишни богословски спорове или непременно да мотивира всички свои постъпки със Светото писание. Реакциите и възприетият тон в отговорите му били в тясна връзка с конкретната обстановка и съотношение на силите за момента.

Преобладаващата част от тази кореспонденция протекла в непрекъснати военни стълкновения, в които българите се стремели да вземат решително надмощие. При това положение разбираемо е, че в някои от своите отговори Симеон е твърд и неотстъпчив, готов да заплашва, а в други – склонен да се поддаде на увещанията на отсрещната страна и започне преговори за мир. Той очевидно добре съзнавал, че съществуват много по-действени и убедителни аргументи в дипломацията, отколкото религиозните. Независимо от това писмата на Николай Мистик и Роман Лакапин свидетелстват, че в редица случаи Снмеон се стараел да отхвърли тежките обвинения отправени към него за липсата на християнско милосърдие и страх от Бога. Той добре съзнавал, че зад благовидната фасада на византийската дипломация, която отправяла призиви за мир в отношенията между българи и византийци, се криели постъпки, които влизали в ярко противоречие със християнския морал. Показателни да това са разменените писма след битката при Ахелой. Николай Мистик се нагърбил с неблагодарната задача по всякакъв начин да разсее убеждението на цар Симеон, че византийците първи са започнали подготовката за война срещу България. Това навежда на мисълта, че в Преслав са имали всички основания да обвинят империята, че не постъпва по християнски, след като тайно замисля враждебни действия и привлича на своя страна езическото племе на печенегите.

Патриархът, който не намерил път да върви срещу фактите, признава, че Византия има вина. Той възкликва: „А грешната страна на нашия народ – уви, сила на лукави люде – не мога да кажа как точно е произлязла."[34] По-надолу „нехристиянските" действия на византийските управници Николай Мистик се опитва да опровергае с факта, че бил отстранен от управлението, както и с някакви донесения на провинциалните стратези, че българите се готвели за война. Несъстоятелните доводи, преплетени отново с религиозни аргументи, явно раздразнили Симеон, който направо обвинил Мистик, че е оглупял, ако смята, че с подобни твърдения може да оправдае коварството на ромеите. От изложеното се вижда, че българският цар намерил удобен повод да уязви византийските управници и да покаже, че всъщност техните действия преди битката при Ахелой влизат в пълно противоречие с божиите закони. След като отправил с основание тези обвинения, той без да прояви „християнско" смирение, представил последвалата победа главно като своя заслуга, а не като подарена му от бога. В отговор Николай Мистик заявил, че византийците всъщност са претърпели поражение по „неизречената присъда на оногова, който изважда от съкровените хранилища своите присъди", т.е. по волята на бога. По-надолу следва и упрекът: „Постъпваш зле и необмислено, като приписваш победата си на собственото си желание и като предполагаш, че станалото поражение, което постигна ромейския народ, е станало затова, щото ти да завладееш властта на ромеите."[35] В своя отговор Симеон не му останал длъжен и за пореден път прехвърлил вината за започналата война върху византийските управници, твърдейки, че те първи са нарушили християнските закони. За тези обвинения на българския цар съдим от двете писма на Николай Мистик писани през 921 и 923 г. В първото от тях между другото се отбелязва: „В писмото си

[34] *Nicolas I* Patriarch of Constantinople. Letters, p. 56 – ГИБИ, 4, с. 209.
[35] *Nicolas I* Patriarch. Op. cit., 122–124 – ГИБИ. 4, с. 247.

ти споменаваш още и за евнусите като причина за нещастията"[36], а във второто: „Аз зная, че ти снемаш от себе си вината и казваш, че други са турили началото на тези толкова големи бедствия."[37] Следователно става очевидно, че в започналия спор Симеон не пропускал случая да напомня, че именно помощниците на императрица Зоя, наричани от него подигравателно „евнуси", са грешници, тъй като са предизвикали проливането на християнска кръв.

По-нататък в своите писма до Константинопол той си послужил с религиозни доводи, за да обоснове и своите претенции върху императорската корона. Разбираме, че в неговите очи император Роман Лакапин никога не е бил „поставен от бога", а си оставал най-обикновен узурпатор. Нещо повече, цар Симеон изразявал нееднократно убеждението, че божията воля изисква именно той да отстрани Роман Лакапин от престола и стане император на ромеите.

Подобно твърдение, което се противопоставяло на многобройните религиозни аргументи на Николай Мистик, се съдържа в писмо до него изпратено през 921 г. малко преди поредния поход срещу Константинопол. Става ясно, че цар Симеон оправдавал започналата война единствено с желанието си да снеме от престола похитителя Роман Лакапин и се провъзгласи за ромейски император. Той бил уверен в своето надмощие и писал, че „на бога е угодно" да действа така. [38] Същата идея, че бог управлява постъпките му, срещаме и в друго писмо, писано след едно сражение за българите в близост до византийската столица станало през 922 г. Тонът на писмото видимо е по-мек, но в никакъв случай не свидетелства за отказ от първоначалните намерения. И този път българският владетел се постарал да представи поведението си в благочестива светлина. Цитират се думите му, според

[36] *Nicolas I* Patriarch. Op. cit., 122–124 – ГИБИ. 4, с. 247.

[37] Ibidem, p. 170 – ГИБИ, 4, с. 272.

[38] Ibidem, p. 126 – ГИБИ, 4, с. 248.

които доказателство за неговото „божие смирение", било обстоятелството, че не върнал назад един смирен и прост мъж, а го допуснал до себе си, за да разговаря с него. Цар Симеон държал особено да се разбере, че е постъпил в съгласие с християнските добродетели, като не се е възгордял и въпреки високото си положение е приел един най-обикновен човек – вероятно монах, натоварен да пренася дипломатическата поща между България и Византия. [39]

Както се вижда налице е определена алюзия с поведението на самия Христос, който според евангелския разказ съвсем не се свенил да разговаря и помага на най-бедните и онеправдани люде. По всичко изглежда, че в същото писмо основната идея защитавана от цар Симеон била, че именно Бог е пожелал той да стане византийски император. Ето защо неслучайно Николай Мистик реагирал така остро в своя отговор: „Но ти казваш, че Бог желае да заемете властта над ромеите. Погрешни съждения, неблагопристойни мисли! Неизвестен е краят, до който ще се стигне!"[40]

Убеждението, че божията промисъл тласка цар Симеон към трона в Константинопол, се съдържа и в друго негово писмо от 922/923 г. То е адресирано до патриарха в отговор на едно императорско послание, изпълнено със закани и сурови упреци. Българският цар не само подчертава богоугодността на започнатото дело, но прави алюзия и с библейския разказ за Мойсей. Представя се за спасител на ромеите от действията на един узурпатор, така както Мойсей избавил еврейския народ от тиранията на фараоните[41]. Разбира се, едва ли е съществувала някаква

[39] Ibidem, p. 142 – ГИБН. 4. с. 257.

[40] Ibidem, p. 149 – ГИБИ, 4. с. 261.

[41] Ibidem, p. 177 – ГИ5И, 4, с. 276. Николай Мистик пише следното: „Писмото ти богочтими сине, споменава за великия Мойсей и това, което си написал, е написано в спомен за него. Но какво общо има нашето дело с Мойсей? Какви предсказания ти си получил от бога? Где си видял божията слава, която да запопядва да правиш такива дела, каквито ти правиш? От какво робство, от какво зло си избавил божия народ?..."

вътрешна убеденост у цар Симеон във възможността да се сравняват подобни събития. Според нас той искал по-скоро да демонстрира своята богословска начетеност и да подразни патриарха, който изпълвал непрекъснато посланията си с цитати и примери от Светото писание.

Желанието на българския владетел да покаже, че не стои по-долу в умението да си служи с религиозни аргументи, проличава и в едно друго негово писмо от 921 г. То било изпратено в отговор на отправената към него покана от страна на патриарха да се срещнат лично. В предложението за мир се съдържа искането цар Симеон да се откаже от претенциите си върху императорския престол, а вместо това да се задоволи или с пари, или с известно количество земя. По този повод в писмото се казва: „Недей писа управителите на ромейското царство и народът да те признаят за император и господар, защото това не може да стане и никой няма да се съгласи да изслуша подобна реч. Но пиши да получиш известно количество злато и одежди и да ти бъде отстъпена част земя." По-надолу патриархът завършва с думите: „И тъй като има в тебе мисъл за спасителния мир, чедо наше, напиши ни просто и недвусмислено. И ако, разбира се, е нужно, аз сам ще дойда при вас именно когато пристигнеш в Хераклея или Силимврия."[42] Както се вижда, Николай Мистик поставя условие да се срещне със цар Симеон, само ако получи уверения в благоприятния изход на преговорите.

От следващото писмо, писано през същата година, научваме какъв е отговорът на българският владетел. Преди всичко прави впечатление острият му тон, предизвикан по всяка вероятност от задкулисните действия на византийската дипломация, която междувременно успяла да настрои срещу България сръбския княз Павел Бранович. [43] Цар Симеон дава да се разбере, че съвсем не е склонен да приеме поставените от патриарха предва-

[42] Ibidem, p. 128 sq. – ГИБИ, 4. 249–250.

[43] *В. Златарски.* История...Т. I, ч. 2, с. 415.

рителни условия. Освен това се опитва да го убеди, че би трябвало да предприеме пътуване до България даже и предварително да не знае какво ще постигне, защото „апостолите, ако и да са отивали в неизвестност и да не са знаели за резултата на своето дело, все пак са ходили и страдали, заради „мъздовъздаяние свише".

Тези иронични думи очевидно намекват, че ако иска да подражава по всеотдайност на светите апостоли Николай Мистик, следва да страда и да не се интересува толкова от това, какво ще постигне. Освен това му се напомня, че „на апостолите бог е дал награда за трудовете им, макар и понякога те да не са могли да убедят ония, при които са отивали". [44] По този умел начин, служейки си с религиозни аргументи, българският владетел фактически се измъкнал от необходимостта да даде ясно и недвусмислено обещание за мир при условията, предлагани от византийците.

От своя страна Николай Мистик бил доста затруднен да се противопостави на тези аргументи и отговорил по следния начин: „Мене ми се нрави този съвет, любезно ми чедо, защото с тези думи ти признаваш, че и ние по волята божия, както и апостолите, искаме да се мъчим." По-надолу развил и тезата, че след като бог уважава труда на апостолите, то следва и Симеон да уважи неговия труд, а не да го връща обратно, без да дава съгласие за мира. [45] Религиозното красноречие в това писмо, примесено с аргументи от историческо естество не дали желания резултат. По всичко изглежда, че Николай Мистик не схванал напълно иронията, която се криела зад сравнението, което се правело между него и светите апостоли.

Подобна ирония е налице и в разговора, който провел Симеон с Николай Мистик през 923 г., в близост до стените на Константинопол. Българският владетел заявил, че смъртта на коня му в битката при Ахелой била причинена от молитвите на патриарха, изречени преди сражението. Упрекнал го също, че не

[44] *Nicolas I* Patriarch. Op. cit., p. 132 – ГИБИ, 4, с. 252.
[45] Ibidem.

използвал позицията си на духовен предстоятел на византийската църква, за да отлъчи тези, които не са послушали неговите съвети, а започнали война срещу България[46]. Както се вижда, в този случай религиозните доводи били насочени пряко срещу личността на Николай Мистик и целели да уязвят неговото благочестие и авторитет. Целта била да се покаже, че съществува разминаване между думите в неговите писма и действителните му дела.

В кореспонденцията си с Роман Лакапин цар Симеон също се опитва неоднократно да представи своите желания и постъпки в съгласие със Светото писание. Запазени са три императорски писма, от които до известна степен може да се възстановят религиозните аргументи, с които си служел българския владетел. Вижда се, че той станал далеч по-умерен в своите искания и вече не поставял въпроса за сваляне на императора и за триумфално влизане в Константинопол, а преди всичко претендирал Византия да отстъпи на българите завзетите от тях градове и земи. Освен това застъпвил за пореден път и тезата, че е онеправдан и следователно всички завладяни от него земи трябва да се считат дар от бога. Това личи от следния пасаж в първото писмо: „Предявеното в писмото на твое братство е справедливо да бъде споменато и да се покаже самата истина, а именно, не, че ти сам си бил по-рано оскърбен от нас или пръв си пострадал поради нарушението на взаимните съгласия, та да ти се покорим съгласно с божествената заповед и успокоим уязвената ти душа, но че ти сам по-напред ни огорчи и пръв наруши съглашенията и клетвите."[47] От същото писмо се разбира, че за да оправдае своите искания, цар Симеон използвал като аргумент и известното евангелско изречение „Ако някой ти вземе дрехата, дай му и ризата." Императорът възприел без колебание тези думи за подигравка и обвинил своя опонент

[46] Ibidem, p. 208 – ГИБИ, 4, с. 294.

[47] *Romanus Lacapenus.* Epistolae – ГИБИ. 4, с. 301. Вж. още *И. Кузнецов.* Писмата на Лъва Магистра и Романа Лакапина и словото „Επι τη των Βουλγαρω συμβασειν" като извор за историята на Симеонова България. – Сб НУНК, 16– 17, 1900, с. 179–245: *В. Златарски.* История...Т. I, ч. 2, с. 468 сл.

в поругание на Христовото учение, защото поради „порочното си и неуместно желание" превръщал Христовите „душеполезни думи" във „вредни за душата". [48] Изглежда обаче, че Симеон съвсем не бил склонен да се съгласи с подобни обвинения. Той вярвал, че желанията му са в съответствие с божията воля и не случайно припомнил на императора, че „с даровете се увеличава и усилва любовта"[49].

От второто писмо на Роман Лакапин се вижда, че българският владетел продължил да си служи с религиозни аргументи, за да хвърли нови упреци срещу ромеите. Най-вече се учудвал как Византия толкова настойчиво иска земите си от българите, а е престанала да принуждава арабите да върнат заграбените от тях земи и крепости. С други думи, изхождайки от аргумента за „общата вяра", цар Симеон смятал за нередно византийците да проявяват такава търпимост към неверниците, а да упорстват и заплашват българите, които са християни. На свой ред Роман Лакапин отхвърлил това обвинение, което поставяло под съмнение религиозното му благочестие със следните думи: „Кой здравомислещ човек ще се захване да укорява врага и при това неверника, който се ръководи по други закони и обичаи... По кое Свето писание ще ги наставяме? От кои пророци ще им привеждаме укорни думи?"[50] Същевременно последвало и едно дълго оправдание за начина, по който той станал пмператор и настойник на малолетния Константин VII. Роман. Лакапин почувствал нуждата да стори това, тъй като бил обвиняван, че „държал чуждото". [51] Честите позовавания на Светото писание от страна на императора и използването на библейски цитати показват, че в лицето на

[48] *Romanus Lacapenus*. Op. cit., p. 303.

[49] Ibidem, p. 310.

[50] Ibidem, p. 306.

[51] Ibidem, p. 306–307. По всичко изглежда, че Симеон укорявал императора в нарушаване на божията заповед „чуждо не пожелавай", припомнена от апостол Павел в посланието му до римляните. – Библия. Нов завет. С., 1925. с. 1381.

Симеон срещнал един опитен противник, който умеел да си служи с религиозни доводи и оправдания за своите постъпки. Прави впечатление също, че българският владетел бил склонен понякога да влиза в самоцелни спорове със своите опоненти и даже да се подиграва с религиозното им благочестие. С това се постигали едновременио две неща. Първо, доказвал, че не по-зле е запознат от тях със Светото писание и може да си служи с него, когато потрябва, и, второ, подобно богословско „надлъгване" било удобен начин да се протакат преговорите и се изчаква по-благоприятна обстановка за сключване на мирен договор.

Направеният дотук анализ на дипломатнческия език на Симеон още веднъж ни убеждава, че той бил един трезвомислещ политик, за когото държавните интереси винаги стояли на първо място, а прииципите на християнството и божиите предписания имали значение за него дотолкова, доколкото могли да служат за защита на тези интереси. Това е и причината във Византия да бъде изградена една негативна представа за него като владетел, който останал чужд на християнските добродетели, независимо от неговото високо образование и богословска начетеност. [52]

На интересни мисли за ролята на религиозния аргумент в преговорите ни навежда и дипломацията на друга крупна фигура в нашата средновековна история – цар Калоян. Неговите писма до папа Инокентий III, писани в периода 1200–1206 г., свидетелстват недвусмислено за умелото използване на аргументи с религиозен характер. От само себе си се разбира, че в една кореспонденция, адресирана до духовния предстоятел на католическия свят, българският владетел на първо място си поставил за цел да засвидетелства своята преданост към християнската вяра и убеждението си, че единствено Рим може да го признае за законен господар на своя народ. Това поведение се обуславяло преди всичко от факта, че в центъра на започналите преговори стоял въпросът за сключването на църковна уния. Съгласно нея българската държава и

[52] *П. Ангелов,* България и българите..., с. 182 сл.

църква трябвало да се подчинят в канонично отношение на римския първосвещеник.

Както личи от писмата на цар Калоян и неговите помощници, една от целите им била да представят като богоугодни основните си искания за царска корона и патриаршеско достойнство. Това се налагало особено в началото на преговорите, когато папа Инокентий III изпитвал редица съмнения и не бил напълно сигурен в техния успешен завършек. Повод за колебания давало двегодишното забавяне на папския пратеник в България Доминик, който занесъл първото му писмо. За да разсее недоверието цар Калоян представил в първото си писмо идването на папския пратеник като радостно събитие, вдъхновено от самия бог: „Затова въздадохме много благодарности на всемогъщия бог, който по своята неизказуема доброта посети нас, своите недостойни раби, обърна поглед към нашето смирение." Същевременно, желаейки да поласкае самолюбието на папата, добавил: „И сега, отче свети, ти като добър пастир и глава на всички верни християни, желаейки да събереш наедно чадата на светия католически и апостолически престол, ни издири нас, отделените телесно."[53] На свой ред архиепископ Василий също изпратил писмо, в което заявил, че унията между България и Римската църква ще бъде преди всичко едно богоугодно дело: „Като научихме това от нашия император, който прати да ни извикат, ние вдигнахме ръце към небето заедно с целия народ и казахме така: „Господ не ни е забравил, което ние не вярвахме."[54]

Както се вижда, подетата от цар Калоян линия в преговорите целяла да поддържа убеждението у папата, че проектираната уния не противоречи на божията воля. Редом с това в Търново не пропуснали и случая да подчертаят, че смятат папата за единствения човек, който има право да се разпорежда по божие из-

[53] *Inocenitius III* Papa. Epistolae. – PL, CCXIV, col. 1112–1113, – ЛИБИ, 3, 309–310.

[54] Ibidem, col. 1115–1116 – ЛИБИ, 3, с. 314.

воление със съдбата на християните. По този повод във второто си писмо българския владетел писал: „Аз, Калоян, император на Българите, разбирам, че ти имаш власт от бога да свързваш и развързваш, както е имал блаженият апостол Петър, комуто господ рече: Каквото свържеш на земята и прочее, така и на теб бог възложи тази благодат. Затова, когото свържеш, е свързан и когото развържеш, развързан."[55] Подобна мисъл изказали в своето писмо и някои от българските архиепископи: „Ние те молим най-смирено като единствен наш пастир и вселенски отец да благоизволите да ни изпратите палиум на свещенослужителския сан."[56]

Всички тези уверения в преданост към Римската църква и изказаното убеждение, че бог одобрява наченатото дело, в никакъв случай не могат да се разглеждат само като проява на дипломатическа куртоазия спрямо Инокентнй III. Религиозните доводи, изтъквани от страна на българите, били нужни най-вече за да разсеят съмненията у папата, че е възможно страната да премине под духовната власт на Рим, след като векове наред е била тясно свързана с православна Византия.

И след сключването на унията цар Калоян неоднократно изтъквал в своите писма предаността си към Римската църква, като подчертавал, че неговата власт е дарувана от самия бог. Неслучайно клетвата, която дал на римския папа, започвала с думите: „В името на Отца и Сина и Светия дух амин. Тъй като бе угодно на господа наш Исус да ме въздигне господар и император на цяла Българня и Влахия. ."[57] Непрекъснатите уверения за вярност към Римската църква преследвали най-вече чисто политически цели и показват, че Калоян използвал унията да уреди преди всичко своите отношения със съседните държави. Преминаването под върховенството на папата му давало идеалната възможност да включи в своята дипломация и аргумента за

[55] Ibidem, col. 155–156 – ЛИБИ, 3, с. 319.
[56] Ibidem, col. 289–290 – ГИБИ, 3, с. 337.
[57] Ibidem, col. 287–288, – ЛИБИ, 3, с. 334.

„общата вяра". Това личи от писмото му, в което моли Инокентий III да стане посредник в конфликта му с унгарския крал и реши на чия страна е справедливостта. Покрай всичко останало българският владетел обосновал своето искане и с един аргумент, който звучал твърде често в дипломацията на неговия предшественик Симеон. Било поискано съдействие от Рим за да „престанат убийствата между християни" (ut cessent occisiones christianorum in me et ipsum).[58]

Естестеено би възникнал въпросът, какво пречело на Калоян и без да е сключил унията, да използва този аргумент, след като бил християнин. Тук трябва да се припомни добре известният факт, че след схизмата между Западната и Източната църква през XI в. в очите на западните католици изповядващите източноправославната християнска доктрина били схизматици, т.е. отстъпници от истинскнте християнски догми. При това положение идеята за обща вяра като основа, върху която е желателно да се изграждат отношенията между европейските държави, придобива друг смисъл. За да се определи поведението спрямо даден дипломатически партньор, не било достатъчно да се знае, че е християнин, но трябвало да се има предвид какво точно християнство изповядва – католическо или източноправославно.

Това личи от цитираното вече писмо на папа Инокентий III до унгарския крал, в което обосновава желанието си да короняса Калоян. Между другото той пише, че няма да му е възможно да накара българския владетел да се споразумее с Унгария и „уважи правото, преди да признае властта на апостолското учение и се подчини на нашето ръководство и наставление". [59] Тези думи ни навеждат на мисълта, че сключената уния позволила на Калоян да обезсили един от основните религиозни аргументи на своите противници, а именно, че българите са „схизматици" и с тях трябва да се действа от позиция на силата. Същевременно духов-

[58] Ibidem, col. 290–292, – ЛИБИ, 3, с. 339.

[59] Ibidem, col. 413–417, – ЛИБИ, 3, с. 355.

ният съюз с Римската църква му дал възможност, когато е нужно, да издига в дипломацията си аргумента за „общата вяра" и възпира агресивните намерения на своите съседи.

Аргументът „обща вяра" не бил пренебрегван и в дипломацията на други български владетели. Примери за това откриваме в политиката на цар Иван Александър. Скоро след възкачването си на престола през 1331 г. той се опитал да възпре агресивните намерения на император Андроник III посредством твърдението, че българи и византийци са християни и не следва да воюват помежду си. Императорът имал намерението да сложи ръка върху някои крепости в Северна Тракия и поради това започнал по думите на Никифор Григора „необявена и неочаквана война срещу българите". Изненадан от действията му, цар Иван Александър проводил пратеници, които заявили, „че не е достойно за християни така жестоко да се нападат един друг, като имат възможност да се помирят и заедно да воюват срещу безбожниците, които са врагове и на двете страни". [60]

Идеята, че българи и византийци като християни могат да се съюзят срещу неверниците, залегнала и в основата на настъпилото през 1355 г. сближение между Византия и България. Първата стъпка към това сближение бил бракът между една от дъщерите на дар Иван Александър и престолонаследника Андроник IV. В един пасаж от специален протокол на Константинополския синод, съставен по случай сключения брак, се изразява надеждата, че християнската вяра, която изповядват двата народа, е благоприятно условие за обща борба срещу османския завоевател: „Прочее, като видяхме дадените клетви от двете страни и като обмислихме и преценихме за каква здрава връзка и полза за християните и във вреда на безбожниците съдейства този годеж, ние подобрихме по общо мнение и гласуване и решихме този акт

[60] *Nicephorus Gregoras.* Op. cit., I, p. 483 – ГИБИ, 11, с. 162.

да се извърши без пречки и забрани, с божията милост и с нашата молитва и благословия."[61]

Не може да има съмнение, че в годините на засилената османска експанзия през втората полонвина на XIV в. аргументът „обща вяра" се използвал често в дипломатическите преговори. Известно е, че по това време сред балканските народи се засилват проявите на т.нар. християнски патриотизъм – т.е. съзнанието, че те представляват една религиозна общност, която трябва да се противопостави на мюсюлманския натиск. Все по-често, както личи от произведения на старобългарската книжнина, борбата срещу османския нашественик се представяла като борба за правата вяра. Това била естествена реакция срещу завоевателните стремежи на мюсюлманите, които проповядвали, че водят „свещена война". Неслучайно в добавките към Бориловия синодик се отдава вечна памет както на българските царе и царици, така и на голям брой византийски императори и техните съпруги. Последният продължнтел на Синодика Патриарх Евтимий не счел за нужно да отстрани от славословията даже и тези византийски императори, които не само са воювали срещу българите, но и са властвали над тях. [62] Обяснението за това можем да търсим именно в този християнски патриотизъм, който е трябвало да се превърне в една обединителна идея за всички балкански страни. С това се обяснява и фактът, че в Синодика се отдава вечна памет на редица воеводи, „които са се били храбро срещу турците и са пролели кръвта си за христкянската вяра". Между

[61] *Fr. Miklosich et J. Müller.* Acta et diplomata graeca medii aevi, sacra et profana. Vol. 1. Vindobonnae, 1860, 432–433; Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. 1. Les Actes des Patriarches, fasc. V, par J. Darrouzès. Paris, 1977, p. 316. ??. *Д. Ангелов.* Българо-византийски отношения при Иван-Александър. Четвърти период (1352– 1355). – ВИСб. 1980, № 1, с. 148.

[62] *Ив. Дуйчев.* СБК. Т. 2, с. 161: „...На Исаака царя, Константина царя, Романа царя, Михаила царя, Никифора царя, Исаака царя, Алексия царя, Йоана царя, Алексия царя – гръцки царе, които със земното царство наследиха и небесното, вечна им памет. „

тези воеводи срещаме и имената на двамата независими владетели в Македония Вълкашин и Углеша, загинали в битката при Черномен през 1371 г. Отдадена е вечна памет и на молдавските господари Стефан и Йоан Петър, както и на сръбския „новоосвещения велик крал Стефан Урош". [63]

Наличието на своеобразен християнски патриотизъм се забелязва и в съчиненията на някои византийски историци от XV в. В хрониката на Псевдо-Сфранцес например липсва този високомерен и пренебрежителен тон, с който византийските автори поначало са пишели за своите съседи българи и сърби. Напротив, налице е ясно противопоставяне на християнския свят като цяло срещу завоевателите. Поради това отделните балкански владетели, за които се говори в хрониката, често пъти не се конкретизират персонално, а минават под общото „християнски владетели" ('Αυθεντες Χριστιανων). [64] Без съмнение това засилено чувство на „християнски патриотизъм" давало отражение и в дипломацията. И без да притежаваме конкретни свидетелства, трябва да допуснем, че общата православна вяра била едно от основанията, върху което се изграждали антиосманските коалиции на Балканите. Същевременно схизмата между Рим и Константинопол продължавала да влияе съществено в дипломацията. Известно е, че имало византийски императори, които първо водили преговори за сключване на уния с Римската църква чак след като се надявали, че аргументът за „общата вяра" ще им послужи да поискат помощ

[63] Пак там, с. 166: „...На новоосвещения велик крал Стефан Урош вечна памет. На краля Вълкашина вечна памет. На деспота Углеша вечна памет. На молдовския господар Стефана вечна памет. На молдовския господар Йоан Петра вечна памет. „ За народностно-патриотичните тенденции в „Синодика" вж. *Й. Андреев.* Бележки върху Палаузовия препис на Бориловия синодик. – ИБИД, 29, 1974, с. 137–143; *Д. Ангелов.* Общество и обществена мисъл в средновековна България. С., 1979, с. 290 сл.

[64] *П. Ангелов.* Сведения на Псевдо-Сфранцес за българската история. – Векове, 1976, № 3, с. 22.

срещу османските турци. [65] Трябва да се отбележи, че сам за себе си този аргумент бил твърде абстрактен и рядко могъл да има решаващо значение в дипломацията. Много често конкретните обстоятелства и условия изисквали друг начин на поведение, който не бил съобразен с чувството за единоверска принадлежност. Не са малко и случаите, когато в процеса на османското завоевание отделни християнски господари в качеството си на васали били принудени да воюват срещу своите едноверци. Примерът с гибелта на кюстендилския деспот Константин и Крали Марко като съюзници на Баязид е твърде показателен в това отношение. [66]

Ако трябва да потърсим една от практическите реализации на аргумента „обща вяра" в дипломацията на българската държава спрямо нейните съседи, то следва да посочим известната практика да се освобождават пленниците християни след завършване на войната.[67] От историята на византийската дипломация е известно, че при сключването на мирен договор с чужда държава, която не изповядвала християнската религия, в центъра на преговорите неизбежно се поставял въпроса за размяната или откупа на пленените войници. Този момент бил особено характерен в отношенията с езическа България. Пример представлява една от клаузите на 30-годишния мирен договор на Омуртаг с Византия, която предвиждала такава размяна на пленници.[68] При липсата на подобно споразумение не действали никакви верски бариери за по-добро третиране на пленените войници и тяхната по-нататъшна съдба не била сигурна. За пример можем да дадем отношението на хан Крум към пленените византийци от завладените

[65] *M. Viller.* La question de l'Union des églises entre Grecs et Latins depuis le concile de Lyon jusqu'à celui de Florence. – Revue d'Histoire Ecclésiastique, 17, 1921, 261–305; 18, 1922, 20–60, *O. Halecki.* Un empereur de Byzance à Rome, p. 235 sq.

[66] *К. Иречек.* Историја Срба. Т. 1. Београд, 1978, с. 332.

[67] *D. Letsios,* Die Kriegsgefangenschaft nach Auffassung der Byzantiner, Byzantinoslavica, 1992, LIII, 2, p. 213-227.

[68] *В. Бешевлиев.* Първобългарски надписи, с. 152.

тракийски градове, които били заселени на други места, а част от тях намерили смъртта си пред очите на константинополските жители.[69]

Нещата коренно се променили след Покръстването на българите. Моралните норми на новата вяра изсквали едно по-хуманно отношение към пленниците и постепенно се наложила практиката те да бъдат освобождавани без предварителни условия. Убеждението, че всеки християнски владетел следва да постъпва така към пленниците нееднократно се открива в писмата на Николай Мистик. Това било в отговор на поведението на цар Симеон, който не проявявал особена склонност да освобождава пленените византийци, без да се извърши размяна, както изисквала наложената дотогава дипломатическа практика. По този повод в едно от писмата си Николай Мистик отбелязва: „Писмото на твоя честност съобщаваше още и за размяна на пленници. Аз, като четох това място на писмото ти, много плаках за това, че дяволът е толкова силен, че кара християни да се разменят за християни."[70] От тези думи се вижда, че подобна размяна се смятала за неестествена в отношенията между християнските държави. Общата вяра била достатъчно основание пленените войници да бъдат пуснати без предварителни условия и се завърнат „приятелски и братски" в своите земи.

Историята на Втората българска държава показва, че тази практика в отношенията между балканските страни постепенно се наложила. Показателни са например действията на цар Иван Асен II след битката при Клокотница. Георги Акрополит отбелязва, че царят „се отнесъл към плененото множество човеколюби-

[69] *Scriptoris incerti* Historia de Leone Bardae filio apud: Leonis Grammatici Chronographia, rec. J. Bekker. Bonnae, 1842, p. 341 sq. – ГИБИ, 4, с. 21. Вж. *В. Златарски.* История...Т. 1, ч. 1, с. 357. За избиване на български пленници от византийците съобщава летописецът Теофан. Това станало, след като Константин V разбил при Анхиало хан Телец през 763 г. Вж. *Theophanes Confessor.* Op. cit., p. ГИБИ, 3, с. 271.

[70] *Nicolas* I Patriarch, Op. cit., p. 140 – ГИБИ, 4, с. 256.

во, освободил повечето от войниците, а най-вече по-простите и сбирщината и отпратил по села и градовете им."[71] Мотивите за това поведение в дипломацията се сочат кратко, но ясно от Никифор Григора. „Този закон съществува, предаван винаги без промяна на потомците не само у византийците и тесалийците, но и у илирите, трибалите и българите поради общността на вярата им, а именно да лишават неприятеля само от имущество, но не да го поробват и да не убиват никого извън сражението."[72] Същото отбелязва и Йоан Кантакузин по повод войната между България и Византия от времето на Георги II Тертер: „И като събра достатъчно войска (Андроник III – б.а.), след тридесет дни нахлу в Мизия и опустоши значителна част от нея, но не взе никакъв пленник, понеже имало обичай у мизи и византийци при нападения да не се поробват еднн други."[73]

Подобно твърдение откриваме и в разказа на Георги Пахимер, който описва последствията от битката при Скафида (1304 г.). Той отбелязва, че българите открай време са имали обичай „да освобождават невредими пленените с изключение на знатните и големите, така че се случваше да загинат само тези, които се противовоставят в сражението"[74]. Тези думи, както и редица примери ни дават основание да направим едно доуточняване, че „общата вяра" била основание да се освобождават от плен само обикновени войници, но не и благородниците. Те били отвеждани в неприятелската страна и при удобен случай разменяни или използвани като посредници в дипломацията.

Диференцираният подход към по-нататъшната съдба на военопленниците показва, че политическият реализъм взимал връх над чисто религиозните съображения. С това се обяснява например поведението на цар Калоян след битката при Одрин, когато в плен попаднал латинският император Балдуин I. Българският

[71] *Georpius Acropolita.* Op. cit., p. 43 – ГИБИ, 8, 161–162.
[72] *Nicephorus Gregoras.* Op. cit., I, p. 116 – ГИБИ, 11, с. 135.
[73] *Joannes Cantacuzenus.* Op. cit., I, p. 171 – ГИБИ, 10 с. 223.
[74] *Georgius Pachymeres.* Op. cit., II, p. 447 – ГИБИ, 10, с. 205.

цар останал глух към всички призиви на папа Инокентий III, който го подканял да освободи императора и демонстрира по този начин верността си към Римската църква[75]. По подобен начин, воден от политически съображения, Иван Асен II третирал като пленник в търновския дворец деспот Теодор Комнин и неговото семейство. А в началото на своето управление цар Светослав Тертер задържал при себе си тринадесет пленени ромейски велможи, които разменил срещу своя баща Георги Тертер. [76]

В своята история Йоан Кантакузнн също споменава за пленен ромеец, който живеел в царския двор по времето на Михаил III Шишман. В един момент пленникът бил използван като посредник в дипломатически преговори с Андроник II. В резултат на това през 1328 г. бил сключен таен съюз, насочен срещу Андроник III – довчерашен съюзник на българския цар.

Накрая заслужава внимание да се посочи по какъв начин Михаил III Шишман се опитал да разсее подозренията на Андроник III, като го увери, че държи на своите приятелски отношения с него. Той преценил, че най-подходящо в случая е да въздейства върху религиозните чувства на своя партньор, убеждавайки го, че няма скрити помисли и действа като правоверен християнин. За тази цел царят му подарил един железен кръст, който имал славата за чудодеен сред българите и изразил убеждение, че ако наруши мира, императорът ще го победи посредством този кръст. Наредил на своя пратеник да предаде заедно с кръста и следните думи: „Като занесеш на императора това, кажи, че аз се кълна в тялото, разпнато върху него заради нас, че нито съм нарушил договора с него, нито съм изпратил войската срещу него". [77]

---

[75] *Innocentius* III Papa. Epistolae, PL, CCXV, col. 705–706. ep. 129 – ЛИБИ, 3, с. 364.

[76] *Georgius Pachymeres.* Op. cit., II, p. 267 – ГИБИ, 10, с. 191.

[77] *Joannes Cantacuzenos.* Op. cit., I, p. 298 sq. – ГИБИ, 10, 256–258. Според византийския историк Михаил III Шишман нямал намерение да помага

Естествено би могло да се спори дали Йоан Кантакузин съвсем точно предал думите на българския цар, но общият им смисъл на едва ли подлежи на съмнение. В действие бил включен един своеобразен религиозен аргумент, който внушавал идеята за всепобеждаващата сила на христовия кръст. Същевременно се правела и алюзия с кръста на Константин Велики, чрез който той сразил своите неприятели. Включването на свещени предмети под формата на подаръци в дипломацията, както ще видим по-нататък е целяла да се подсили взаимното доверие между преговарящите страни и се придаде още по-голяма тежест на изтъкваните доводи от религиозно естество.

3. ИСТОРИЧЕСКИ АРГУМЕНТИ

Използването на примери от историята било често срещано явление в дипломацията на българските владетели. Това е напълно естествено, тъй като поначало чувството за историзъм, за историческа поука било присъщо за манталитета и начина на мислене на средновековния човек. Неговото съзнание всъщност непрекъснато било заангажирано със спомена за различни събития от Стария и Новия завет, които, освен че представлявали своеобразна координационна система в социалната практика, се превръщали и в модел за поведение. По същество използваните религиозни аргументи, почерпани от Стария и Новия завет, били и исторически, тъй като се опирали върху библейската история. Ето защо може да се каже, че думите и делата на старозаветните и новозаветните личности играели ролята на един своеобразен историко-религиозен аргумент, чрез който най-често се внушавало, че постъпките на хората не трябва да противоречат на божиите предписания. По същия начин и примери от реалната история намирали своето важно място в аргументацията на различни

на Андроник II, а целял да влезе в Константинопол и се провъзгласи за император.

искания и пр. Делата на предшествениците, техните успехи или грешки били не само своеобразен арсенал за извличане на поуки, но и средство да се докажат или отхвърлят дадени претенции.

Същевременно, когато говорим за мястото на историята в съзнанието на средновековния човек, трябва да обърнем внимание върху факта, че по думите на А. Гуревич тай се осъзнал в две времени сфери – в сферата на бързопреходния или локален живот и в сферата на общоисторически събития, решаващи за съдбата на човечеството – сътворението на света, раждането на Христос, неговия живот, мъченичество и пр. [78] С други думи, налице е едно своеобразно сливане на библейската история и историята на собствения живот. Тези особености в схващането на средновековния човек обясняват до голяма степен мястото на историческия аргумент в дипломацията. Той не представлява просто връщане към някакъв минал факт и поуките от него, но и своеобразно настояще дотолкова, доколкото времето се схващало като един повтарящ се цикъл, а не като необратим процес. Казано с други думи, доминирало съзнанието за тясна връзка между минало и настояще, което било от съществено значение в цялостния живот на средновековното общество.

Появата на историческия аргумент в средновековната ни дипломация естествено трябва да се свърже с оформянето на историческата памет у българите, със зараждането на чувството за принадлежност към един народ, една държава и пр. Всички тези процеси са тясно свързани с постепенното изграждане и консолидиране на българската народност, едни от спецификите на която са именно етническото самосъзнание и историческата памет[79]. Проявите на такава памет можем да съзрем още в първите десетилетия след създаването на държавата. Те намират най-ярко изражение в практиката да се изсичат каменни надписи и

[78] *А. Гуревич.* Категории средневековой культуры. М., 1972, с. 127.

[79] *Д. Ангелов.* Образуване на българската народност. С., 1981, с. 260 сл.; *Същият.* Средновековната българска държава като фактор за изграждане на „историческата памет". – И з в. държ. архиви, 41, 1981, с. 3–21.

ознаменуват различни събития, които да останат за поколенията. За пример може да се дадат завършващите думи на Търновския надпис на хан Омуртаг. [80]

Паралелно с образуването на народността възниква и съзнанието за историческо право върху притежаваните земи. Съществен момент в развитието на тези процеси е постепенното формиране на съзнанието, че българската история представлява неотменима част от световната история. Пример за това ни дава историческото съчинение на Константин Преславски „Историкии", където на фона на простата регистрация на събития от далечното минало на човечеството книжовникът се е опитал да намери мястото и на българската история. [81]

Въвеждането на славянската писменост дало възможност за по-широко разпространение на историческите знания сред българското общество. Посредством преводи от византийски съчинения достъпни станали не само фактите от библейската история, но и събития от старата гръцка и римска история. По този начин българинът все по-ясно осъзнавал какво е мястото на неговата държава и народ в световния исторически процес, получавал възможност да прави сравнения, да извлича поуки и пр. Така постепенно историческите знания започнали да заемат място и в арсенала от аргументи, с които си служела и дипломацията. Важна роля в това отношение изиграла и Византия, която отдавна използвала в преговорите с други държави историческия ар-

[80] *В. Бешевлиев.* Първобългарски надписи, с. 193: „...Човек и добре да живее, умира и друг се ражда. Нека роденият по-късно, като гледа този надпис, да си спомня за оногова, който го е направил..." Вж. *M. Kajmakamova.* Les inscription protobulgares du VIIIe et IXe siècle et les annales bulgares. –E H, 10, 1980. 115–126.

[81] Стара българска литература. Т. 3. Исторически съчинения, 1983, с. 51–55. Вж. *Iv. Dujcev.* Übersicht über die bulgarische Geschichteschreibung. – In: Antike u. Mittelalter in Bulgarien. Berlin, 1960, p. 50–62: *М. Каймакамова.* Старобългарското историко-летописно творчество ст средата на IX в. до началото на XI в. – ГСУ ИФ, 72, 1978, 1982, 33–91.

гумент. Това проличало особено ясно по времето на княз Борис, когато се решавал българският църковен въпрос.

Известно е, че през 869–870 г. в Цариград заседавал VIII вселенски събор, който между другите канонични въпроси поставил за разрешение и въпроса за положението на българската църква.[82] На заключителното заседание през март 870 г. се появило внушително пратеничество на кназ Борис, което поискало да узиае на кого трябва да се подчини новоучередената църква – на римския папа или на константинополския патриарх. Пратеничеството било ръководено от кавхан Петър, който се обърнал със следните думи към представителите на римската и константинополска църква: „До днес ние бяхме езичници и неотдавна се приобщихме към благодатта на християнството. Ето защо, за да не изглежда, че грешим в нещо, искаме да узнаем от вас, които представлявате върховните патриарси, на коя църква трябва да се подчиняваме."[83] Поставеният въпрос предизвикал оживен спор между двете заинтересовани страни – Рим и Цариград, при който историята се превърнала в източник за извличане на аргументн. С основание се приема, че акцията на пратеничеството била подготвена съвместно от Борис I и византийската дипломация. Целта била пратениците на западната църква да се поставят пред свършен факт и чрез съборно решение да се узакони връщането на българската църква в лоното на Константинополската патриаршия. Въпреки протеста на римските дипломати, които твърдели, че нямат прерогативи да решат повдигнатия въпрос, обсъждането му продължило. Към българските пратеници бил отправен един въпрос, чиито отговор изисквал точното познаване на историята. От него всъщност зависело до голяма степен и решението, което трябвало да бъде взето. Въпросът бил следният: „Когато завладяхте онази страна,

[82] *В. Златарски.* История. Т. I, ч. 2, с. 148 сл.; *В. Гюзелев.* Княз Борис I, с. 247 сл.

[83] *Anastasius Bibliothecarius.* Vita Hadriani, II. – PL, CCXXVIII, col. 1379-1396 – ЛИБИ, 2, с. 189.

на чия власт бе подчинена тя и кажете дали гръцки или латински свещенослужители е имала?"[84] На това последвал бърз отговор: „Ние извоювахме от вас тази страна, в която не намерихме латински свещенослужители, а гръцки."[85]

След тези думи се разгорял спор главно около историческото право на Рим и Константинопол за църковна юрисдикция над земите на българите. Опитите на римските пратеници да докажат, че много преди гърците папата е държал духовната власт над балканските територии, останали напразни. Осланяйки се на отговора на българските пратеници, който по същество представлявал един исторически аргумент, представителите на източните патриарси заключили: „Ние решаваме страната на българите, която знаем, че неотдавна е била под властта на гърците и е имала гръцки свещенослужители, сега да се върне чрез християнството на светата Константинополска църква, от която беше отделена чрез езичество."[86] Така въз основа на историческите факти било прокарано решение, изгодно и за Византия, и за Борис I, който бил вече убеден, че свързването му с Рим няма да донесе желаната самостоятелност за българската църква.

Посоченият пример ни дава представа за една типична ситуация, в която дипломацията е прибягвала до историческия аргумент. Вижда се, че той е бил използван при искане за възстановяване на политическата или духовната власт над дадена земя, народ, за придобиване на привилегии, титли и пр., които по различни стечения на обстоятелствата са били временно изоставени, загубени, несправедливо отнети и пр.

Позоваването на историята заема значително място и в кореспонденцията между цар Симеон и Николай Мистик. Патриархът се опитвал неднократно да въздейства върху съзнанието на своя опонент не само с религиозни аргументи, но и с ре-

[84] Ibidem – ЛИБИ, 2, с. 190.
[85] Ibidem.
[86] Ibidem -ЛИБИ, 2. с. 192.

дица примери от близкото и по-далечното минало, за да го убеди, че започнатата война няма да доведе до добър край. Този подход не бил случаен. Известно е, че българският владетел получил своето образование в прочутата за времето Магнаурска школа и по признанието на своите съвременници бил един от най-образованите хора. Следователно Николай Мистик имал всички основания да смята, че Симеон би могъл да се поддаде на въздействието на историческия пример. Поради това не пропускал всеки удобен момент да поласкае княза за неговата ученост и любознателност към миналото на света. Това проличава например в патриаршеското писмо от 921 г. Преди да разкаже един епизод от ранната византийска история за конфликта между император Аркадий и гота Гайна, Николай Мистик отбелязва: „Освен това ние мислим, че ти отлично знаеш за какво ще пишем, дори нещо повече, ние предполагаме, че всичко това ти е известно и без нашите думи, тъй като предполагаме, че ти като усърден спазил си това усърдие и в четенето на старата история."[87]

Две години по-късно в друго писмо патриархът изпада в следните разсъждения: „Случвало се е други народи понякога да бъдат щастливи и те са помисляли, че са достигнали до известно величие, но окончателно са загивали поради войнствената си наклонност и дори името им не е известно днес между хората и за тях сега знаят само ония, които четат история. Аз зная, мили ми сине, че и ти като любознателен читател на съчиненията на древните разбираш за какво пишем."[88] А в писмото си, съчинено след преговорите между Симеон и Роман Лакапин, Николай Мистик отправя следния съвет: „Прочети внимателно това, което написах, а от писмото премини към старата история, защото аз зная, че ти се занимаваш с нея."[89]

[87] *Nicolas* I Patriarch. Op. cit., p. 136 – ГИБИ, 4, с. 253.
[88] Ibidem, p. 184 – ГИБИ, 4, с. 280.
[89] Ibidem, p. 210 – ГИБИ. 4, с. 295.

Прави впечатленне, че патриархът се опитвал да въздейства не само с примери от световната история, но припомнял и недалечното минало, когато княз Борис правил всичко възможно да запази мира между България и Византия. В отговор на загубеното писмо на цар Симеон до император Роман Лакапин от 923 г. патриархът пише: „В писмото си говореше още, че ние след подвизите на праотците се ползваме от трудовете им. Добре! Но в такъв случай следвало би, чедо наше, тъй като твоят свети отец много се е трудил за мир между ромеи и българи, и вие да се ползвате от неговите трудове, а не да се обръщате към противното мнение."[90] Както се вижда Симеон бил укоряван за това, че не постъпва като достоен син и не зачита направеното от неговите предшественици. За съжаление липсват сведения каква е била реакцнята му на тези обвинения. Все пак има известни податки, които показват, че на свой ред той се опитвал да оправдае някои от своите постъпки с делата и обичаите на прадедите си. На този извод ни навежда едно от писмата на Роман Лакапин. В него наред с другото се отбелязва: „И какъв е твоят основателен аргумент да казваш, че българите имат обичай да изискват чуждото и да не дават, когато и ромеите имат най-непоколебим закон да не предават своето. А пък ако вие тъй усърдно се стараете да спазите този беззаконен обичай, само за да придобиете чрез него чуждото, то как може да казвате, че когато се борим за собствените си права, вършим нещо недостойно за себе си."[91]

Може да се предположи, че в писмото до императора, говорейки за обичаите на своите предшественици, Симеон е намеквал за онези моменти, когато български владетели с оръжие в ръка са отвоювали различни придобивки. А върнем ли се още по-назад в историята, твърдението, че българите имали обичай да владеят чуждото, поразително напомня в общия си смисъл диалога между пратениците на аварския хан Баян и славянския

[90] Ibidem, p. 176 – ГИБИ, 4, с. 276.

[91] *Romanus Lacapenus.* Op. cit., p. 302.

вожд Даврентий. На наглите претенции на аварите вождът отвърнал: „Защото ние сме свикнали да владеем чужда земя, а не други нашата.[92] Наистина налице е едно интересно съвпадение, което дава известно основание да заключим, че твърденията на цар Симеон са почивали върху действителен исторически факт, засвидетелстван от византийския историк Менандър. Съвсем не е изключено българският цар, който отлично е знаел гръцки, и по думите на Николай Мистик познавал старата история, да е имал предвид в писмото си до Роман Лакапин казаното от Менандър. Съчинението, което дава интересни данни за историята на дипломацията, е било популярно сред византийските аристократични среди, където е пребивавал и учил Симеон. Уместно е да се припомни фактът, че откъси от това съчинение биват включени в създадената по поръка на Константин Багренородни „Историческа енциклопедия" през средата на X в. [93]

От писмото между другото се вижда, че Симеон се опитал да обоснове правото да владее завладените от него земи и градове от гледна точка на историческата давност. Той не се противопоставял на аргумента, че някога земите на българската държава са принадлежали на Византия. Твърдял обаче, че е минало достатъчно дълго време от момента, когато тези земи и градове са българско владение, и византийците трябва да свикнат с това ново положение на нещата. Ето какво пише по този повод Роман Лакапин: „...ако и сам да разсъждаваш в писмото си до нас, че Доростол и другите места, указани от теб в писмото ти, са били под властта на предишните императори, а сега, когато ти ги владееш, не ни се струвало тежко, защото ние сме били свикнали с това и че ако бихме ти дали тъй нареченпте от тебе „мандри", то ние можем да забравим и тях, както и ония". Малко по-надолу пък се казва: „И тъй, ако ти постановиш. че онова, което е ста-

[92] *Menander.* Op. cit., 209–210 – ГИБИ, 2. с. 232.

[93] *K. Krumbacher.* Geschichte der Byzantinischen Literatur. München, 1897, p. 258 sq.

нало навик, е твърде леснопоносимо и поради това искаш от нас да ти предадем част от нашите земи, то и ти сам привикни към собствената си земя и не пожелавай оная на ближния."[94]

От думите в писмото може да се заключи, че у българите вече е съществувало убеждението за историческото право върху земите, които техните предшественици са завладели с оръжие. В подкрепа на този извод може да се посочи и един нитересен разказ на арабския историк Ал Табори за първата българо-византийска война от 894–896 г. Под годината 896 той отбелязва: „В тази година, както разказват, дошло писмо от Тарс за това, че славините нападнали гърците в голямо количество, убили много от тях и разрушили много техни селища, дошли до Константинопол и принудили гърците да търсят убежище в него. И гърците затворили вратите на своя град. След това тиранът на гърците изпратил до царя на славяните пратеници (които казали следното): „Нашата и вашата вяра е една. Защо да се избиваме взаимно?" И царят на славяните му отговорил: „Това е царството на моите прадеди и аз няма да се оттегля оттук, докато единият от нас не победи другия."[95]

В този разказ всъщност става дума за водените преговори между Симеон и Лъв VI преди сключването на примирието през 896 г. Макар и общо, арабският автор очертава главните насоки и аргументи, които са били използвани в преговорите. На идеята за „общата вяра", лансирана неведнъж от византийците, както се вижда, българският цар изтъквал исторически основания за своите постъпки. В случая, както е известно от други извори, той е настоявал да се възстанови едно старо положение от времето на предците му, а именно тържището на българските стоки да остане в Цариград.

[94] *Romanus Lacapenus.* Op. cit., p. 303.

[95] *Л. Васильев.* Византия и арабы. Политические отношения Византии и арабов за время Македонской династии (867–950). СПб, 1902, прил. 11.

Идеята, че продължителната власт над дадено селище дава основание да се предяви искане върху него в дипломацията, откриваме изказана и по-късно в произведението на Георги Пахимер. Описвайки българо-византийските отношения при Михаил VIII Палеолог и Константин Асен, той дава между другото и сведение за брака на царя с племенницата на императора Мария. Става ясно, че по този случай бил сключен договор, съгласно който под клетва Михаил VIII се задължавал да върне на българите градовете Месемврия и Анхиало. За тези градове Пахимер отбелязва следиото: „Те бяха негови (т.е. на българския цар – б.а.), но императорът ги бе завладял и справедливо беше да ги вземе отново този, който ги владеел по-рано, като зестра за бъдещия брак."[96]

Аргумента за историческата давност откриваме и в дипломацията на цар Иван Александър. За пример могат да послужат отново събитията преди битката при Русокастро, когато между българи и византнйци избухнал спор за град Анхиало. Според Йоан Кантакузин, в започналите дипломатически преговори цар Иван-Александър твърдял, че не постъпва несправедливо спрямо ромеите, понеже „Анхиало и другите градчета, които си присвоил, принадлежали повече на мизите, отколкото на ромеите, защото те били подвластни от доста време на царуващите преди него."[97]

Интересни изводи относно ролята на историческия аргумент в дипломацията могат да се направят и при анализа на някои моменти от кореспонденцията на цар Калоян. Вече бе отбелязано, че той търсел не един и два религиозни доводи, за да обоснове своите искания пред папския престол. Прави също впечатление, че в писмата важно място заема и историческото минало на българите. Цар Калоян нееднократно подчертавал, че желаейки царска корона, той фактически иска да възстанови едно

[96] *Georgius Pachymeres.* Op. cit., I, p. 342 – ГИБИ, 10, с. 163.
[97] *Joannes Cantacuzenus.* Op. cit., I, n. 462 – ГИБИ, 10, с. 268.

старо положение, съществуващо преди падането на България под византийска власт, когато нейните владетели са притежавали такава корона, дадена им от Рим. Налице са две основни идеи в начина, по който Калоян е използвал исторически факти, за да защити своите искания. Първата от тези иден била подхвърлена от самия папа в първото му писмо. Още в началото той отбелязва: „А ние, като чухме, че твоите предци са произлезли от благороден род на град Рим и че ти си получил благородна кръв и чувство за искрена преданост, което ти имаш спрямо апостолическия престол като по наследствено право."[98] Внушението за „римския" произход на дедите му очевидно се понравило на цар Калоян. Несъмнено той го приел главно по политически съображения, а не толкова поради убеждението, че в жилите му тече наистина римска кръв. В отговора си той благодари за вниманието, което му е оказал папата, и между другото, за това, че му е „припомнил" за неговата кръв и отечеството, от което произхожда. Цар Калоян отлично разбирал, че подобна версия би имала голяма полза в неговата по-нататъшна дипломация. Поради това не пропускал да се титулува в писмата си не само като владетел на българите, но и на власите. Власите, както е известно, се считали за далечни потомци на някогашното романизирано балканско население и в този смисъл техният произход бил удобно историческо основание да се поддържа версията, че в жилите на Калоян тече благородна „римска" кръв. С други думи, присъствието на термина „власи" в неговата титулатурата трябва да обясним не толкова с изключителната роля на власите в историята на българската държава или с влашкия произход на Калоян, колкото с желанието му да притежава, макар и фиктивен, исторически аргумент в своята дипломация с папския престол[99].

[98] *Innocentius* III Papa. Epistolae., PL, CCXIV, col. 2825 – ЛИБИ, 3, с. 308.

[99] Вж. по тези въпроси *Ив. Дуйчев.* Преписката на папа Инокентий III с българите, 79–81. Според *G. Prinzing* (Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204–1210 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4.

Не може да не направи впечатление обаче, че в кореспонденцията си българският владетел обръща много по-голямо внимание на реалните исторически факти от миналото и главно чрез тях се стреми да обоснове претенциите си. Това е всъщност втората главна идея, залегнала в използваната от него специфична историческа аргументация. Както беше вече отбелязано, той представя нещата така, че в неговите желания да няма нищо неестествено, а просто един стремеж да последва примера на своите предшественици и получи, както тях, корона и признание от римския престол. Своето искане обосновал още в първото си писмо, като припомня на папата някои факти от историческото минало на българската държава. В писмото между другото се казва: „На първо място ние като любим син искаме от нашата майка Римската църква корона и достойнство според както са имали нашите стари императори. Както намираме записано в нашите книги, един е бил Петър, втори Самуил и други, които са ги предхождали по царуване."[100] В този пасаж прави впечатление изразът „както намираме в нашите книги". Той очевидно е вмъкнат, за да се подсили достоверността на казаното и разсеят съмненията, които биха се породили у папата от изложените исторически фа-

Kreuzzuges. München, 1972, p. 30 sq.) възможно е цар Калоян да е възприел тази идея, докато е пребивавал като заложник в Цариград и се е запознал отблизо с традицията византийските императори да се представят за наследници на Римската империя. С въпроса за „римския" произход на Асеновци и ролята на тази идея в дипломацията им се занимава и *N. Tanaşoca.* De la Vlachie des Assénides au Second empire Bulgare. – Revue des études sud-ost européennes, 19, 1981, No 3, p. 592 sq. Подобно на повечето румънски учени той надценява ролята на тази идея в политиката на първите Асеновци, опирайки се на слабо аргументираната хипотеза за техния влашки произход; Според *П. Петров* (Възстановяване на българската държава – 1185–1187. С., 1985, с. 97) под термините „мизи" и „власи", употребявани във византийските извори, трябва да се разбират българите от Северна България, а под термина „българи" – населението на юг от Стара планина.

[100] *Innocentius* III Papa. Epistolae, PL, CCXIV, col. 1112–1113 –ЛИБИ, 3, с. 310.

кти. Според нас няма основание да се съмняваме, че Калоян е използвал наистина някакви исторически паметници, послужили за написване на писмото. Той нямал интерес да заблуждава римския първосвещеник и предава измислени исторически факти, за да обоснове едно толкова сериозно искане. [101]

От писмата на папата между другото става ясно, че той обърнал особено внимание на историческата аргументация на Калоян. На първо място Инокентий III се заел да провери дали казаното от неговия дипломатически партньор отговаря на истината. Това личи от отговора на първото калояново писмо, където четем: „Ти обаче смирено поиска от Римската църква да ти даде корона, както се чете в твоите книги, че е дала на Петър, Самуил и на другите твои знатнопаметни предци. Ние прочее, да се уверим по-добре, наредихме да бъдат прочетени внимателно нашите регистри, от които ясно узнахме, че в подчинената земя са били коронувани много царе." По-надолу папата не пропуснал да припомни и един факт, който Калоян премълчал по обясними съображения. Това било Покръстването на българите от княз Борис, който за известно време се свързал с римския престол, но впоследствие се отметнал, „подкупен от гръцките дарове". [102] Няма съмнение, че в България са били известни някогашните връзки на княз Борис с Рим, но техният завършек естествено не позволявал Калоян да ги използва в защита на своята позиция. Те безспорно поставяли българите в недотам добра светлина пред Римския престол. Вероятно това е и причината в началото на своята кореспонденция папата да прояви обяснима предпазливост. По-нататъшният развой на събитията обаче ни дава всички основания да смятаме, че историческата аргументация на цар Калоян изиграла своята роля. В доказателство на това може да отбележим, че папа Инокентий III се наел да защищава бъл-

[101] Вж. по този въпрос *Ив. Дуйчев.* Преписката, с. 84.

[102] *Innocentius* III Papa. Epistolae., PL, CCXIV, col. 1115–1116 – ЛИБИ, 3, с. 312.

гарските претенции пред унгарския крал, твърдейки, че Калоян управлява земи, които не са чужди, а са били в притежанне на неговите предшественици.[103] Това убеждение било подхранвано умело от българския владетел, който нееднократно напомнял за дадените от Рим владетелски корони на цар Петър и Самуил. Неслучайно официалният документ, с който се обявява подчинението на България на Римската църква, започва с думите: „Тъй като бе угодно на господа наш Исус да ме въздигне господар и император на цяла България и Влахия, издирих в писанията и книгите на нашите блаженопочиващи царе на българите, наши предшественици, отгде са получили българско царство и царско утвърждение, корона за главите си и патриаршеско благословение. И като изследвахме грижливо, намерихме в техните писания, че тези блаженопочивши царе на българите и власите и наши предшественицн Симеон, Петър и Самуил са получили корона за своето царство и патриаршеско благословение от пресветата божия Римска църква и от апостолическия престол, на княза на апостолите Петър."[104]

Съзнанието на цар Калоян за историческото право да владее земите си проличава и от един интересен разговор между цар Калоян и латинския благородник Пиер дьо Брашьо. Сведение за него ни дава латинският хронист Роберт дьо Клари. Тази среща се състояла по всяка вероятност след падането на Константинопол през лятото на 1204 г. [105] Намеренията на българския владетел

[103] Ibidem, PL, CCXV, col. 413–417 – ЛИБИ, 3, с. 353.

[104] Ibidem, col. 287–288 – ЛИБИ, 3. с. 334. Интересно сведение за това, как цар Калоян мотивирал постъпките си с исторически факти от миналото на българите, дава Георги Акрополит. Според него Калоян оправдавал суровото си отношение към ромейската аристокрация в Тракия, като казвал, че „отмъщава за злините, които император Василий извършил спрямо българите. И като казвал, че Василий се наричал Българоубиец, себе си назовавал Ромеоубиец" *(Georgius Acropoiila.* Op. cit., p. 23–24 – ГИБИ. 8, с. 156).

[105] *Б. Примов.* Роберт дьо Клари и отношенията между България и Латинската империя. – ГСУ И ФФ, 13, 1947, с. 18.

били да узнае какви ще бъдат по-нататъшните стъпки на кръстоносците относно завладените земи. Тяхното преразпределение предстояло, а това засягало и интересите на България. Ето защо Калоян живо се интересувал докъде се простират претенциите на кръстоносците и какви са техните основания да станат господари на Византийската империя. От разказа на Робер дьо Клари се вижда, че царят се опитал да насочи разговора в русло, което би му дало възможност да изтъкне, че за разлика от кръстоносците, той има историческото си право да владее земите си. За тази цел той задал на своя опонент следния въпрос: „Сеньоре, ние се учудваме много на вашето голямо юначество, чудим се много какво търсите в тази страна вие, които сте от толкова далечни земи и сте дошли да завоювате земи. Нямате ли си земя във вашата страна, от която да се препитавате?"[106]

Последвал отговор от страна на Пиер дьо Брашьо, който ясно показва, че внушенията на цар Калоян били разбрани. Латинският дипломат схванал, че трябва да представи някакъв исторически аргумент за действията на кръстоносците, с който да оправдае тяхното присъствие на Полуострова. За тази цел му послужила легендата за град Троя и той на свой ред запитал: „Е, не сте ли чували как великата Троя бе разрушена и чрез каква хитрост? – Е да, казаха влахът и куманите, ние сме чували да се разправя повече от другите. Е, каза сеньор Пиер, Троя беше на нашите прадеди и тези, които се спасиха, избягаха оттам, откъдето ние сме дошли. И понеже беше на наши прадеди, ние дойдохме тук, за да завоюваме тази земя."[107]

Смисълът на казаното от латинския благородник е ясен. Ако Калоян искал да докаже, че тези земи, които владее, са принадлежали на неговите предшественици – българските царе, то

[106] *Robert de Clari.* La conquête de Constantinople, p. 102. Превод по *Б. Примов.* Цит. съч., с. 17.

[107] Пак там, с. 18. За разпространението на Троянската притча сред българите вж. *Ив. Дуйчев.* Приноси към средновековната българска история. – В: Българско Средновековие. С., 1972, с. 220 сл.

кръстоносците оправдавали присъствието си с още „по-стари" права, основавайки се върху антична легенда. Такова обяснение не би трябвало да ни учудва, като се има предвид, че средновековният човек всъщност не е правил толкова голямо разграничение между легендарни и реални исторически факти. Достатъчно е само да спомена, че всички събития, описани в Библията, били схващани като нещо действително станало и не е съществувало най-малко съмнение за тяхната достоверност. Ето защо самият ход на световната история, отразяван в средновековните хроники, всъщност е предаван като едно своеобразно съчетание и сливане на легендарни и реални исторически събития.

За съжаление Роберт дьо Клари не дава други сведения за това, как е протекъл по-нататък започналия диалог. Но и това, което е казано още веднъж ни убеждава, че една от причините българският владетел да твърди упорито, че в жилите му тече римска кръв, бил опитът на западните кръстоносци да оправдаят своята експанзия, връщайки се към легендарните начала на римската история. На свой ред Калоян очевидно искал да се изравни „исторически" с новите госдподари на Константинопол, представяйки се също за потомък на някогашните римляни.

Последвалите събития показват, че Троянската притча, за която по думите на Роберт дьо Клари българите били „чували повече от другите", съвсем не ги направила по-благосклонни към кръстоносците. Предчувствайки един предстоящ конфликт, през есента на 1204 г. в едно от писмата си до папата Калоян предупредил, че ще действа срещу Латинската империя, както намери за добре, ако нейните господари не го зачитат. [108] Това показва, че той счел възможностите за дипломатическо уреждане на отношенията с кръстоносците за изчерпани. В този случай нито общата християнска вяра, нито унията с Рим, нито историческите аргументи послужили като достатъчна основа за разрешаване на възникналите противоречия по дипломатически път.

[108] *Innocentius* III papa. Epistolae, PL, CCXV, col. 551–553 – ЛИБИ, 3, с. 360.

Накрая могат да бъдат приведени още два интересни примера, които доказват, че дадени исторически факти са служели като своеобразна обосновка на предприетите дипломатически ходове. Става дума за два официални документа, излезли от канцеларията на българските владетели – договора на Михаил II Асен с Дубровник и Зографската грамота на Иван Александър. Както вече бе отбелязано, договорът на Михаил II Асен с Дубровник е един от малкото, съхранили се до нашн дни, документи, свидетелстващи за дипломатическата дейност на средновековна България. В уводната му част специално се подчертава, че договорът се сключва, за да „съществува чисто приятелство и делото на чистата любов, както е било изпърво между светото и преславно царство на цялата българска и гръцка земя на Иван Асен и между общината на славния наш град Дубровник"[109].

С други думи, историческият факт, че Иван Асен II е поддържал добри отношения с Дубровник, се сочи като своеобразно основание за сключването на настоящия договор. Двете страни били убедени, че продължават една установена вече историческа традиция, която до голяма степен е обуславяла характера на техните дипломатически отношения. Същата идея съзираме и в Зографската грамота на Иван Александър. Както е известно, това е дарствен хрисовул на цар Иван Александър в полза на Зографския манастир. Особеното в този документ обаче е фактът, че българският цар дарява едно село в Македония – Хантак, което в момента не се е намирало в българските земи, а е било специално измолено от византийския император. [110] От един пасаж на грамотата се вижда, че измолването на селото било в резултат на специална дипломатическа акция от страна на българския владетел. В грамотата четем: „Сега прочее, понеже това село подобаваше да бъде достояние на този всечестен дом на светия и сла-

[109] *Ив. Дуйчев.* СБК. Т. 2, с. 47.

[110] Вж. по-подробно у *П. Ангелов,* Отношенията между балканските държави отразени в две грамоти за манастира Зограф от XIV в., Сб. Светогорската обител Зограф, I, С., 1995, с. 33 сл.

веи великомъченик и победоносец Георги, моето царство, като се обърна към щедростта на бога и на пречистата негова майка и към застъпничеството и помощта на светеца, а също и истинната и нелицемерна любов, която царството ми имаше с превисокия гръцки цар, възлюбления брат и сват на моето царство, господин Андроник Палеолог даже и до неговата смърт, а след неговата смърт царството ми пак не измени своята любов, но я удвои и върху неговия син – превисокия цар на гърците Калоян Палеолог, възлюбления племенник и сват на моето царство, поради което и с дръзновение моето царство изпрати при него и поиска от него това село, наричано Хантак, за името на светия и славен великомъченик и победоносец Георги, което нещо и биде сторено веднага без всякакво прекословие и пререкание, а, напротив, с любов, и той даде това село, наречено Хантак, в разпоредба на моето царство. По този начин го поиска царството ми не някак насилствено, нито прикрито, но по любов. ."[111]

От приведения текст се вижда, че едно от главните основания на българското пратеничество да поиска споменатото село били добрите отношения, които съществували открай време между Иван Александър и Андроник III. Става дума всъщност за мира, сключен от тях след битката при Русокастро през 1332 г. и продължил без нарушение от двете страни до смъртта на императора през 1341 г. Припомняйки тези добри отношения, които се запазили и при наследника на Андроннк III, Иван Александър считал за нещо естествено да измоли желаното село, без да влиза в пререкания, да отправя заплахи и пр. Разбира се, не само изтъкнатите исторически основания са били причина византийският император да се отнесе благосклонно към отправената молба. Както е известно от други исторически извори, през 1342 г., когато е издадена грамотата, Иван Александър вече бил съюзник на Йоан Палеолог в борбата му срещу претендента за импера-

[111] *Ив. Дуйчев*, СБК, с. 74.

торския престол Йоан Кантакузин. [112] Тази ориентация на Иван Александър в започналите междуособици била естествен резултат от някогашните добри отношения, които поддържал с бащата на малолетния император. Не трябва да се забравя също, че тези здрави „исторически" връзки се основавали и на династичен брак между сестрата на Йоан V и най-големия син на българския цар на име Михаил.

От всичко казано дотук се вижда, че историческият аргумент присъства нерядко в дипломатическия език на средновековната българска държава. Използването му може да се обясни до голяма степен с разпространеното през средновековието схващане, че дадено нещо е толкова по-истинно и по-справедливо, колкото е по-старо или не противоречи на отдавна утвърдени правила и норми. Неслучайно в средновековната епоха делата и думите на предшествениците са били средство и модел за изработване на специфичен подход, основаващ се на подражанието и стриктното спазване на наложени схеми и шаблони. Оказва се, че подобна нагласа намира своето отражение и в дипломатическата практика. Може с увереност да твърдим, че интересът на средновековния българин към неговото минало и към историята на другите народи не се е обуславял единствено от нуждата за задоволяване на определени интелектуални интереси. Историческото познание, придобито от преводите на различни чужди хроники, както и фиксирано в домашните паметници, е имало значение за формиране на политическата идеология на българската държава и на нейната външнополитическа ориентация.

4. ПРАВНО-ЕТИЧНИ АРГУМЕНТИ

Идеята, че едно нещо е толкова по-истинно и силно, колкото е по-древно, проличава и в областта на средновековното

[112] *Д. Ангелов.* Българо-византийски отношения...Втори период, с. 29.

право. Както отбелязват изследователите, през Средновековието правото не се е схващало като нововъведение, а като нещо, съществуващо от векове, така, както съществува една вечна справедливост. Старинността на правото е била не толкова указание за времето на неговото възникване, колкото показател за неговата справедливост и неоспоримост. Поради това и най-големите законодатели на Средновековието са се смятали не толкова като създатели на нови закони, колкото като откриватели на старото право и негови точни възстановители.[113] Осланяйки се на миналото, средновековният човек изградил своеобразна система от правни възгледи и норми, някои от които станали приложими и в дипломацията. В това отношение голяма роля изиграла рецепцията на старото римско право. Неговото влияние се чувства осезателно независимо от силните традиции на обичайното право, което донасят със себе си варварските племена. Формулираното от римските прависти „право на народите" (jus gentum) оказало несъмнено влияние за установяването на определен тип отношения между отделнпте държави през Средновековието, влияе върху дипломатическия церемониал и пр.[114] Както е известно, според римския правист Улпиан правото на народите представлява тази част от римското право, която съдържа в себе си норми, отнасящи се до войната и мира, статута на пленниците, примирията, мирните договори, прерогативите на чуждите посланици, тяхната неприкосновеност и пр.[115] Всички тези въпроси намерили сво-

[113] *А. Гуревич.* Цит. съч., с. 150 сл.

[114] Според римския правист Гай „всички народи, които се управляват на основата на закони и обичаи, използват отчасти собственото си право и отчасти право, общо за всички хора...Това право, което естественият разум е установил между хората и се спазва от всички еднакво, се нарича право на народите като право, използвано от всички хора". Вж. Дигесты Юстиниана (съст. И. С. Перетерский). М., 1984, с. 25; *M. Rostovtseff.* International Relations in the Ancient World. The Roman Theory of International Relation. –In: The History and Nature of International Relations. New York, 1922, p. 61 sq.

[115] Вж. *Л. Фельдман.* Система международного права. Казань, 1983, с. 17.

ето естествено продължение в средновековното право, за развитието на което особена заслуга имат византийските прависти.[116] От своя страна пък Византия оказала влияние върху формирането на старобългарското законодателство.[117] По такъв начин несъмнените сходства, които се появявили в правните системи на средковековните държави, се превърнали в своеобразна основа за намиране на общ дипломатически език в преговорите.

Не на последно място трябва да се отбележи, че каноничното право, проповядвано от църквата, по същество също е служело за изработването на аргументи в дипломацията. Добре известно е, че по своята същност това право било универсално за всички християни. Църквата изпълнявала ролята на своеобразен законодател, чиито разпоредби били еднакво валидни за всички вярващи и имали силата на закон. Въпросите на войната и мира, на спазването на договорите и пр. били обект на съборни решения, декрети и пр. По този начин църквата разчитала да засили своето влияние в отделните държави, и особено католическата, която се стремяла да подчертава при всеки удобен случай примата на духовната власт над светската. Освен това църквата била заинтересована да влиза в качеството си на арбитър и съдник в избухналите конфликти, тъй като многобройните войни нанасяли понякога сериозен ущърб на нейните поземлени владения и придобити привилегии. Още през V век били положени усилия да бъде потвърден официално принципът, формулиран от римските прависти, че „договорите трябза да се спазват"[118].

Използването на правни аргументи в историята на българската дипломация било свързано преди всичко с договорната практика като един от най-честите пътища за регулиране на

[116] *Z. v. Lingenthal.* Geschichte des griechisch-römischen Rechts, 1955; *M. de Taube.* L'apport de Byzance au developpement du droit international occidentale. – Recuei de l'Academie du droit internationale. Leyde, t. 67, 1939, p. 233 sq.

[117] *М. Андреев, Д. Ангелов.* История на българската феодална държава и право. С., 1968, с. 25 сл.

[118] *Л. Фельдман.* Цит. съч., с. 18.

междудържавните отношения. В редица случаи, както ще видим, се налагало българските владетели да обосновават своите действия, изхождайки от обстоятелството, че отсрещната страна не спазва сключените по-рано договори. Добре известно е, че всеки договор по същество е представлявал правен акт, съобразен с общоприети норми, независимо от различията в статута и вероизповеданието на договарящите се страни. При сключването му съответните страни полагали клетви, а често пъти давали и допълнителни гаранции за неговото спазване. Нарушаването на договорните клаузи без видими причини само по себе си било сериозно основание дипломацията да обоснове своите по-нататъшни действия. Вече бяха посочени няколко случая, когато български владетели се опитали да съчетаят аргумента сила в дипломатическите преговори с известни юридически основания. Така постъпил, както видяхме, хан Кардам, който заплашил с война византийския император поради факта, че той е нарушил съществуващия мирен договор. По-късно хан Крум бил склонен да преустанови военните действия срещу империята, само ако бъде възстановен нарушеният мирен договор с всички негови клаузи.

Със съзнанието, че е потъпкан един договор и клетвите са нарушени, през 1230 г. Иван Асен II потеглил с войските си срещу нахлулия в България Теодор Комнин. Според думите на Георги Акрополит българският цар наредил нарушеният от епирския владетел писмен договор да бъде набучен на копие и носен като знаме. Това фактически бил своеобразен мълчалив аргумент на Иван Асен II за оправдание на неговите действия и морален подтик на българските войници, които нанесли катастрофално поражение на нашественика. [119]

През 1341 г. цар Иван Александър също обвинил византийците, че нарушават договора си с България, след като са дали убежище на неговия политически противник Шишман. Този път обаче, както видяхме, до война не се стигнало, а българският цар

[119] *Georgius Acropollta.* Op. cit., p. 42 – ГИБИ, 8, с. 161.

се опитал единствено да окаже натиск върху константинополските управници.

В посочените няколко случая българските владетели фактически се стремели да снемат от себе си отговорността за своите действия, изтъквайки, че с нарушаването на договорите спрямо тях е постъпено несправедливо.

Своеобразни юридически аргументи, за да обоснове своите искания изтъквал в дипломацията си и цар Михаил III Шишман. През 1327 г. той се срещнал с Андроник III в крепостта Черномен и сключил военен съюз, насочен срещу стария император Андроннк II и неговия съюзник сръбския крал. Съгласно едно от условията на договора българският цар обещавал да помогне на Андроник III в борбата му за императорския престол. В замяна на това претендентът обещавал, че ако стане едновластен господар на империята, ще възнагради богато своя съюзник с пари и ще му отстъпи част от византийската територия като зестра на сестра си, която била българска царица.[120]

Както личи от по-нататъшния ход на събитията, Андроник III съвсем скоро забравил за поетите обещания. На 24 май 1328 г. той успял да свали своя дядо от престола и дал да се разбере, че не възнамерява да изпълни условията на договора. Причина за това било и колебливото поведение на българския цар, който в един момент се опитал да предложи помощта си на стария император. Независимо от това, докато Андроник III укрепвал властта си, Михаил III Шишман нахлул в пределите на империята и опустошил тракийските земи. Той превзел град Букелон и зачакал реакцията на противника. Императорът започнал подготовка за война, но преди това се опитал да уреди конфликта по мирен път. Той проводил пратеници, които обвинили бившия му съюзник, че е нарушил договора от 1327 г. Същевременно развил идеята за общата вяра и безсмислието християните да се избиват помежду

[120] *Nicephorus Gregoras.* Op. cit., p. 390–392 – ГИБИ, 11, с. 151–152.

си. Освен това се кълнял, че не желае Михаил Шишман да му е враг, защото е съпруг на неговата сестра.

В отговор последвали обвинения към Андроник III за нарушаване на договора и се намеквало, че той едва ли е щял да стане император, ако българите бяха пожелали да станат съюзници на неговия противник Андроник II. По-нататък Никифор Григора предава думите на българския цар така: „Сега всичко аз съм загубил заради тебе и твоите обещания. Ти знаеш, че ме отрупа с обещания много и много по-големи, отколкото твоят дядо. Това ти направи не само да не помагам на него, но и поради брака ми с твоята сестра, а и поради нашето роднинство."[121] Както се вижда, династичните връзки послужили като един интересен довод, в чиято основа на който лежали правни съображения. Попълна информация за него се съдържа в „Историята" на Йоан Кантакузин, който също описва започналия дипломатически диалог. В него между другото било напомнено на императора, че не само той, но и неговата сестра – българската царица, са деца на един баща. Поради това било справедливо, след като вече се сдобил с „цялата бащина власт", Андроник III да отстъпи на сестра си съгласно закона част от бащиното си наследство"[122]. От тези думи не е трудно да се заключи, че отправените към императора претенции се основавали на съществуващия във византийското законодателство казус, че всички деца независимо от какъв пол са имат равни права върху наследството на своите родители. Твърденията на българския владетел били всъщност ясен намек за поетите, но неизпълнени съгласно договора от 1327 г. обещания от Андроник III да отстъпи на България някои земи като зестра на сестра си. Териториалните претенции към императора били в съгласие и с действащите разпоредби на Еклогата,

[121] Ibidem, p. 430 – ГИБИ, 11, с. 138.

[122] *Joannes Cantacuzenus.* Op. cit., I, p. 327 sq. – ГИБИ, 10, с. 260 сл.

съгласно които съпругът имал право да потърси по съдебен път обещаната, но не получена след брака зестра. [123]

В своя отговор императорът признал правото върху оспорваната зестра, но обвързал изпълнението на условието с искането българският цар да му стане васал. За тази цел припомнил, че в империята съществува правилото най-старият син да бъде провъзгласяван за император и да управлява другите, а „останалите братя да му се подчиняват" и да му служат вярно. Императорът заключил, че ако Михаил III Шишман желае да се подчини на така действащия закон у ромеите и да се нарече роб на императора, то той ще получи някои земи и градове. [124] От тези думи се вижда, че Андроник III продължил започналата линия в дипломатическите преговори, а именно исканите отстъпки да се обосновават с юридически основания. Очевидно било обаче, че така отправените към Михаил III Шишман условия били съвсем неприемливи. Затова неслучайно, както отбелязва Кантакузин, много скоро последвал и отрицателният отговор от българска страна. Претенциите на византийския император били категорично отхвърлени от Михаил III Шишман с думите, че „не подобава нему, който е император, да бъде под властта на друг император"[125]. От тези думи проличава ясно самочувствието на българския владетел, който се считал за напълно равен по достойнство на византийския император. В крайна сметка с помощта на императрицата майка конфликтът бил уреден по мирен път. Царят напуснал крепостта Букелон, в замяна на което получил парично обезщетение.

Правните аргументи на българската дипломация са могли да почиват не само върху клаузите на съществуващите двустранни договори. Понякога законосъобразността на една или друга постъпка могла да се обоснове и с дадено съборно решение на

[123] За правото за онаследяване и третирането на зестрата във византийското законодателство вж. *Н. П. Благоев*, Еклога, С., 1932, с 57 -79.

[124] *Joannes Cantacuzenus*, Op. cit. q I, p. 327 sq. – ГИБИ, 10, с. 260 сл.

[125] Ibidem.

църквата или нейния предстоятел. В тази връзка интересно е да се види как княз Борис използвал съборното решение от 870 г., съгласно което българската църква оставала под върховенството на Константинополската патриаршия. Това несъмнено било сериозен удар за интересите на Римската църква, който подронил значително влиянието ѝ в Европейския югоизток. Неочакваният начин по който било постигнато това решение, както видяхме, не дало възможгност на папските легати да намерятт най-верния път за противодействие. Непосредствено след събора княз Борис предприел една много умела тактика спрямо Римската църква. Той се постарал да представи така нещата, че българската църква получила своя статут, не по нечия лична приумица а в резултат на едно законно съборно решение. По този повод Анастасий Библиотекар съобщава, че след като римските първосвещеници начело с Гримуалд напуснали България, князът изпратил по тях до апостолическата катедра едно обемисто писмо, „преплетено с несъстоятелни доводи уж под предлог на взето решение на председателстващия събора"[126]. Тези кратки думи разкриват, че в конкретния случай княжеската дипломация си послужила с един типичен правен аргумент. Той се заключавал в позоваването на официално решение на вселенски събор, което задължително трябва да бъде изпълнено. По този начин княз Борис не само снемал от себе си цялата отговорност за случилите се събития, но подчертавал, че е владетел, който уважава решенията на църквата.

Казаното дотук ни убеждава, че съборните постановления в определени моменти били използвани от българската дипломация като правен аргумент в защита на дадена позиция Уместно е да припомним, че при липсата на регламентирано международно право именно църковните събори и техните решения поемали отчасти неговите функции. В подкрепа на това ще приве-

[126] *Anastasius Bibliothecarius.* Vita Hadriani, II. – PL, CCXXVIII, coll. 1396 – ЛИБИ, 2, с. 195.

дем и един пример от историята на Втората българска държава. Става дума за писмото на папа Инокентий IV, писано през 1245 г. и адресирано до цар Коломан I. Духовният предстоятел на Римската църква се мъчел да го убеди да възстанови унията между България и папския престол, която навремето Иван Асен II скъсал. Подозирайки отказ и възможното оправдание за него, папата между другото писал: „Ако пък искаш да се извиниш, като казваш, че това не може да стане без общ събор, ние ти отговаряме, че сме благосклонни относно твоето искане и с искането на прелатите от Гърция и България за свикване на събор и сме готови да приемем вас и вашите пълномощници и пратеници най-сърдечно и почтително."[127]

Както се вижда папата бил готов на всяка цена да придаде законосъобразен вид на едно бъдещо възстановяване на унията, смятайки, че само по този начин ще бъдат разсеяни всякакви колебания у българския цар. По-нататъшният ход на събитията показал обаче, че имало по-съществени причини, които възпирали Коломан към едно повторно съюзяване с Рим, а не толкова липсата на законно решение. Посоченият случай обаче не означава, че българската дипломация е избягвала изобщо да се ослания на папския авторитет, когато е искала да докаже законността на някое свое действие. Най-добър пример в това отношение ни дава дипломацията на цар Калоян. Сключената през 1204 г. уния с Римската църква и кралското достойнство, което получил му давали достатъчно основание да обоснове законността на своите териториални претенции. Най-вече това се отнасяло до взаимоотношенията му с Унгария. От едно писмо на папа Инокентий III става ясно, че унгарският крал смятал Калоян за незаконен владетел и даже се учудвал защо папата ще го коронясва, без да се съветва с него. Той писал, че част от българските земи всъщ-

[127] *Innocentius* III Papa. Epistolae; A. Theiner. Vetera monumenta...196–197 – ЛИБИ, 4, с. 91. Вж. и *Iv. Dujcev.* Il francescanessimo in Bulgaria nel secoli XIII e XIV. – In: Medioevo byzantino-slavo. 1. Roma, 1965, p. 396 sq.; *В. Златарски.* История...Т. 3, с. 426.

ност принадлежат на неговата сестра – гръцката императрица, и били дадени от баща й Бела III като зестра. [128] Това бил главният правен аргумент на унгарския крал, използван в териториалните му претенции.

На свой ред, след коронясването си, Калоян също не пропуснал възможността да изтъкне, че притежава законни основания да владее земите си. При това, което е особено интересно, той се аргументирал с действащото право от времето на някогашните български царе. Ето защо в началния текст на клетвения договор изрично се споменава, че Калоян издирил от „писанията и книгите на нашите предци и законите на блаженопочиващите царе" (nostrorum predecessorum leges) „как те са получили българското царство и царско утвърждение". [129] С други думи, българският цар се представял като владетел, който уважава и спазва законите, действащи в някогашната българска държава.

Изхождайки от тази позиция, в едно от писмата си той моли папата да стане посредник в спора му с унгарския крал и потвърди честно и справедливо правото му да владее България и Влахия (et ita habeat imperium meum iusticias Bulgariae et Blachiae). [130] Така, докато унгарският крал се оплаквал, че е онеправдан, изтъквайки правни основания, извлечени от един династичен брак, то българският владетел убеждавал папата, че никой не може да претендира за земи, които са били в законна власт на неговите предшественици. В конкретния случай този аргумент бил много удачно избран и оказал желаното въздействие върху Инокентий III. Той се заел да обясни на унгарския крал, че Калоян има не само историческо, но и юридическо основание да възстанови властта си над земи, които открай време са принадлежали на бъл-

[128] *Innocentius* III Papa, . Epistolae, PL, CCXV, col. 413–417 – ЛИБИ, 3, с. 352.

[129] Ibidem, col. 287 – ЛИБИ, 3, с. 334.

[130] Ibidem, col. 292 – ЛИБИ. 3, с. 339.

гарите. Според папата те „възвърнали най-голяма част от земите си по бащино право" (de jure recuperavere paterno). [131]

При представянето на този аргумент от цар Калоян е налице между другото интересна терминологична еволюция. Първоначално той наричал българските царе Симеон, Петър и Самуил „наши стари императори" (imperatores nostri veteres). [132] В клетвения договор, с който България преминава под духовната власт на Рим, същите са представени като негови предшественици (predecessorum).[133] Но в писмото от 1203 г. Симеон, Петър и Самуил са наречени не само предшественици, но и „прародители" (proginetorum) на Калоян.[134] Следователно вижда се, че той започнал съзнателно да лансира идеята за генетичната връзка между него и някогашнните български царе. Видимо основание за това му дали не само внушенията на папата, но и обстоятелството, че посредством тази идея още по-красноречиво обосновавал законната си власт над освободените български земи. Убедени сме, че намеците за наличието на родствена връзка между Калоян и владетелите от Първата българска държава е било преди всичко една умела дипломатическа маневра и естествено не следва да се тълкува в нейния буквален смисъл, т.е. че наистина може да има някаква пряка приемственост по династична линия.[135]

---

[131] Ibidem col. 413–417 – ЛИБИ, 3, с. 353.

[132] Ibidem, PL, CCXIV, col. 1112–1113 – ЛИБИ, 3, с. 3!0.

[133] Ibidem, PL, CCXV, col. 287 – ЛИБИ, 3. с. 334,

[134] Ibidem, col. 290–292 – ЛИБИ, 3, с. 338. Върху тази терминологична про, мяна обръща внимание *Ив. Дуйчев.* Преписката, с. 87 сл.

[135] *В. Златарски* (Потеклото на Петър и Асен, водачите на въстанието в 1185 г. – В: Избр. произв. Т. 2, с. 328 сл.) е склонен да свърже произхода на Асеневци с рода на българския болярин Борил, който е бил на служба в двора на византийския император Никифор III Вотаниат (1078–1081). Родството между Асеневци и царската династия от Първата българска държава е склонен да приеме *П. Петров.* Възстановяване на българската държава, с. 73–74. За рода на Асеневци вж. и *Ив. Божилов.* Фамилията на Асеневци (1186–1460). Генеалогия и просопография. С., 1985.

Разглежданият дотук правен аргумент българският владетел използвал и в отношенията си с Латинската империя. От „Делата на папа Инокентий III" научаваме, че наскоро след създаването на империята в Константинопол пристигнал специален български пратеник с предложение да бъде сключен мир. Последвал обаче надменен отговор на латините, които обвинили Калоян, че държи незаконно земи, принадлежащи на Византийската империя. Той обаче не се впечатлил от това, а изпратил писмо, в което твърдял, че има много по-голямо основание от латинския император да владее земите си, които „неговите деди били загубили", а латинците са „завладели Константинопол, който ни най-малко не им принадлежал". Нещо повече, Калоян добавил, че самият той е „получил законно царска корона от върховния първосвещеник. А този, който се наричал константинополски василевс, без основание си е присвоил самоволно императорската корона. Затова властта принадлежала по-скоро нему, отколкото на онзи". [136] С други думи, Балдуин I бил обвиняван открито, че без право се е провъзгласил за император, потъпквайки установената йерархия на средновековните владетели. Използваният в случая аргумент ни напомня до известна степен реакцията на цар Симеон след провъзгласяването на Роман Лакапин за византийски император. От едно писмо на Николай Мистик се вижда, че българският цар адресирал отговорите си на Роман Лакапин не до него, а до сената в столицата, с което очевидно намеквал за незаконния начин, по който е станал византийски император. Симеон обосновавал своето враждебно отношение към новия владетел с факта, че е потъпкал законните права на действителния престолонаследник Константин VII. Това било между другото едно от своеобразните юридически оправдания на цар Симеон защо продължава войната с империята. Разбира се отправеното искане към Роман

[136] *Innocentii* III Papae Gesta. – PL, CCXIV, col. CXLVII–CXLXIII – ЛИБИ, 3, с. 378. За тези преговори съобщава и *Nicetas Choniates*. Op. cit., p. 810 – ГИБИ, 11, с. 73.

Лакапин да слезе от трона било продиктувано не толкова от желанието да се възстанови една законова справедливост, колкото от амбицията на цар Симеон сам да стане император на ромеите.[137]

Анализирайки различните по своя характер писмени известия за дипломацията на цар Симеон, цар Калоян, цар Иван Александър и други български владетели, не може да не направи впечатление стремежът дадена позиция да се обвързва и с едно убеждение, че тя е възможно най-справедлива. За справедливост по принцип призовавала всяка една от преговарящите страни независимо от политическите си и религиозни схващания, субективни предпочитания и пр. Всъщност разбирането, че съществуват известни общочовешки етични норми, които не трябва да се потъпкват, било едно от условията да се създаде поне онзи минимум от доверие между партньорите, необходим за провеждане на преговорите и за гаранция на сключените споразумения. От позициите на тези етични норми остро били осъждани неблагодарността, подлостта, грубото отношение към пратениците, а също така потъпкването на някои неписани закони по време на война.

Интересно е да се отбележи, че още през езическия период имало моменти, когато българите правили опит да преценят ходовете на византийската дипломация от етична гледна точка. Пример за това ни дава известният надпис на хан Пресиян, изсечен и поставен в една базилика в град Филипи. Неговото съдържание гласи: „Пресиян, от бога архонт на многото българи, изпрати Исбул кавхана, като му даде войски и ичиргу боила и кана колобра. И кавханът към смоляните...Който търси истината, бог вижда, и който лъже, бог вижда...На християните бълга-

[137] *Nicholas* I *Patriarch.* Op. cit., p. 194 sq. – ГИБИ, 4, с. 286: „Мене ме учудва само това, чедо наше, как ти, надарен с такъв разум, извършваш дела, недостойни за твоя разум. Защото, като получи писмо от тия, които са поставени да царуват над ромейския народ, ти оттоваряш не пред тях, а пред сената – нещо, което е странно да се чува и е неприлично, и те излага на укор..."

рите направиха много добрини и християните ги забравиха, но бог вижда."[138] Обстоятелствата, довели до изсичането на надписа, и дават основание да се твърди, че неговите заключителни думи представляват по същество обвинение към двуличието на византийската дипломация. Според В. Бешевлиев, когато през 837 г. славянското племе смоляни се разбунтувало, император Теофил, понеже нямал достатъчно сили да се справи с тях, извикал на помощ хан Пресиян. Това било направено обаче и с оглед провеждането на една друга акция. Византия разчитала, че докато силите на хан Пресиян са ангажирани изцяло в Тракия, тя ще успее да организира връщането на онова византийско население, което насилствено било заселено северно от река Дунав по времето на хан Крум. И наистина, докато войската на хана, предвождана от кавхан Исбул, действала в Беломорието и превзела град Филипи, византийските преселници преминали река Дунав и почти необезпокоявани, се добрали до родните си места. Това събитие било главната причина Пресиян да обвини византийците в двуличие и неблагодарност, за които всевиждащият християнски бог ще отдаде заслужено възмездие. Трябва да се съгласим с В. Бешевлиев, че „едва ли е могло да се намери по-подходящо място от християнската базилика за издълбаването на надпис, в който са свързани умело делата на християните с техните представи"[139].

Независимо че през езическия период съществували значителни различия в ценностната система на езичниците българи и техните християнски партньори, общоприемливо било схващането, че проява на справедливост в дипломацията е, ако двамата партньори се споразумеят да разделят по равно дадени придобивки или задължения в едно споразумение. Освен това общо било разбирането, че справедливи са онези думи и действия, ко-

[138] *В. Бешевлиев.* Първобългарски надписи, с. 134.

[139] Пак там, с. 139. Според автора една от добрините, за които византийците забравили, била помощта, оказана от хан Омуртаг при потушаването на бунта на Тома Славянина през 823 г.

ито са насочени към отдаването на заслужено възмездие заради престъпена клетва, проявена неблагодарност и пр.

След приемането на християнската религия се създали още по-благоприятнн условия за българската дипломация да представя, когато е възможно, своите претенции за справедливи. За справедливо започнало да се изтъква всяко искане, което не противоречи на божиите заповеди, а също така, ако в основата му лежат известни исторически или правнн основания. В много от разгледаните дотук примери този момент присъства в аргументите на българските дипломати. Ако не друго, това поне било необходима външна фасада в дипломатическия диалог, зад която намирали оправдание понякога и недотам етични постъпки.

За да се илюстрира по-добре казаното дотук, ще се обърнем отново към дипломацията на цар Калоян. Както личи от писмата му, той не пропускал удобен повод да се представи пред Римската църква като защитник на определени морални принципи, които неговитс съседи са длъжни да не погазват. В тази връзка уверявал например папата, че никога пръв не ще посегне върху земите на унгарския крал или на латинците, които се намират в Константинопол. Нещо повече, Калоян помолил римскня първосвещеник да им пише „да стоят далеч от моето царство и така моето царство не ще им стори никакво зло, нито пък те нас да не зачитат". По-надолу в писмото си дава да се разбере също, че ще се счита за „свободен от подозрение, ако унгарци или кръстоносци първи започнат нещо срещу българското царство". [140] С други думи, царят убеждава папата, че ще смята за напълно справедливи онези свои действия, които, макар и да включват насилие, са насочени към защитата на България от чужди посегателства. Това морално оправдание съвсем скоро влязло в сила, след като през 1205 г. войските му разбили кръстоносците на Балдуин I край Адрианопол.

[140] *Innocentius* III Papa. Epistolae, PL, CCXV, col. 553 – ЛИБИ, 3, 360.

5. АРГУМЕНТИ ОТ ДРУГО ЕСТЕСТВО

Отправянето на заплахи или съчетаването на религиозни, исторически или правни аргументи невинаги е било достатъчно условие българскаите владетели да придадат достатъчна тежест на своята позиция. Водената дипломация по принцип е била толкова по-действена, колкото по-добре е успявала да изработи такова поведение, което най-точно да отразява реалното състояние на нещата и отговаря на посочените цели. Това налагало представянето и на аргумемти, които се основавали на здравата човешка логика и са извлечени от конкретната действителност. В повечето случаи сключването на различните по своя характер договори не е ставало само, благодарение на своеобразната „разходка", която са правели дипломатическите партньори из свещените книги и историята, придружена с взаимно надлъгване, но по-скоро след трезва оценка на съществуващата действителност, на съотношение на силите и пр. В много случаи естеството на защищаваното искане е било такова, че не абстрактната, а конкретно логическата мотивировка е могла да му придаде нужната сила.

Характерен пример в подкрепа на казаното откриваме отново в дипломацията на цар Калоян. Вече се отбеляза, че една от основните му цели била да извоюва самостойио положение на българската църква. В тази насока важно условие било да получи възможността сам да избира нейния духовен предстоятел. Ето как цар Калоян обосновал това искане пред папата: „Понеже ще е тежко поради дължината на пътя и войната между людете след смъртта на всеки един патриарх да се прибягва към Римската църква, нека бъде предоставено на църквата в Търново да може да избира и посвещава патриарх, за да не остане тази земя поради липса на патриарх без благословение и твоето посвещение – непълно, и да не падне грях."[141]

[141] Ibidem, col. 292 – ЛИБИ, 3, с, 339.

Интересно е да се отбележи, че неведнъж в своята кореспонденция цар Калоян обяснява невъзможността да се поддържат редовни контакти между България и Рим както с дългия и несигурен път, който е трябвало да изминат пратениците му, така и с действието на различни враждебни сили. Още в първото си писмо например той споменава, че неговите братя също желаели да се свържат с Римския престол, но не успели поради „многото наши неприятели". [142] По същите причини цар Калоян твърдял, че пропаднали и три негови по-раншни опита да се свърже с римския папа. Някои автори са склонни да видят в тези думи дипломатически лъжи[143]. Развоят на по-нататъшните отношения между България и Рим ни убеждава обаче, че дългият път и обстоятелството, че той минавал през враждебно настроени държави, представлявало сериозна пречка за поддържането на нормални контакти. Известно е, че през 1203 г. българското пратеничество, ръководено от архиепископ Василий, който носел писмо на Калоян, адресирано до папа Инокентий III, било задържано от гърци при град Драч. [144] По същия начин унгарският крал създавал трудности за папските легати, които минавали през земите му, тъй като бил отявлен противник на идеята цар Калоян да получи кралска корона от Рим. [145] Възползван от тези реални обстоятелства и действително съществуващи пречки, цар Калоян по един умел начин обосновал желанието си сам да назначава главата на българската църква. Той представял това свое желание не

[142] Ibidem, PL, CCXIV, col. 112–113 – ЛИБИ, 3, с, 310.

[143] *Е. Голубинский.* Краткий очерк истории православных церквей, болгарской, сербской и румынской или молдовлашкой. М., 1871, с. 264; *В. Златарски.* История. Т. I, ч. 2, с. 151.

[144] Това се узнава от писмото на архиепископ Василий до папата, в което се оправдава защо лично не е могъл да дойде в Рим – *Innocentius* III Papa. Epistolae., PL, CCXV, col. 155–156 – ЛИБИ, 3, с. 320.

[145] В едно свое писмо до унгарския крал папата го укорява за това, че е задържал без причина папския пратеник кардинал Лъв и му е попречил да достигне до България. *Innocentius* III Papa. Epistolae., PL, CCXV, col. 410–412 – ЛИБИ, 3, 348–350.

като опит да отхвърли върховенството на папата, а като резултат от обективно съществуващи препятствия, а именно голямото разстояние между Рим и Търново, несигурните пътища, войните между държавите и пр.

Наистина пред нас е един блестящ пример как фактите от реалната обстановка могат да бъдат използвани при оформянето на един дипломатически аргумент в подкрепа на искане от жизненоважно значение.

Малко по-късно подобен аргумент послужил на българския цар да се оправдае защо още не е изпратил пратеници до Инокентий III, който настойчиво го молел да освободи пленения император Балдуин и сключи мир с Латинската империя. По този повод в свое писмо папата отбелязва: „Разбира се, след като разбрахме, че ти вече отдавна си се стремил да изпратиш пратеници до нас лично, но те не са имали достъп, тъй като не се осмелявали да минат през Унгария, нито през Дирахиум поради господстващите там венецианци, ние с наше писмо поръчахме на любимия в Христа син...светлия унгарски крал да позволи да преминат свободно и безопасно през неговата земя твоите пратеници, които си решил, да изпратиш до апостолическия престол."[146] Трябва да се предположи, че в конкретния случай Калоян намерил удобен повод да се оправдае с трудностите на пътя поради явното си нежелание да дискутира за съдбата на Балдуин и поради намерението си да протака преговорите за мир с латинците.

Интересни по своята същност аргументи били разменени и в преговорите на крал Милутин с пратениците на българската царица, вдовицата на Смилец. Нейната дипломатическа акция представлявала отчаян опит да се осуети едно предстоящо сърбо-византийско споразумение. Пратеникът на царицата не само предал искането ѝ да се омъжи за Милутин, но се опитвали да подчерте, че Византия не представлява надежден и перспективен дипломатически партньор и съюзник. Аргументи за това стано-

[146] Ibidem, col. 1162 – ЛИБИ, 3, с. 371.

вище, ако се вярва на византийския дипломат Теодор Метохит, били извлечени от конкретната историческа обстановка. Ето какво отбелязва по този повод той: „Тя се старае, както може, да спечели за себе си женитбата, като унищожава клетвите и спогодбите с нас. Тя без друго ту обещава, осигурява и възхвалява българското царство, на което тя е владетелка и което той непременно ще има чрез нея. Такива работи, накратко казано, бъбри и изполъгва тя, като прибавя всеки път неблагоприятни известия за нас и като употребява всички средства за постигане на целта си, разпространява слухове, ту че татари нападат земята на императора и опустошават Тракия, ту че провинциите на империята на Изток страдат."[147]

Колкото и субективни да са твърденията на Теодор Метохит по отношение на държанието на българските пратеници, все пак проличава, че техните аргументи при преговорите са почивали най-вече върху конкретна оценка на политическото състояние на империята и на нейните военни и икономическн възможности. Стремежът им е бил очевидно да докажат, че Византия не е вече онази могъща империя, която навремето много държави са искали да имат за съюзник. Обърнем ли се към сведенията на историческите извори от разглежданото време, наистина ще се убедим, че оценките на българската дипломация за състоянието на Византия не са далеч от истината. Известно е, че в края на XIII в. Византия претърпяла редица неудачи в своята външна политика. Отслабената й военна мощ довела до поражение във войната с Венеция, която започнала през 1294 г. и завършила през 1302 г. Редица поражения претърпяла империята и в борбата срещу турците в Мала Азия, които непрекъснато разширявали своите владения. Вероятно тези неуспехи са имали предвид българските пратеници, когато твърдели, че източните провинции на империята страдат. [148] Няма съмнение, че техните аргументи са почива-

[147] *П. Ников.* Българо-татарски отношения...с. 93.

[148] *Г. Острогорски.* Историја Византије. Београд, 1959, с. 439 сл.

ли върху реална оценка на политическата обстановка, тъй като в противен случай едва ли Теодор Метохит щеше толкова да се старае, за да ги опровергае.

Когато говорим за оценката, която българската дипломацня е трябвало да даде на конкретната обстановка и съобразно това да определи своето поведение, има основание да се постави и въпросът, дали етническата близост на България с други славянски държави е могла да бъде фактор в хода на едни дипломатически преговори и да влияе върху взимането на определено решение. Добре известно е, че в старобългарската книжнина, както и в паметниците на другите славянски народи от средновековната епоха, а така също и във византийските съчинения е прокарано гледището за общия произход на отделните славянски народи. Свидетели сме при това на едно двойствено съзнание – от една страна, че всеки народ от тях се чувства различен от останалите със своя култура, история и пр. и същевременно налице е чувството на принадлежност към една по-голяма славянска общност. [149] Това съзнание за общ произход, съществуващите видими сходства в езика, нравите и обичаите на отделните славянски страни не са могли да не повлияят върху техните взаимоотношения. Макар и да не разполагаме с достатъчно изворов материал, някои сведения дават основание да се заключи, че например в отношенията между България и Сърбия етническият фактор не е бил без значение. Интересно свидетелство за това откриваме в Хрониката на Дуклянския презвитер. На едно място авторът разказва, че по времето на княз Владин (най-вероятно сръбския княз Властимир) между сърби и българи бил

[149] *Д. Ангелов.* Образуване на българската народност, с. 271 сл. *Същият.* Кирил и Методий в средновековната българска книжнина. – Археология, 5, 1963, № 3, с. 13 сл.; 27. Вж също *П. Ангелов,* Идеята за етническата близост между българи и сърби в навечерието на османското завоевание. – ГСУ, Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев", . 86, 1993, с. 19-26.

сключен мир. [150] Въпреки че на места разказът не е много ясен, по всяка вероятност се загатва за мира, който княз Борис сключил със Сърбия след неуспешния му опит да воюва с нея. За нас най-интересно е обаче какво обяснение се дава за настъпилия траен мир между двата народа: „И твърде много се заобичали помежду си двата народа, т.е. готите, наричани още „славяни", и българите, и то най-вече защото двата дарода били езичници и говорели един и същ език."[151] Тук не е мястото да тълкуваме погрешните етнически названия и анахронизмите в разказа, важното е, че за този средновековен автор не само общността на вярата, но и общият език, а това ще рече произход са фактори, които определят характера на взаимоотношенията между два народа. Като имаме предвид времето на съставяне на хрониката – средата на XII в., т.е. времето, когато българи и сърби са под властта на Византия, обяснимо е защо идеята за тяхната близост и добрите отношения, които са съществували по-рано между тях, намира отражение в разглежданата хроника.

В подкрепа на казаното дотук, а именно, че чувството за етническа близост между двата народа може да влияе върху характера на тяхната дипломатическа практика, бихме посочили и думите на византийския историк Йоан Кантакузин. Пишейки за битката при Велбъжд и за последвалото поражение на българите, той обръща внимание върху факта, че между българи и сърби нямало практика да се вземат пленници или както е казано, „да се поробват", понеже били едноплеменни (ομοφυλοι).[152] С други думи, въпросът за съдбата на пленниците след война между българи и сърби не стоял изобщо пред тях поради схващането, че като едноплеменни не е редно да се поробват взаимно. Поради тази причина, както отбелязва Кантакузин, след битката при Велбъжд останалите живи българи били пуснати на свобода.

[150] *Ф. Шишић.* Летопис попа Дукљанина. Београд–Загреб, 1928, с. 298–ЛИБИ, 3, с. 170.

[151] Пак там, с. 298 – ЛИБИ, 3, с. 171.

[152] *Joannes Cantakuzenos.* Op. cit., I, p. 430 – ГИБИ, 10, с. 265.

Етническата близост между българи и сърби е могла да бъде всъщиост своеобразен „коз" в дипломацията им по отношение на неславянските държави и главно по отношение на Византия. Не може да не направи впечатление, че през цялото Средновековие България и Сърбия са били много рядко в конфликт помежду си, а, напротив, твърде често са намирали общи пътища за противодействие срещу своите противници. Би могло да се предположи, че етническата близост на двете държавн е била онзи фактор, който е позволил на два пъти на преговори да бъде поставен въпросът за създаване на обща българо-сръбска държава. Както вече бе отбелязано по-горе за пръв път това станало в края на XIII в., когато вдовицата на цар Смилец предложила своята ръка на крал Милутин и властта над България. По-късно подобен проект бил обсъждан и след злополучната за българите битка при Велбъжд. Според думите на архиепископ Данило в неговото житие на Стефан Дечански българските пратеници, водени от вуйчото на убития български цар Михаил Шишман, предлагали България и Сърбия да се слеят в една държава, след което да настъпи мир и спокойствие. [153] Интересно е да се отбележи, че предложението за обединение на двете държави изниквало на преден план само в такива моменти, когато двете страни били в лоши отношения или воювали помежду си.

Може да се спори доколко подобна идея е била сериозно отстоявана от определени политически среди в двете страни, но в крайна сметка нейното съществуване не е лишено от основание. Това трябва да обясним не само с желанието на България и Сърбия да се противопоставят по-успешно на своя отколешен враг – Византия, но и със съществуващата етническа близост между тях, а също така и със сходствата в институциите, държавнополитическата идеология и пр. За средновековната епоха обаче

[153] *Б. Даничић.* Животи кральева...с. 195, „...сръбское кралѣвьство и царьство блъгарское выединно соуште совькоуплѣние и мирь боудеть". По-подробно за тези проекти вж *П. Ангелов*, Проекти за обща българо-сръбска държава през Средновековието, Сп. Минало, 2, 2004, 14-19

това далеч не е било достатъчно, като се имат предвид противоречията между управляващите кръгове на България и Сърбия, както и действията на различни външни фактори. Може да предположим, че ролята на етническия фактор в дипломацията между българи и сърби се засилва по време на османското нашествие на Балканския полуостров. Няма съмнение, че тогава не само общата християнска вяра, но и съзнанието за етническа близост са стимулирали дипломацията да търси пътища за организиране на общ фронт срещу завоевателя. Своеобразно отражение на този факт откриваме в житието на Стефан Дечански, писано от старобългарския книжовник Григорий Цамблак. Авторът, разказвайки за битката при Велбъжд и за опитите на сръбския крал да уреди конфликта по мирен път, влага в неговите уста думи, които отразяват собственото му виждане за нуждата от единодействие между българи и сърби. „Защо – пише Стефан Дечански до българския цар – се мъчим да погубим българските и сръбските народи?"[154] А по-нататък сръбският крал съветва Михаил III Шишман да се въоръжи срещу варварите, а не да воюва с християните.

Както е известно, по времето на Стефан Дечански все още не е имало такива „варвари", които да заплашват сериозно България. Това дава основание да заключим, че приведените думи не принадлежат на сръбския крал, а на Григорий Цамблак, който вече в епохата на засилена османска експанзия внушава на читателя към какво трябва да се насочат общите усилия на българи и сърби. [155]

Ролята на етническото съзнание в дипломацията има и един друг аспект. Става дума за т.нар."вътрешна дипломацня", т.е. за отношенията между българския цар и отделни полусамосто-

[154] Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. Изд. А. Давидов, Г. Даячев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева и Т. Генчева. С., 1983, с. 107.

155 Върху този момент обръща внимание *К. Мечев*. Григорий Цамблак. С., 1969, с. 108. Според него цитираните думи са проява на свсеобразно южнославянско родолюбие в епохата на османското нашествие.

ятелни владетели от български произход, които са проявявали открит стремеж към самостоятелност и воденето на една независима външна политика. Ако се съди от редица известия, главно във византийски извори, поведението на тези едри феодали в някои случаи се е определяло от съзнанието им за техния български произход. С други думи, родолюбивите чувства са взимали връх над техните чисто политически сметки. [156] Именно това е било едно обстоятелство, което е давало известно предимство на българските царе в спора с чуждата дипломация за привличане на полусамостоятелните владетели от различните краища на страната към търновския царски двор.

Особено добре изпъква ролята на българското етническо съзнание за промяната на дадена политическа ориентация в историята с Иванко. Известно е, че след като убил Асен I и не успял да стане български цар, той избягал при византийците, които го поставили да управлява Пловдивската област. Впоследствие обаче, както отбелязва Никита Хониат, той започнал усилено да упражнява във военно дело своите сънародници, да увеличава „едноплеменната си войска" за сметка на ромеите. [157] Всички тези прояви на Иванко, които били несъмнено не само плод на желанието му да бъде независим, но и на неговото българско съзнание, били използвани умело от цар Калоян, който го направил свой съюзник. Иванко се превърнал в сериозен противник на император Алексий III Ангел, който едва след като си послужил с коварство, успял да се отърве от него.

От разказа на Никита Хониат можем да заключим също така, че поради своя български произход Добромир Хриз се, отцепил от съюза си с ромеите и започнал да клони „към сънарод-

[156] Вж. *Д. Ангелов.* Общество и обществеиа мисъл, с. 273 сл. Авторът подчертава, че „патриотизмът на българина през разглеждания период не е бил само моментна изява, а дълбоко и трайно чувство за принадлежност към род и родина".

[157] *Nicetas Choniates.* Op. cit, p. 681 – ГИБИ, 11, с. 64.

ниците си". [158] Подобни обяснения откриваме и в съчинението на Георги Акрополит. Когато споменава за Слав и за неговото самостоятелно владение в Родопите, между другото отбелязва, че „понякога бил съюзник на италийците, свързвайки се с тях поради роднинство, понякога държал страната на българите поради родство.."[159]

Интересно е да се посочи как Георги Акрополит обяснява успехите на българския цар Михаил II Асен при похода му в Родопската област през 1254 г. Той отбелязва: „Жителите, които бяха българи, преминаваха на страната на съплеменниците си, като се отърсваха от ярема на чуждоезичниците.". [160] От тези думи става ясно, че съзнанието за етническа общност е било онзи фактор, който позволил на българския цар не толкова чрез оръжие, колкото по мирен път да убеди защитниците на отделните крепости да преминат на негова страна.

Естествено невинаги съзнанието за общ етнически произход е било достатъчен действен фактор в дипломацията. Много често поведението на един или друг полусамостоятелен владетел се е определяло от неговите егоистични интереси и най-вече от стремежа му да осигури за себе си най-благополучно съществуване. Именно и поради това имало и немалко случаи, когато аристократи от български произход са се поставяли в служба на чужди държави и са действали открито срещу обединителната политика на българските владетели.

Пример в това отношение представлява упоритата борба, която водят срещу България братята на българския цар Смилец – Радослав и Войсил. Българските владетели Светослав Тертер и Михаил III Шишман е трябвало да положат значителни усилия, за да сломят тяхната съпротива. Средствата на дипломацията не помогнали на Светослав Тертер да задържи в орбитата на сво-

[158] Ibidem, p. 643 – ГИБИ, 11, с. 54.

[159] *Georgius Acropolita.* Op. cit., 107–108 – ГИБИ, 8, с. 183.

[160] Ibidem p. 39 – ГИБИ, 8, с. 160.

ето политическо влияние и деспот Елтимир, който преминал в лагера на византийската империя. Съзнанието за общ етнически произход не се оказало онзи фактор, който е могъл да обедини усилията на родопския воевода Момчил и цар Иван Александър в тяхната борба срещу Византя и турските нашественици. [161]. Допускайки действието на етническия фактор в дипломацията, не може да се заключи, че неговото въздействие е било от решаващо значение. Безспорно е обаче, че понякога общият етнически произход на партньорите създавал по-благоприятни обективни условия и улеснявал постигането на определени дипломатически споразумения. Ще бъде грешка да се отрича наличието на своеобразни етнически аргументи в дипломацията на средновековните български владетели, като се има предвид ясно изразената и прокарана в старославянската книжнина идея за общността на славянскките народи, идея, която в никакъв случай не е била лишена от политическо съдържание.

6. ИЗКУСТВОТО ДА СЕ ЛАВИРА В ДИПЛОМАТИЧЕСКИТЕ ПРЕГОВОРИ

Многобройните примери от историята на българската средновековна дипломация, които бяха анализирани дотук, водят до неоспоримия извод, че в повечето случаи представяните аргументи ясно са подсказвали какви са били истинските цели, които е преследвала дипломацията. Понякога обаче обстановката е налагала диалогът да бъде насочван така, че отделни аргументи и искания са представлявали само своеобразно прикритие на дадени намерения. В тази връзка ще бъде интересно да се види в какви ситуации българските дипломати са прибягвали към раз-

[161] История на България. В 14 т. Т. 3, с. 299 сл., 324 сл.; *Д. Ангелов.* Българо-византийски отношения...Втори период, с. 39; *В. Гюзелев.* Момчил в светлината на един нов исторически извор. – Вести на Нар. музей – Хасково, 1, 1965, 21–31.

лични хитрости, блъфиращи преговори и други подобни прийоми в стремежа си да вземе връх над своя партньор.

Типична проява на дипломатическа ловкост например било изказването на лъжливи искания, които имали за цел да заблудят противника и насочат неговото поведение в грешна посока. Известно е, че точно по този начин постъпил хан Телериг по отношение на Византия. По негово време, независимо от относителното стабилизиране на страната след близо двадесетгодишна политическа криза император, Константин V продължавал да търси всевъзможни начини за намеса във вътрешните работи на България. Това му се удавало до голяма степен, благодарение на помощта на неговите верни хора – шпиони, които издавали плановете на българския хан. За да се отърве от тях, хан Телериг постъпил според хрониста Теофан по следния начин: „А Телериг, господарят на българите, като узнал, че от негови приближени императорът научавал за намеренията му, писал му: „Възнамерявам да избягам и дойда при тебе. Но изпрати ми обещание, че няма да пострадам, и ми съобщи кои приятели имаш тук, за да им се доверя и да ми помогнат." А този от лекомислие му писал и онзи, като ги узнал, изтребил всички."[162] Наистина пред нас е уникален случай как чрез едно лъжливо твърдение дипломатическия партньор може да бъде заблуден и извърши непростима грешка. Все пак за учудване е колко лекомислено императорът повярвал на съчинената история, като се има предвид големия опит на византийската дипломация. В конкретния случай обаче трябва да се отдаде заслуженото на хан Телериг, който избрал твърде подходящ момент за своята акция. Той правилно преценил, че из-

[162] *Theophanes.* Op. cit., 447–448 – ГИБИ, 3, с. 275; *Leo Grammaticus. Op.* cit., p. 189 – ГИБИ, 5, с. 152. Съдържанието на писмото е предадено малко по-различно: „Имам намерение да избягам и дойда при тебе, та *чрез мен да покориш цяла България.* Но прати ми уверение за безопасност и ми кажи кои приятели имаш тук, за да се доверя и да дойдат с мен. „ Според *В. Златарски* (История. Т. I, ч. 1, с. 306) подчертаните думи са вмъкнати по-късно от Лъв Граматик и вероятно са съчинени от него.

разеното желание да поиска политическо убежище не би могло да предизвика и най-малко подозрение, тъй като вече близо две десетилетия Византия активно се месела в борбите между отделните групировки в България и се стремяла да създаде привърженици сред тях. А съществувал при това вече и прецедент български хан да получи политическо убежище в империята. Както е известно, това бил хан Сабин, когото българите свалили от престола поради провизантийските му настроения. [163]

Опит да заблуди противника и прикрие своите истински намерения предприел няколко века по-късно и българският цар Иван Владислав. Византийският хронист Скилица съобщава, че след като убил своя братовчед Гаврил Радомир и се провъзгласил за цар, изпратил писмо до император Василий II, в което му обещавал покорност и подчинение. От по-нататъшния разказ се вижда обаче, че това е било само една маневра от страна на Иван Владислав, който очевидно целял да закрепи положението си на престола и се подготви за борба срещу византийците. По този повод хронистът отбелязва: „А след като разбрал, че Иван е написал писмо с хитрост и коварство и че мисли обратното на това, което обещава, той се върнал пак в България и като опустошил Соск, както и Пелагонийското поле, ослепил всички заловени българи."[164]

Тук естествено изниква въпросът, на какво е разчитал Иван Владислав, когато е написал това писмо. Най-вероятно той все още хранел надеждата, че в негово лице противникът ще види един продължител на баща му Арон, който навремето проявил склонност за помирение и сътрудничество с империята. Известно е, че поради тези провизантийски настроения цар Самуил не се поколебал да се разправи сурово със него и целия му род.

---

[163] *Theophanes.* Op. cit., p. 433 – ГИБИ, 3, с. 271. Вж. и *В. Златарски.* История...Т. I, ч. 1, с. 288 сл.

[164] *Joannes Scylitzes – Georgius Cedrenкs.* Historia, ed. I. Bekker. Bonnae, 1839, II, p. 463 – ГИБИ, 6, с. 178 сл.

В „Историята" на Йоан Кантакузин също се сблъскваме с един случай, когато цар Михаил III Шишман успял да заблуди с твърденията си своя противник и улеснил по този начин своите по-нататъшнн действия. През 1328 г. българските войски нахлули в Тракия с намерението да достигнат до Одрин и Димотика. В същото време Андроник III се отправил на поход към град Виза и се установил там. След като Михаил III Шишман преценил, че е рисковано да влиза в сражение, проводил до императорския лагер свой пратеник, който съобщил, че на следния ден българските войски сами ще дойдат до град Виза, за да се сражават. Всъщност обаче истинското намерение на царя било да спечели време, за да може да се оттегли необезпокояван. И действително тази хитрост успяла. Императорът повярвал на думите и останал в града, а българите се оттеглили необезпокоявана от никого. [165]

Не са малко случаите, когато проява на дипломатическа хитрост било умението да се протакат започналите преговори и да се удължава тяхното времетраене с оглед да се изчака една по-благоприятна промяна в съотношението на силите. Тази дипломация бихме нарекли „забавяща" и нейната цел всъщност не била толкова постигането на конкретно споразумение, колкото печеленето на време. Типичен пример в това отношение са някои моменти от дипломацията на цар Симеон по време на първата българо-византийска война 894–896 г. След поражението, което претърпял от маджарите, той си дал вид, че е готов да започне мирни преговори с Византия. Тогава в България пристигнал византийският дипломат Лъв Хиросфакт, но още със самото му идване бил затворен в крепостта Мундрага.[166] Тази постъпка подсказвала, че в Преслав нямали сериозни намерения да водят преговори. Целта била да се спечели време, в течение на което за съюзници да бъдат привлечени печенегите и с тяхна помощ

[165] *Joannes Cantacuzenus.* Op. cit., p. 323 – ГИБИ, 10, с. 259.

[166] *В. Златарски* (История. Т. I, ч. 1, с. 303) убедително доказва, че преговорите с Лъв Хиросфакт са били съзнателно протакани от Симеон, който по дипломатическа ловкост не отстъпвал на византийския пратеник.

да бъде отстранена маджарската заплаха. Интерес представляват прийомите, чрез които Симеон започнал да протака преговорите с Византия. Един от тях, например било поставянето на неизпълними по същество условия. Така в писмо до Лъв Хиросфакт царят обещал да пусне задържаните ромейски пленници само ако император Лъв VI, които се славел със своите занимания по астрология, предскажел какво е намислил да прави с пленицте. [167] Не е трудно да се открие истинския смисъл на тези иронични думи, чрез които Симеон се надсмивал над „научните" занимания на Лъв VI. Всъщност поставяло се за изпълнение едно невъзможно условие, тъй като затвореният в крепостта византийски дипломат не е бил в състояние да осъществи връзка със своя господар и узнае възможните негови предсказания. Както личи от запазената кореспонденция, преговорите с Лъв Хиросфакт навлезли в руслото на едни самоцелни спорове и филологически тълкувания на писмата, което било добре дошло за Симеон. [168] Докато траело всичко това, той успял да привлече печенегите и с тяхна помощ нанесъл съкрушително поражение на маджарите. Византия, принудена пасивно да изчаква поради безплодните преговори, не успяла да стори нищо в защита на своите съюзници.

Намерение да протака изкуствено преговорите цар Симеон показал и след битката при Ахелой през 917 г. В този случай прибягнал отново до добре усвоения прийом да поставя на своя партньор почти неизпълними условия. [169] В преговорите с Николай

[167] *Leonis Choerosphactis* Epistolae, p. 77 – ГИБИ, 4, с. 176.

[168] Ibidem, p. 81 sq. – ГИБИ, 4, с. 178 сл. Както личи от едно писмо на Лъв Хиросфакт, цар Симеон умишлено пишел съвсем противоположни неща до него и до византийския император Лъв VI. Така, докато на императора той давал обещание, че ще освободи пленниците, на неговия пратеник говорел точно обратното.

[169] Интересно е да се отбележи, че подобен прийом отдавна е бил практикуван от византийските дипломати. Така например виднияят византийски дипломат от VI в. Петър Патрикий съветвал да се прибягва до своеобразната дипломатическа уловка – искай невъзможното, ако желаеш да направиш преговорите безперспективни. Вж. *З. Удальцова.* Дипломатия

Мистик той неведнъж настоявал за нещо, което предварително било ясно, че византийците няма да се съгласят да изпълнят доброволно. Симеон приканял настойчиво Роман Лакапин да напусне престола и твърдял, че само тогава ще се съгласи да започне мирни преговори. Поставяйки това условие, той фактчески оправдавал продължаващата война с ромеите и се стремял да прехвърли върху тях отговорността за пролятата кръв. Освен това Симеон получавал възможност да изчака една по-благоприятна обстановка по фронтовете на войната. Същевременно за да удължи преговорите той съзнателно забавял своите отговори като задържал при себе си византийските пратеници. Пример за това е едно писмо на Николай Мистик от 920 г., в което се казва, че в Преслав от дълго време се намирали пратеници на императора.[170] Всичко това ставало в един момент, когато българските войски се намирали в поход и достигнали чак до Коринтския провлак. Няма съмнение, че цар Симеон изчаквал последиците от похода, за да определи своята по-нататъшна позиция на дипломатическото поле. В същото писмо патриархът го молел да му извести именно чрез тези задържани пратеници дали е склонен да се срещнат и разговарят за мира. Едва две години по-късно цар Симеон дал съгласието си да преговаря, но и това се оказало само едно привидно обещание. Този път целта била да се отклони вниманието на византийските управници от преговорите, които се водели по това време между българи и араби за военен съюз срещу империята. Писмото на Николай Мистик, писано през 922 г., дава ясна представа по какъв начин Симеон протакал започналите преговори за мир, докато очаквал резултатите от пратеничеството му до арабския халиф Ал-Махди. [171] Показателни в

ранней Византии в изображеним современников. – В: Культура Византии. М., 1984, с. 383.

[170] *Nicholas* I Patriarch. Op. cit., p. 100 – ГИБИ, 4, с. 234.

[171] *В. Златарски.* История...Т. I, ч. 2, с. 118. Според автора Симеон не само имал за цел да сключи съюз с арабите, но и да разстрои един евентуален антибългарски арабо-византийски съюз.

това отношение са критичните думи на партиарха по отношение на полученото от него царско писмо: „Това писмо, чедо наше, съдържа много неясноти и тегли ту насам, ту нататък."[172] От по-нататъшното съдържание на писмото става ясно, че Симеон съзнателно изпадал в многословие и вмъквал в кореспонденцията си редица неясни или трудноразбираеми мисли, които в крайна сметка нямали почти никакво отношение към обсъждането на главния въпрос за мира. Озадачен от словестните ребуси на българския цар, на едно място Николай Мистик възкликва: „Аз не зная защо ти е притрябвало да говориш за дроздовете, маймуните и свраките."[173] Все пак трябва да се отбележи, че опитният Николай Мистик на няколко пъти в своите писма дал да се разбере, че е отгатнал намеренията на своя опонент да води самоцелни дипломатически преговори, които няма да доведат до резултат. Така през 923 г., след като съюзът между България и арабите не се осъществил, той написал следното по повод претенциите на цар Симеон: „Като благоразумен човек ти знаеш, че за да се прекъсне враждата и раздорът между всички, които водят война и си съперничат поради насъскването на лукавия, не е възможно иначе, ако враждуващите групировки не проявят по-голяма отстъпчивост помежду си...Ясно е прочее, че онзи, който иска невъзможното, не желае мир, но се старае да има непрестанна вражда...И тъй остави всичко това, предложи изпълними условия и такива неща, които с помощ божия ще допринесат полза и наистина ще го ползват, ако ги получиш."[174] Както се вижда, патриархът съвсем ясно обвинявал Симеон, че като предявява неприемливи искания, фактически не желае сериозно да преговаря за мир. В тази връзка е интересно да се отбележи, че поставянето на неизпълними условия или максималистични искания не е било само средство да се протакат или провалят дипломатическите преговори,

[172] *Nicholas* I Patriarch. Op. cit., p. 142 – ГИБИ, 4, с. 258.
[173] Ibidem, p. 146 – ГИБИ, 4, с. 260.
[174] Ibidem, p. 188 – ГИБИ, 4, с. 283.

но по този начин понякога се е разчитало отсрещната страна да се съгласи на колкото се може по-големи отстъпки. С други думи, важал принципът „винаги искай повече от това, което в действителност желаеш и можеш да получиш". И наистина ние сме свидетели как в редица моменти византийците, изправени пред неумолимото искане на Симеон Роман Лакапин да се откаже от императорската корона, били склоннн на големи отстъпки, които при едни по-скромни претенции от страна на българския цар никога не биха направили. Свидетелство за това е например писмото на Николай Мистик от 921 г., в което между другото той пише до Симеон: „Не казвай „нека остави царството онзи, който вече се е възкачил на царския престол", понеже това е невъзможно. Недей писа управителите на ромейското царство и народът да те признаят за император и господар, защото това не може да стане и никой няма да се съгласи даже да изслуша подобна реч. Но пиши да получиш известно количество злато и одежди и да ти бъде отстъпена част от земя, което и за българите може да бъде полезно, и на ромеите няма да причини непоносима загуба."[175] Четейки тези думи, се налага логнчннят извод, че византийците едва ли щяха да обещават толкова злато и земя, ако Симеон бе поставил пред тях само това искане, а не желанието да стане византийски император. В подкрепа на този извод бихме се върнали още веднъж към онзи момент от преговорите между цар Симеон и Роман Лакапин, в които българският цар претендирал Византия да му отстъпи някои градове и крепости. Виждаме, че императорът открито отказал да удовлетвори тези претенции само три години след като той бил склонен да ги изпълни. [176] Тази промяна в поведението му до голяма степен било продиктувана от факта, че цар Симеон вече не поставял така открито и категорично своето искане византийците да го приемат за свой господар.

[175] Ibidem, p. 128 – ГИБИ, 4, с. 249.

[176] *Romanus Lacapenus.* Op. cit., p. 304: „Ние никога няма да ти дадем нито една педя земя, нито крепост, нито пък някое друго пространство..."

Биха могли да се посочат и други примери в българската дипломация, когато видимо са били поставяни максималистични искания с надеждата да се получи нещо по-значимо. Има основания да се предположи, че такъв подход бил част от дипломатическата игра на княз Борис I. Не е изключено неговото искане българската църква да се сдобие с патриарх да е било продиктувано не толкова на вътрешното му убеждение, че в дадения момент римският папа ще се съгласи да стори това, колкото една дипломатическа маневра, целяща да предразположи Рим към позначителни отстъпки. Интересно е при това да се отбележи, по колко умел начин княз Борис задал въпросите към папата, които се отнасяли до бъдещия статут на българската църква. Това са четири въпроса, чийто ред папата вероятно съзнателно разместил, когато дал отговорите си. Ако се съди от 72-рия отговор, единият въпрос бил дали е позволено на българите да се ръкоположи патриарх. [177] Вторият въпрос според 73-ия отговор бил от кого трябва да се ръкополага патриархът. Следващият въпрос, на който папата дава пояснение в 92-рия отговор, е колко са истинските патриарси, а непосредствено след него следвал въпросът, кой е вторият патриарх след римския. [178]

Васил Златарски основателно предлага един друг ред на въпросите, така както вероятно са стояли във въпросника на княз Боряс. На първо място е стоял вероятно въпросът от 92-ри отговор, след него този от 93-и, а след тях въпросите от 73-и и 72-ри отговор на папа Николай. [179] Наистина логично е първо да се узнае колко са истинските патриарси, каква е йерархията между тях, след което да се запита кой ръкополага тези патриарси и чак накрая да се постави въпросът, дали българите могат да имат свой патриарх. Подредени по този начин, въпросите водели неминуемо към отговори, които дават основание княз

[177] *Nicolaus* I Papa. Responsa. ., cap. LXXII – ЛИБИ, 2, с. 110.
[178] Ibidem, cap. LXXIII, XCII, XCIII – ЛИБИ, 2, с. 111, 118.
[179] *В. Златарски.* История...Т. I, ч. 2, с. 115.

Борис да аргументира по-убедително своите претенции за бъдещия статут на българската църква. За него било важно да узнае от самия папа, както и станало, че съществуват няколко истински патриаршии, макар и неравностойни в канонично отношение, и че в крайна сметка техният брой не е веднъж завинаги даден. На второ място, княз Борис искал още веднъж да се увери, че не някой друг, а папата има право да ръкополага патриарх и след това съвсем естествено да го запита кога и как българите могат да се сдобият с патриаршия. Всъщност, задавайки тези въпроси, българският владетел вероятно знаел техните отговори, но изказани единствено от римския първосвещеник, те могли да се превърнат в надежден аргумент, използван в бъдещи преговори. Схващайки тези намерения, папа Николай I се опитал да омлаловажи въпроса за бъдещия статут на българската църква, като съзнателно разместил реда на посочените три въпроса и ги разпръснал между други, по-незначителни. Независимо от това, имайки предвид ясно изразеното желание на княз Борис, папата обещал да постави след време начело „ако не патриарх, то поне архиепископ". [180] Може да се предположи, че Николай I в крайна сметка е бил принуден на подобна отстъпка не само поради амбицията си да вземе връх над Константинополската патриаршия, но и поради поставеното настоятелно искане за патриарх от страна на българската дипломация. В противен случай, ако княз Борис бе проявил поголяма скромност в желанията си, едва ли Николай I е щял да се ангажира с някакви конкретни обещания.

По всичко изглежда, че по време на освободителното въстание срещу византийската власт братята Асен и Петър в някои моменти също се опитвали да поставят трудноизпълними условия на Византия, с което показвали нежеланието си да решат спора по дипломатически път или се надявали на по-значителни отстъпки. Основание за такъв извод ни дава един пасаж от „Историята" на Никита Хониат, в който се говори за началните

[180] *Nicolaus* I *Papa*. Op. cit., cap. LXXII – ЛИБИ, 2, с. 110.

години от управлението на император Алексий III (1195–1203). Според думите на византийския историк новият император се стараел най-много от всички да сключи мир с Асен и Петър, поради което проводил до тях пратеници. За резултатите от тези преговори се отбелязва следното: „Но той съвсем не сполучи относно мира и договора, защото тези хора дадоха надменни отговори и предложиха за мира такива условия, които, разбира се, бяха неприемливи и безчестни за ромеите."[181] Колкото и да е общо това сведение, то подсказва каква е била позицията на българската дипломация по отношение на византийското предложение за мир. Вероятно едно от поставените условия било в Константинопол да признаят законността на българския владетел и завоеванията му до този момент в Тракия.

От преговорите на цар Калоян с римската църква също сме склонни да приемем, че той умишлено е отстоявал едно максималистично искане с цел да се получат по-големи отстъпки. Както се отбелязва, цар Калоян нееднократно изявявал желание да бъде коронясан за император, но по принцип това било невъзможно, тъй като както в Рим, така и във Византия се считало, че само двама монарси имат право да носят императорския титул. Разпространението на това право върху повече владетели било недопустимо от гледна точка на римо-византийската държавна традиция. Може да се предположи, че Калоян добре е бил запознат с това положение, особено след като известно време е пребивавал в Цариград. Независимо от всичко обаче, искайки императорска корона, той е бил сигурен, че ще получи колкото е възможно по-високо достойнство, което да го изравни с повечето владетели в средновековна Европа. По повод претенциите на цар Калоян и това, което фактически получил от римския престол, ще цитираме думите на руския учен Е. Голубински: „По тоя начин папата, като давал съвсем не това, което се искало от него, престорил се, че като че ли дава тъкмо това, което било поиска-

[181] *Nicetas Choniates.* Op. cit., p. 612 – ГИБИ, 11, с. 47.

но от него, и Калоян, като получил съвсем не това, което искал, престорил се като да е получил тъкмо онова, което искал: друг пример от подобен род qui pro quo не ни е известен."[182]

Всички разгледани дотук епизоди по наше мнение красноречиво сочат, че там, където убеждението, компромисът или заплахата не били достатъчно ефикасни пътища за постигане на предначертаните замисли, се налагало да се прибягва до различни дипломатически хитрости и уловки. В тези случаи максимата „целта оправдава средствата" се превръщала в своеобразно ръководство за действие, което още веднъж доказва, че прагматичното начало в българската средновековна дипломация е било доминиращо.

[182] *Е. Голубинский.* Цит. съч., с. 273.

ПЕТА ГЛАВА

ПЪТИЩА И СРЕДСТВА ЗА ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ДИПЛОМАТИЧЕСКИ КОНТАКТИ

1. СРЕЩИ МЕЖДУ ВЛАДЕТЕЛИТЕ

Запазените исторически извори дават сравнително добра представа за разнообразните начини, чрез които българската държава е осъществявала дипломатически контакти с другите страни. Изборът на средствата за водене на преговори до голяма степен се обуславял от моментните политически интереси на страната, от важността на повдигнатите въпроси, от силата и авторитета на дипломатическия партньор, както и от чисто географски фактори. Не без значение били също субективните предпочитания на владетеля и неговото умение правилно да се ориентира в конкретната обстановка. Известно е, че през Средновековието той притежавал неограничени правомощия лично да преговаря, да сключва или разтрогва дипломатически споразумения. Поради това не е случайно,

че сравнително често срещан начин за осъществяване на дипломатически контакти била среща между владетелите[1]. Един общ поглед върху средновековната ни история показва, че редица български ханове и царе са водили лично преговори със своите съседи. Интересно ще бъде да се проследи при какви обстоятелства са били провеждани тези срещи и какво е тяхното значение за постигане на поставените цели.

Сключването на мирен договор бил един от типичните случаи, когато преговорите трябвало да се водят на най-високо равнище. Тогава обикновено се уточнявали важни клаузи, за които думата на владетеля била решаваща. Присъствието му било необходимо не само за да се уговорат такива важни въпроси като например размяна на пленници, определяне на граници или плащане на данък, но и поради възприетата процедура да се полагат клетви при подписването на договора. Освен това понякога се налагало с оглед бъдещите ходове на дипломацията проектираният договор да бъде сключен по най-бърз начин. А това ставало възможно само след лична среща между владетелите, тъй като използването на други средства, като пратеничества, размяна на кореспонденция или посредници била дълготрайна и невинаги сигурна процедура.

Историческите извори съдържат сведения за значителен брой мирни преговори, водени лично от българските владетели. Така например летописецът Теофан съобщава, че през 764 г. в Константинопол се състояла среща между византийския император Константин V Копроним и българския хан Паган, на която се обсъждало сключването на мир. Хронистът набляга на обстоятелството, че това била една тържествена среща, на която ханът пристигнал с някои от своите боляри. Там се появил и свалениият по-рано български хан Сабин, който намерил политическо убе-

[1] Този начин за водене на преговори е типичен и за дипломацията на западноевропейските страни. Вж. *Fr. Ganshof.* Op. cit., p. 36 sq., p. 263 sq.

жище във Византия[2]. След проведените разговори бил сключен по думите на хрониста „привиден мир". Трудно е обаче да се отговори на въпроса, какво точно се има под този израз. Може само да се предположи, че става дума за устно споразумение или договор, който не бил придружен с полагането на клетви. Това именно дало основание на императора не след дълго да наруши споразумението и нахлуе в България. С други думи, срещата послужила само за прикритие на истинските помисли на византийците. Те очевидно не се притеснявали да нарушават договори с езичниците, дори ако са били гарантирани лично от думата на владетеля.

Интересни данни за организирането на среща между хан Крум и византийския император Лъв V се съдържат отново в хрониката на Теофан, които могат да се допълнят със сведенията на т.нар. Scriptor incertus. Събитието станало през 813 г., след като българите се появили под стените на Константинопол. В тази критична ситуация византийският император привидно заявил, че е готов да започне мирни преговори. Всъщност обаче тайното му намерение било да подмами Крум и го убие от засада. Както се отбелязва в Scriptor incertus, Лъв V му изпратил послание, в което го подканял: „Ела на морския бряг с няколко души, които не носят оръжие, и ние ще дойдем невъоръжени с хеландия през морето и ще поговорим. Ще изпълним всичко, което ти си поискал." Същевременно наредил около мястото на преговорите да се скрият няколко души, които по даден знак да нападнат българския хан и придружаващите го лица[3]. Така, под прикритието на един обичаен прийом в дипломатическите отношения, а именно покана за лична среща, императорът се опитал да унищожи физически противника си. Тук отново се сблъскваме с поредното нарушение на дипломатическия етикет от страна на византийци-

[2] *Theophanes.* Op. cit., p. 436 – ГИБИ, 3, с. 272.

[3] Scriptor incertus, p. 341 sq. – ГИБИ, 4, с. 20; *Theophanes.* Op. cit., p. 503 – ГИБИ, 3, с. 289.

те, които били убедени, че спрямо езичниците са позволени всички средства, включително лъжата и измамата.

От по-нататъшния разказ на летописеца се вижда, че хан Крум повярвал на честната дума на императора и склонил да се срещне с него. Той довел до мястото на срещата трима души, между които бил неговият логотет (τον λογοθετην αυτου), мъжът на неговата сестра Константин и племенникът му. Освен това с тях дошли още трима души, вероятно оръженосци. Византийците били грижливо подготвили засада, но не успели да приспят бдителността на хана. В един момент той разбрал какво ще последва, метнал се на коня си и побягнал. Въпреки че бил обсипан със стрели, Крум се отървал невредим, но неговият помощник бил убит, а останалите придружители заловени. Разгневен от проявеното коварство, скоро след това наредил да бъдат сринати до основи всички църкви в околностите на Цариград[4]. Може да се предположи, че той се решил на подобна постъпка най-вече за да покаже, че потъпкването на честната дума в дипломацията е тежко престъпление, което трябва да се накаже сурово.

Един друг пример от историята на българо-византнйските отношения ни убеждава, че верските различия и предразсъдъци не винаги представлявали пречка за успешния завършек на мирни преговори. Както е известно, през 815 г. наследникът на хан Крум Омуртаг сключил с Византия 30-годишен мирен договор, който спазвал през целия период на управлението си. Ние притежаваме интересни сведения не толкова за хода на самите преговори, колкото за заключителните процедури при подписването на договора. Изворовите данни показват, че владетелите и на двете страни участвали лично в полагането на клетвите. Интересно е, че българският хан се задължил да се закълне по християнски обичай, а император Лъв V извършил сложния церемониал на

[4] Scriptus incertus. Op. Cit., p. 345 – ГИБИ, 4, с. 21

езическата клетва[5]. Изглежда, че при наличието на верски различия подобна процедура се считала за най-сигурна гаранция за спазването на сключения договор. Това може да изглежда и малко странно, тъй като всяка една от страните се кълняла в нещо, в което тя фактически не вярвала.

Посочените рискове и неудобства, които носели със себе си дипломатическите преговори между хановете на езическа България и техните християнски съседи били до голяма степен преодолени след Покръстването. Символичното приобщаване на българския владетел към семейството на „правоверните" народи и превръщането му в духовен син на византийския император улеснили в значителна степен възможността за лични контакти между тях. Организираните срещи обаче далеч не се изчерпвали само с демонстрирането на „добра воля" и взаимно уважение, но чрез тях започнали да се решават и важни междудържавни въпроси. Постепенно срещите придобили изключително важна роля, особено в моменти, когато се налагало да се сложи край на започнал военен конфликт. Красноречиви примери за това ни поднася управлението на цар Симеон. Изворите сочат, че той на два пъти изявил предпочитание лично да води преговори за мир с византийците. За пръв път това станало през 913 г, след като на престола в Константинопол се възкачил малолетният Константин VII. Както била обичайната дипломатическа практика, цар Симеон изпратил пратеничество, което известявало, че той ще спазва съществуващия мир, ако византийците се отнасят към него с подобаващата благосклонност и почит. Съвсем неочаквано обаче последвала остра реакция от страна на регента на малолетния император – неговият чичо Александър. Той безразсъд-

[5] *Theophanes Continuatus.* Op. cit., p. 31 sq. – ГИБИ, 5, с. 113; *Ignatius.* Vita Nicephori, ed. C. de Boor. Lipsiae, 1880, p. 206 – ГИБИ, 4, с. 35 сл. Вж. *В. Златарски.* Клятва у езических болгар, с. 131 сл. ; *Ю. Трифонов.* Към въпроса за византийско-българските договори с езически обреди, с. 263 сл. ; *П. Юхас.* Номадски договорен ритуал у тюрко-българи и маджари. – В: Тюрко-българи и маджари. С., 1985, с. 343 сл.

но нарушил общоприетите правила на дипломатическия етикет и отпратил позорно пратениците[6]. Това бил достатъчен повод за война и през август същата година Симеон предприел поход срещу Цариград. Междувременно обаче починал главният виновник за войната Александър и се създали възможности за започване на мирни преговори. В тези преговори дейно участие взел първият помощник на цар Симеон кавхан Тодор. Същевременно за да подчертае още по-силно важността на започнатите преговори, владетелят пристигнал в императорския дворец заедно с двамата си сина. Там те обядвали заедно с Константин VII и с неговия регент патриарх Николай Мистик[7]. Личната среща се превърнала във важно условие за сключването на изгодно споразумение, съгласно което една от дъщерите на българския владетел трябвало да се сгоди за византийския престолонаследник. Скоро обаче в Константинопол бил извършен преврат. Майката на Константин VII Зоя отстранила от регентството патриарх Николай Мистик и се отметнала от дадените обещания. Поставено било началото на продължителни войни между България и Византия. В хода на тези войни идеята за възстановяване на мирния договор не била изоставена, но тя се поддържала доста дълго време единствено с кореспонденцията между цар Симеон и патриарх Николай Мистик. Едва през 923 г., когато обстановката се променила значително и българският владетел преценил, че става все по-труд-

---

[6] *Simeon Magister.* Op. cit., p. 717 – ГИБИ, 5, с. 176; *Theophanes Continuatus.* Op. cit., p. 380 – ГИБИ, 5, с. 125.

[7] Ibidem, p. 385 – ГИБИ, 5, с. 126. Пак на същото място византийският автор съобщава за една тържествена церемония, която била извършена в присъствието на Симеон. Според този разказ патриарх Николай прочел в негово присъствие молитва и положил на главата му, „както казват, вместо корона собствения си епириптарий". Този пасаж е предизвикал немалко спорове сред изследователите. Едни са склонни да приемат, че Симеон е бил удостоен от византийците с царска титла, а други отричат тази възможност. Вж. подробно за отделните мнения *Г. Бакалов.* Цит. съч., с. 103 сл. Ние се присъединяваме към онези автори, които се съмняват в извършената коронация на българския владетел.

но да осъществи своите намерения, той склонил да започне лично преговори за сключване на мир с император Роман Лакапин. Срещата между двамата владетели се състояла на 9 септември 923 г. край морския бряг близо до Константинопол. Тя била предшествана от преговори с патриарх Мистик и някои други видни византийски велможи, които не дали резултат. Може да се предположи, че българският цар повдигнал за разрешаване такива въпроси, които били от компетентността на самия император. Непосредствено преди срещата Симеон наредил внимателно да бъде огледано скелето, където предстояло да се състоят разговорите. Очевидно, живял дълги години във Византия, той добре познавал коварството на византийците, а вероятно и споменът за случилото се с хан Крум го карал да бъде крайно предпазлив. Освен това между двете страни били разменени заложници. За съжаление във византийските източници не се откриват подробности за естеството на преговорите. Преувеличава се единствено държанието и мъдростта на Роман Лакапин, който впечатлил със своята реч българския владетел[8]. Така или иначе съгласие не било постигнато, което сочи, че една среща между владетелите невинаги е гарантирала непременното сключване на мирен договор.

Малко след смъртта на Симеон била осъществена среща между наследника му цар Петър и Роман Лакапин, чиято цел била сключването на траен мир. Този път главната роля в преговорите изиграл не новият български цар, а вуйчо му Сурсувул заедно с една внушителна делегация от български велможи, между които се споменават калутарканът и усампсис Симеон, шуреят на българския владетел, неговият сродник Стефан, а така също Маготин, Крон и Миник[9].

След като били уредени условията на мира, цар Петър пристигнал във византийската столица. Следователно в този слу-

[8] *Theophanes Continuatus.* Op. cit., 405–409 – ГИБИ, 5, с. 132 сл. ; *Simeon Magister.* Op. cit., 735–739 – ГИБИ, 5, с. 179 сл.

[9] *Theophanes Continuatus.* Op. cit., p. 411 sq. – ГИБИ, 5, с. 136.

чай налице е пример, когато личната среща между владетелите не била пряко свързана с воденето на дипломатически преговори, а с необходимостта да се изпълнят някои от постигнатите договорености. Присъствието на българския владетел било най-вече задължително, тъй като договорът предвиждал той да се ожени за императорската внучка Мария. Освен това появата на Петър в Константинопол се налагала, тъй като византийците официално признали неговата царска титла. Това изисквало изпълнението на специална церемония, в която той бил главният участник. Както е обичайно след церемонията, византийците организирали и пищна трапеза. Според Продължителя на Теофан тя била поставена в императорския дромон, където император Роман Лакапин пирувал с българина Петър, със зетя си Константин (т.е. бъдещия император Константин VII) и сина си Христофор[10].

Практиката да се уреждат лични срещи между владетелите за сключване на мирни договори е позната и в историята на Втората българска държава. Историческите съчинения на Йоан Кантакузин и Никифор Григора съдържат доста интересни подробности около осъществени срещи между Михаил III Шишман и Иван-Александър с византийските императори. Така например през 1328 г., след като мирът между България и Византия бил нарушен и двете страни извършили няколко взаимни нападения, започнали мирни преговори. Вече бе отбелязано, че в хода на тези преговори Михаил III Шишман настоявал Андроник III да изпълни своето обещание и даде някои територии като зестра на своята сестра – българската царица. Конфликтът бил уреден, след като двамата владетели пристигнали в Одрин и лично преговаряли помежду си. Според разказа на Йоан Кантакузин срещата не била продължителна. Съобщава се и една интересна подробност, а именно, че двамата владетели разговаряли на коне и така

[10] Ibidem, p. 415– ГИБИ, 5, с. 137. За клаузите на мира вж. по-подробно *В. Златарски.* История. Т. I, ч. 2, с. 495 сл. *S. Runciman.* The Emperor Romanus Lacapenus and his Reign. Cambridge, 1929 p. 71 sq.

подновили приятелството помежду си[11]. Става ясно, че било постигнато само устно примирие, което сложило край на военните действия.

Още същата година Михаил поискал нова среща с императора, за да бъде сключен мирният договор. Ето какво се казва по този повод: „...царят на мизите му съобщи да се срещне лично с него, ако му е удобно, и да подновят преговора и мира. Защото срещата преди това, която стана в Адрианопол, беше кратка и тревожна, тъй като времето и положението пречеха поради случилата се тогава война." Предложението се оказало приемливо и двамата владетели отново се видяли, но този път в крепостта Кримна, между градовете Созопол и Анхиало. Там те сключили „здрав мир" и „вечен съюз", след което се разделили[12].

Същият автор отбелязва, че срещи били организирани и между цар Иван Александър и Андроник III. Първата от тях станала непосредствено след битката при Русокастро. В започналите преговори за мир българският цар отначало се доверил на един от своите приближени на име Иван, който предал на византийците условията за бъдещия мир. По-късно заедно с Иван бил изпратен за доуточняване на условията чичото на Александър Синадин[13]. След това на 19 юли 1332 г. двамата владетели се срещнали и според Кантакузин разменили помежду си малко думи. Това прочее показва, че договорът вече бил съставен, поради което не станал предмет на допълнителни дискусии. Срещата между Андроник III и Иван Александър се провела единствено за полагането на клетвите. На другия ден, както изисквала обичайната дипломатическа практика, двамата владетели се видели повторно по време на угощение, където обсъждали станалото сражение. [14]

Трябва да се отбележи, че разказът на византийския историк е твърде тенденциозен и се стреми да подцени дипломатиче-

[11] *Joannis Cantucuzenos.* Op. cit., p. 329 – ГНБИ, 10, с. 269

[12] Ibidem, 340-341 – ГИБИ, 10, с. 263.

[13] Ibidem, p. 470 – ГИБИ, 10, с 272

[14] Ibidem.

ския успех на българския цар. Така например, според Кантакузин, по време на преговорите Андроник III отказал предложението за сгодяване на неговата дъщеря за сина на Иван Александър – Михаил Асен. От по-нататъшния ход на събитията обаче става ясно, че такава уговорка била направена. Тя станала факт няколко години по-късно след като младоженците достигнали необходимата за брак възраст. Бракът бил сключен през 1339 г., когато Иван Александър и Андроник III отново се видяли помежду си. Това станало в град Одрин, където бракосъчетанието според Йоан Кантакузин било подготвено по най-тържествен начин[15].

От своя страна Никифор Григора отбелязва един важен факт, а именно че тогава Мария била на 9 години, а Михаил Асен на 14[16]. Това обяснява именно защо е трябвало да минат цели седем години след битката при Русокастро за да се срещнат отново Александър и Андроник III и извършат бракосъчетанието на своите деца.

Историческите извори свидетелстват, че са налице и случаи, когато сключването на военни съюзи и изпълнението на някои от постигнатите договорености също налагали среща между владетелите. На този извод ни навеждат събитията около българо-византийския договор от 705 г. Съгласно една от клаузите му българите се задължавали да окажат помощ на Юстиниан II да си възвърне престола. Сключването на договора изисквало първоначално хан Тервел да окаже нужното гостоприемство на беглеца, който търси своите изгубени права[17]. Впоследствие обаче,

---

[15] За хронологията на този брак вж. *Д. Ангелов.* Българо-византийски отношения...Първи период, с. 52 сл.

[16] *Nicephorus Gregoras.* Op. cit., p. 546 – ГИБИ, U, с. 166.

[17] Ю. Кулаковский (История Византии. Т. 3, с. 228) е на мнение, че Юстиниан II не е пребивавал в българския ханси двор. Подобно предположение трудно може да се приеме, като се има предвид, че между двамата владетели бил сключен важен военен договор, а това налагало лична среща и извършването на необходимите за тази цел дипломатически процедури.

след като Юстиниан II си възвърнал короната, на свой ред посрещнал тържествено Тервел в столицата. Този прием бил свързан с изпълнението на едно от главните условия на договора, а именно удостояването на хана с високата титла „кесар".

По този повод летописецът Теофан отбелязва: „През същата година (705) Юстиниан завзел отново царската власт и като дал на Тервел много дарове и знаците на царската власт, изпратил го в мир."[18] Твърде интересни подробности за тази среща ни дава патриарх Никифор." Той (т. е. Юстиниан – б.а.) извънредно любезно се отнесъл с владетеля на българите Тервел, който бил на стан извън Влахернската стена, и най-сетне, когато Тервел дошъл при него, наметнал му царска хламида и го провъзгласил за кесар. И като го поставил да седне до себе си, заповядал на войските да се поклонят на двамата. Надарил го с много дарове и го изпратил в земята му."[19]

Представата ни за дипломатическите срещи на хан Тервел се допълва и от две други твърде интересни известия. В т.нар. „Лексикон" на Свидас, византийски паметник от X в., се отбелязва, че в една от залите на големия дворец в Константинопол, където бил приет хан Тервел, той държал реч пред народа (δημηνορησαν)[20]. Трудно е да се разбере какво точно се има предвид, но вероятно става дума за някакви приветствени слова, които ханът отправил към византийския император и неговите приближени. Изглежда, че това било част от един вече установен дипломатически церемониал при личните срещи между владетелите. Не може обаче със сигурност да се твърди за какво точно посещение става дума. Дали за това от 705 г. при Юстиниан II или по времето на Лъв III (714–741), когато българи и византийци сключили общ съюз срещу арабите.

---

[18] *Theophanes.* Op. cit., p. 375 – ГИБИ, 3, с. 267.

[19] *Nicephorus Patriarcha.* Op. cit., p. 41–42 – ГИБИ, 3 с. 268.

[20] *A. Adler.* Suidae Lexicon. I–V. Lipsiae, 1928–1938, p. 483 – ГИБИ, 5, с. 309.

Друго известие, съдържащо се в т.нар. Анонимна хроника, навежда на мисълта, че Тервел посещавал няколко пъти Константинопол. В хрониката се описва една от забележителностите на града – т.нар. „Базилика с позлатен покрив", и между другото се отбелязва: „Там често (πολλακις) седял и Тервел, владетелят на България, и Глиаван Хазарина. Прочее немалки данъци бяха дадени на това място, където са статуите на самия тиранин (т.е. Юстиниан II – б.а.) и на жена му."[21] Ако се приеме за вярно това твърдение, излиза, че Тервел нееднократно се е срещал с византийския император. Подобно предположение напълно отговаря на това, което знаем за политиката на българския хан, съчетавал винаги по умел начин дипломатическите средства със силата на оръжието. А последните думи в цитираното известие дават основание да се предположи, че може би не само в 705 г., но и в други случаи Тервел лично е присъствал на даването на ежегодния данък, който Византия дължала на България според сключените договори[22].

Така или иначе приведените факти недвусмислено потвърждават направените наблюдения, че още в първите десетилетия от съществуването на българската държава се наложила практиката важните въпроси на войната и мира да се решават посредством владетелски срещи и разговори.

Биха могли да се посочат и два случая от историята на Втората българска държава, които също показват, че някои от военните съюзи се сключвали след лични разговори между владетелите. Единият от тези съюзи имал антилатинска насоченост и бил постигнат между цар Иван Асен II и никейския император Йоан Дука Ватаци през 1235 г. в Калиполи. По този повод Георги Акрополит съобщава: „След това и Асен с жена си, унгарката

[21] *Th. Preger.* Scriptores rerum Constantinopolitanum. I. Lipsiae 1901, 39–40 – ГИБИ, 3, с. 224.

[22] Вж. *Ив. Дуйчев.* Проучвания върху българското Средновековие. Император Юстиниан II Ринотмет данник на хан Тервел. – Сб БАН, 41, 1945 с. 5–8.

Мария, и дъщеря си Елена дойде в Калиполи и там се срещна с императора. И двамата извършиха необходимото по отношение на приятелството."[23] Интересно е да се отбележи, че Иван Асен II останал в Калиполи, вместо да присъства в Лампсак на годежа на дъщеря си за никейския престолонаследник. Изглежда, че от съображение за сигурност той се е въздържал от изпълнение на обичайната практика владетелите да присъстват при годежа или бракосъчетанието на своите деца.

През 1326 г., според разказа на Йоан Кантакузин, Михаил III Шишман и Андроник III се срещнали в пограничната крепост Черномен на р. Марица. Цел на водените преговори било сключването на военен съюз. Според неговите клаузи Михаил III се задължавал да помага на императора срещу неговия дядо Андроник II, а Андроник III обещал да помогне на българския цар в една евентуална война срещу сърбите. Тази среща и воденето на преговорите продължили осем дни. На тях присъствала и съпругата на българския цар. След като по думите на Кантакузин императорите се „повеселили", те се завърнали в страната си[24].

Разгледаните до тук факти водят до естествения въпрос, кое налагало при сключването на военен съюз да присъстват двамата владетели. По всичко изглежда, това били не само чисто процедурните въпроси, свързани с ратификацията на договора и полагане на клетвите, но и самото естество на повдигнатите въпроси, които изисквали последната дума да има владетелят. По време на такива срещи обикновено се обсъждало бъдещото разположение на съюзните войски, както и техните предстоящи действия. Това били въпроси, които решавали не само компетентните пълководци на владетеля, но зависели и от личното му виждане като върховен главнокомандващ и предводител на армията. Освен това владетелите често обсъждали и възможните последствия от военните действия като евентуално разделяне на

[23] *Georgius Acropolita.* Op. cit., p. 50 – ГИБИ, 8, с. 163.

[24] *Joannis Canlacuzenos.* Op. cit., p. 209 sq. – ГИБИ, 10, с. 237.

завзети територии, а това изисквало несъмнено тяхната решаваща дума.

За да бъде по-пълна представата за обстоятелствата, които предизвиквали владетелските срещи, следва да се посочат още два случая, при които поводът бил по-различен. Става дума за лични разговори между български и сръбски владетели, първият от който се състоял по времето на Иван Асен II. Известно е, че през 1235 г. на път за Сърбия в Търново пристигнал сръбският архиепископ Сава. Той бил приет с големи почести от Иван Асен II и останал в двореца, тъй като суровата зима не му позволила да продължи пътя си. Но скоро изтощеният архиепископ се разболял тежко и въпреки положените за него грижи починал. По заповед на българския цар той бил погребан с големи почести в Търново[25]. Година по-късно зетят на цар Иван Асен II крал Владислав се обърнал с молба да му бъдат предадени мощите на светеца, който се ползвал с всеобща почит в Сърбия. Първоначално българският цар, след като се посъветвал с патриарха и с църковния синклит, отказал да удовлетвори отправената молба. Той изтъкнал, че мощите на св. Сава се радват на не по-малка почит и в столицата Търново. Този отговорът принудил Владислав лично да потегли към Търново начело на голяма дипломатическа свита от духовни и светски лица. Там бил приет най-тържествено и съгласно установената дипломатическа практика обдарил богато цар Иван Асен II. След личен разговор между двамата владетели било постигнато споразумение мощите на светеца да бъдат пренесени в Сърбия. Както съобщава сръбският житиеписец Теодосий, зарадван от благосклонното решение на царя, крал Владислав паднал на земята и му се поклонил[26].

---

[25] *Ив. Дуйчев. Св.* Сава у бургарској историји. – В: Сб. Сава Немањић – Свети Сава. Историја и преданье. Београд, 1979, с. 451. Като разглежда отделните мнения за годината на смъртта на Сава, авторът приема, че това е станало в 1235 г.

[26] Живот светаго Саве. Изд. Б. Даничић. Београд, 1860, с. 213 сл. За събитието по-подробно вж. *В. Златарски.* История. Т. 3, с. 410–412; *P. Angelov.*

Преди заминаването цар Иван Асен II устроил прощална трапеза в двореца, което било едно от установените правила в дипломатическия етикет. Срещата между двамата владетели била израз на традиционно добрите отношения, които съществували между Асеновата и Немановата династия, и показала несъмнено авторитета, с който се ползвал цар Иван Асен II в съседна Сърбия.

Друг сръбски крал, който предприел посещение в Търново бил Милутин. Сведение за това събитие откриваме в житието му, писано от архиепископ Данило. За съжаление авторът не разкрива какви са мотивите, накарали краля да преговаря лично със цар Светослав Тертер. Липсват и ясни хронологически указания за времето на тази среща. Като се има предвид обаче, че житиеписецът я поставя непосредствено преди едно друго събитие, датиращо се със сигурност през 1311–1312 г., трябва да се приеме, както това направи навремето още П. Ников, че Милутин е пристигнал в Търново през 1310 г. [27] В. Златарски изказва предположение, че срещата била свързана с преговори за предстоящия брак между сина на краля Стефан и дъщерята на бившата българска царица – вдовицата на Смилец[28]. Сериозни основания за подобно предположение обаче не съществуват, тъй като малко вероятно било крал Милутин да търси родство с една отстранена от власт династия в България, която се отнасяла враждебно към цар Светослав Тертер. По-нови проучвания показаха, че въпросният брак трябва да се отнесе към 1298 г. [29]

И все пак какво накарало Милутин да посети българската столица и разговаря с цар Светослав Тертер. Разказът на Данило определено ни навежда на мисълта, че търновската визита на

A propos des relations politiques. ., p. 128 sq.

[27] *П. Ников.* История на Видинското княжество, с. 106.

[28] *В. Златарски.* Българо-сръбските политически отношения в миналото. – БИБ, 1930, № 2, с. 90; *П. Ников* (Татаро-български отношения, с. 27) също приема, че вероятно тогава е бил уговорен въпросният брак.

[29] *П. Ангелов.* Болгаро-сербские политические отношения в годы правления. ., p. 109.

краля било част от широко замислена акция, която е трябвало да уреди отношенията на Сърбия с нейните съседи. Според Данило, преди да посети България, крал Милутин имал среща и с византийския император в Солун. Има основание да се предположи, че след това кралят поел към Търново, за да разсее недоверието, което породили у българите някои негови постъпки. Това бил най-вече споменатият договор с Византия от 1299 г., съгласно който в сръбски ръце останала по-голяма част от българските земи в Северна Македония. Освен това в Търново не се понравил и фактът, че кралят изоставил третата си съпруга Ана – сестра на българския цар, и се оженил за шестгодишната императорска дъщеря Симонида. За съжаление разказът на Данило е твърде лаконичен и позволява само да се гадае за резултатите от посещението на крал Милутин в Търново. Житиеписецът е употребил твърде общият израз, че кралят „получил справедливост", което може би означава че търсел пред българския цар оправдание за някои свои постъпки[30]. Изглежда, че преговорите дали нужния резултат, тъй като до самата им смърт през 1321 г. Светослав Тертер и Милутин продължили да живеят в мир. Можем да предположим, че личната им среща не била свързана с подписването на договор, но е целяла взаимно изясняване на позициите и интересите на двете страни по определени въпроси.

Освен преките исторически свидетелства за осъществените срещи между балканските владетели, налице са и косвени данни, които ни дават основание да заключим, че по начало такива срещи не са били рядкост. Ние притежаваме например значителен брой данни за династични бракове и можем да допуснем, че при повечето от тях сродяващите се владетели били непосредствени участници в брачните церемонии на своите деца. Така например трябва да се предположи, че среща е имало между Иван Асен II и унгарския крал Андрей II през 1219 г. Тя вероятно се е

[30] Ђ. *Даничић*. Животи кральева и архиепископа српских, с. 141–142 „...и вьсакоу правьдоу кралвьствоу свомоу изобрýте".

състояла при завръщането на краля от кръстоносен поход, когато получил разрешение да премине през българските земи само при условие, че сгоди дъщеря си за Иван Асен II.

Владетелска среща била осъществена вероятно и през 1307 г., когато цар Теодор Светослав се оженил за сестрата на Андроник III Теодора, и по-късно през 1332 г., когато сръбският крал Стефан Душан взел за жена Елена – сестра на цар Иван-Александър.

Всичко казано дотук дава достатъчно основание за няколко по-важни обобщения. Типологичният преглед, който беше направен, позволява да се твърди, че срещите на „най-високо равнище", т.е. между самите владетели, били обикновено свързани с преговори, засягащи въпросите на войната и мира. От бързото им разрешаване в най-голяма степен зависело осъществяването на стратегическите цели на българската външна политика. В редица случаи владетелите непосредствено уточнявали клаузите на готвения мирен договор или военен съюз, но понякога тяхната среща се осъществявала на един заключителен етап на преговорите – т.е. когато се налагало да положат обичайните клетви, както и да присъстват при сключването на династичен брак. Не може да не направи впечатление и това, че най-често лични контакти били осъществявани между българските и византийските владетели. Причина за това е не само съседството на техните страни, но и добре известният факт, че се намирали почти винаги в един военен и дипломатически двубой за надмощие на Балканския полуостров. Решаването на конкретни външнополитически задачи налагало, макар и по-рядко, в българския царски двор да пристигат и владетели от съседна Сърбия. Това допринасяло за по-бързото изглаждане на възникнали недоразумения, както и за уреждането на династични бракове.

Приведеният дотук фактически материал дава основание да се направят и някои обобщения относно процедурата при тези срещи. Какво е включвала тя? На първо място по правило всяка среща се предшествала от специално пратеничество. Неговите

участници уточнявали мястото на срещата, както и въпросите, върху които ще разискват владетелите. В някои случаи обаче на пратеничеството се падала задачата да постигне взаимно съгласие по предложените условия, след което срещата между владетелите е имала по-скоро формален характер за подписване на договора, полагане на клетва и евентуално участие в брачна церемония. Българският владетел пристигал, придружен от някои свои сродници, от първите му съветници и когато е необходимо – с преводач. Естествено той бил следван и от личните си телохранители.

Известна представа за част от церемониала при преговорите между владетелите ни дава един пасаж от споменатото „Слово за мира с България", написано по повод сключването на договора между България и Византия през 927 г. Относно започналите преговори и състоялата се среща между цар Петър и император Роман Лакапин в словото се казва: „И вие, като разрушихте с ръце бащината преграда, положихте устнн на устни, хванахте ръка с ръце, убедихте се, уверихте се. След предложението последваха преговорите, договорът бе здраво запечатан...Ние, които бяхме един против други, се явихме един за други, безумните благоразумни, съвладетелите на договора, онези, които се дебнехме – заседаващи заедно, безразсъдните – в единомислие."[31]

Обичайна процедура при започването на срещата била размяната на заложници. Такава размяна се осъществила например преди преговорите между Константин V и Паган, а покъсно при срещата между Симеон и Роман Лакапин през 923 г. Пак от съображение за сигурност освен взимане на заложници телохранителите на българския владетел правели внимателен оглед на мястото за среща с цел да се предотврати всякакъв опит за измама. Очевидно честната дума на дипломатическия партньор невинаги се считала за надеждна гаранция и проява на искрени намерения за воденето на преговори.

[31] *Ф. Успенский.* Неизданное церковное слово, XVII – ГИБИ, 5, с. 96.

В зависимост от конкретната обстановка и естеството на дискутираните въпроси срещата траела различно време. Тя била по-кратка, когато ставало дума само за постигане на предварително споразумение, а по-продължителна при сключването на съответния договор. Обичайна практика била организирането на тържествена трапеза, на която двамата владетели сядали заедно. Угощението се придружавало от увеселителни игри, които се проточвали няколко дни. В дипломатическия етикет влизала също така и размяната на дарове между владетелите.

Приведените дотук примери дават основание и за някои интересни заключения относно избора на място за срещите. Прави впечатление, че във всички познати ни случаи преговорите между българските и византийските владетели ставали на византийска територия. По време на Първата българска държава за място служела столицата Константинопол или неговите околности. През Втората българска държава се забелязва известна промяна в тази практика. Естествено през първата половина на XIII в., докато византийската империя не съществувала, срещите са ставали извън Константинопол, както е случаят със сключения в Калиполи договор между Иван Асен II и никейския император Йоан III Дука Ватаци. След възстановяването на империята през 1261 г. се наложила практиката преговорите да се провеждат в граничните райони между двете държави, но във византийска територия. Тази промяна трябва да обясним преди всичко със съображения за сигурност. Не трябва да се забравя, че поначало византийците не приемали с голяма охота чужди пратеничества до столицата на империята, тъй като се опасявали, че представителите на чуждата дипломация са натоварени и с определени разузнавателни задачи[32]. Именно поради това, когато се налагало,

[32] Това поведение към чуждите посланици византийците практикували открай време. Неслучайно в съчинението на Менандър се говори, че още по времето на Тиберий (съуправител на Юстин II от 579 г.) вождът на турките Турксант упреквал византийците, че карат неговите пратеници да преминават през най-труднопроходимите пътища през Кавказ на път към Константинопол.

византийците се мъчели да прекарват тези пратеничества през най-труднодостъпните места или ограничавали тяхното придвижване само в граничните райони. Интересно е да се отбележи, че през XIV в. е налице и една друга тенденция в дипломатическата практика по отношение на избора за място на тези срещи. С оглед по-бързото им организиране и разрешаване на възникналите противоречия са определяни постоянни места за тяхното осъществяване в случай на нужда. Така постъпили например Михаил III Шишман и Андроник III. Според Йоан Кантакузин, когато двамата владетели се срещнали на коне и възстановили мира помежду си, решили, „че в бъдеще ще се срещат на това място, когато е нужно"[33].

Подобна практика съществувала и в периода на османското нашествие на полуострова, когато балканските владетели се опитвали да съгласуват своите действия срещу завоевателя. На този извод ни навежда разказът на турския хронист Хюсеин, посветен на османското настъпление към София. Основната цел на това настъпление в периода 1382–1386 г. в посока София – Ниш била България и Сърбия да бъдат откъснати една от друга и се затрудни по този начин поддържането на всякакви контакти помежду им. Върху важното местоположение на град София Хюсеин обръща особено внимание. Той отбелязва, че войските на Лала Шахин се готвели да влязат в София, понеже там било мястото, където се събирали „невернишките царе"[34]. Независимо че турският хронист не съобщава имената им, може да се пред-

Вж. *Menander.* Op. cit., p. 206 – ГИБИ, 3, с. 229. По същия начин много по-късно никейският император Теодор II Ласкарис се отнесъл към едно пратеничество на татарите. Вж. *М. Андреева.* Прием татарских послов при Никейском дворе. – В: С б. статей, посвященных памяти Н. П. Кондакова. Прага, 1926, с. 193 сл.

[33] *Joannis Cantacuzenos.* Op. cit., p. 329 – ГИБИ, 10, с. 262.

[34] Хюсеин Беда'и ул-века'И (Удивительные события). Изд. А. С. Тверитиновой. Памятники литературы народов Востока. Тексты Большая серия. Т. XIV, ч. 1. Москва, л. 66–79 – Христоматия по история на България, /ХИБ/, т. 2. Съст. П. Петров и В. Гюзелев. С., 1978, 189–190.

полага, че става дума преди всичко за цар Шишман и княз Лазар, чиито владения били непосредствено застрашени от османското нашествие. Изглежда, че именно в София те нееднократно правели опити да съгласуват своята стратегия спрямо завоевателя. Неслучайно Хюсеин отбелязва, че по време на обсадата на града главнокомандуващият на софийската крепост поискал помощ от сърбите.

От казаното дотук следва изводът, че изборът на място за лични срещи между владетелите не бил произволен. Той зависел от конкретната военнополитическа обстановка, от естеството на водените преговори и не на последно място от владетелското достойнство на преговарящите партньори. Това е интересен момент, на който не е обръщано специално внимание. Вече бе отбелязано, че българските царе и византийските императори са преговаряли на византийска територия било в Константинопол, било в някоя гранична крепост, докато срещите между българските владетели и сръбските крале са ставали в България. Очевидно за това роля играело различието в ранга на отделните владетели. Трябва да се предположи, че независимо от реалното състояние на Византийската империя и действителните й възможности на дипломатическото поле нейните управници продължавали да се придържат към схващането, че императорът е духовен баща на всички останали владетели, които са от „по-нисък" ранг и управляват по негово благоволение[35]. Това е причината в историята на дипломатическите отношения между България и Византия да не е познат случай императорът да е посещавал българската столица за водене на преговори.

По всичко изглежда, че на свой ред и българските царе се стремели да се придържат към йерархическия принцип в дипломацията спрямо сръбските крале. По владетелско достойнство последните се намирали на по-ниско стъпало, тъй като не прите-

[35] Вж. *Г. Острогорски.* Византијски цар и светски хијерархиски поредак. – В: Сабрана дела. Т. 5. Београд, 1970; *L. Brehier.* Op. cit., p. 282–286.

жавали царска корона. Ето защо в реда на нещата било сръбските крале да посещават българските царе, както сторили Милутин и Владислав, докато обратното би противоречало на традицията. Свидетели сме, с други думи, на едно интересно отражение на средновековното схващане за съществуващата йерархия между владетелите в областта на балканската дипломация.

2. ПРАТЕНИЧЕСТВА

Видове и функции

Най-често използвания начин за осъществяване на дипломатически контакти и воденето на преговори били пратеничествата. Техните функции, състав и пълномощия зависели от конкретните цели, които си поставяла за разрешаване дипломацията. Ролята на пратениците през средните векове била значителна, като се има предвид, че в отделните държави все още не съществували постоянни дипломатически представителства, които да защищават интересите на съответните страни. Това налагало преди началото на една дипломатическа мисия да бъде извършвана предварителна подготовка, която се състояла най-вече във внимателния подбор на пратениците и точното определяне на техните пълномощия. Участието в мисията било не само въпрос на чест, но и голяма отговорност, тъй като в повечето случаи от поведението на пратеника, от неговото красноречие и умение да преценява промяната в обстоятелствата зависел крайният резултат от започналите преговори. Не на последно място трябва да се отбележи, че дългият път, на който се отправял пратеникът, често криел немалко опасности, чието преодоляваяе изисквало проява на високи морално-волеви качества и съобразителност.

Въз основа на запазения изворов материал могат да се разграничат няколко основни функции, които са характерни за пратеничествата на средновековна България. Тези функции се степенуват съобразно тяхната значимост и място в отделни-

те етапи на дипломатическите преговори. Например задачата на едно пратеничество често се състояла в пренасянето на дипломатическата кореспонденция, която разменяли помежду си отделните владетели. Към това задължение понякога влизало и устното информиране на партньора за извършени важни промени в страната, както и напомнянето да се спазват и изпълняват клаузите на сключените по-рано споразумения. С други думи, това били пратеничества с куриерско-информаторска функция, които поставяли по същество началото на дипломатическия диалог и служели за неговото протичане от чисто техническа гледна точка. Участниците в тях не притежавали специални пълномощия да водят преговори, да поставят условия, да обсъждат направени предложения или да дават своето лично становище по разглежданите въпроси. Нещо повече, може да се предположи, че понякога обикновените преносвачи на писма не били добре запознати с истинската цел на дипломатическата акция. В този случай се намесвали съображения за сигурност, тъй като невинаги съществували гаранции, че в чуждата страна над пратеника няма да бъде оказано насилие или да бъдат употребени други средства, като подкуп, измама, заплаха и пр., за да издаде плановете на своя господар.

Практиката да се води дипломатически диалог чрез писма, както вече бе отбелязано, била характерна за повечето контакти между езическа България и Византия. Така например хан Телериг поверил на специален пратеник писмо до Константин V, в което го молел да посочи верните си привърженици в България. Малко по-късно отново чрез писмо хан Кардам поискал от Константин VI да плати ежегодния данък, който Византия давала на България. На този извод ни навеждат думите на хрониста Георги Монах, който отбелязва, че ханът „писал на василевса" [36]. Трябва да се предположи, че това писмо също било занесено в

[36] *Georgius Monachus.* Chronicon, ed. C. de Boor, I–II. Lipsiae- 1904 – ГИБИ, 4, с. 54.

Константинопол от българско пратеничество, което е очаквало да получи данъка.

Активната дипломатическа дейност на княз Борис през втората половина на на IX в. също изисквала нуждата от специално подготвени хора, които да пренасят неговите писма и подаръци до съответните страни. От такъв характер било първото пратеничество на княза до римския папа, пристигнало в Латеранския дворец на 29 август 866 г., ръководено от кавхан Петър и боляpите Йоан и Мартин. Тяхната задача била да представят на папата посланието на княз Борис със 115 въпроса, както и да му поднесат дарове. Същото това пратеничество получило на 13 ноември същата година „Отговорите" на папата и потеглило за България заедно с папските мисионери Формоза Портуенски и Павел Популонски[37].

Подобна по своя характер мисия имали и българските пратеници приети в Регенсбург от немския крал Людовик. Те предали искането на княз Борис да получи от Немското кралство духовни лица, които да просвещават новопокръстения народ в християнската вяра[38].

Друго пратеничество, чиято функция била да предаде поредното желание на българския княз, пристигнало в Рим през 867 г. В него участвали кавхан Петър, кана-багатур Сондоке, боляринът Георги и ичиргубоилът Стасис. Те поискали от името на своя господар за архиепископ на българите да бъде назначен епископ Формоза Портуенски[39].

Година по-късно кавхан Петър отново посетил Рим с писмо от княз Борис, с което се настоявало за архиепископ да бъде

---

[37] *В. Гюзелев.* Княз Борис I, с. 197 сл.

[38] *Annales Fuldenses,* p. 379 – ЛИБИ, 2, с. 44–45.

[39] *В. Гюзелев.* Княз Борис I, с. 230. Участниците в това пратеничество записали имената си и имената на членовете на своите семейства в едно евангелие, което се намира в гр. Чивидале, Италия. Вж. *И. Иванов.* Българските имена в Чивидалското евангелие. – В: Сб. в чест на Л. Милетич. С., 1933, с. 626–638.

поставен дякон Марин или някой друг от видните кардикали на Римската църква[40].

За един монах, използван от княз Борис като преносвач се съобщава в писмо на папа Йоан VIII, писано през 878 г. Пратеникът донесъл в Рим подарък от българския владетел и го връчил на папата[41]. Пак от писмо на папа Йоан VIII се вижда, че през 879 г. в Рим отново се появил пратеник на българския владетел, наречен Фунтик, който носел и подаръци. Под това име вероятно се крие споменатият болярин Сондоке, който бил използван в качеството на куриер без някакви други пълномощия[42].

Подобна функция имал и пратеникът, чрез който Симеон предупредил през 894 г. Лъв VI да не премества тържището на българските стоки от Цариград в Солун[43]. Вече бе посочено, че и по-късно, докато траели преговорите между цар Симеон и патриарх Николай Мистик, писмата им били разнасяни от специални куриери.

През 927 г. цар Петър и неговият вуйчо Сурсувул, както съобщава Продължителят на Теофан, тайно изпратили във Византия като куриер един монах на име Калокир, който носел златен хрисовул (т.е. царско послание), където се съдържало предложение за сключване на мир[44].

С цел да се напомни на византийците за техните задължения през 965 г. в Константинопол пристигнало българско пратеничество, което поискало от император Никифор Фока ежегод-

---

[40] *Anastasius Bibliothecarius.* Vita Hadriani II. – PL, 128, col. 1379–1396 – ЛИБИ, 2, с. 193.

[41] *Johannes* VIII pana. Ep., 66, p. 58–60 – ЛИБИ, 2, с 150.

[42] Ibidem, Ep. 198, p. 138–159 – ЛИБИ, 2, с. 165–166.

[43] *Theophanes Continuatus.* Op. cit., p. 357 sq. – ГИБИ, 5, с. 122. Вероятно това пратеничество е изобразено в Мадридския ръкопис на Хрониката на Йоан Скилица. Там българският дипломат е представен с червена шапка как връчва писмено послание на император Лъв VI. Вж. *А. Божков.* Миниатюри от Мадридския ръкопис на Йоан Скилица. С., 1972, с. 67.

[44] Ibidem, p. 415 – ГИБИ, 5, с. 136.

ния данък. Императорът се отнесъл грубо към тях, което било достатъчен повод за започването на военен конфликт[45].

За времето на Втората българска държава също разполагаме с данни, които показват, че някои пратеничества били организирани единствено с цел да пренасят писмената кореспонденция или устно да предават информация от най-различно естество. Вече бе споменато, че през 1189 г. в Ниш пристигнали пратеници на Асен п Петър, които „с писмо" поздравили водача на Третия кръстоносен поход Фридрих Барбароса[46].

Има данни, че и повечето пратеничествата на цар Калоян до папа Инокентий III били натоварени най-вече с мисията да занесат писма или подаръци, без да са упълномощени да водят преговори. Така например, след като архиепископ Василий не успял през 1203 г. да премине морето при град Драч и на практика това официално посолство до папата се провалило, той изпратил в Рим коместабул Сергий и презвитер Константин. Те носели със себе си писмо на цар Калоян, към което Василий добавил и своя разказ за причините, попречили му лично да се яви пред папата[47].

Фактът, че двамата пратеници, били само обикновени куриери, проличава от отговора на Инокентий III, който настоява архиепископ Василий да намери начин лично да се яви в Рим. Това искане би било безпредметно, в случай че коместабул Сергий и презвитер Константин са имали някакви пълномощия да преговарят с папата[48]. От писмото на цар Калоян, писано през ноември 1204 г., се вижда, че то било дадено също на доверено лице, което трябвало да занесе на папата и няколко подаръка[49].

За пратеници на цар Калоян, които изпълнявали куриерски функции, може да се съди от едно писмо на император Хенрих до Инокентий III. Там между другото се споменава, че било зало-

[45] *Leo Diaconus.* Op. cit., p. 61 – ГИБИ, 5, с. 246.

[46] *Ansbert.* Op. cit., p. 33 – ЛИБИ, 3, с. 257.

[47] *Innocentius* III papa. Op. cit., – PL, 215, col. 155–156 – ЛИБИ, 3, с. 320.

[48] Ibidem, col. 156–158 – ЛИБИ, 3, с. 322.

[49] Ibidem, col. 290–292 – ЛИБИ, 3, с. 340.

вено някакво писмо на българския цар, в което се говорело за неговия съюз „с турците и другите врагове на Христовия кръст". По-нататък Хенрих отбелязва, че това писмо, „заловено от нас, ние препратихме заедно с пратениците му на ваше апостолство на два езика"[50].

По-късно през 1237 г., когато пред Иван Асен II се открила възможност да стане отново настойник на Балдуин II, той осъществил връзка с папа Григорий IX вероятно пак чрез свои верни куриери. В кореспонденцията на римския папа става дума за две такива писма, които, по всичко изглежда, били донесени лично в Рим от български пратеници[51]. Трябва да се предположи, че в конкретния случай Иван Асен II не прибягнал до услугите на случайни хора, а именно чужди търговци духовници или други лица, пътуващи към Рим. В писмата ставало дума за важни намерения, които в никакъв случай не трябвало да станат достояние на някои от съперниците на българския цар.

През XIV в. значителна част от преговорите продължили да се водят посредством пратеници, носещи писмени или устни послания. Така например Йоан Кантакузин съобщава, че през 1324 г. при Андроник III се явили българските пратеници Гръд и Панчо, които го уведомили, че Михаил III Шишман се оженил за неговата сестра Теодора, бившата съпруга на Светослав Тертер[52]. Освен това те предали желанието на своя владетел да живее в мир с Византия. Преговорите за мир обаче не били водени от тях, а от великия стратопедарх Андроник Палеолог и от Йоан Аплисфарий, които в качеството на византийски пратеници отишли при българския цар. От познатня ни разказ на Йоан Кантакузин за „чудодейния кръст", който Михаил III Шишман подарил на императора, се вижда, че до него бил проводен и специален пратеник с писмо. Той носел със себе си и обгорено перо,

[50] Ibidem, col. 706–710 – ЛИБИ, 3, с. 367.

[51] *Gregorius* IX papa. Op. cit., Ep. CCLXXV, p. 155 – ЛИБИ, 4, с. 56, 61.

[52] *Joannis Cantacuzenos.* Op. cit., I, p. 187 – ГИБИ, 10, с. 232.

което според византийския автор било знак за бързина у българите[53]. Очевидно царят искал да увери Андроник III, че няма намерение да завладява Константинопол, а, напротив, държи сключените договори да бъдат спазвани. В конкретния случай ролята на българският пратеник се изчерпвала единствено със задачата да достави писмото в императорския дворец.

Куриерската функция влизала и в задълженията на пратеничества от по-друго естество, чиято задача обаче не се свеждала само в пренасянето на дипломатическа кореспонденция. Това били пратеничества, които притежавали по-широки правомощия да преговарят, поставяли условия, потвърждавали сключени вече договори, полагали клетви и пр. Така например има данни, че от такъв род били организираните специални пратеничества до други страни, след като на българския трон заставал нов владетел. Целта им била не само да уведомят за настъпилата промяна, но и да преговарят, дали занапред сключените договори ще бъдат спазвани, или стават невалидни. Нуждата от подобни пратеничества се обуславяла най-вече от доказаното изключително място, което заемал владетелят в дипломацията на средновековните държави. Неговата смяна понякога била съпроводена не само с естественото предаване на властта в ръцете на наследниците му, но и с победата на опозиционна до този момент болярска групировка, която била склонна да измени водения до този момент външнополитически курс на страната. Поради това една от главните задачи на пратеницнте била да проучат добре отношението на съответната страна към извършената династична промяна. По всичко изглежда, че в случай на проявена благосклонна реакция, те притежавали нужните пълномощия да потвърдят съществуващите договори и положат клетви от името на своя нов суверен.

[53] Ibidem, p. 300 – ГИБИ, 10, с. 259. От по-нататъшния разказ на Кантакузин става ясно, че Андроник III препратил писмото и перото до българския пълководец Иван, който се намирал по това време с войските си до византийската столица. В писмото Михаил III Шишман нареждал на Иван да се върне незабавно обратно.

В някои западни хроники се съобщава например, че през 832 г. в двора на франкския император Людовик пристигнало българско пратеничество с дарове. Предполага се, че то трябвало да уведоми за смъртта на хан Омуртаг и възцаряването на сина му Маламир, а също така и да потвърди мирните отношения, които съществували дотогава между българи и франки[54].

През 852 г., според Фулденските аналии, при немския крал Людовик се появило българско пратеничество, което било изслушано от него. Най-вероятно това пратеничество съобщило за станалата династична промяна в България, свързана с идването на княз Борис на престола. Развоят на по-нататъшните събития показва, че пратениците не успели да получат потвърждение за подновяване на сключените договори между българите и франките[55]. На този извод навежда обстоятелството, че на следната 853 г. България и Великоморавия воювали заедно срещу Немското кралство[56].

Своеобразна разновидност на разглеждания тип пратеничества представлявали тези, които България изпращала до страни, в които вече била извършена династична промяна. В този случай главната цел на пратениците се състояла в това да разберат дали съществуващите договори остават в сила, а също така дали новият владетел ще се отнася с нужното уважение към българската държава. Известно е например, че с такава задача било натоварено пратеничеството на цар Симеон до Константинопол след смъртта на император Лъв VI. По този повод в продължителя на

[54] Annales Lobienses, p. 232 – ЛИБИ, 2, с. 330; Annalista Saxo. – MGH, 33, IV, p. 574 – ЛИБИ, 3, с. 142.

[55] Annales Fuldenses, p. 368 – ЛИБИ, 2, с. 43.

[56] *В. Златарски* (История, т. I, ч. 2, с. 34) предполага, че същото това пратеничество, след като не се споразумяло с Людовик Немски, на връщане сключило съюз с Великоморавия срещу Немското кралство. Ако се приеме това предположение, излиза, че българските пратеници са притежавали доста широки инструкции как да действат в случай на неуспех в преговорите с Людовик, а не само задачата да го уведомят за династичната промяна.

Теофан се съобщава: „Владетелят на България Симеон изпратил пратеници относно мира, като известявал, че би го спазвал, но ако се отнасят към самия него с благосклонност и почит, както е било при император Лъв."[57]

Някои данни на споменатия летописец навеждат на мисълта, че през 959 г., когато император Роман II дошъл на власт, при него също пристигнало българско пратеничество. В хрониката се отбелязва, че както било обичайно, новият император изпратил до владетелите на България и на западните и източните народи свои приятелски послания. От своя страна те „всички (т.е. и българите – б.а.) изказали благопожелания за щастието и приятелството с този самодържец и *потвърдили* приятелските договори" (курсивът от авт.)[58]. Има основания да се приеме, че това потвърждение на договорите станало от специално българско пратеничество, което донесло в Константинопол благосклонния отговор на цар Петър.

През 1204 г., след като латинците унищожили Византия и избрали за свой император граф Балдуин Фландърски, цар Калоян незабавно проводил пратеници до него. Те имали за цел да се информират какво е отношението на новия владетел към България и има ли намерение да живее в мир със съседите си. Сведения за това пратеничество се откриват в „Делата на папа Инокентий III". Там се казва, че българският цар изпратил писма и пратеници (miserat nuntios et litteras) до латинците, за да сключи мир с тях[59].

Биха могли да се посочат и някои по-характерни примери за пратеничества, които имали право да водят преговори за сключване на договори от различно естество. Известно е, че та-

[57] *Theophanes Continuatus*, p. 380 – ГИБИ, 5, с. 125. В Хрониката на Йоан Скилица са изобразени двама български пратеници, които разговарят, а не връчват писмено послание на Александър. Това до известна степен подсказва, че те са имали по-широки пълномощия. Вж. *А. Божков.* Цит. съч. с. 78.

[58] Ibidem, 470–471 – ГИБИ, 5, с. 139.

[59] *Innocentii* III papae Gesta. – PL, 214, col. CXLXIII – ЛИБИ, 3, с. 378.

кова било пратеничество на хан Сабин до Византия през 764 г., което започнало мирни преговори. [60]

През 813 г. преговори в Константинопол започнал и славянинът Драгомир, който от името на хан Крум поставил в ултимативен вид искането да бъде възстановен българо-византийският договор от 716 г. [61].

На три пъти хан Омуртаг провождал пратеници до франкския владетел Людовик, чиято цел била да постигне споразумение за границите между българи и франки. От разказа на летописеца Айнхард се вижда, че това не били само обикновени куриери, които носели писма и дарове от хана, но лица, упълпомощени да преговарят. Ако за първото пратеничество се казва, че то донесло само писмо до императора (legatos ad imperatorem cum litteris misit)[62], то за второто изрично се споменава, че било изслушано от франкския император (Imperator vero audita Bulgarorum legatione). Това дава основание да се предположи, че пратениците вероятно поставили и обсъждани някакви условия[63].

За третото пратеничество през 826 г. сведенията до известна степен са противоречиви. Летописецът Айнхард съобщава, че то носело писмо до хан Омуртаг, който настоявал да се постигне споразумение за границите, докато в „Животописа на император Людовик" се казва, че българският пратеник дошъл „с устна поръка, в която се съдържала заплаха или да се определи общата граница на земите им, или всеки да се защищава, както може"[64]. Въпреки посоченото различие и в двата извора се отбелязва, че през 826 г. при императора дошъл онзи пратеник, който хан Омуртаг най-напред изпратил. Това навежда на мисълта, че ди-

[60] *Theophanes Confessor.* Op. cit., p. 433 – ГИБИ, 3, с. 271.

[61] Ibidem, p. 497 – ГИБИ, 3, с. 285.

[62] *Einhardus.* Op. cit., p. 212 – ЛИБИ, 2, с. 36.

[63] Ibidem, p. 213 – ЛИБИ, 2, с. 37.

[64] Vita Hludowici imperatoris, p. 629 – ЛИБИ, 2, с. 52. „...mandavit ut aut communis statuertur termibus finium aut quacumque poterat virtute quisque tueretur limites finium suorum".

пломатическата акция на българския хан не е била поверена в ръцете на обикновени лица, които са разнасяли само писмата му, но на хора, посветени в същността на нещата и имащи определени правомощия да водят преговори.

Специални инструкции, както вече бе отбелязано, притежавало и българското пратеничество, което се явило през 870 г. на заключителното заседание на VIII вселенски събор. В състава му били включени и някои от използваните дотогава пратеници на княз Борис. Това били кавхан Петър, ичиргубоилът Стасис, багатурът Сондоке, а към тях се присъединили и канатарканът Илия, сампсисът Пресиян и сампсисът Алексий Хуно[65]. В задачата им влизало не толкова да се информират на коя църква – Римската или Константинополската, следва да се подчини българската, колкото да насочат така дипломатическия диалог, че Съборът да издаде едно изгодно за българи и византийци решение.

По-широки права вероятно имали и пратениците на цар Симеон, които през 922 г. се отправили до арабския халиф Ал-Махди да поискат военна помощ. Трудно е да допуснем, че на един толкова далечен и опасен път били изпратени обикновени пратеници с единствената задача да предадат предложението на цар Симеон. По-вероятно е да се приеме, че той ги е снабдил с необходимите инструкции и прерогативи да преговарят и изказват съображения по поставените от отсрещната страна условия.

През 965 г. българско пратеничество с подобни функции пристигнало в двора на немския император Отон I. Целта била сключване на съюз срещу маджарите[66]. Осем години по-късно до немския император отново било проводено пратеничество, но този път от цар Самуил[67]. Най-вероятно този път се търсела

[65] *G. Moravcsik.* Die Namenliste der bulgarischen Gesandten am Konzil vom J. 869/870. – И И Д, 13, 1933, 8–23.

[66] *В. Златарски.* Известието на Ибрахим ибн Якуба за българите от 965 г., с. 70 *сл.*

[67] *Thietmar.* Chronicon. – MGH SS, 3, p. 753 – ЛИБИ, 2, с. 352; Annales Hildesheimenses. – MGH SS, 3, p. 62 – ЛИБИ, 2, с. 357; Lamberti Annales, – MGH

помощ срещу експанзията на византийската империя. И в двата случая обстановката била такава, че сключването на съюза не търпяло отлагане или бавене, поради което най-вероятно пратениците са имали нужните пълномощия да доведат преговорите до край. По неизвестни причини обаче споменаните мисии не довели до желания от българите резултат.

Има данни, че през XIII в. с широки пълномощия се ползвало пратеничеството на Михаил II Асен, което през 1256 г. сключило мирен договор с Никейската империя. Преговорите били водени от княз Ростислав Михайлович, който положил клетвите по договора от името на българския цар. Прави впечатление обаче, че въпреки всичко последната инстанция, която трябвало да одобри договора, оставал Михаил II Асен. По думите на Георги Акрополит, след като разбрал, че договорът е сключен при крайно неблагоприятни условия, българският цар отказал да го признае[68]. Това навежда на мисълта, че независимо от правата, които са имали пратениците, своеобразната ратификация на договора била единствено от компетенцията на българския цар.

Фактът, че по даден въпрос, който обсъждали пратениците, последната дума имал владетелят, проличава и от развоя па преговорите между българското пратеничество и византийските управници от 1341 г. След като те отказали да предадат беглеца Шишман и заплашили, че са готови да воюват, пратениците помолили отсрочка от 30 дни, за да могат да информират Иван Александър за случилото се и да научат какво ще бъде неговото решение[69]. Това ясно показва, че те не са имали правото да разтрогнат съществуващия мирен договор и обявят война без знанието на владетеля.

Накрая трябва да се отбележи и още една функция, която изпълнявали някои български пратеничества. В произведението

SS, 3, p. 63 – ЛИБИ, 2, 378–379; Annalista Saxo, p. 624 – ЛИБИ, 3, с. 144.

[68] *Georgius Acropolita.* Op. cit., p. 127 – ГИБИ, 8, с. 194.

[69] *Joannis Cantacuzenos.* Op. cit., p. 58 – ГИБИ, 10, с. 285.

си „За церемониите" Константин Багренородни описва нашироко по какъв начин се организират тържествените императорски приеми и угощения по време на големи празници. Посочва се точният брой на чуждите гости и приближени на императора, които имат право да седнат на една трапеза с него, а така също и броят на останалите гости, наредени на други маси около императора. Както личи от разказа на Константин Багренородни, при всички по-големи празници, но най-вече религиозни, като Рождество Христово, Великден и пр., във Византия пристигало представително пратеничество на българския владетел, състоящо се от знатни светски и духовни лица. Отбелязва се, че „приятелите, които идват от (хуните) или българите, при поканването на общи приеми ще бъдат извиквани на четвърто или пето място от лява страна". Съществувала практиката двама, както Константин ги нарича, „приятели на българите" да бъдат канени на императорската трапеза, а останалите в зависимост от случая 12 или 18 български пратеници се разполагали по строго установен ред на околните маси. При това те имали своеобразната привилегия да се явяват на угощението със собствените си дрехи за разлика от някои други чужди пратеници.

Строго регламентирана била и церемонията за поднасяне на подаръци на императора от името на българския цар. По време на великденските празници това ставало на „разпети петък", т.е. два дена преди „възкресението". По време на тези празници освен на угощение българските пратеници присъствали на конни състезания, след което по думите на Константин Багренородни „се изпращали в страната им"[70].

Описаният тип пратеничества очевидно нямали права да преговарят или да сключват договори, а само да предадат от името на българския владетел поздравления и благопожелания на

[70] *Constantin Porphyrogenetis.* De ceremoniis. ., p. 740, 741–743 771–774 – ГИБИ 5, с. 224, 226, 227–229.

императора. С тази чисто представителна функция се изчерпвали и техните прерогативи.

Най-общо казано, от посочените примери следва да се направи заключението, че в зависимост от конкретните обстоятелства и цели българските пратеничества притежавали различни правомощия. Може да се предположи, че обикновено тези от тях, които отивали да водят преговори и сключват съюзи, получавали предварително инструкции какви минимални или максимални искания да поставят в зависимост от обстоятелствата. Освен това вероятно предварително били обсъждани допустимите отстъпки, които могат да се направят на отсрещната страна.

В рамките на тези предварителни инструкции пратениците могли свободно да преговарят, излагат аргументи от различно естество, убеждават, заплашват или търсят компромис. В случай обаче, че поради едни или други обстоятелства ходът на преговорите придобивал друга насока и били поставяни неочаквани условия, пратениците нямали право да взимат окончателно решение. С други думи, колкото и широки да са били техните правомощия, последната дума имал владетелят.

Състав на пратеничествата

Запазените исторически извори невинаги дават достатъчно информация за състава на отделните български пратеничества, за броя и ранга на участниците в тях, а така също и за техните правомощия. В повечето случаи се употребяват няколко по същество общи понятия, чието значение само отчасти може да ни даде представа за спецификата на едно пли друго пратеничество.

Летописецът Теофан означава например българския пратеник, дошъл през 756 г., за да поиска от Константин V ежегодния данък, с термина αποκρισιαριος. По същия начин са наречени пратениците на хан Телериг, които през 774 г. се намирали в

Константинопол[71]. Има данни, че разглежданият термин бил употребяван за обозначаване на участници във византийските пратеничества до Западна Европа, България и печенегите. Същевременно „апокрисиари" били наричани и пратениците вътре в империята, която са били в услуга на императора, на висши църковни предстоятели или на светски функционери. Според гръцкия учен Лунгис апокрισιαριος бил най-общо човек с професия пратеник, изпълняващ поръчения както в страната, така и извън нея[72]. Вероятно под влияние на тази длъжност, която била характерна за византийската административна и дипломатическа система, византийските хронисти започват да я употребяват и при означаване на пратеничествата от България.

Друг термнн, с който били наричани българскктe пратеници, е αγγελος т.е. вестител, лице, което трябва да предаде някакво съобщение. Така е назован пратеникът на княз Борис, който през 855 г. предупредил императрица Теодора, че българите имат намерение да започнат война срещу Византия[73]. С термина αγγελos са означени и българските пратеници, които през 965 г. поискали от император Никифор Фока ежегодния данък, даван от Византия на България[74].

---

[71] *Theophanes Confessor.* Op. cit., p. 429, 447 – ГИБИ, 3, с. 270, 274. В съчинението си „Chronographia Tripertita" Анастасий Библиотекар, който е използвал хрониката на Теофан, прави дословен превод на термина, наричайки българския пратеник apocrisiarium – ЛИБИ, 2, с. 257.

[72] *T. Lounghis.* Op. cit., 298–299. Във Ватопедската грамота на Иван Асен II се среща същият старобългарски термин „апокрисиаре", с който най-вероятно се обозначават както пратеници, така и царски чиновници. Вж. *Ив. Дуйчев.* СБК. Т. 2, с. 40, 322.

[73] *Theophanes Continuatus.* Op. cit., p. 162 – ГИБИ, 5, с. 115. Мадридския ръкопис на Йоан Скилица съдържа една миниатюра, която изобразява именно този момент, как двама пратеници получават посланието от княз Борис и го занасят на императрица Теодора. Трудно е обаче да се прави заключение за действителния брой пратеници, като се основаваме на тази миниатюра, както и на всички останали, където има изобразени български посолства. Вж. *А. Божков.* Цит. съч., с. 51.

[74] Leo Diaconus. Op. cit., p. 61 – ГИБИ, 5, с. 246.

Като се имат предвид произходът на разгледаните термини и конкретните случаи, при които били употребявани, може да се предположи, че те означавали преди всичко пратеничество, натоварено с предаването на някакво писмено или устно съобщение. Същата задача са имали и т.нар. бързоходци (ταχυδρομοι), за които неоднократно се споменава във византийските извори от XIII и XIV в. [75] Както отбелязва Д. Ангелов, те притежавали чисто осведомителни функции без право да преговарят или разменят някакви мисли. Използвали са специални бързоходни коне, чрез които съобщенията се предавали по най-бързия възможен начин. За такива бързоходни коне, отглеждани от Михаил III Шишман, съобщава например Йоан Кантакузин. До помоща им прибягнал българския цар през 1328 г., когато се наложило едно писмо да бъде занесено колкото се може по-скоро на Андроник III. [76]

Значително по-често, когато става дума за дипломатически мисии от България, във византийските извори се среща понятието πρεσβεις отново в смисъл на пратеник. Употребява се и глаголът πρεσβευω който, освен че се превежда като „провождам пратеничество", има и значение на „високопоставен съм", „водя преговори за мир в качеството на пратеник" и пр. С други думи, πρεσβεις означава по принцип активна фигура, чиито задължения далеч не се изчерпват само с предаването на някакво съобщение. Трябва да приемем, че в отделни случаи то било употребявано, когато ставало дума за пратеничество с едни по-широки пълномощия.

Така например πρεσβεις са наречени пратениците, които пристигнали през 913 г. в Константинопол с цел да разберат дали новият император Александър е съгласен да потвърди мирния договор с България и да продължи да плаща ежегоден данък. Понятието πρεσβεις употребил и Константин Багренородни в

[75] *Д. Ангелов.* Съобщително-операционни линии. ., с. 238.

[76] *Joannis Cantacuzenos.* Op. cit., p. 259 – ГИБИ, 10, с. 258.

книгата си „За церемониите", където се описва по какъв начин трябва да бъдат посрещнати българските пратеници[77].

Прави впечатление, че през XIII и XIV в. българските дипломатически мисии са обозначени в произведенията на Никита Хониат, Никифор Григора и Йоан Кантакузин с ограничен кръг от понятия[78]. Независимо от техния характер, състав и цели почти винаги се употребяват глаголите πρεσβευω, πεμπω, αποστελλω, както и словосъчетанието πεμπω πρεσβειαν, т.е. провождам пратеничество. Извършените наблюдения върху произношенията на посочените автори показват, че в повечето случаи спецификата на едно или друго пратеничество не е намерила своя съответен терминологичен израз.

Не съществува терминологично разнообразие и в тези паметници на старобългарската книжнина, където става дума за пратеници. В старобългарските преводи на Симеон Логотет, Йоан Зонара и Георги Монах се говори или за „посланникы", или се употребява глаголът „посълати"[79].

Следователно при липсата на една допълнителна информация, византийските и старобългарски източници невинаги могат да бъдат надежден източник за по-детайлното разграничаване на състава и функциите на отделните пратеничества, ако се опираме само на използваните термини за тяхното обозначаване.

---

[77] *Constantinus Porphyrogenitis.* De ceremoniis aulae byzantinae, p. 681 – ГИБИ, 5, с. 221.

[78] *Nicetas Choniates.* Op. cit., p. 612, 809 – ГИБИ, 11, с. 48, 73; *Nicephorus Gregoras.* Op. cit., p. 390, 411, 430 – ГИБИ, 11, с. 151, 154, 158; *Joannis Cantacuzenos.* Op. cit., p. 295, 299, 324, 462, II, 52 – ГИБИ; 10, с. 256, 258, 260, 268, 278.

[79] *В. М. Истрин.* Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Т. 1. СПб, 1922, с. 530, 535, 544, *A. Jakobs.* ΖΟΝΑΡΑΣ – ЗОНАРА. Munchen, 1970, с. 174, 195, 240. *Симеон Метафраст и Логотет.* Съписание мира от бития и летовник собран от различных летописец. Изд. В. Срезневский. СПб, 1905. Фототип. изд. London, Variorum, 1971, p. 116, 117, 124 и т. н. За посочените термини вж. *И. Срезневский.* Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 2. СПб, с. 1276, 1278.

Малко по по-различен начин стоят нещата в изворите от западен произход. Там се срещат няколко основни термнна за означаване на българските пратеници. На първо място това е думата legatus, т.е. пратеник, или legatio, т.е. пратеннчество. Legati са наречени например българските пратенпци, които хан Омуртаг нееднократно провождал до франкския нмператор Людовик. По същия начин в Лобийските летописи са наречени пратениците на хан Маламир, които отново се явили през 832 г. при Людовик. Нееднократно за legati се говори в произведенията на Анастасий Библиотекар, когато става дума за разменените пратеничества между Рим и княз Борис. Legatus е кавхан Петър, който от името на останалите български пратеници попитал през 870 г. римските и византнйските духовни предстоятели на кого следва да се подчини българската църква. Интересно е, че като legatus е означен в едно от писмата на Инокентий III до цар Калоян същият този Петър, който през 867 г. поискал от папа Адриан за архиепископ на българската църква да бъде поставен Формоза Портуенски[80].

Други два термина за означаване на българските пратеници откриваме в донесението на западния дипломат Лиудпранд по повод пребиваването му през 968 г. в Константинопол. За пратениците на цар Петър, намиращи се по същото време там, са употребени терминте nuntius и apostolus[81]. Първият от тях се среща и в „Живописа на крал Людовик", когато се споменава за третото пратеничество на хан Омуртаг до франкктe. Много по-често обаче nuntii в смисъл на пратеници, натоварени главно с куриерски функции, за разлика от legati се среща в западни извори, отнасящи се до историята на Втората блгарска държава. В Хрониката на Ансберт например пратениците, които идват в Ниш при Фридрих Барбароса, са наречени nuncii. По същия начин са обозначени и българските пратеници, които Калоян нееднократно по неговите

[80] *Innocentius III papa.* Op. cit., – PL, 214, col. 1113–1115 – ЛИБИ, 3, с. 312.

[81] *Liudprand.* Op. cit., p. 350–351 – ЛИБИ, 2, с. 326–327.

думи се мъчел да проводи до Рим, но поради опасностите по пътя не успявал. Браничевският епископ Власий, който носил писмата на Калоян до Рим, също е nuncius[82]. В старофренската хроника на Робер дьо Клари пратениците, които предали желанието на българския цар да се срещне и разговаря с Пиер де Брасьо, са назовани messages[83].

Интересно разграничение на ранга на българските пратеници се среща в някои документи от архива на Карл Анжуйски, отнасящи се до подготвяната антивизантийска коалиция, в която трябвало да бъде привлечен и българският цар Константин Асен. В едно писмо на Карл Анжуйски от 12. IX. 1371 г., изпратено до управителя на Апулия, той му нарежда, ако се появят посланици или пратеници (ambassatores seu nuncios)[84] от Ахея, Сърбия, България или Албания, или от империята, или от кралството Загора, да се погрижи за тях и направи всичко възможно да се доберат невредими и по най-бързия начин до него. За пръв път, както се вижда, става дума за ambassatores, т.е. посланици. Появата на този нов

[82] *Innocentius III papa.* Op. cit. – PL, 214, col. 1112–1113; 215, col. 290–292 – ЛИБИ, 3, с. 310, 339. Власий е наречен от цар Калоян „пратеник на моето царство" – nuncius imperii mei.

[83] *Robert de Clari.* Op. cit., p. 101.

[84] I. Registri della Cancelleria Angioina, ricostruiti da Ricardo Filangieri VII, 1269–1279. Napoli, 1955, p. 173. Вж. *Й. Андреев.* Цит. съч., с. 64. За това, че български пратеници наистина пристигнали, може да се съди от друго писмо на Карл Анжу от юни 1272 г. От него се вижда обаче, че тогава не дошли очакваните ambassatores, които да имат по-широки пълномощия да преговарят, а само nunciis magnifici principis Imperatoris Bulgarorum. Неаполитанският крал нареждал да се направи всичко необходимо да се осигури връщането на тези пратеници в България – Registri della cancelleria angionia, XX, p. 259.

В писмо на Карл Анжу от юни 1281 г. се споменава, че в Неапол се намирали отново български пратеници, наречени „messagiers de l'emperor de Agorax". Вж. *В. Макушев.* Италианские архивы и хранящиеся в них материалы для славянской истории, II, Неаполь и Палермо. СПб, 1871, с. 28. В друго писмо от юли 1281 г. българският пратеник е наречен „nuncius Imperatoris Aragoras" –*В. Макушев.* Цит. съч., с. 29. Общо за датировката на събитията вж. *Й. Андреев.* Цит. съч., с. 73.

термин е свързана поначало с усъвършенстването на дипломатическата система в Западна Европа през Средновековието, когато все по-отчетливо става разграничение на участниците в дипломатическите пратеничества съобразно техните правомощия и статут[85]. Под този термин очевидно трябва да се разбират тези лица, които са имали по-широки прерогативи да преговарят от името на своя сюзерен. Същият термин се среща и в един декрет на Генуезката република от 1316 г., в който се споменава, че цар Светослав Тертер изпратил да преговаря с генуезците посланик (amboxatorem) на име Константций Рубео[86].

Длъжността ambassator се открива и в договора на добруджанския деспот Иванко с генуезците. Двете упълномощени от него лица, които е трябвало да преговарят и уточняват клаузите на договора, Коста и Йолпани, са наречени едновременно пратеници (ambassatores), пратенници (nuncii) и специални пълномощници (procuratores speciales)[87]. С други думи, те изпълнявали едновременно няколко функции, които в други случаи е трябвало да бъдат поверявани на различни по своите правомощия пратеничества. Употребата на различни термини, с които се обозначени в западните извори българските пратеници от XIII-XIV в., по наше мнение дава основание да се заключи, че е налице известна еволюция в институциите на българската дипломатическа система, което намира съответния терминологичен израз. Тази еволюция следва да търсим по отношение на разширяване прерогативите на пратениците и все по-тясното специализиране на отделни държавни сановници в областта на дипломатическото изкуство. За съжаление трудно е да се определи със сигурност кои от познатите длъжности в държавноадминистративната система на средновековната българска държава са свързани най-тясно с изпълнението на дипломатически функции. Ето каква е в общи

[85] *D. Gueller.* Op. cit., p. 60 sq.

[86] *Ив. Сакъзов.* Търговските отношения между България и генуезците в началото на XIV в. – ИИД, 7–8, 1928, с. 38.

[87] *М. Андреев, Вл. Кутиков.* Цит. съч., с. 98.

линии картината, която ни представят запазенните исторически извори.

През 774 *г.* българското пратеничество до Константин V се е състояло от боил и чигат (βοιλαν και Τζιγατον)[88]. През 813 г. Крум бил придружаван от своя логотет (τον λογοθετην αυτου), от мъжа на неговата сестра, от племенника му и от още трима души охрана[89]. Пратениците на княз Борис са били също негови роднини, на първо място Петър, носещ най-вероятно титлата кавхан. Освен това, както вече бе отбелязано, сред пратениците фигурират един болярин, ичиргубоил, кана-багатур, кана-туркан и сампсис.

По времето на цар Симеон в преговорите с Византия взел участие магистър Тодор. Вероятно под тази длъжност, спомената във византийските извори, се крие кавханът[90]. Повечето от дипломатическите пратеници на цар Петър при сключването на договора от 927 г. също са били негови роднини. Това е на първо място вуйчо му Георги Сурсувул, след него братът на жената на цар Симеон, близкият родственик Стефан, а към тях се присъединил калу-тарканът и сампсис Симеон[91]. Относно другите три имена, споменати в пратеничеството, а именно Маготин, Крон и Миник, има спорове. Едни автори смятат, че това са лични имена, а други ги отъждествяват с различни титли и длъжности в българския царски двор[92].

За времето на Втората българска държава отново сред участниците в дипломатическите мисии на българските царе се

---

[88] За чигат вж. ГИБИ, 3, с. 274, бел. 1; *Gy. Moravcsik.* Byzantinoturcica, 2, 93–94. v

[89] *В. Гюзелев.* Функциите и ролята на кавхана в живота на Първата българска държава VII–XI в. – ГСУ ФИФ, 60, кн. 3, с. 145. Авторът предполага, че под названието „логотет" вероятно се крие първият помощник на владетеля – кавханът.

[90] Пак там, с. 147–148.

[91] *Gy. Moravcsik.* Byzantinoturcica, 2, p. 238. Вж. и *В. Златарски.* История. ., Т. 1, ч. 2, с. 502.

[92] Пак там, с. 502; *Gy. Moravcsik.* Byzantinoturcica, 2, p. 174, 179, 189.

срещат техни родственици, а също така и различни други висши светски и духовни лица. В качеството на пратеници били използвани браничевският епископ Власий, архиепископ Василий, коместабул Сергий, презвитер Константин.

В дипломацията на Михаил II Асен също важно място са заемали царските роднини. Споменато бе, че мирният договор с Никея от 1256 г. сключил неговият тъст Ростислав Михайлович. Друг родственик на българския цар – севастократор Петър, бил една от главните фигури в осъществяването на съюза с Дубровник от 1253. Неслучайно някои от клаузите му се отнасят специално до земите на севастократора.

Вероятно духовник бил и Йосиф Катар, който царица Мария, съпругата на Константин Тих, изпратила до ерусалимския патриарх и до египетския султан с предложение за съюз срещу император Михаил VIII Палеолог. Изглежда обаче, този пратеник не притежавал особено висок ранг, тъй като към отправените от него предложения се отнесли крайно недоверчиво[93].

По-късно в дипломатическата мисия до император Андроник II участвал българският патриарх Йоаким, който водил преговори за евентуален брак между престолонаследника Светослав Тертер и дъщерята на великия стратопедарх Синадин[94].

След битката при Велбъжд през 1330 г. и смъртта на Михаил III Шишман преговорите със сръбския крал Стефан Дечански се водят от Белаур – вуйчо на загиналия цар[95].

А по време на цар Иван Александър участие в дипломатически преговори взима неговият чичо Синадин. Във връзка със сключването на мира след битката при Русокастро се споменава и за още един български аристократ – Иван[96].

---

[93] *Georgius Pachy meres.* Op. cit., p. 429 – ГИБИ, 10, с. 170. „s Ibidem, p. 267 – ГИБИ, 10, с. 191.

[94]

[95] *Ђ. Даничић.* Животи кральева и архиепископа српских, с. 192–193.

[96] *Joannis Cantacuzenos.* Op. cit., I, 469–470 – ГИБИ, 10, с. 272.

Приведените дотук примери дават основание да се направят няколко основни извода относно състава и характера на дипломатическите пратеничества в средновековна България. Прави впечатление, че подборът на участниците в тези мисии зависел до голяма степен от важността и естеството на въпросите, които ставали предмет на дипломатически преговори. Също така от значение било при кого отивали пратениците и с какви искания и претенции. Решаването на важни въпроси, свързани със статута на българския владетел или на българската църква, както и сключването на дългосрочни договори, династични бракове и пр. обикновено било поверявано в ръцете на най-близките и доверени хора на владетеля. Това били на първо място негови родственици, които същевременно носели и най-високите титли и длъжности в царския двор. Прави впечатление, че за периода на Първата българска държава главният помощник на владетеля – кавханът, неведнъж участвал във важни преговори Изобщо подборът на участниците в дипломатическите мисии не бил случаен. Преди всичко, колкото по-видно и знатно било изпращаното лице, толкова по-голямо уважението се демонстрирало към дипломатическия партньор. Освен това родствениците на владетеля и неговите най-близки съветници притежавали нужния политически опит и били запознати най-добре с основните цели, които страната преследвала в своята външна политика. Трябва да се предположи, че те били и онези лица, които приемали в царския дворец чужди пратеничества и влияели със своите съвети върху владетеля. Неслучайно представителите на чужди държави, които съзнавали мястото и ролята на царските съветници, отправяли своите дипломатически послания именно към тях с надеждата, че те ще могат да променят поведението на своя господар. Известно е, че така постъпил папа Йоан VIII, който дълго време се надявал, че България ще се върне в лоното на Римската църква. Така в едно свое писмо той моли брата на княз Борис – Докс, да се застъпи за каузата на Римския престол и убе-

ди владетеля да промени своето решение[97]. Със същата цел той изпратил писмо до кавхан Петър, ичиргубоила Стасис, болярина Сондоке и до други приближени на българския княз[98].

По-късно отново с надеждата, че съветниците на цар Симеон могат да го направят по-благосклонен към византийските предложения за мир, патриарх Николай Мистик писал писма до „първия човек" на царя и до българския архиепископ[99].

Интересно сведение, което показва, че в българските пратеничества участвали по правило представители на аристокрацията, откриваме в съчинението на западния дипломат Лиудпранд. Той се оплаква, че византийците се отнесли към него не с подобаващата почит, а, напротив, към присъстващия български пратеник проявили най-голямо внимание. В отговор на изразеното възмущение те му казали, че съгласно договора от 927 г. се задължавали да почитат българските пратеници повече от всички други. Към това добавили и следното: „Българският пратеник, ако и да е остриган, немит и препасан с медна верига, както ти казваш, пък и наистина е тъй, все пак той е патриций и ние мислим и не смятаме за несправедливо да се предпочита пред един епископ, и то франкски."[100]

В Алтайхските летописи се споменава, че пратеничеството на Самуил до Отон I от 973 г. било съставено от двама български велможи (primates Bulgariorum duo)[101]. За благородници (haus hommes), които придружавали цар Калоян в преговорите със западния рицар Пиер дьо Брашо, става дума в Хрониката на Робер дьо Клари[102].

---

[97] *Johannes* VIII papa, Ep. 70, p. 65–66 – ЛИБИ, 2, с. 156.

[98] Ibidem, Ep. 183, p. 147 – ЛИБИ, 2, с. 161.

[99] *Nicolas* I patriarch. Op. cit., p. 88 sq. – ГИБЦ, 4, с. 227. Най-вероятно този „първи човек" е бил магистър Тодор, т.е. кавханът на цар Симеон. Вж. *В. Гюзелев.* Функциите и ролята на кавхана, с. 447.

[100] *Liudprandus.* Op. cit., p. 351 – ЛИБИ, 2, с. 327.

[101] Annales Altahenses, p. 787 – ЛИБИ, 2, с. 375.

[102] *Robert de Clari.* Op. cit., p. 102.

Освен висши светски сановници, често пъти в дипломатическите мисии са участвали и духовници. Това трябва да се обясни до голяма степен с характера на някои от мисиите. Съвсем естествено е например, че в преговорите за сключване на уния с Римската църква дейно участие взели духовни лица, каквито са архиепископ Василий, както и неговият подчинен – бранический епископ Власий. Наличието на духовници дипломати трябва да обясним и с по-голямата им обща култура, умение и начетеност, които демонстрирали в изкуството да подбират аргументи от най-различно естество. Освен това опитните духовници притежавали нужното красноречие и риторически познания по какъв начин да подредят своите мисли и съображения, за да бъдат най-убедителни. Не на последно място изборът върху духовни лица падал и от съображения за по-голяма сигурност. През Средновековието, както е известно, те се ползвали с неприкосновеност, произтичаща от тяхната функция на божи служители, които всеки християнин бил длъжен да уважава. За една дипломатическа мисия, която трябвало да мине понякога през редица чужди земи, не е било без значение участието на духовник, който бил в състояние да подири закрила от християнската църква.

Прави впечатление, че в някои пратеничества участват и лица, които изпълнявали и важни военни функции. Това е наблюдение, което можем да отнесем главно за Първата българска държава. Вече видяхме, че наред с кавхана и ичиргу-боила, които са притежавали военни функции, споменати са още кана-багатурът, калу-тарканът и пр. Участието на такива лица не би трябвало да се обясни единствено с желанието на владетеля да придаде колкото е възможно по-голяма тежест на едно пратеничество. Може да се предположи, че както в Първата, така и във Втората българска държава участието на военни сановници в дипломатическите пратеничества било необходимо най-вече тогава, когато се сключвали военни съюзи. В този случай само опитни във военното дело хора могли да разискват най-добре върху такива въпроси като числеността на армиите, обсега на тяхното действие,

стратегията, която следва да възприемат договарящите се страни и пр. Освен това участието на военни лица се налагало и от една друга, скрита функция, която притежавали някои дипломатическите мисии, а именно разузнавателната. В такъв случай целта на пратениците била, минавайки през чужда страна, да се запознаят между другото с характера и проходимостта на нейните пътища, големината и месторазположението на различни укрепленията и пр. Естествено с такава задача най-добре могли да се справят хора, опитни във военното дело. Интересен пример в това отношение откриваме в „Стратегикона" на Кекавмен, където се разказва как цар Симеон успял през 918 г. да превземе една крепост в Елада[103]. Той проводил пратеници да преговарят с управителя на града, но фактически имал за цел да разузнае как се защищава крепостта и от коя страна е най-уязвима. Няма съмнение, че в тази „дипломатическа" мисия са участвали преди всичко опитни във военното дело лица.

По всичко изглежда, опитен военен сановник е бил и пратеникът на Светослав Тертер Мартин, който се явил през 1321 г. при претендента за византийския престол Андроник III, придружен от триста въоръжени конници. От името на своя господар той му предложил военна помощ в започващата борба срещу император Андроник II. Според Йоан Кантакузин предложението не било прието, тъй като византийците се опасявали, че българите са дошли не да преговарят, а да пленят Андроник III[104].

Наред с представители на аристокрацията и духовния клир, из чиито среди били определяни ръководителите на ди-

[103] Советы и рассказы Кекавмена. Сочинение византийского полководца XI в. Подгот. текста, введ., пер., коммент. Г. Г. Литаврин. М., 1972, 19– 20. Интересни са думите, които Кекавмен отправя към читателя относно чуждите посланици. На с. 143 той предупреждава, че ако врагът е изпратил посланици, то те са дошли не толкова да преговарят, колкото да разузнават. За тази функция на пратеничествата вж. *А. Сахаров.* Дипломатия Древней Руси, с. 45: *Fr. Dvornik.* Op. cit., p. 165 sq.

[104] *Joannis Cantacuzenos.* Op. cit., p. 108–109 – ГИБИ, 10, с. 221.

пломатическите пратеничества, в тях са участвали и хора, които бихме отнесли към един помощен персонал. Това била, на първо място, въоръжената охрана. За такава охрана има данни, както казахме, когато Крум се отправил да преговаря с византийците през 813 г. От лица, принадлежащи към охраната на цар Симеон, било огледано и скелето, на което предстоели разговори с византийския император Роман Лакапин. За голяма свита, която придружавала архиепископ Василий, се споменава в едно писмо на папа Инокентий III. След като римският първосвещеник разбрал, че архиепископ Василий е бил задържан при гр. Драч, той го посъветвал, ако е необходимо, да изостави „множеството прислуга и конната свита", като му обещавал, че ще се погрижи за неговата безопасност по пътя му към Рим[105]. Очевидно е, че в тази конна свита трябва да видим преди всичко въоръжената охрана на архиепископа.

Важно място в състава на едно пратеничество заемал и преводачът. Неговата главна задача била да предава най-точно смисъла на поставеното искане, а също така да превежда ясно и отговорът на отсрещната страна. Той трябвало да следи в хода на преговорите да не се допусне неточност или двусмислие, което да доведе до превратно тълкуване на някои договорни клаузи и се превърне в повод за нови вражди. До какви недоразумения е могла да доведе липсата на преводач, ни дава представа Анастасий Библиотекар в едно послание, писано по повод заключителното заседание на VIII вселенски събор. Според него гърците така насочили дискусията относно бъдещия статут на българската църква, че „каквото твърдели римляните, не го разбирали източните местоблюстители, нито българите, а, от друга страна, нито

[105] *Innocentius* III papa. Op. cit. 6 PL, 215, col. 156-158 – ЛИБИ, 3, с. 322. Трябва да се предположи, че споменатият коместабул Сергий, който занесъл заедно с презвитер Константин писмото на Калоян до Рим, е бил началникът на тази конница. Вероятно както във Византия, така и в България коместабулът бил надзорник и ръководител на царската конюшня. Вж. *Д. Ангелов.* Съобщително-операционни линии. с. 241.

римските местоблюстители, нито българските пратеници разбирали това, което казвали източните (местоблюстители), тъй като не присъствал никой друг преводач освен императорския, който не смеел по друг начин да предава думите на римските и източните местоблюстители освен така, както вече бил заповядал императорът за подчиняването на българите."[106]

Трябва да се предположи, че когато било необходимо, българският владетел включвал свой преводач в дипломатическото пратеничество, тъй като невинаги могло да се разчита на чужд преводач. С други думи, желателно било винаги на едни дипломатически преговори да присъстват преводачи и от двете страни.

За преводачи най-вероятно са служели както хора, специално подготвени по езика, така и лица от смесен произход, а в някои случаи и пленници, търговци или други лица, знаещи съответния език, които били наемани само за определена дипломатическа мисия. Предполага се например, че като преводач на хан Крум служил съпругът на неговата сестра Константин, който имал византийско потекло. Неговият баща Пацик бил беглец от Византия.

Познаването на различни чужди езици от страна на българите, което било безспорно важно условие в дипломатическата практика, направило впечатление на арабския пътешественик Ибрахим ибн-Якуба, който през 965 г. се срещнал с български пратеници в двора на немския император Отон I. Сред описанията, които той прави на пратениците, и разказвайки за своя разговор с тях, той отбелязва, че „те (българите) знаят (са познавачи на) разни езици и превеждат Евангелието на славянски език; те са християни". В. Златарски с основание счита, че знанието на чужди езици трябва да се обясни с активните политически и търговски връзки, които България поддържала с различни страни и народи през първата половина на X в. А тези връзки, според автора,

[106] *Anastasius Bibliothecarius.* Epistola ad Hadrianum papam. – MGH, Ep. VII, p. 411–415 – ЛИБИ, 2, с. 200.

са обусловени до голяма степен и от географското положение на България, намираща се на главен път между Изтока и Запада[107].

Необходимостта от добре подготвени хора за водене на дипломатическа кореспонденция на чужд език осъзнал и цар Калоян. Поради това именно той изпратил две момчета да се учат в Рим на латинско писмо[108].

Естествено в някои случаи преводач не бил необходим, ако някой от преговарящите участници знаел съответния език. Може да се предположи например, че такъв бил пратеникът на вдовицата на цар Смилец до сръбския крал Милутин. Теодор Метохит се изказва дсста неласкаво за него, наричайки го „отвратително, остаряло човече" и „неспособно да извърши нещо за работа"[109].

---

[107] *В. Златарски.* Известието на Ибрахим ибн-Якуба за българите от. 965 г., с. 71; Според Е. Михайлов (Киевска Русия и България през X в. – В: Руско-български връзки през вековете. С., 1986, с. 67) в честите си контакти с русите византийците използвали преводачи от български произход. Предположението си авторът базира на интересните наблюдения на С. П. Обнорски (Язык договоров русских с греками. – Язык и мышление, 6–7. М. –Л., 1936, с. 102), който доказва, че договорът между Русия и Византия от 912 г. е бил преведен от гръцки на славянски език от българин.

[108] *Innocentius* III papa. Op. cit. – PL, 215, col. 551–553. В писмото на Калоян се уточнява, че едно момче се казва Василий, а другото Витлеем. В писмо до папата, писано в края на 1204 г., архиепископ Василий споменава, че първото момче било син на свещеника Константин, а Другото син на царя. Анализирайки тези сведения, *В. Златарски* (История. Т. III, с. 205) без особени основания се съмнява в твърдението на Василий, че едно от децата било царският син. *Ив. Божилов* (Фамилията на Асеневци, с. 95) приема, че Витлеем е син на Калоян, но го смята за извънбрачно дете. Авторът е пропуснал да отбележи още едно сведение относно този син на Калоян, съдържащо се в Хрониката на абат Радулф (ЛИБИ, 4, с. 138). Там се казва: „Синът на споменатия Йоан Влаха се срещнал с папа Инокентий, за да бъде коронясан по молба на баща му за цар на царството, което се нарича Влахия. „ За съжаление липсват други данни, които биха доказали твърдението на Радулф, че мисията на царския син не била само да изучава латинския език, но и да получи корона като наследник. Ако приемем за вярно това сведение, не е възможно Витлеем да е бил извънбрачен син.

[109] *П. Ников.* Българо-татарски отношения, с. 93.

От по-нататъшния му разказ обаче може да се заключи, че българският пратеник съвсем не бил толкова невеж, колкото се опитва да го изкара византийският дипломат. По изричното искане на краля той изслушвал предложенията на Теодор Метохит, които били отправени към сърбите, и взимал отношение към тях. С други думи, пратеникът се намирал в течение на преговорите между византийци и сърби, отлично разбирал за какво става дума и когато намирал за нужно, изказвал своите съображения. Именно това подразнило Теодор Метохит, който съзнавал, че трудно би могъл да скрие нещо от своя съперник, знаещ добре гръцки език.

Вероятно от езикови съображения Светослав Тертер използвал в преговорите с Генуа споменатия Константций Рубео, който, ако се съди по името, бил чужденец. Според Ив. Сакъзов твърде е възможно той да е бил венециански поданик[110].

Чужденец в качеството на пратеник използвал и Михаил III Шишман. През 1327 г. той упълномощава един византиец, живеещ в България, да сключи съюз с Акдроник II за обща борба срещу Андроник III.

В заключение бихме отбелязали, че понякога преводач не се налагало, когато българският владетел лично преговарял и знаел чужд език. Известно е например, че цар Симеон водил кореспонденцията си с Лъв Хиросфакт на гръцки език[111]. Българският цар разговарял на гръцки без преводач и при срещата си с Роман Лакапин.

По същия начин на гръцки език разговарял и цар Иван Александър с пратениците на Йоан Кантакузин, които пристигнали през 1351 г. в Търново и предложили да бъде сключен съюз

[110] *Ив. Сакъзов.* Цит. съч., с. 34.

[111] Лъв Хиросфакт в едно от писмата си до Симеон признава, че да се разговаря чрез преводач е несигурно. Той казва: „Обаче ние не съобщаваме чрез жива реч, защото речта, която се превежда от един език на друг чрез преводач, е най-несигурна" – *Leo Choerosphactus.* Op. cit., p. 77 – ГИБИ, 4, с. 176.

срещу османските турци. По този повод Йоан Кантакузин отбелязва: „Когато Александър попитал пратениците, дали са разбрали казаното, а те отвърнали, че не са разбрали, той им заговорил на гръцки."[112]

Направеният преглед за състава на българските дипломатически пратеничества дава основание да се заключи, че трудно може да се говори за наличието на професия „дипломат" в средновековна България. Подборът на участниците в различните дипломатически мисии ставал преди всичко сред висшите светски, военни и духовни функционери, които заемали ръководни постове в държавата. В това отношение установената практика не се различавала много от тази във Византия и западноевропейските държави. Рангът на лицето, което трябвало да застане начело на пратеничеството, зависел най-вече от характера на дипломатическата мисия, а също така от мястото на партньора в йерархията на средновековните държави. При всички случаи решаването на важни въпроси, засягащи войната, мира или търговията, били поверявани в ръцете на опитни и доверени лица, излъчвани сред средите на българската аристокрация. На първо място, в качеството на дипломати участвали и т.нар. велики боляри, влизащи в дворцовия съвет на владетеля. Може да се твърди, че по време на Първата българска държава наред с другите функции, които изпълнявал, кавханът бил и един от ръководителите на българската дипломация[113]. Именно тази негова функция дава основание да се предполага, че под термина „логотет", употребен от летописеца Теофан за един от помощниците на хан Крум при преговорите с Византия, се крие кавханът. Известно е, че през IX в. т.нар. логотет на дрома бил главният ръководител на дипломацията, лицето, което наред с императора имало решаваща дума при определяне

[112] *Joannis Cantacuzenos.* Op. cit., p. 166 – ГИБИ, 10, с. 392.

[113] *В. Гюзелев.* Функциите и ролята на кавхана. ., с. 56. „В качеството си на пръв помощник на владетеля в държавните работи кавханът е имал успоредно с горепосочените функции и задължението на дипломат. „

състава и пълномощията на различните пратеничества[114]. Трябва да се отбележи обаче, че докато той не взимал пряко участие в тях, то кавханът при особено важни случаи предвождал дипломатическите мисии.

По време на Втората българска държава трудно бихме открили някаква особена закономерност в начина, по който били съставяни дипломатическите пратеничества, освен споменатата вече, че на първо място отново изпъкват родственици на владетеля и негови първи помощници. Само в отделни случаи по стечение на обстоятелствата дипломатически представители на България ставали лица от чужд произход.

Ако тръгнем отново по пътя на аналогиите с Византия, като се има предвид, че през XIII и XIV в. тя оказва значително влияние върху формирането на институциите в средновековна България, може да се предположи, че една от важните функции на длъжността „велик логотет", която се среща в царския двор, била дипломатическата. Няма данни да е участвал в дипломатически пратеничества, но може да се предположи, че в задълженията му на пръв министър влизало и определяне състава на пратеничествата, приема на чужди посланици, воденето на дипломатическа кореспонденция и т. н.

Въпреки че изворовите данни не дават основание да се говори за съществуването на лица в средновековна България, занимаващи се единствено с дипломатическа дейност, не може да не направи впечатление, че в редица случаи стремежът на българските владетели бил да се доверяват на едни и същи лица във важни за държавата преговори и дипломатически мисии. Така постъпил например хан Омуртаг в контактите си с франките. По-късно виждаме как на дипломатическото поприще дълго се по-

[114] *D. A. Miller.* The Logothete of the Drome in the Middle Byzantine Period. – Byzantion, 36, No 1, 1966, p. 438 sq. Авторът отбелязва, че логотетът е ръководел специален отдел към императорския двор, който се занимавал с дипломатическите отношения между Византия и останалите „варварски" държави – т.нар. Scrinium barbarorum.

двизавал родственикът на княз Борис Петър, изнесъл на плещите си всички най-важни мисии до Рим и Византия. Наред с него неколкократно се споменава и боляринът Сондоке. Деен участник в дипломацията на цар Симеон бил помощникът му Тодор. По-късно доверено лице на цар Калоян, което служило за връзка с папа Инокентий Ш, станал браничевският епископ Власий. Както се вижда следователно това били хора, които имали други задължения и функции в страната, но по стечение на обстоятелствата се превръщали в един вид професионални дипломати. Наблюденията, извършени върху състава на дипломатическите пратеничества на средновековна България, ни дават още по-голямо основание да говорим за една потенциална многофункционалност, която са притежавали редица от светските и духовните институции в страната.

ШЕСТА ГЛАВА

ПОДАРЪЦИТЕ В ДИПЛОМАЦИЯТА НА СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БЪЛГАРИ

Проучването на дипломатическата практика през Средновековието показва, че съществено място в нея заемал един строго утвърден церемониал и начин на общуване, който преговарящите страни спазвали. В голямата си част това били традиционни и неписани правила на поведение, чиито начала се откриват още в зората на човешката цивилизация. Те засягали такива моменти като защитата на честта и достойнството на пратениците, гарантиране на тяхната неприкосновеност, следването на определен ред за посрещане и отпращане на дипломатическите мисии, полагането на устни или писмени клетви при сключването на договори и т. н. Регламентирането на задължителен церемониал в хода на дипломатическите преговори засягало понякога и такива детайли като естеството и реда на въпросите задавани при посрещането на пратеника, използване на определено обръщение към него според ранга му, изисквания

към облеклото му и т. н. Не на последно място в установените правила се включвал и още един съществен елемент, а именно размяната на подаръци. Става дума за едни на пръв поглед чисто формални неща, които обаче, оказват съществено влияние върху хода на дипломатическия диалог и крайните резултати от него. Това важи с особена сила за средновековната епоха, когато символиката на предметите, на жестовете и на словото са от особено значение в човешкото общуване.

В настоящата глава ще разгледаме размяната на подаръци, която неизбежно съпътствала дипломатическата дейност на българската държава. Всъщност това е само една от възможните области, в която може да се разгледа всеобхватното значение на дара, като своеобразно огледало на човешките взаимоотношения и неотменим елемент от душевната нагласа и обичаите на едно общество. Ето защо дарът е обект не само на чисто исторически изследвания, но представлява определен интерес за етнолози, психолози и философи.[1] Ние ще се ограничим със задачата да установим в какви случаи българската дипломация е използвала подаръци и до каката степен те са били съществен инструмент в хода на едни преговори или част от постигнато споразумение. Не е маловажно да се разкрие и естеството на даваните и получавани подаръци, което безспорно ще спомогне за по-доброто опознаване вкусовете и предпочитанията на средновековния българин.

Още далеч преди създаването на българската държава, нашите предци славяни и прабългари – са били запознати с практиката да се разменят подаръци по време на дипломатически преговори. Ако се съди от запазените извори голяма заслуга за утвърждаване на тази практика имала Византийската империя. Нейните владетели доста често са прилагали в своята дипломация даването на щедри подаръци от най-различно естество. Така

[1] Фундаментално в това отношение е изследването на *Марсел Мос*, „Дарът, форма и основание за обмена в архаичните общества", С. Издателска къща КК, 2001 г., 198 с.,

се печелели по-лесно съюзници или се възпирали агресивните намерения на неспокойни съседи. Даряването било част от добре познатата политика, базираща се на стария римски принцип „разделяй и владей". Удостояването на определени племена и народи с подаръци за сметка на други много често целяло всяването на раздори и предизвикването на междуособни войни. Изпращането на подаръци постигало и друг ефект. Превръщало се в една своеобразна демонстрация на могъщество и материално благополучие, което трябвало да впечатли дипломатическите партньори и ги направи по-предпазливи в техните претенции и действия. Понякога проявяването на подобна щедрост от страна на Византия може да се тълкува и като своеобразно откупуване на мира от нейните противници, които държали особено настоятелно да изискват „своето" ежегодно, независимо от това дали имало или не повод за провеждане на дипломатически преговори. Така всъщност, получаваното от" варварите" във вид на подаръци се превръщало в един своеобразен данък, чиито размер се менял често.

Приобщаването на славяни и прабългари към тази своеобразна „дипломация на подаръците" станало видимо от началото на VI в., когато те влезли в активни взаимоотношения с Византия. Съчиненията на Прокопий Кесарийски, Менандър, Псевдомаврикий и Теофилакт Симоката изобилстват от сведения, които показват, че усилията на империята да задържи варварския свят на своите граници преминавало задължително през проявата на щедрост при сключването на писмени или устни споразумения. Прави впечатление, че даже и в „ Стратегикона" на Псевдомаврикий, което е военно съчинение, са поместени и наблюдения относно отношението на варварите към подаръците. За славяните например се отбелязва, че „отстъпват повече пред страх, отколкото пред подаръци". [2] А за турките и аварите авторът ще констатира, че „не спазват договорите и не се задоволяват

[2] *Mauricius*, Op. cit., p. 280

с дарове, но преди още да са взели дара, те замислят нападение и се отмятат от уговореното".[3] Последното твърдение се базира вероятно на дългогодишния горчив опит, който Византия имала в отношенията си Аварския хаганат, в чиито предели живеели и българи и славяни. Така например у Менандър четем, че император Юстиниан се опитал с подаръци - „верижки украсени със злато, легла и копринени дрехи и много други неща" да привлече на своя страна аварите за съюзници.[4] Постепенно това се превърнало в една обичайна практика в отношенията между империята и аварите, които непрекъснато увеличавали размера на исканите дарове. Според Менандър размяна на дарове била осъществена и при пратеничеството на император Юстин при вожда на турките Силзивул.[5]

Прокопий Кесарийски също ни дава сведения, че посредством политиката на подаръци Юстиниан I се опитвал да поддържа напрежение и вражда между кутригурите и утигурите. Дълги години императорът облагодетелствал с ежегодни подаръци само кутригурите, но накрая те се оказали неблагодарни, не само защото продължили да нападат ромейските земи, но и защото не споделяли получените пари и подаръци със своите родствени съседи – утигурите. Това естествено предизвикало гнева на последните, които подбудени с подаръци от императора, нападнали „по-богатите" кутригури. Избухналата война продължила дълго и довела до взаимното изтощаване на двете племенни групи.[6]

От запазените извори между другото става ясно, че варварският свят се радвал не само на щедростта на ромеите, но неведнъж изпитал и тяхното двуличие при използването на подаръците в сложната дипломатическа игра. Показателни в това отношение са изказаните от аварския хаган Баян съмнения дали получаваните от Византия ежегодни подаръци могат да гаран-

[3] Ibidem, p. 268

[4] *Menander,* Op. cit., p. 476 – ГИБИ, 2, с. 234

[5] Ibidem, p. 192 – ГИБИ, 2, с. 222.

[6] *Procopius,* Op. cit., p. 581sq – ГИБИ, 2, с. 142-143.

тират неговата власт и сигурност. Според Менандър хаганът „се радвал на ежегодно изпращаните му от императора дарове, защото добре е човек да притежава и злато, и сребро и копринено облекло, обаче по-ценно и по-скъпо от всички тези неща е животът. Той (т.е. хаганът) се страхувал за живота си, защото имал предвид, че ромеите примамвали предварително с такива подаръци много от народите, които са нападали тази страна, но в края при удобен случай ги нападали и унищожавали до последния човек."[7]

Особено язвителен по отношение на това поведение на ромеите бил и вожда на турките Турксант, който посрещнал пратеницитне на император Тиберий с въпроса: „Не сте ли вие същите онези ромеи, които си служат с десет езика, но се една измама ?"[8] Пълни с укор са и думите на аварския пратеник Кох, изречени пред византийския военачалник Приск, който се готвел за поход в земите на север от р. Дунав. Според Менандър пратеникът заявил: „Вие научихте варварите на неподчинение. Ние не щяхме да познаваме нарушаването на договорите, ако не бяхме намерили за учители на лъжата вас, които войната не познава мирни."[9] Даже и да приемем, че цитираните до тук думи не са звучали дословно така, според нас общият им смисъл е показателен, че в дългогодишното си общуване с империята авари, турки, българи и славяни достигнали по свой път до знаменитата поговорка изречена в „Енеидата" „Timeo danaos et dona ferentes" т.е. бой се от гърците даже и да ти дават дарове. Придобит бил един поучителен опит, който се оказал особено важен след създаването на българската държава, в чиято външна политика огромен дял се падал на отношенията й с Византия.

Извори от византийски и западен произход сочат, че размяната на подаръци се превърнала в неотменна част от дипломацията на българските ханове и царе. Обикновено средновеков-

[7] *Menander*, Op. cit., p. 476 – ГИБИ, 2, с. 254.

[8] Ibidem, p. 207- ГИБИ, 2, 228.

[9] *Theophylactus Simocatta*, Op. cit. p. 233 – ГИБИ, 2, с. 322.

ните автори се задоволяват да отбележат най-общо за извършена размяна на подаръци, а в по-редки случаи научаваме за тяхното естество и количество. Независимо от това, възможно е да се направи една типология за обстоятелствата, които съпътствали тази размяна и ролята на дара в постигнатите споразумения.

1. ДАРЯВАНЕТО КАТО ЗАДЪЛЖИТЕЛЕН ЕЛЕМЕНТ В ДИПЛОМАТИЧЕСКИЯ ЦЕРЕМОНИАЛ

Няма съмнение, че в преобладаващото число случаи даването и получаването на подаръци трябва да се разглежда като задължителен елемент в един дипломатически ритуал независимо от евентуалния изход на започналите преговори. С други думи, чрез носените дарове на първо място се целяло да се подчертае уважение към партньора и готовност за преговори. Така постъпил например хан Омуртаг през 825 г., когато проводил пратеничество с дарове при франкския император Людовик Благочестиви. Западния хронист Теган е твърде лаконичен отбелязвайки този факт, като не споменава дали императорът отговорил със същото. Научаваме само, че даровете били приети благосклонно, след което ханските пратеници се завърнали обратно в страната си[10].

Т.нар. Саксонски аналист съобщава, че през 832 г. пратеници на хан Маламир се появили отново с дарове в двора на франкския владетел. По всяка вероятност те трябвало да го уведомят за настъпилата промяна на престола в България и потвърдят мирните отношения. [11]

Твърде интересни сведения ни е оставил и Анастасий Библиотекар за ролята на дара в дипломацията на княз Борис. В

[10] *Theganus,* Vita Hludovici imperatoris, MGH, SS, II, ed. Pertz, p. 597 -ЛИБИ, 2, с. 49 – .... legati Bulgarorum portantes dona.

[11] *Analista saxo,* MGH, SS, VI, ed. G. Waitz, p. 574 – ЛИБИ, 3, с. 142.... Legati bulgarorum cum muneribus venerunt

своето „Животоописание на папа Николай I" той отбелязва, че през 866 г. българското пратеничество в Рим донесло със себе си освен въпросите на княз Борис и „големи подаръци" (donaque non parva), както за светите места, така и за самия върховен първовсвещеник". [12] Това бил един умел ход на княза. Той видимо осъзнал, че първоначалното добро впечатление, което трябва да остави за своето благочестие е от особено значение за по-нататъшния ход на започналите преговори. Възприетата линия на поведение да дарява римските първовосвещеници княз Борис следвал последователно и през следващите години независимо, че не винаги получавал това, което искал. Отново Анастасий Библиотекар съобщава, че през 868 г. пратеника на княз Борис Петър се появил в Рим с „царски дарове" /donis regalibus/ и поискал за духовен глава на българската църква да бъде поставен дякон Марин. [13] Дарове донесли и българските пратеници начело с Петър на заключителното заседание на църковния събор в Константинопол през март месец 870 г. [14] Тези подаръци, разбира се, не са изиграли решаваща роля за заключителното постановление на събора, но най-малкото са засвидетелствали уважение към император Василий I, от когото до голяма спепен зависело решаването на българския църковен въпрос. И след разрива с Римската църква обаче княз Борис продължил да поддържа почтителното си отношение към нейните духовни предстоятели, което между другото доказвал и чрез дарове. Това личи от запазената кореспонденция между княз Борис и папа Йоан VIII. В едно писмо до княза от април месец 878 г. се споменава, че папата получил дар по един монах. [15] В друго писмо от същата година се споменава за нов дар, който бил

[12] *Anastasius Bibliotecariius,* Vita Nicolai I Papae., PL, CXXVIII, – ЛИБИ, 2, с. 184

[13] *Anastasius Bibliothecariius,* Vita Hadriani II, PL, CXXVIII, – ЛИБИ, 2, с. 193.

[14] Ibidem, p. 188.

[15] *Ioannes VIII* Papa. Epistolae, MGH, Epistolae, VII, ed. E. Caspar, ep. 66, p. 60 – ЛИБИ, 2, с. 150

донесен в Рим от български пратеник на име Фунтик. [16] Развоят на тези „епистоларни" преговори показва, че подаръците, които изпращал князът били по-скоро израз на уважение и желание да се поддържа някакъв диалог, а не демонстрирано намерение за сериозен завой в избрания след 870 г. път.

Проследявайки по-нататък пътя на българската дипломация ще се убедим, че и след княз Борис се запазва практиката да се разменят подаръци без оглед конкретния резултат от водените преговори. За времето на цар Симеон запазените изворови данни създават впечатлението, че в повечето случаи процесът на даряване бил едностранен – дарявали или проявявали готовност да бъдат щедри само византийците, но не и българският владетел. Така в Житието на Евтимий четем, че през 904 г. византийският дипломат Лъв Хиросфакт започвал преговори със завоевателя на Солун Лъв Триполит и успял да го убеди да се оттегли като между другото дарил арабите „ с предназначения от него за българите приятелски дар"[17]. По всяка вероятност този дар трябвало да послужи в едни евентуални преговори с българския цар относно бъдещата съдба на опустошения Солун Известно е, че в крайна сметка. цар Симеон се отказал от първоначалното си намерението да завладее града, но не с цената на няколко дара, а на една значителна териториална отстъпка. [18]

През 913 г. византийците отново се опитали чрез дарове да откажат цар Симеон от агресивните му намерения спрямо империята. Хронистът Лъв Граматик отбелязва, че след края на преговорите във Влахернския дворец българския владетел бил изпратен в страната си „ почетен с безбройни и много големи дарове".[19] С подаръци била съпътствана и срещата между цар Симеон и император Роман Лакапин на 9 септември 923 г. под стените

[16] Ibidem, ep. 198, p. 158 – ГИБИ, 2, с. 166.

[17] *P. Karlin- Hayter*, Vita S. Euthymii, Byzantion, XXV-XXVII, 1955-57, p. 106 – ГИБИ, 4, с. 318.

[18] *В. Златарски*, История..., т. 1, ч. 2, с. 336 сл.

[19] *Leo Gramaticus*, Op. cit. p. 292- ГИБИ, 5, с. 160.

Константинопол. Според Лъв Граматик „ те се сбогували и се разделили като императорът удостоил Симеон с великолепни дарове". [20] Прави впечатление, че в посочените случаи се премълчава дали българският владетел от своя страна също дал подаръци. Не е изключено хронистите тенденциозно да премълчават този факт с цел да внушат на читателя колко „стиснат" е цар Симеон и как не проявява благодарност и елементарно уважение към своя партньор. Всъщност обаче има други извори, които сочат, че българите познавали достатъчно добре и спазвали дипломатическия протокол относно размяната на подаръци. Това личи добре от съчинението на Константин Багренородни „За церемониите". Там е отделено специално внимание на този ритуал при посрещането на чужди пратеници. Става ясно, че когато български дипломати били канени за честването на големите християнски празници, те носели със себе си задължително подаръци в Константинопол. Според утвърдения церемониал, след тяхната поява в двореца, т. н. протонотариат, който бил нещо като секретар на логотета на дрома (т.е. външният министър) внасял в залата специален панер (caniscion), в който се поставяли подаръците. По-нататък пратениците, които носели дарове се покланяли на императора и напускали тронната зала. [21]

Дарове се давали задължително и непосредствено преди началото на тържествено угощение, което се организирало на Разпети петък преди Великден. По този повод се споменават „приятелите българи", които насели със себе си подаръци и имали право да седнат на императорската трапеза. [22] По всичко изглежда, че след 927 г., когато бил сключен „дълбокият мир" с Византия, размяната на подаръци между двете страни се превърнала в честа практика, след като в Константинопол вероятно се

[20] Ibidem, p. 314 –ГИБИ, 4, с. 166.

[21] *Constantinus Porphyrogenitis,* De ceremoniis aulae byzantinae, p. 138-. ГИБИ, 5, с. 221.

[22] Ibidem, p. 773-774 – ГИБИ, 5, с. 228.

установило едно постоянно българско дипломатическо присъствие.

През разглеждания период взаимното даряване в знак на приятелство не било характерно само за отношенията между българи и византийци. Константин Багренородни отбелязва, че след неуспешна война срещу хърватите княз Борис сключил мир, „при което дарил хърватите и бил дарен от тях", а по-нататък заключава, „че двете страни често си правели подаръци в знак на приятелство."[23]

Уроците на добрия тон в дипломацията, който изисквал размяната на подаръци не били забравени и след възстановяването на българската държава. Красноречиво доказателство за това е кореспонденцията между цар Калоян и папа Инокентий III. От писмата на българския цар става ясно, че някои от тях били придружавани и от съответните дарове, чрез които се подчертавало почтителното отношение и уважение към предстоятеля на римската църква. Прави впечатление обаче, че в първото писмо на цар Калоян до папата все още не се говори за подаръци, донесени от българския пратеник в Рим. Това сдържано поведение можем да обясним с известно съмнение, което първоначално царят изпитвал към намеренията на Инокентий III. Едва след като получил един достатъчно благосклонен отговор, българският владетел решил да демонстрира своята щедрост. От неговото писмо, писано преди 11 юни 1203 г., става ясно, че то е трябвало да бъде донесено в Рим от самия архиепископ Василий, който носел със себе си внушително количество подаръци. От неговата добавка в края на писмото обаче става ясно, че той бил възпрепятстван от гърците да премине морето при гр. Драч. До Рим се добрали само коместабул Сергий и презвитер Константин, но без подаръците. [24] В цялата тази случка несъмнено впечатление прави поведение-

[23] *Constantinus Porphyrogenit,* De administrando imperio, p. 31 – ГИБИ, 5, с. 207

[24] *Inocentius III* Papa. Epistolae, PL, CCXV, col. 155-156 -ЛИБИ, 3, с. 320

то на гърците, които разбирайки за целта на мисията, решили да я възпрепятстват на всяка цена. Те забранили да бъдат пропуснати подаръците с надеждата, че това ще повлияе отрицателно върху отношението на папата към българите.

Трябва да се отбележи, че хода на преговорите с Римската църква българският владетел се ориентирал към една размяна на дарове, която не просто била израз на добър тон, но отговаряла и на пристрастията на папата.[25] От запазеното съчинение „Делата на папа Инокентий III" между другото става ясно, че той останал в спомена на поколенията и със своята щедрост. Там четем, че честите дарове, които правел показвали „ колко е бил щедър и грижлив по отношение на култа и украсата на църквите". [26] Странно е обаче, че в споменатия писмен извор, който се отличава със своята обстоятелственост, се премълчава какви подаръци е получил папата от България.

Далеч сме от мисълта да обясним успешната дипломация на цар Калоян само с това, че той умело демонстрирал чрез дарове своята преданост към римския папа. Всъщност развоя на отношенията с Рим показва, че в случаите, когато българският владетел изпитвал съмнения и недоверие към своя партньор, той не бил склонен да раздава подаръци. Това, както видяхме се случило в началото на преговорите, а вероятно и след битката при Одрин през 1205 г., когато бил пленен латинският император Балдуин I. От едно писмо на Инокентий III става ясно, че българският цар останал глух към молбите му да освободи пленника, а на всичкото отгоре се отнесъл към папския пратеник, „с по-малко почести, отколкото подобава на царското достойнство". [27] Едва ли има съмнение, че под думите „по-малко почести" трябва се разбира не само хладно отношение, но и липсата на традиционните в та-

[25] Изпратени дарове до папата, които са описани в писмата на Калоян ще коментираме по-нататък Вж. *Innocentius III Papa,* Epistolae, PL, CCXV, col. 290-292 – ГИБИ, с. 340, 360.

[26] *Innocentius III* Papa. Gesta, PL, CCXIV, col, CXLXIII -. ЛИБИ, 3, с. 378

[27] *Innocentius III* Papa, Epistolae, PL, CCXV, col. 1162-ЛИБИ, 3, с. 370

кива случаи подаръци. С това поведение цар Калоян още веднъж затвърдил в представите на съвременниците си образа на владетел, комуто били чужди самоцелните дипломатически жестове, ако те противоречали на интересите му. [28]

Веднъж утвърдила се размяната на дарове, станала неразделна част от дипломацията и на други български владетели. Въпреки че няма преки известия, едва ли има съмнение, че към тази практика са прибягвали често, както цар Иван Асен II, така и неговите наследници. Достатъчно е само да отчетем значителното количество договори и брачни съюзи, сключени през XIII и XIV в. Може да се предположи, че в повечето случаи преговорите за тях били придружавани с размяната на подаръци. По-конкретни сведения има за времето на цар Михаил III Шишман и цар Иван Александър. Йоан Кантакузин разказва например, че през 1324 г., когато българи и ромеи решили да прекратят войната помежду си в Тракия император Андроник III приел благосклонно българските пратеници Гръд и Панчо и ги наградил с „царски дарове". [29] Малко по-късно, както бе посочени в предидуща глава, българският владетел отново прибягнал до „езика" на подаръците, като дарил императора с един кръст с цел да разсее съмненията му, че се готви да нападне столицата Константинопол. [30] Йоан Кантакузин разказва по-нататък, че и на него също му се наложило да удостои български пратеници с подаръци. Това станало след едни преговори, когато той убедил българския владетел да се откаже от намеренията си да нападне град Димотика. [31]

---

[28] За представата за цар Калоян в очите на съвременниците му вж. П. Ангелов, България и българите в представите на византийците, С., 1999, с. 234 сл.

[29] *Ioannis Cantacuzenos,* op. cit. p. 187- ГИБИ, 10, с. 232.

[30] Ibidem, p. 300 – ГИБИ, с. 258.

[31] Ibidem, p. 183 –ГИБИ, с. 294

2 ДАРОВЕТЕ – УСЛОВИЕ ЗА СКЛЮЧВАНЕ НА ДИПЛОМАТИЧЕСКИ СПОРАЗУМЕНИЕ

Картината на даряването в дипломацията би останала непълна, ако не разгледаме и онези случаи, в които подаръците представлявали не просто израз на куртоазия, доверие и преданост, но и своеобразно conditio sine qua non за сключването на даден договор. Първият казус в това отношение ни отвежда още в началните десетилетия от съществуването на българската държава. Данните от хрониките на Теофан и Никифор сочат, че договорът между хан Тервел и Юстиниан II от 705 г., освен клаузите отнасящи се до областта Загоре и удостояването на хана с титлата „кесар", съдържал и условието за получаването на подаръци. Така Теофан отбелязва, че свалените император обещал на българския владетел „да му даде премного дарове и собствената си дъщеря за жена", а по-надолу допълва, че след като си върнал престола Юстиниан „дал на Тервел много дарове и знаците на царската власт". [32] Сходен е и разказът на Патриарх Никифор, който пише, че на Тервел му били обещани „много дарове". По-нататък, след като описва удостояването му с титлата „кесар" отбелязва, че се завърнал в земите си „надарен с много дарове". [33] През X в. Лъв Граматик ще спомене нещо подобно в своята хроника. Според него, Юстиниан II „дал много дарове на Тервел и като откъснал земя от ромеите, дал му така наречената днес Загория". [34] Далечна реминисценция за даровете, които получил Тервел се откриват и в Лексикона „Свидас" Там по един образен начин е описано как е станало това. Хан Тервел „поставял обърнат щита си, който носел във време на война, и своя камшик, с който шибал коня си, и слагал пари, докато покрие и единия, и другия. Простирал копието си на земята и до краищата му на голям куп натрупвал коп-

[32] *Theophanes Confessor,* Op. cit. p. 374 – ГИБИ, 3, с. 266 – 267.
[33] *Nicephorus Patriarccha,* Op. cit., p. 42 – ГИБИ, 3, с. 298.
[34] *Leo Gramaticus,* Op. cit., p. 169- ГИБИ, 4, с. 149.

ринени дрехи. Като напълвал сандъчета със златни и сребърни пари, раздавал ги на войниците си, пръскайки с дясната си ръка злато, а с лявата сребро"[35]. Навремето В. Златарски изказа хипотезата, че всъщност зад тези „дарове", дадени на Тервел трябва да се разбира годишен данък, който императорът бил задължен да плаща на българите.[36] Иван Дуйчев се опита да подкрепи това становище с нови данни извлечени от една анонимна византийска хроника, чиито автор вероятно е ползвал източник, познат и на съставителя на „Свидас". В хрониката се твърди, че императорите Константин IV Погонат и Юстиниан II са били "данници на хан Тервел". По-нататък се споменава и за една дворцова зала, където често седели българският владетел и хазарският хаган и където „били дадени немалко данъци". [37] Действително има логика в предположението, че е възможно понякога византийските автори за да не накърнят достойнството на императорите евфемистично да заменят думата „данък" с „подарък" по отношение на това, което били принудени да дават на „варварските" владетели. Според нас обаче, в конкретния случай и Теофан, и Никифор, а по-късно и Лъв Граматик определено говорят за еднократно дарение на императора срещу услугата, сторена от Тервел. Ако приемем, че в разказа за договора между хана и Юстиниан II Теофан съзнателно е подменил термина "данък" с „подарък", то няма обяснение факта, защо хронистът сторил същото и при разказа си за договора между българите и император Константин IV от 681 г. Хронистът е категоричен, че тогава императорът не е дал подаръци на хан Аспарух, а „се съгласил да му плаща ежегоден данък за срам на ромеите". [38]

---

[35] *Suidae Lexicon*, ГИБИ, 5, с. 310.

[36] *В. Златарски*, цит. съч., т. I, ч. 1, с. 230

[37] Вж. *Иван Дуйчев*, Император Юстиниан II Ринотмит данник на хан Тервеля, В: Проучвания върху българското Средновековие – Сб. БАН, книга XLI-I, 1945, с. 6-7 Част от текста на въпросния извора е публикуван под надслов *Anonymi Chronographia*, ГИБИ, 3, p. 223-225

[38] *Thephanes Confessor*, Op. cit., p. 360 – ГИБИ, 3, с. 264.

Следващото известие за получени подаръци като част от конкретно споразумение ни отвежда към началните години от управлението на хан Борис. Става дума за събития, свързани с войната, която започнал срещу Немското кралство. В Бертинските летописи четем, че през 853 г. „българите като взели на своя страна славяните и, както се казва, привлечени от нашите подаръци (a nostris muneribus invitati) яростно се нахвърлили срещу немския крал Людовик, но били победени, тъй като бог бил против тях". [39] Краткият текст не ни дава представа, кой е подбудил с подаръци българите на война срещу Немското кралство. Изказано е единствено предположение, че най-вероятно става дума за френския крал Карл Плешиви, който враждувал с Людовик. [40] Това е най-логичното обяснение за израза „нашите подаръци", който се съдържа във втората част на посочения летопис открит във френския манастир „Св Бертин". Разбира се, трудно е да се приеме, че единствено някакви подаръци се превърнали в главния подтик за хан Борис да започне своята първа война на северозапад. По наше мнение, не само предполагаемата материална подкрепа на френския крал, но и отказът на Людовик Немски за поднови мирните отношения с българите през 852 г. дало основание на хан Борис да се съюзи с Великоморавия срещу Немското кралство. [41]

Даването на подаръци се превърнало в съществен елемент и в края на още една злополучна за българите война. Става дума за похода на Борис в сръбските земи, който според разказа на император Константин VII Багренородни завършил с пленяването на сина му Владимир и 12 велики боляри. [42] По-нататък четем,

---

[39] *Annales Bertiniani,* MGH, SS, I, ed. G. Pertz, p. 448 -ЛИБИ, 2, с. 287. За последвалите събития вж. по-подробно В. Златарски, цит. съч., т. I ч. 2, с. 34 сл.,

[40] *E. Dumler,* Geschichte des Ostfrankischen Reiches, Leipzig, 1887, p. 382.

[41] *П. Ангелов,* Военните договори на Първата българска държава, с. 63.

[42] Хронологията на тази война не е ясна. Предположенията варират от 854 до 880 г. Вж *В. Златарски,* цит. съч. т. I, ч. 2 с. 38 сл Срв. и *Л. Максимович,* О времену похода бугарског кнеза Бориса на Србју – ЗФФ, XIV, 1, 1979, с. 69-75.

че князът поискал да се завърне в България и за по-сигурно помолил да го придружат синовете на сръбския княз Мунтимир Бран и Стефан. За тази услуга, продължава по-нататък авторът "Михаил – Борис им дал големи подаръци", като „сърбите от своя страна също му дали подаръци". Постигнатият по този начин е коментиран така от автора: „Това българите наричат споразумение". [43] Тези думи са достатъчно красноречиви и несъмнено доказват, че през IX в. размяната на дарове вече бил добре познат момент в договорната практика на българите. Това именно направило нужното впечатление на един такъв опитен държавник като споменатия император, който винаги държал дипломатическия церемониал да се спазва.

Традицията дадено споразумение да се обвързва с дарове била продължена от наследниците на княз Борис. Според Фулденските летописи през 892 г. княз Владимир склонил да поднови мира с немския крал Арнулф, след като бил почетен с подаръци (cum muneribus mense) от пратениците, дошли специално за това през месец септември в Плиска. Същевременно князът се задължил да не позволява на моравците да изнасят сол от земите му. Пак в същата хроника четем, че той се отнесъл с нужното уважение към немските пратеници, които „се завърнали с подаръци през месец май". [44] Тези думи подсказват, че Владимир, независимо от езическите му пристрастия, не бил лишен от чувството за дипломатически такт и уважение към християнските му партньори. Не може да се отрече и фактът, че именно с този договор били поставени основите на трайни мирни отношения с Немското кралство. Те се съхранили при цар Симеон и му дали възможност изцяло да насочи вниманието си към Византия. Вече имахме повод да отбележим, че в личните си срещи с патриарха и императора цар Симеон получавал подаръци единствено в знак

[43] *Constantinusi Porphyrogenitis.* De administrando imperio, p. 145 sq – ГИБИ, 5, с. 209

[44] *Annales Fuldenses,* MGH, SS, I, ed. G. Pertz, p. 408 – ЛИБИ, 2, с. 47

на уважение. Същевременно има данни, от които става ясно, че неведнъж му били предлагани подаръци и като условие за едно бъдещо споразумение. Това става например по време на първата българо- византийска война през 894-896 г., когато византийският дипломат Лъв Хиросфакт обсъжда с българския владетел възможността да бъдат освободени пленените ромейски войници. Още в първото писмо се изразява надежда, че това ще бъде сторено доброволно от цар Симеон, а не срещу „дарове или откуп"(както се изразява Лъв)[45] Интересно е в случая, че византийския дипломат прави разлика между „дарове" и „откуп" Под първото понятие вероятно той разбира главно различни предмети в едно разумно количество, а под откуп – парична сума, зависеща от броя на пленниците. Откупуването на пленниците след края на военните действия била вече утвърдена практика в отношенията между българи и византийци. За пример можем да посочим едно условията на 30 годишния мирен договор между България и Византия от 815 г. От Сюлейманкьойския надпис става ясно, че една част ромейските пленници трябвало да бъдат разменени, а друга откупени срещу 2 бивола на човек.[46]

Както имахме вече повод да отбележим, цар Симеон не бил склонен да се раздели с пленниците нито срещу откуп, нито срещу дарове, но нарочно проточил преговорите около тяхната съдба, влизайки във формални филологични и астрологични спорове със своя опонент. Така спечелил необходимото му време, за да сключи съюз с печенезите и нанесе решителен удар на Византия при Булгарофигон през 896 г. Въпросът за пленниците намерил

[45] *Leo Choerosphactis.* Epistolae, ГИБИ, 4, с. 176.

[46] Вж. *В. Бешевлиев*, Първобългарски надписи, С., 1979, с. 154. Авторът смята за несигурно четеното на количеството биволи и се колебае между две и две хиляди. Ако се приеме второто число очевидно откупът е бил нещо далеч по сериозно от дарове, срещу които също е било възможно да се освобождават пленници.

също своето решение, след като цар Симеон склонил да бъде извършена размяна. [47]

Даването на подаръци, като условие за мирно споразумение, отново застанало в центъра на вниманието, когато Патриарх Мистик започнал своята знаменита кореспонденция с българския владетел. Вече имахме неоднократно повод да се убедим, че в тази кореспонденция той вложил цялото си красноречие и дипломатически опит за да отклони Симеон от реализирането на честолюбивата му мечта – трона на василевса. Същевременно в отделни писма съвсем ясно намеква, че византийците са готови да му дадат каквито пожелае подаръци само и само да се откаже от своите намерения. Така в писмо от 921 г. той пише: „Премини към други искания, които по своето естество могат да се изпълнят, като: известно количество злато и одежди и може би някаква част земя".[48] Същото предложение се повтаря и в следващото писмо, където отново се споменава за готовността на константинополските управници да го дарят със злато одежди, земя, което и „за българите може да бъде полезно и на ромеите няма да причини непоносима загуба."[49] Две години по-късно в едно обширно писмо патриархът, след като изразява недоволството си от поведението на Симеон, се обръща към него с думите: "Злато ли желаеш, или сребро, или подходяща част земя, или да ти се дадат други неща, които са за българите приятни, а за ромеите неотегчителни". [50] В писмо от средата на 923 г. Николай Мистик продължава да държи на своето, като умолява Симеон да не иска невъзможни неща, а да

---

[47] За тези събития вж. *В Златарски*, цит. съч., т. I, ч. 2, с. 314. Според автора в последвалия сключен мирен договор византийците се задължили за известно време всяка година да изпращат на Симеон богати подаръци, които трябвало да се получават от български пратеници в пограничния град Девелт. Златарски отхвърля тълкуването на М. Дринов, че става дума за данък, а по-скоро приема че това било своеобразен откуп на мира чрез подаръци, с. 319 сл.

[48] *Nicolas I Patriarch*, Op. cit. p. 122 – ГИБИ, 4, с. 246.

[49] Ibidem, p 128 – ГИБИ, 4, с. 249.

[50] Ibidem, p. 176 – ГИБИ, 4, с. 276.

получи онова за което „отдавна е писано, а именно злато сребро и други неща". [51] В този своеобразен пазарлък се включва и император Роман Лакапин. Той също се надявал да укроти прекалените амбиции на българския владетел с обещание за щедри дарове. В първото си писмо от 924 г. императорът пише: „Доколкото пък трябваше ние бяхме снизходителни – обръщахме се към вашия разум с мирни послания, ревностно дадохме подаръци и още по-ревностно обещахме да дадем, ако твое братство склони да живее в мир." Онова, което прави впечатление обаче е, че не се обещават „нито една педя земя, нито крепост, нито пък някое друго пространство", а само да прибавят към условията на споразумението постигнато през 896 г. с император Лъв VI още 100 броя облекла – т. н. скарамангии. Нещо повече, предупреждава Симеон, че ако не се откаже от предишните си намерения, „но още и сега държи на тях и без да се поддава на подаръци, и без да смирява сърцето си поради страх от бога", то да не му пише повече, нито да се надява, че ще бъде посетен от императорски пратеници.[52] Същата позиция е защитена в следващото писмо, където отново се споменават като възможни дарове само 100 броя скарамангии и нищо повече. [53] В третото си писмо Роман Лакапин не пропуска за сетен път да изброи огромните усилия, които сторили ромеите да умилостивят Симеон и да го убедят да сключи мир. И отново става дума за това, че не ще бъдат пощадени „нито злато, нито сребро, нито драгоценни одежди, нито някое друго необходимо нещо". А малко по-нататък четем: „дадохме ти на драго сърце подаръци, и с още по-голяма готовност обещахме да дадем и други подаръци, ако твое братство склони да се помири". [54] Настоятелните предложения, както на патриарха, така и на императора за големи подаръци, с които са готови да „купят" мира, ни карат неволно да се запитаме дали те били толкова слаби психолози и неспособни

[51] Ibidem, p. 190 – ГИБИ, 4, с. 283.

[52] *Romanus Lacapenus,* Op. cit., c. 302-304

[53] Ibidem, p. 310.

[54] Ibidem, p. 312

да разберат честолюбивия характер на българския цар. На фона на неговите огромни амбиции и цели, които си е поставил, обещанията за злато, пари, дрехи изглеждат наивни и даже обидни. Нищо чудно следователно цар Симеон да е отказвал да приеме примамливите дарове, засегнат най-вече от това, че е третиран, едва ли не като един от онези кръжащи около империята „варварски „ владетели, за чието послушание щедрите дарове на ромеите били напълно достатъчни. Той не искал онова, което вече е завладял и желае да задържи да му бъде отстъпено като израз на някаква своеобразна милост и снизхождение. За него било важно не само да бъдеш почетен с подарък, но и как ще го получиш и в замяна на какво. От друга страна обаче той не страдал от особени скрупули да прави услуги срещу подаръци. На това ни навеждат събитията свързани с съдбата на пленения син на венецианския дож Урс на име Петър. Според Хрониката на Йоан Дякон, през 912 г. на връщане от Константинопол, където бил богато обдарен, Петър попаднал в ръцете на хърватите, които му взели даровете и го изпратили на заточение при цар Симеон Разказът продължава, че дожът бил „силно наскърбен от това", но успял чрез своя пратеник Доминик да откупи сина си „със собствени дарове"(suis donis redimeret). [55] По всичко изглежда цар Симеон преценил, че е по-добре да получи нещо реално в замяна на пленника, отколкото да обтяга отношенията си с Венеция.

Няма да сбъркаме, ако кажем, че в разгледаните до тук примери размяната на дарове трябва да се тълкува не само като израз на взаимна доброжелателност, но и като необходимата цена за постигането на дадено споразумение.

[55] *Ioannis Diacon,* Chronicon Venetum, MGH, SS, VII, p. 23 – ЛИБИ, 2, с. 349

3. ДАРОВЕТЕ КАТО ПОДКУП

В историята на българската средновековна дипломация се срещат случаи, когато подаръци не могат да бъдат наречени нещо друго освен подкуп с цел да се постигнат едностранни изгоди. На тази мисъл ни навеждат например събитията свързани с последиците от църковния събор през 869-870 г., когато бил решен българският църковен въпрос. Според Анастасий Библиотекар малко след това събитие представителят на папския престол в България Гримоалд Полимартийски напуснал поверената му проповедническа длъжност и „пребогат се завърнал в Рим"[56]. Тази своя постъпка се опитал да оправдае в обемисто писмо до разгневения папа Адриан II като се позовал на решенията на събора. В същото време напусналите България латински свещеници се оплакали, че нито българите нито гърците са ги изгонили, но били излъгани да сторят това от Гримоалд. Анастасий Библиотекар деликатно се опитва да премълчи своите съмнения относно поведението на папския пратеник, като само намеква, че зад това дело стои образът на „взаимно предателство".[57] Твърдението му обаче, че Гримуалд се „завърнал пребогат в Рим" (Romam ditissimus remeavit) е достатъчно красноречиво. Съвсем сигурно се има предвид, че епископът не бил обогатен само с впечатления от своя престой сред българите. Напълно логично е да се допусне, че всъщност той се отказал така бързо поверената му длъжност, подкупен с достатъчно дарове от княз Борис.[58] Това вероятно била единствената възможност българският владетел да се отърве по-бързо от него, преди още в Рим да осъзнаят как са били

[56] *Anastasius Bbliothecarius*, Vita Hadriani II, col. 1396 – ЛИБИ, 2, с. 194-185

[57] Ibidem.

[58] *В. Златарски*, История., Т. I, ч. 2, с. 156, бел. 90. Авторът е склонен да споделя това становище изказано на времето от. Е. Голубинский Краткий очерк православных церквей болгарской, сербской и румынской, М., 1970, с. с. 252.

изиграни на събора. Интересно е да се отбележи, че Анастасий Библиотекар добре разбирал ролята на даровете в тази сложна дипломация, чрез която Рим и Константинопол се мъчели на всяка цена да спечелят на своя страна българската църква. По този повод той обвинява гърците, че за да отклонят княз Борис от римската катедра „изпращат непрекъснато многобройни дарове и му представят твърде често софистични доказателства". [59]

Ролята на подкуп, този път обаче във вреда на българите, изиграли подаръците, дадени при сключването на договора между България и Никейската империя през лятото на 1256 г. В историята тази договор е известен като т. н. Регински мир, тъй като бил постигнат близо до река Регина (дн. р. Еркене в Тракия). [60] В лагера на никейският император Теодор II Ласкарис пристигнали видни български първенци водени от руският княз Ростислав Михайлович – владетелят на областта Мачва. Той притежавал пълни пълномощия да преговаря и положи клетви от името на своя зет цар Михаил II Асен. Двете страни били заинтересовани да прекратят няколкогодишната си вражда и разговорите не се проточили дълго. Българите се задължили да върнат на императора родопската крепост Цепина, като останалите граници според Георги Акрополит се запазвали същите от преди началото на конфликта. [61] Допълнителни данни за условията на договора дава в едно свое послание и император Теодор II Ласкарис. От него става ясно, че постигнатото споразумение било много изгодно за никейците. Те получавали не само Цепина, но също така Скопската област и областта Враня. Очевидно доволен от случилото се авторът на посланието възкликва, че договорът бил „велик дар от

[59] *Anastasius Bibliothecarius*, Epistolae, MGH, Ep. VII, p. 411 sq. – ЛИБИ, 2, с. 199

[60] Подробности за събития предшествали сключването на договора вж у В. Златарски, История..., Т. III, с. 449 сл.

[61] *Georgius Acropolita*, Op, cit., p. 127 – ГИБИ, 8, с. 194

Бога". [62] Интересно е обаче да се запитаме, каква е била цената на този „дар", зарадвал така силно императора. Светлина върху случилото се хвърля Георги Акрополит. Според него Ростислав изцяло се съгласил с условията поставени от никейците, заклел се от името на българския цар, произнесъл прощална реч и побързал да се оттегли. Тази експедитивност, проявена от негова страна, не може да се обясни с нищо друго освен с факта, че в замяна на така сключения договор получил впечатляващо количество „царски подаръци". Те, както уточнява византийския историк, „ако бъдат събрани всички видове коне, тъкани и други неща, бяха на брой около двадесет хиляди". [63] В това внушително количество едва ли трябва да се съмняваме, след като самият Акрополит в качеството си на велик логотет (т.е. външен министър) е участвал в преговорите. Наистина няма друг описан случай в отношенията между българи и византийци, когато дадено споразумение да е било придружавано от такъв огромен брой подаръци. Остава само да се запитаме, колко ли усилия е коствало на руския княз извозването им обратно до българските земи. Има основание да се съгласим с оценката на В. Златарски, че Ростислав всъщност бил подкупен от никейците, поради което сключил един толкова неизгоден за България договор. [64] А фактът, че дадените щедри

[62] Послание на никейския император Теодор II Ласкарис до градовете в Мала Азия относно мира сключен с българите (юли-август 1256 г.) -: *В. Гюзелев,* Извори за средновековната иднория на България (VII–XIV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви, С. 1994, с. 77-79. За условията на мир вж. и *В. Златарски,* История…., Т. III, с. 460 сл.

[63] *Georgius Acropolita,* Op. cit., p. 127 -- ГИБИ, 8, с. 194.

[64] *В. Златарски,* цит. съч., Т. III, с. 463. Подкупът във форма на подаръци е било част от философията на византийците при постигането на определени цели. В това отношение показателни са съветите на Кекавмен, които дава в своя „Стратегикон". На едно място той препоръчва с подаръци да спечели доверието на потенциалния си противник. Така, според него, полесно може да се приспи вниманието му и в последствие да бъде разгромен. Същевременно обаче съветва ромейските стратези да отказват подаръците, защото обикновено те целят да те купят и размекнат. Даровете по неговия

подаръци вероятно не са стигнали до царската хазна става ясен от реакцията в Търново. Вече имахме повод да отбележим, че след като Михаил II Асен разбрал при какви условия бил сключен мира с Никея отказал да го признае. Това предизвикало огромно смущение на императора, който възкликнал „ние не само не получихме приятелството на българите, но изразходвахме и толкова пари напразно". [65] Гневът му в последна сметка се стоварил над самия Георги Акрополит, който изтърпял унизително физическо наказание. Злополучният договор коствал и главата на българския цар, който само година по-късно станал жертва на заговор от недоволни боляри. Това били далечните последици от този любопитен епизод в българо- никейските отношения, който за сетен път доказва, че подаръците са могли да се превърнат в решаващ „аргумент" при едни преговори и до голяма степен да предопределят изхода им.

На тази своеобразна „подкупваща" роля на подаръците са разчитали и някои български владетели от втората половина на XIV в., когато се опитвали да уредят отношенията си с османския завоевател. Хожа Сеадедин например разказва в своята „Корона на историите", че владетелят на Велбъждското деспотство Константин Деянович спечелил милостта на султан Мурад като го посрещнал с „подобаващи почести и скъпи дарове". Благодарение на това получил „височайш ферман" и останал управител в страната си, но се задължил да плаща определеното му джизие.[66] По сходен начин по-късно цар Иван Шишман се опитал да спечели доверието на султан Баязид. Според хрониста царят „подготвил редки и прекрасни дарове, заявил готовност да плаща харадж и побързал да се срещне с падишаха". Българският

израз „опияняват" и те карат да вършиш беззакония. – *Советы и рассказы Кекавмена*, с. 145, 167

[65] *Georgius Acropolita*, Op. cit., p. 138 sq. – ГИБИ, 8, с. 195-196.

[66] *М. Калицин*, Корона на историите на Ходжа Сеадедин, Велико Търново, 2000, с. 188.

владетел се задължил „при височайш знак да се яви на поход", но бил оставен да царува в Търново [67]

4 КАКВО СА ПОЛУЧАВАЛИ И ДАРЯВАЛИ БЪЛГАРСКИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ

След всичко казано до тук, логично изниква въпросът кое могло да превърне дара в съществен елемент от едно споразумение – неговото количество и стойност, практическата му функция, вероятното му символно значение, или нещо друго. До известна степен отговор ще намерим, ако първо изясним естеството на подаръците, които получавали българските владетели. Анализът показва, че в повечето случаи това били както пари, така и предмети с утилитарно предназначение – произведения на приложното изкуство, скъпи платове, одежди, а понякога роби и животни. Ще припомним, че в Лексикона „Свидас" се споменават копринени дрехи, които Тервел получавал от ромеите, а така също и сандъчета със златни и сребърни пари. Любопитни са и данните на Константин Багренородни за даровете, дадени на княз Борис от сърбите. Това били два роба, два сокола, две кучета и 80 кожуха.[68] Първият от изброените дарове потвърждава, че и през средновековната епоха хората с робски статут били третирани просто като предмети, които могат да бъдат дарявани, заменяни и т. н.[69] За това свидетелства и 82 отговор на папа Николай I до княз Борис. От него става ясно, че в договорите си с езичници християнските владетели за своя изгода приемали да получават не само земи, но и роби.[70]

---

[67] Пак там, с. 194.

[68] *Constantinusi Porphyrogeniits,* De admistrando imperio, p. 58 – ГИБИ, 5, с. 209

[69] Вж. по този въпрос *Д. Ангелов,* Робството в средновековна България, ИПр., 2, 1945-46, с. 129 сл.

[70] *Nicolaus I* Papa. Responsa, ГИБИ, 2, с. 115.

Що се отнася до споменатите соколи и кучета, няма съмнение, че основното им предназначение било лова. В това отношение сърбите напълно задоволили вкуса на Борис който бил страстен ловец. Не случайно с тази негова слабост е свързан и един легендарен разказ за Покръстването на българите. Според него Борис, заповядал на един византийски пленник да изрисува в двореца му стенопис с ловен сюжет. Вместо това художникът изобразил сцената на Страшния съд, която силно впечатлила владетеля и той решил да приеме христовата вяра. [71]

Традицията да се даряват животни, роби и дрехи не била чужда на дипломатическата практика в средновековна Европа. Класически пример в тора отношение е слонът, който изпратил арабският халиф Харун-ар- Рашид на франкския император Карл Велики. [72] За подобен необичаен подарък разказва и западният дипломат Лиудпранд. Той отбелязва, че сред подаръците, с които кралят на Италия Хугон (926-947) почел византийския император Роман Лакапин били две такива кучета, които „не били виждани в тази страна". Те били отведени при императора, но за малко щели да го разкъсат, защото поради необичайните му дрехи, го взели за „някакво чудовище". [73]

За подарени роби и животни се споменава и в т. н. Gesta Hungarorum. Там четем, че предводителят на унгарците Арпад изпратил в знак на уважение към болярина Салан – вероятен наместник на българската власт в земите по Средния Дунав – внушително количество подаръци, сред които имало 12 бели коня и 12 камили. Освен това били дарени и като роби 12 куманки момчета и 12 много сръчни рутенски (т.е. руски) девойки. Към всичко това били добавени и 12 хермелинови кожи„12 самурови и 12 златотъкани. [74]

---

[71] *Ioannes Scylitza*, Op. cit. p. 151-152 – ГИБИ, 6, с. 237-238.

[72] *Einhardi Vita Caroli Magni*, MGH, SS, II, p. 451. За историята на този дар вж. *А. А. Васильев*, Карл Велики и Харун-ар- Рашид, ВВр., 1913, с. 80 сл.

[73] *Liudpranus*, Antapodosis p. 306 – ЛИБИ, 2, с. 320.

[74] *P. Magiser qui Anonymos dictur*, Gesta Hungarorum – ЛИБИ, 5, с. 28

Наред с домашните животни обаче не е изключено чрез дарение при българите да са попадали и екзотични животни с „декоративна цел". Това може да е едно от обясненията например защо сред запазените каменни капители в Плиска и Преслав с животински изображения се срещат такива на лъв, маймуна, паун и т. н. [75]

Що се отнася до споменатите от Константин Багренородни кожуси, в тях не можем да съзрем нищо необичайно, след като се има предвид, че одежди често се разменяли като подаръци. Коженото облекло се ценяло от средновековните българи и не случайно във Византия свързвали това с номадския корен на прадедите им. Нещо повече, носенето на кожена дреха било тълкувано и като проява на специфичен манталитет и душевни нагласа. [76]

След Покръстването обликът на подаръците, които българите получавали от своите дипломатически партньори не се променил съществено. Вече посочихме, че Николай Мистик обещавал на цар Симеон главно пари или одежди. Даже се уточнявал броят и видът на последните – сто скамарангии. Може да се предположи също, че даровете, които получавали българските пратеници в Константинопол често намирали израз в определено количество пари. На подобно предположение ни навеждат запазените сведения за внушителното посещение на руската княгиня Олга и нейния антураж във византийската столица. Става ясно, че при всеки прием императорът демонстрирал щедрост като раздавал пари в зависимост от броя участниците и техния ранг. [77] Не е изключено следователно същата практика да е била прилагана и спрямо честите пратеничества на цар Петър

[75] Вж. *Н. Мавродинова*, Старобългарско изкуство, С., 1950, с. 211 сл.

[76] Вж. *П. Ангелов*, цит. съч., с. 69 сл.

[77] *Вж Г. Литаврин*, Состав посольства Ольги в Константинополе, В: Византия, Болгария, Древная Русь (IX – начало XII в.), Санкт Петербург, 2000, с. 201 сл. Авторът подробно се спира и на различните датировки на това посещение като аргументира за най-правдоподобно 946 г. пос. съч. с. 174 сл.

до Константинопол, когато „приятелите българи" по думите на Константин Багренородни неизменно присъствали на императорската трапеза. Раздаването на пари разбира се може да се тълкува не само като израз на доброжелателност или проява на щедрост, но и като специфична издръжка на дипломатическите пратеници, нещо като „дневни пари" за престоя им в чуждата страна,

Станалите вече традиционни за дарение предмети, а именно скъпи тъкани и специални одежди, предмети на приложното изкуство (пръстени, чаши, огърлици и пр.), домашни животни, и др. се срещат най-често сред получаваните от българите подаръци и през XIII – XIV в. Вече имахме повод да отбележим, че част от внушителното количество подаръци за княз Ростислав представлявали платове и коне. Запазени са и любопитни сведения какво подарил папата на цар Калоян и някои български духовници след сключването на унията през 1204 г. В Gesta Inocentii III Рарае като доказателство за неговата щедрост се споменава, че „изпратил на българския патриарх планета, далматика и туника от бял азамит, украсени подходящо със златошевици, и голям пръстен с пет топаза, с който лично си служеше, митра украсена със златошевица, камисум, амиктус, стола, мануале, пояс, калиги, сандали, хиротека и други украшения, които подхождат на патриарх". На браничевския епископ дал „един златен пръстен със смарагд и митра с подходящо поставена на нея златошита ивица."[78] Както се вижда, дарени са главно неща, които трябвало да служат занапред в литургичната практика на българските духовници. В писмо на папата от февруари 1204 г. се споменава какви дарове носел за българския владетел пратеникът на апостолическия престол кардинал Лъв. Освен „знаците на царското достойнство" той трябвало да връчи на Калоян и едно знаме, на което били изобразени кръст и двоен ключ. [79]

[78] *Inocentius III* Papa. Gesta, PL, CCXIV, col. CCIX – ЛИБИ, 3, с. 378

[79] *Innocentus III* Papa. Epistolae, PL, CCXV, col. 295-296 – ЛИБИ, 3, с. 345.

Независимо от размера и характера на подаръците, стриктното спазване на дипломатическия церемониал изисквало проява на съответна взаимост т.е. българите не само получавали определени неща по различни поводи, но на свой ред също били задължени да дават. С други думи, добрият тон изисквал преговарящите страни да се придържат към принципа do, ut des т.е. давам, за да дадеш. За съжаление само в отделни случаи научаваме какви точно били подаръците, излизащи от българския царски двор. Може да се предположи, че техният брой и специфика зависели до голяма степен от това за кого са предназначени и какъв бил характера на водените преговори. Не на последно място, естеството на отделни подаръци зависел, от стопанския облик на страната, а стойността им от състоянието на хазната.

В изворите се споменават както традиционни по своя характер, така и по-необичайни подаръци. Повечето сведения се отнасят до отношенията на България с папството. Така например в Бертинските летописи четем, че сред подаръците, които българското пратеничество донесло в Рим през 866 г. бил и мечът на княз Борис, с помощта на който той потушил бунта на недоволните от Покръстването боляри. [80]

Любопитни описания на подаръците изпращани до Рим откриваме в кореспонденцията на цар Калоян с папа Инокентий III. Прави впечатление, че българският владетел намерил за нужно подробно да изброи в писмата си какви подаръци връчил на своите пратеници. Това можем да обясним с факта, че той се опасявал дали дългия и опасен път няма да попречи даровете да стигнат до своето предназначение. Ако това се случело, папата поне трябвало да разбере, че Калоян е направил всичко възможно да се отнесе към него с нужното уважение. Описанието на подаръците вероятно целяло да ги предпази и от възможна злоупотреба на самия приносител. Аргументът за „несигурните пътища", както вече отбелязахме по-рано бил често използван от

[80] *Annales bertiniani*, p. 474 – ЛИБИ, 2, с. 288

Калоян. С него той се извинява защо дълго време не се решавал да установи контакт с римския отец, а по-късно обосновава и искането си българската църква сама да произвежда миро. Страхът от изненадите по пътя не бил безпочвен и се оправдал напълно. Както вече отбелязахме, една внушителна пратка подаръци архиепископ Василий не успял да достави до Рим. В писмото, което носел от името на българския цар са изброени следните подаръци: „копринени платове, восък и сребро, коне и мулета". [81] Тази случка не отчаяла Калоян и още същата година обаче по браничевския епископ Власий били изпратени други дарове. Това били „три двойни екзамити, и златна купа, и четири либри перпери, и три сребърни чашки и сребърна обков за книга."[82] През 1205 г., Калоян отново почел папата като изпратил „в знак на малък спомен два екзамита, двойни еписимии-единия червен и другия бял и един камей (camelum unum)"[83]. Не е трудно да се види, че кръга от подаръците, които били дадени на папата в общи линии бил с утилитарно предназначение. Открояват се на първо място тъканите и одеждите. Става дума за неща с изключително високо качество, които обикновено се внасяли от съседна Византия или от Западна Европа. [84] Тук ще припомним едно описание на Балканите, направено в началото на XIV в. от анонимен доминикански монах, Там се казва, че българската земя е богата на "жито, месо и риба, сребро и злато и много други стоки и най-вече во-

[81] *Inocentus III* Papa. Epistolae, PL, CCXV, col 155-156 – ЛИБИ, 3, с. 319.

[82] *Ibidem*, PL, CCXV, col. 292 – ЛИБИ, 3, с. 340

[83] *Ibidem*, PL, CCXV, col 553 – ЛИБИ, с. 360. Споменатите **екзамити** представлявали вид копринени дрехи, а **еписимите** – тъкани, тъкани със злато и пурпур- вж пак там, с. 360 бел. 3.

[84] За коприната като съществен елемент в дипломатическата практика на византийците вж. *А. Muthesius*, Silken diplomacy, In: Byzantine Diplomacy, ed. J. Shepard and S. Franclyn, Variorum, 1992, p. 237 sq. За коприната като част от облеклото на българската аристокрация през XIII и XIV в. вж. *Е. Манова*, Видове средновековни облекла според стенописите от XIII – XIV в. в Югозападна България, ИЕИМ, V, 1963, с. 32 сл.

сък и коприна". [85] С други думи изброени са като характерни български две от нещата, фигуриращи в подаръците на цар Калоян – копринатa и восъкът. И ако все пак в изработката на скъпи тъкани и одежди българите отстъпвали на византийците, то от край време се носела славата им в производството на восък. Не случайно в „Наръчника по търговията „ на Франческо Пеголоти от средата на XIV в. се отбелязва, че „загорският восък (т.е. българския – бел. авт.) е най-добрият, който идва от Романия"[86].

Несъмнен интерес сред изброените подаръци предизвикват още два. Това е т. н. camela, който е намерил различна интерпретация при превода от латински. Златарски го превежда като " камила", което ще рече, че става дума за един доста екзотичен, но невъзможен подарък[87]. Вече видяхме, че това животно било сред даровете, които получил болярина Салан. По- трудно е да си представим как една камила може да извърви дългия път от Търново до Рим и остане невредима. Другият възможен превод, който дава Ив. Дуйчев е, че става дума за камей т. е вид скъпоценен камък. [88] Този превод ни се струва по-уместен.

Любопитен подарък представлява и сребърният обков за книга. Нормално е да се запитаме защо заедно с него не била дарена и съответно книга. Известно е, че тя била също възможен обект на дарение в дипломатическата практика.[89] През Средновековието нейната изработка като се започне от труда на преписвача, продължи с украсата и от художник и завърши с изработката на обков била трудна и продължителна работа, която

[85] *Descriptio Europae orientalis ann MCCCVIII exarata,* ed. O. Gorca, Cracoviae, 1916, p. 316 sq.

[86] Христоматия по история на България, т. 2, съст. П. Петров, В. Гюзелев, С., 1978, с. 238.

[87] *В. Златарски*, История..., т III, с. 206.

[88] ГИБИ, 3, с. 360, бел. 4.

[89] Вж *J. Lowden*, The luxury book as diplomatic gift, In: Byzantine Diplomacy, 1992, p. 249 sq.

се ценяла високо.[90] Едва ли цар Калоян не съзнавал това или подценявал книголюбието на папата. По-скоро може да се предположи, че се опасявал да не подари нещо което влиза в противоречие с догмите на католическата вяра и ще предизвика само недоразумение. Така всъщност достигаме и до въпроса за философията на даряването, т.е. за смисъла, който се влагал в този акт и за символиката на самия дар.

5. СМИСЪЛ И ЗНАЧЕНИЕ НА ДАРЯВАНЕТО И НА ПОДАРЪЦИТЕ

Основателно бихме поставили въпроса дали през средните векове даровете в дипломацията представляват най-вече една наследена от векове традиция и рутинна практика, в която вече не се влагало дълбок смисъл или това е действие, което в зависимост от конкретните случаи криело различен подтекст. Според нас през Средновековието, което с право може да се определи като епоха на канона, на жеста, на търсене скрития смисъл на думите и действията, даряването без съмнение също е носело специфична символна натовареност. Най-простата интерпретация, която може да се даде е, че чрез подаръците се засвидетелствало взаимно уважение, почит или преданост към съответния партньор. Те били нерядко израз на благодарност, но в определени случаи носели и морално обвързваща функция. Били и в състояние да „разтопят леда" при започването на едни преговори. От друга страна, даването на подаръци представлявало своеобразна демонстрация на могъществото и възможностите на съответния владетел. [91] Чрез количеството и качеството си те могли да предизвикат както възхищение, така и чувство на унижение у получаващия, ако не успявал да отговори по подобаващ начин

[90] Вж. *А. Каждан*, Книга и писатель в Византии, М., 1973, с. 18 сл.

[91] За тази функция на даровете вж. З. Удальцова, Дипломатия, В: Культура Византии, т. 2, Вторая польвина VII- XII в., М., 1989, с. 270 сл.

със същото. Красноречива в това отношение била ролята на тези специални панери, които чуждите посланици в Константинопол трябвало да напълнят с подаръци по време на прием при императора. Добрият тон изисквал това да бъде сторено, в противен случай унижението оставало за сметка на гостенина. [92]

Интересна интерпретация на даряването дава цар Симеон, чиито думи са предадени в едно писмо на Роман Лакапин. В него четем: „Тъй като ти (т.е. цар Симеон – бел. авт.) казваш, че с подаръци се увеличава и усилва любовта, то и ние казваме, че истинската любов нито с тленни подаръци се увеличава, нито пък с други изрази на дружба се усилва, но се поддържа само със свободна воля. Тези, които се стремят с подаръци да придобият божията любов, ще станат съучастници в проклятието на Симона влъхва, защото мислят с пари да добият дара божи."[93] Както виждаме налице е сблъсък на два възгледа за смисъла на даряването, преценено през призмата на опозицията дух – материя. Българският владетел настоявал, че любовта между българи и ромеи като висша духовна добродетел може да става все по-силна, само ако в Константинопол не скъпят даровете си за него и престанат да си искат завладените земи и селища. Това напълно кореспондира с една друга негова мисъл цитирана в посоченото писмо, а именно, че на „невладеещия прилича да иска от владеещия" т.е. редно е да дарява този, който има повече. [94] Своя възглед защо трябва да получава подаръци българският владетел обосновал и чрез твърдението, което вече бе анализирано в предишна глава, че „българите имат обичай да изискват чуждото и да не дават."[95] А за да оправдае по някакъв начин този неприкрит стремеж към материалното, който повече прилягал на един езичник, привеждал, както вече отбелязахме като аргумент и известното евангелско

[92] Вж. *Л. Симеонова*, Семиотика на унижението, високопоставени чужденци в имперската столица, Родина, 4, 1996, 29-45.

[93] *Romanos Lacapenos.* op. cit, ГИБИ, 4, с. 310

[94] Ibidem, p. 308-309.

[95] Ibidem, p. 302

изречение: „Ако някои ти вземе дрехата ти, дай му и ризата си".[96] В противовес на тези възгледи, императорът развива идеята, че истинският християнин трябва да проявява скромност, да не се стреми към материални неща и да мисли повече за духовното си спасение. Според него божията любов и истинските добродетели не могат да се придобият с подаръци. Идеята, че по начало най-ценните дарове, които човек може да получи не би трябвало да се търсят в сферата на материалните неща откриваме и в „Словото за мира с българите". В него се развива мисълта, че най-висшия и най-божествен дар, който хората могат да получат не са материалните ценности, а мирът. Той е представен като най-голямото духовно благо, което противостои на всичко тленно и преходно, раздавано като подаръци. Показателни в това отношение са думите: „Дава един и друг, раздават тирани. Даряват скиптроносци – едни мед, други също обилно себро, скъпи камъни, одежди, злато, чрез грамоти почести, чрез почетни знаци правдини. Както по своето вещество, така и съобразно с ръката на дарителя тези дарове, често дори и вредят, или пък принасят полза, обаче след миг вече не съществуват и изчезват като летните ветрове и като сън, както и за онези, които дават, така и за получаващите". [97]

Стремежът да се търси на преден план символичното и духовното в даден подарък, като се пренебрегне неговата чисто утилитарна функция, откриваме в редица случаи. Не случайно например българските владетели били доволни да получават като дар само даден вид тъкани или дрехи, носещи определена символика. Това кореспондирало напълно със схващането, характерно за Средновековието, че видът на дрехата и материята, от която е изготвена са показател за определен социален статут. Известно е, че във Византия строго били регламентирани не само материите, от които се изработвало дадено облекло, но и неговия

[96] Ibidem, p. 303.

[97] *De pace cum bulgaris homilia* – ГИБИ, 5, p. 87. За словото вж. по-подробно *Iv. Duicev*, On the Treaty of 927 with the Bulgarians, Medioevo bizantino-slavo, IV, parte II, 1966, XLII, p. 220-253.

цвят в зависимост от мястото на притежателят му в обществената йерархия. В този смисъл е обясним фактът, че наред с други неща хан Тервел искал да получава от Византия и червени на цвят кожи, които трябвало да подчертаят неговия владетелски суверенитет. За този стремеж на българите да се сдобият и носят облекла и атрибути, символизиращи императорската власт са налице достатъчно примери. [98]

Не е изключено също в даряваното облекло да се търсело не толкова утилитарна, колкото възможна сакрална и предпазваща функция. Пример за това е разказът на Георги Пахимер, как татарския вожд Ногай се отнесъл към подаръците, които получил от едно византийско пратеничество. Сред подаръците била и една шапка обшита с бисери. Той запитал дали шапката ще помогне на „главата да бъде безгрижна и здрава и дали пръснатите по нея бисери могат да я защитят против мълниите и гръмотевиците, така че камъните могат да помагат на този, който я носи да не бъде поразяван от гръм. Дали, от друга страна, разкошните дрехи помагат против умората на тялото. И ако казваха "не", той ги хвърляше настрани." В крайна сметка Ногай предпочел пред скъпите одежди „обикновената кучешка или овча кожа". [99]

Прави впечатление, че понякога самият дарител намирал за нужно да изтъкне преди всичко символното значение на един или друг предмет и да го „обясни" на получателя. Така например папа Инокентий III разкрива смисъла на изображенията на ключовете и кръста, които били извезани върху подареното знаме и го превръщали в изключително ценен атрибут. Кръстът според папата е „всепобеждаващия знак, с който Христос царува и повелява и е завладял небесните простори. „ А изображението на двоен ключ е обяснено така: „единият – за разграничение, другият – за власт, та когато разграничаваш доброто от злото, светлината от тъмнината, а така също светото от безбожното,

[98] *П. Ангелов*, България и българите..., с. 65 сл.

[99] *Georgius Pachymeres*, Op. cit., p. 347-348 – ГИБИ, 10, с. 165-166.

да си послужиш с поверението материален меч за наказание на злостронците и за похвала на добрите“ [100]

Интересно е и тълкуването, което дал цар Михаил III Шишман на споменатия вече кръст, който подарил на император Андроник III. Българският владетел се постарал да обясни, че този на пръв поглед скромен подарък, при това от обикновен е метал, е ценен с нещо друго. Йоан Кантакузин предава следните негови думи: „Нека не се учудва, че аз не изпратих от великолепните огърлици, от които имам много, както виждаш, но този кръст направен от евтин материал (защото бе от мед). Той стана прочут сред всички мизи с чудесата, много от които станаха чрез него приживе на моя баща, а много и сега по мое време И затова го изпратих него като по-сигурна гаранция. И ако ме изобличи, че аз лъжа или мамя, да тръгне срещу мене с него, за да ме победи и унищожи с неговата помощ”[101] Разгледаният епизод в българо-византийските отношения ни дава повод да припомним, че вярата в реликвите и извършените от тях „чудеса” представлява съществен елемент в душевността на средновековния човек. По всичко изглежда, че тази своеобразна „дипломация на реликвите” била добре позната в отношенията между християнските владетели. За това свидетелстват например усилията на император Мануил II Палеолог да привлече съюзни-

[100] *Inocentius III* Papa. Epistolae, PL, CCXV, col. 295-296 – ЛИБИ, 3, с. 345.

[101] *IoanesCantacuzenus*, op. cit., p. 299-300 – ГИБИ, 10, с. 258. Трябва да се отбележи, че и извън полето на дипломацията българските владетели също намирали за нужно да „обясняват” понякога смисъла на даренията, които правели. Това личи най-красноречиво от запазените царски хрисовули, Техните уводни думи (т.нар. аренга) задължително съдържат обяснение за смисъла на извършеното дарение в полза на един или друг манастир. Дарението обикновено се определя като „благочестиво” и много” богоугодно” дело, като проява на любов и грижа от страна на владетеля към църквата. Вж например Мрачкия хрисовул на цар Иван Александър – *Й. Иванов*, Български старини из Македония, С., 1931, с. 591

ци от Западна Европа срещу османската експанзия. [102] Размяната на свещени реликви очевидно целяла да подсили взаимното доверие между преговарящите страни и да даде още по-голяма тежест на поетите обещания и ангажименти. А не е изключено понякога даряването на реликви да е компенсирало липсата на достатъчно материални средства и други възможности, за да бъде спечелено доверието на партньора.

Накрая бихме обърнали внимание и на още един случай, в който дарения предмет играел ролята на реликва и имал определено символно значение. Става дума за мечът, който княз Борис наред с другите предмети подарил на папа Николай I. Това всъщност било оръжието, с помощта на което князът потушил бунта на болярите срещу Покръстването. Като се има предвид личността на получателя – римският папа, подобен подарък очевидно губел своето утилитарно предназначение. Далеч по-подходящо било оръжие да се подарява на владетел или на военни сановници. Няма съмнение, че в конкретния случай изпращането на меча в Рим бил преди всичко един добре премерен символичен жест от страна на Борис. Той подчертавал своята вярност към христовото учение и готовността си да направи всичко да го защити. И не само това. От 17 отговор на папата става ясно, че князът искал да получи и съответното опрощение за стореното зло, че е избил с меч „всички въстанали първенци и знатни хора с целия им род."[103] Това вероятно също го подтикнало да се раздели с оръжието на греха и го предаде в ръцете на своя духовен съдник в Рим. Папата, който несъмнено схванал символиката на подаръка, се постарал надълго и нашироко да разтълкува стореното от Борис по отношение на бунтовниците. Накрая завършил с думите, че князът ще получи опрощение за греховете си, тъй

[102] *J Barker.*, Manuel II Palaeologus (1391-1425) A study in Late Byzantine Statesmanship, New Brunswik – New Jersey, 1969, p. 176-177, 183, 265. 408.

[103] *Nicolaus I* Papa. Responsa – ЛИБИ, 2, с. 80 – 82.

като е „съгрешил по-скоро от ревност към християнската вяра и незнание, отколкото от друг порок"

Картината, очертана от нас дотук за размяната на даровете в българската средновековна дипломация ни убеждава, че ролята им не трябва да се подценява. Става ясно, че това не било просто един традиционен ритуал, дошъл от вековете, но и проява на необходим прагматизъм в постигането на определени цели. Покрай всичко останало даряването, като елемент от дипломатическия церемониал, имало и своите психологически измерения. Дарът могъл да накара партньора да се почувства уважаван и ценен или на обратния полюс – пренебрегнат и унижен. Същевременно дарените материални блага и ценности неминуемо носели за получаващия не само духовна, но и физическа наслада. Тези особености във функцията на дара са неразривно свързани помежду си и без да ги разберем трудно ще оценим истинското му значение и роля в средновековната дипломация.

Заключение

Дипломатическата система на средновековна България се изгражда под влияние на различни фактори. Сред тях от особено значение са социално-икономическите, които влияят непосредствено върху формирането на институциите и политическата идеология на българската държава, а оттам и върху целите и насоките на дипломацията. Важна роля се пада и на господстващите религиозни, правни, морални и философски възгледи, които до голяма степен определят приоритетите във външната политика на страната и средствата за тяхното постигане. Не трябва да се подценява също и въздействието, което оказват върху българската дипломация Византия и другите европейски държави. В тази връзка трябва да се подчертае, че дипломатическата система на средновековна България не представлява изолирано явление в международните отношения на тогавашния европейски свят. По своите основни черти и етапи на развитие тя се доближава в значителна степен до дипломатическите системи на по-голямата част от останалите средновековни монархии. Същевременно обаче налице са и някои особености, които се дължат преди всичко на специфичните условия, при които възниква българската държава, а така също и на мястото ѝ в политико-религиозната общност на страните от Югоизточна Европа,

В развитието на средновековната българска дипломатическа система се очертават два основни ета-

па. Първият от тях, който може да бъде наречен още „езически", обхваща времето от появата на славяните и прабългарите на Балканския полуостров и създаването на българската държава до края на IX в. Важна съставна част през този етап заема преддържавният период от историята на двата етноса. Свидетели сме как в условията на динамично развиващите се социално-икономически и политически процеси на Европейския континент видимо нараства ролята на дипломацията в отношенията на славяни и прабългари с други страни и народи. Придобитият дипломатически опит се оказва от съществено значение за създаването на българската държава и нейното външнополитическо укрепване. Славяни и прабългари заживяват заедно с завареното балканско население на територия с установени граници, чиято защита и разширение налагат използването както на военни, така и на мирни средства. Налице са вече и относително постоянни съседи, с които трябва да се намери общ език и начини за приемливо съжителство. Дипломацията започва да играе все по-голяма роля и в установяването на определен тип икономически отношения между България и нейните съседи.

През разглеждания етап освен господството на езическата религия и близостта на Византийската империя върху формирането на системата на българската дипломация значително влияние оказва и процесът на постепенно преодоляване административния дуализъм в страната. Осъществената през първата половина на IX в. централизация на административната и военната власт е онзи фактор, който в значителна степен съдейства да бъдат отстоявани по-успешно стратегическите цели във външната политика на България. Същевременно постигнатото териториално разширение има като резултат увеличение на броя на държавите, с които трябва да се поддържат отношения, а това неминуемо води до по-нататъшно развитие и усложняване на дипломатическата система. Пред българската външна политика възникват нови задачи за разрешение, обогатяват се средствата за тяхното постигане, разширяват се функциите на някои съ-

ществуващи държавни институции, които поемат задължението да водят и дипломатическа дейност.

Повратен в много отношения момент от историята на средновековна България представлява Покръстването. С този акт се поставя началото и на нов етап в усъвършенстването на нейната дипломатическа система. Християнската религия съдейства в значителна степен България да излезе от незавидното положение на една езическа държава, с която е нежелателно да се сключват договори или пък е трудно да се намерят допирни точки в преговорите. Новата религия спомага за окончателното оформяне на специфична система от аргументи, които се използват в преговорите с другите страни.

По-нататъшното развитие на дипломатическата система е свързана с все по-отчетливото обособяване на няколко основни принципа във външнополитическата дейност на българските владетели, чието приложение е възможно да се проследи през цялото Средновековие. Това са принципни начала, чието прилагане цели да осигури на България преди всичко надеждни съюзници, международно признание за суверенитета на нейните владетели, а така също едно благоприятно съотношение на политическите сили в Европейския югоизток. Разбира се, обстоятелството, че българската дипломация прибягвала до изпитани и станали вече традиционни методи и форми в международните отношения, все още не означавало автоматична сполука в преговорите. Само правилният избор и съчетаване на тези методи и форми, както и вярната преценка на моментните възможности на страната могли да гарантират крайния успех на всяка външнополитическа акция. На дипломацията се е падала важната роля да прецени доколко преследваните цели са съвместими една с друга и доколко избраните пътища и средства за тяхното постигане са най-подходящи. Историята на българската средновековна дипломация показва, че малцина са били онези владетели, които си поставяли свръхамбициозни и хегемонистични цели, надхвърлящи възможностите на страната. През цялото Средновековие, като изключим

един или два случая, водеща във външната политика си оставала философията на умерените претенции, на преследването на малките, но сигурните придобивки.

Развоят на средновековната българска дипломация същевременно ни убеждава, че наличието на реално поставени цели, на изпитани принципи и на овладени дипломатически средства все още не означавало добра дипломация. Много неща зависели от моментното икономическо, финансово и политическо състояние на държавата, а така също и от субективния фактор в лицето на владетеля и неговите непосредствени помощници. Не по-малко значение имало и правилната преценка на конкретния дипломатически партньор. Необходимо било да се познават добре целите и принципите във външната му политика, неговите военни и икономически възможности и пр. Това са разнообразни фактори от обективно и субективно естество, които до голяма степен са обуславяли и лъкатушещия път на българската средновековна дипломация, изпълнен както с победи, така и с поражения.

Анализът на дипломатическата система на средновековна България показва, че в нея намират своеобразно отражение не само обективни социално-икокомически и политически процеси, но така също душевността и светогледът на средновековния българин.

Както вече бе посочено, господстващата религия, правото, моралът, историческите познания, патриотичните настроения са били главните източници, които са служели на дипломацията да извлича аргументи и обосновава своите цели. Налага се изводът, че дипломацията представлява една от онези области в практическата дейност на средновековния българин, където чистата теория и абстрактни принципи представляват до голяма степен една външна обвивка, зад която се крият прагматизъм и реалистичен подход към действителността. Типологичният анализ на аргумеитите на българската дипломация, колкото и да е относителен, още веднъж потвърждава мисълта, че със своята душевност, светоглед и идеология средновековният българин е

носел определени черти, които го правят сроден с човека от тогавашния европейски свят. Убеждаваме се също, че критериите на съвременната морално-ценностна система не могат да служат за отправна точка при характеристиката на средновековната ни дипломация. Всеки опит в нази насока би довел до изграждането на неправилна и неточна представа за нейното място в историята на средновековна България.

Петр Ангелов

БОЛГАРСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ СРЕДНЕВЕКОВОГО ПЕРИОДА

Резюме

В монографии исследуются проблемы возникновения и развития болгарской дипломатии средневекового периода. Автор рассматривает дипломатию как своеобразную систему, включающую следующие взаимообусловленные элементы: внешнеполитические цели государства за разные периоды его существования; средства и способы проведения переговоров (посольства, письменная корреспонденция, личные встречи); формы дипломатических взаимоотношений, соглашений и их содержание (перемирия, мирные договоры, военные союзы, торговые контракты, династические браки и пр.), государственные институции, равно как и идеологические аргументы, на которых основывалась дипломатическая деятельность.

Анализ сохраненного исторического материала из источников, как болгарских, так и иностранных, приводит к заключению, что существуют два этапа в процессе возникновения и формирования средневековой болгарской дипломатической системы. Первый, названный еще „языческий", охватывает период времени от появления славян и праболгар на Балканском полуострове и до создания болгарского государства до середины IX века. В течение этого периода значительное влияние на направления в дипломатии оказывает территориальное расширение страны, ее централизация, а также господство языческой религии. Во внешнеполитической деятельности болгарских владетелей постепенно появляются новые задачи, все более разнообразными становятся средства их постижения, расширяются функции некоторых институций, которые обязуются заниматься дипломатией. Отмечено и осложнение форм и содержания ди-

пломатических договоренностей, которые Болгария заключает с Византией и другими государствами.

Решительно поворотным моментом во многих отношениях в истории средневековой болгарской дипломатии является крещение. Оно знаменует новый этап в создании ее системы. Христианская религия в значительной степени содействует выходу Болгарии из незавидного положения языческого государства, с которым нежелательно заключать договоры. Новая религия помогает окончательному оформлению специфических аргументов, играющих роль в ведении переговоров между Болгарией и другими странами.

Дальнейшее развитие дипломатической системы связано с все более отчетливым разграничением нескольких основных принципов во внешнеполитической деятельности болгарских владетелей, приложение которых можно проследить на протяжении всего средневековья. Это прнпципные положения, соблюдение которых имеет целью, в первую очередь, обеспечить надежных союзников болгарскому государству, международное признание суверенитета их владетелей, как и благоприятное соотношение политических сил на европейском юговостоке. Автор делает заключение, что наличие реально поставленных целей во внешней политике, соблюдение испытанных принципов и умелое использование изученных дипломатических средств все еще, однако, не равнозначно умелой дипломатии. Многое зависело от моментного положения и состояния – экономического, финансового и политического – страны, а также от субъективного фактора в лице владетеля и его прямых помощников. Не меньшее значение имел и тот факт, кто дипломатический партнер, хорошо ли известны цели и принципы его внешней политики, в защищаемой им государственно-политической доктоине и т. д. Это разнообразные факторы объективного и субъективного естества, крторые в значительной мере обуславливали извилистый путь болгарской дипломатии средневековья, исполненной не только успехами, но и поражениями.

Анализ дипломатической системы средневековой Болгарии показывает, что в ней своеобразно отражаются не только объективные социально-экономические и политические процессы, а и душевность и восприятие окружающего болгарина средневековья. Господствующая религия, право, мораль, исторические знания, патриотические настроения – вот главные источники, служившие болгарской дипломатии в извлечении аргументов и обосновании своих целей. Автор подытоживает, что дипломатия представляет одну из тех областей в практической деятельности болгарина средних веков, в которой чистая теория и абстрактные принципы представляют в большой степени внешнюю оболочку, под которой скрывается прагматизм и реалистический подход к действительности.

Типологический анализ дипломатической системы Болгарии средневековья показывает, что она – не изолированное явление в международных отношениях европейской действительности тех времен. По своим основным чертам и этапам развития она в значительной мере подходит к дипломатическим системам большинства средневековых монархий. Однако, в то же время существуют и некоторые особенности, объясняющиеся прежде всего специфическими условиями возникновения болгарского государства, а также его местом в политическо-религиозном обществе стран Юго-Восточной Европы. Анализ средневековой болгарской дипломатии приводит автора к заключению, что критерии современности не могут служить меркой при оценке средневековой дипломатии. Любая попытка ее модернизирования приведет к созданию неточных и превратных представлений об ее характере и специфических особенностях.

Peter Angelov

LA DIPLOMATIE BULGARE AU MOYEN AGE

Résumé

Les problèmes étudiés dans cette monographie concernent l'apparition et le développement de la diplomatie bulgare au Moyen Age. L'auteur considère la diplomatie comme un système comprenant les éléments interdépendants suivants: les objectifs de politique ' extérieure de l'Etat au cours des diverses périodes de son existence; les moyens et les façons de mener les négociations (missions, correspondance, rencontres personnelles); la forme et le contenu des accords diplomatiques (armistices, traités de paix, alliances militaires, conventions commerciales, mariages dynastiques, etc.); les institutions étatiques et les arguments idéologiques sur lesquels se fondait l'activité diplomatique.

L'analyse des sources historiques existantes d'origine bulgare ou étrangère amène à la conclusion que le système diplomatique bulgare est apparu et s'est développé au Moyen Age en deux étapes. La première appelée aussi „païenne „ englobe l'époque de l'arrivée des Slaves et des Protobulgares' sur la péninsule balkanique et la fondation de l'Etat bulgare jusqu'à la moitié du IXe siècle. Au cours de cette période l'orientation de la diplomatie est fortement influencée d'une part par l'extension territoriale dû pays et sa centralisation, d'autre part par la domination de la religion païenne. La politique étrangère des souverains bulgares doit peu à peu faire face à de nouvelle tâches, les moyens de mener à bien celles-ci se diversifient, certains services de l'administration voient élargir leurs fonctions et doivent assumer des activités diplomatiques. On constate .aussi que les formes et le contenu des accords passés avec Byzance et d'autres Etats se font plus complexes.

La conversion au christianisme constitue un moment crucial *a* bien des égards dans l'histoire de la diplomatie bulgare au Moyen Age. Cet événement marque le début d'une nouvelle étape dans l'établissement de son système. La religion chrétienne permet dans une grande mesure à la Bulgarie de sortir de la position peu enviable d'état païen avec lequel il n'est pas souhaitable de signer des accords. La religion nouvelle aide au perfectionnement d'un système spécifique d'arguments employés dans les négociations que menait la Bulgarie avec les autres pays.

Le développement ultérieur du système diplomatique est lié à rétablissement de plus en plus net de quelques principes fondamentaux de la politique, extérieure des souverains bulgares, dont l'application peut être suivie d'après les textes tout au long du Moyen Age. L'objectif poursuivi par ces principes est avant tout d'assurer à l'Etat bulgare des alliés sur qui il peut compter, à ses souverains une autorité sur le plan international, ainsi que 3e maintien d'un rapport de forces politiques favorable dans l'Europe du Sud-Est. L'auteur arrive à la conclusion que la présence d'objectifs réels devant la politique extérieure, pour la poursuite desquels on s'appuie sur des principes éprouvés et l'on emploie des méthodes bien maîtrisées n'impliquait pas pour autant qu'on menait une bonne diplomatie. Bien des choses dépendaient de la situation économique, financière et politique du pays au moment donné, mais aussi du facteur subjectif, c'est à dire de la personne du souverain et de ses proches conseillers. Il ne faut pas perdre de vue non plus l'importance du partenaire diplomatique, si Ton connaissait ou non les buts et les principes de sa politique étrangère, la doctrine de gouvernement professée par lui, etc. Autant de facteurs de nature objective et subjective qui ont déterminé en grande partie la voie sinueuse suivie par la diplomatie bulgare au Moyen Âge, jalonnée de réussites, mais aussi d'échecs.

L'analyse du système diplomatique de la Bulgarie médiévale montre que celui-ci reflète non seulement les processus socioeconomiques et politiques objectifs mais aussi la mentalité et la concep-

tion du monde du Bulgare à l'époque. La religion prédominante, le droit, la morale, les connaissances historiques, les sentiments patriotiques étaient les sources essentielles auxquelles la diplomatie bulgare puisait ses arguments et sur lesquelles elle fondait ses objectifs. L"auteur en conclut que la diplomatie est l'un des terrains d'activité pratique du Bulgare du Moyen Age où la théorie pure et les principes abstraits ne sont que l'enveloppe extérieure derrière laquelle se cachent un pragmatisme et une approche réaliste des faits.

L'analyse typologique du système diplomatique de la Bulgarie au Moyen Age montre que celui-ci ne constitue pas un phénomène isolé dans les relations internationales de l'Europe d'alors. Par ses principaux traits et ses étapes essentielles de développement, il se rapproche dans une grande mesure de ceux de la plupart des monarchies medievales. Dans le même temps pourtant, on constate certaines particularités dues avant tout aux conditions specifiques de l'apparition de l'Etat bulgare et de sa place dans la communaute politique et religieuse des pays de l'Europe du Sud-Est. L'analyse qu'il a faite de la diplomatie bulgare au Moyen Age amène l'auteur à conclure encore que les critères actuels ne peuvent pas être appliqués à l'evaluation de la diplomatie médievale. Toute tentative de modernisation amènerait à se forger des conceptions incomplètes et fausses du caractère et des particularites specifiques de cette diplomatie.

ДОГОВОРИТЕ НА СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

Договорът между България и Византия от 716 г.

Из „Хроника" на Теофан Изповедник

Превод на В. Бешевлиев и Г. Цанкова-Петкова, ГИБИ, III, с. 285

Договорът (през 716 г.) очертавал границите от Милеона в Тракия; (определял да се дадат) одежди и червени кожи на стойност 30 литри злато; освен това бегълците от едната и от другата страна да бъдат връщани дори ако се случи да заговорничат срещу властите; търгуващите от двете страни да бъдат снабдяване с грамоти и печати, а на тези, които нямат печат, да им се отнема това, което имат, и да се внесе в държавното съкровище.

Сюлейманкьойски надпис на хан Омуртаг

Част от клаузите на 30-годишен мирен договор между България и Византия от 815 г.

Превод на В. Гюзелев, ХИБ, I, с. 106

... пратеничества. И изпрати кавхан Иратаис, за да сключи мир за 30 години. Първата от 11 съгласувани глави, е за територията. Нека тя бъде от Девелт до Потамокастел и между двете Авролева и до многото мостове между Балдазена и Агатоника и до Левка и до Констанция и до Макри ливади и до Хеброс (Марица) и до планината Хемус (Стара планина). Дотук стана установяването на

границата. Втората глава е за славяните, които са под властта на императора. Те трябва да бъдат оставени там, където са били заварени, когато избухна войната. Третата глава е за останалите славяни, които не са подчинени на императора, от крайморската област. Той трябва да ги изпрати обратно в селищата им. Четвъртата глава е за пленниците-християни и за заловените...за турмарсите, спатариите и комитите; той ще даде...за обикновените войници душа за душа. По два бивола ще даде той на онези, които са били заловени в крепостите, ако...селата. Ако е избягал стратег.

Наръшки надпис

Текст изсечен на каменна колона очертаващ границата между България и Византия съгласно договора от 904 г. Надписът е намерен 22 километра северно от гр. Солун.

Превод на В. Бешевлиев, Първобългарски надписи, с. 171

Лето 6412 от сътворението на света (904 г.), индиктион 7, граница на ромеи и българи при Симеон, архонт от бога на българите, при Теодор, оглу таркана и при Дристър, комита.

Златопечатник на цар Калоян с тържествена клетва за преминаване под върховенството на Римската църква (1204 г.)

Превод на Иван Дуйчев, ЛИБИ, III. с. 334-335

В името на Отца и Сина, и Светия дух, амин. Тъй като бе угодно на Господа наш Исус Христос да ме въздигне господар и император на цял България и Влахия, издирих в писанията на книгите на нашите предци и законите на блаженопочившите царе, наши предшественици, отгде те са получили българско царство и царско утвърждение, корона за главите си и патриаршеско благословение. И като изследвахме грижливо, намерихме в техните писания, че тези блаженопочивши царе на българите и власите са наши предшественици Симеон, Петър

и Самуил са получили корона и патриаршеско благословение от пресветата Божия Римска църква и от апостолическия престол, от княза на апостолите Петър. Така и моето царство пожела да получи благословение и царско утвърждение чрез корона на главата на своето царство и патриаршеско благословение от Римската църква, от апостолическия престол, от княза на апостолите Петър и от пресветия наш отец и вселенски патриарх папа Инокентий Трети. И от който господин папа и да бъдат дадени и отстъпени патриаршеската благословия и поръчение на града на моето царство Търново за поставяне и посвещаване на архиепископи, митрополити и епископи, а и други църковни свещенослужителски послушания, моето царство позволява те да имат най-пълна власт във всяко притежание и във владенията на моето царство. Разбира се, притежанията на цялата църква в целокупното мое царство и моят патриарх, митрополитите, архиепископите и епископите и всички свещеници нека да бъдат под властта на Римската църква и да държат закона, обичая и последованието, което са държали блаженопочившите царе на цяла България и Влахия, онези някогашни наши предшественици, и ние, които следваме по същия начин техните стъпки. А пък моето царство подписва своя златопечатник в потвърждение на това, че никога не ще отстъпи от Римската църква и от апостолическия престол, от княза на апостолите Петър, сиреч нито самото мое царство, нито другите князе на моето царство ще се отлъчат, но аз ще бъда като призван и възлюблен син на светия и апостолически римски престол, от княза на апостолите Петър. И каквито земи на християни или езичници придобие за в бъдеще моето царство, те ще бъдат под властта и повелята на същия свещен и апостолически римски престол. И за да бъде смятан за истински и безсъмнен настоящият златопечатник на моето царство, царството ми ще го даде в ръцете на препочтения мъж Йоан, пратеник на пресветия римски престол и капелан на господин папата. Подписа се в него и нашето благочестиво и от Бога въздигнато царство. В годината шест хиляди седемстотин и дванадесета, индикт седми.

Дубровнишката грамота на цар Иван Асен II (1230 г.)

Превод на Ив. Дуйчев,. СБК, II, с. 43

Моето царство дава тази повеля на дубровнишката страна, на обичните и всеверни гости на царството ми да ходят по цялата страна и по царството ми с каквато и да била стока, да внасят или да изнасят или каквато и да е стока да пренасят и до която и да е земя или област да дойдат: до Бдин ли или Браничево и Белград дойдат, или ходят до Търново и цялото Загоре, или достигнат до Преслав и Карвунската област, или до Крънската област или Боруйската, или в Одрин и в Димотика, или в Скопската област, или в Прилепската, или в Деволската област, или в Арбанската земя (Албания), или отиват в Солун – навсякъде да си купуват и продават свободно, без всякаква щета, да нямат запрещение по всички области на царството ми и купуват и продават без всякаква грижа като обичани и всеверни гости на царството ми. Който ли пък им напакости в каквото и да било на клисурите, на тържищата или където и да бъде против закона за търговията, то да се знае, че той е противник на царството ми и милост не ще има, но голям гняв ще изтърпи от царството ми.

Асен, цар на българите и гърците

Договор между цар Михаил II Асен и Дубровник от 1253 г.

Превод на Ив. Дуйчев, СБК, II, с., 47-54

В името на Господа Бога наш Исус Христос. Амин. В годината от въплъщението на Господа наш Исус Христос 1253, месец юни, в деня на свети Вита, индикт единадесети, за да съществува чисто приятелство и делото на чистата любов, както е било изпърво между светото и преславно царство на цялата българска и гръцка земя на Иван Асен и между общината на славния наш град Дубровник, както са живели в правда, любов и истина, още повече да расте и плод да даде, както ти, светият и верен в Христа Бога цар, самодържец на цялата българска

земя, господин Михаил Асен, роден от благоверни и свети царе, отдавна желаещ това. Аз. Марсилий Георги, по повеля на славния венециански дож, княз на град Дубровник, и всички съдии и съветници, цялата община на преславния наш град Дубровник, малки и големи, верни приятели на твоето царство, като желаехме отдавна да имаме любов с царството ти, кълнем се в Бога и в светото Евангелие Божие, и в светата дева Мария, Негова майка, и в честния животворен кръст, и в светите апостоли Петър и Павел, и в блажените четирима евангелисти Матей, Марко, Лука и Йоан, и в светите мъченици господни Власий, Лаврентий, Петър и Андрей, наши светители, и във всички светии, които са угодили Господу Богу, и обещаваме пред твоето велико царство да държим против злотворството на неверния крал Урош и срещу неговия брат и рода му, и против всички, които живеят в неговата земя, и против онези, които биха имали в неговата земя някакво владение, ако бъдат неверници и неприятели на твоето свето царство, така също да бъдат неверници и неприятели на нашия град Дубровник. Ако ли някой от гореказаните или всички се обърнат към твоето свето царство и преславното ти царство ги приеме за приятели, то и ние да ги имаме за приятели. Ако ли Урош или някой от гореказаните от неговия род бъде враг на нашия град Дубровник, да бъде враг на твоето царство. Ако ли някой от гореказаните бъде приятел на град Дубровник, твоето високо царство да го има за приятел. И ако Бог помогне на твоето свето царство да изпъди твоя и нашия враг Урош от сръбските земи и брата му Владислав, и техния род или други властели да прибягват в град Дубровник, ние да не ги приемем, нито тяхно слово, но да им увреждаме както можем. И светото ти царство да не сключва без нас мир с Урош, а нас да не ни оставя, без (да сключим) и ние мир с него, и още повече да бъдем с твоето свето царство против Урош, твоя и нашия враг, и против целия му род, и против онзи, който би бил после на неговия престол, и заедно война и мир да имаме с тях през живота на твоето царство и нашия. На светото твое царство ще дадем помощ според нашата мощ по крайбрежието, по море и по суша и ако Бог помогне на твоето свето царство и завземеш Рашката земя с всичките ѝ предели, а нам Бог помогне да завземем всички градове и крепости, които са крайбрежни и подчинени на Рашкия престол, да ги предадем на светото твое царство с добра вяра и без всяка загуба или на онзи, човек, който би бил изпратен от твоето

свето царство според нашата мощ. Когато ние научим, че твоето свето царство е навлязло в сръбската земя, то ние да се приготвим най-много в продължение на две седмици, след като чуем с цялата наша сила и мощ и да се отправим по море против крайбрежните градове и земи с онези люде, които се намират по онова време в град Дубровник, като оставим обаче толкова люде, колкото могат да пазят дубровнишкия град. И ако Урош, или неговия брат Владислав, или някой друг от неговия род или властелин би пожелал да ни увреди или би ни увредил, то твоето свето царство да ни помага според своята мощ против тях да им увреждa. Людете и търговците от светото ти царство и от севастократора, зетя на светото ти царство и имуществото им, ако дойдат в нашия град Дубровник, да бъдат пазени и закриляни в Дубровник и в неговите предели подобно на самите дубровчани и да стоят в Дубровник по своя воля и да направят свое тържище, ако продават и купуват без всякаква дан, нито на врати, нито на мост, нито на брод, нито на път, а да си купуват всякаква стока, каквато им е потребна: злато, сребро, одежди, златни тъкани или що друго им трябва, освен пшеница, която не бива да се изнася от град Дубровник без повеля на княза, който по това време е в дубровнишкото княжество. Така също и людете, и търговците на преславния град Дубровник, които идват в земята на светото ти царство или в земята на зетя на светото ти царство – севастократора Петър – да си продават и купуват свободно в указаните земи без щета всякаква стока по своя воля и да не им се взема вито или някаква дан нито в града, нито на събор, нито в села на търговци, нито на мостове, нито на реки, нито на пътища, но да бъдат свободни на всяко място и да пребивават и да ходят по своя воля, ида се връщат, и да бъдат пазени в своите личности, и в своето имущество. Ако пък се случи смърт на някой човек или търговец от твоето свето царство, или човек или търговец на високия севастократор Петър в дубровнишкото княжество, или със завещание, или без завещание да бъде без дружина, разпореждаме да бъде описано цялото имущество на този покойник и когато твоето свето царство изпрати писмо за него, да го дадем и от имуществото на този покойник да не се изгуби нищо от нас. Така също, ако на дубровнишки люде и търговци се случи смърт, или със завещание, или без завещание в земите на твоето свето царство, и в земите на високия севастократор господин Петър, а не биха имали дружина, то имуществото на този покойник да

бъде запазено в твоето свето царство и да се предаде на оня, който би бил изпратен за имуществото на гореказания покойник с писмо от господин дубровнишкия княз. А ако людете на твоето свето царство или на Петър, високия севастократор, имат да предявяват някаква правина срещу някой човек от дубровнишкото княжество, ние се задължаваме да извършим за него съд без съдебни разходи и без данък според нашия закон на пълна правда. Така също да има справедливост за нашите люде в земите на твоето свето царство и на севастократора Петър (според закона) на твоето свето царство и на високия севастократор Петър без никаква дан и без съдебни разходи. Никакво поръчителство да няма между твоето свето царство и нас, докато не се отсъди справедливостта. И ако Бог помогне на светото ти царство и то завладее сръбската земя, ние да си имаме онзи стар закон с тях, който е имал град Дубровник и да стоим с всички крайбрежни земи и градове според онези закони, които сме имали с тях преди петнадесет години, изминали досега. И ако Бог помогне на твоето свето царство и станеш господар на цялата сръбска земя, някои зли люде да не създадат неприязън между светото ти царство и нашия град, но любовта винаги от добро към по-добро расте. Земите и селата, и владенията от земята и по суша от селата, и владенията от онези земи и от онези села и владения, които Господ Бог ще помогне да бъдат бързо завладени от твоето величество, искаме да ги отбележим. Гореказаните дядови наши земи и села, и владения начеват от църквата на свети Георги срещу стария град Епидавър, после отиват до църквата на свети Петър, а от църквата на свети Петър отиват до църквата на свети Покрит, държат горе връх Белома и слизат до водениците, а от водениците държат горе и отиват към мелниците дори да Влашица, а от Влашица, като държат височините, които са над Шумет и отиват до извора, а от онази страна на извора, като държат височините, които са на реката, достигат дори до височините, които са над Корила, и от Корила държат и височините, които са над Затон и над Полица, и над Орешец и стигат до църквата на света Текла; всички казани височини слизат до морето и всички са наша дядовина. А онзи закон, който съществува относно митото за солта между сръбския крал и град Дубровник, да го поддържа и твоето свето царство, а именно: половината от печалбата за всичката сол, която се продава на рашките люде, да има твоето свето царство, а другата половина да има дубровнишката община, както бе

в стария закон. И твоето свето царство да държи за нас стария закон, а именно от река Дрин до Неретва митото за солта да не се взема на друго място освен в Дубровник. И ако Бог помогне на твоето свето царство да завладее всички крайбрежни градове, нашата светла майка, църквата, майката на всички наши църкви, да владее онова, което е владеела по всички градове и по суша – или епископии, или църкви, или манастири, или попове, или някаква друга правдина, която е имала от стари времена – да ги има свободно, както е писано в старите книги с правдини. А ние, цялата община на нашия град Дубровник, и малки, и големи, да сме задължени да правим да се заклеват всички князе, които с времето ще бъдат в Дубровник по волята на славния венециански дож, да държат това обещание по време на своето князуване, когато се кълнат за дубровнишкото княжество. И ако ние престъпим тази клетва и това обещание, да ни съди Бог и тази клетва както на този свят, така и на онзи, и ние, и нашите деца да имаме запрета и гняв от високия римски папа навеки и всичко, писано по-горе да имаме и искаме да държим, като пазим клетвата, и почитта, и службата, които сме задължени да оказваме на господина дожа от венецианската община, докато съществува светото твое царство и ние. Това обещание, и това писание, за да получи по-голямо утвърждение, е подпечатано с печата на общината и на славния Марсилий Георги, княз на нашия град Дубровник.

А тези са имената на онези лица, които са се слели да бъде това обещание твърдо и крепко: първом славният властелин господин Марсилий Георги, княз дубровнишки. Съдиите: (следват имената на петима души). Съветници от малкия съвет: (следват шест имена). От намаления съвет: (следват шест имена). Общински съветници: (следват три имена). Общински застъпници: (следват три имена). Онези, които държат имуществото на света Богородица: (следват две имена). Съветници от големия съвет: (следват имената на 72 души). И цялото това писание Мартол Гулеривик, бан от дубровнишкия княз и от цялата община на град Дубровник по волята на господин дубровнишкия княз и на всички дубровнишки властели, като позвъниха звън за събор, както е според дубровнишкия закон, за своята душа и за цялата дубровнишка община потвърди и се закле да държи

Текст на българо-венецианския договор от 1346 г.

Превод на В. Гюзелев, ХИБ, II, с. 248

Клетва и договор на господин императора на Загора Александър

Моето царство дава препоръчително писмо на моите приятели и братя франките-венецианци. И се заклева моето царство в Бога и отец и в Дева Мария, и в светия животворен кръст, и в света Параскева Търновска, и в моята душа, че всички венециански търговци могат да идват и да се връщат със своите кораби през цялото мое царство читави и сигурни.

Те трябва да плащат мито 3 на 100; синът за бащата, както и бащата за сина не може да носи наказание. Ако при корабокрушение се случи да потъне някакъв кораб, да бъдат спасени имуществото и хората, също от товар за 100 перпера да плащат 4 гроша; за вместимост от 1000 модия – 3 гроша. За тегло на стоките на кантар – 1*1/2* аспри. За закотвяне на голям кораб – 2 перпера, за малък кораб – 1 перпер. Ако стоките не се продават по суша или по море, да идат, където им хареса и да не плащат каквото и да е. Също те не могат да бъдат запечатвани, нито задържани (стоките) в къщата на който и да е венецианец, ако първо не се иде на съд. Също, ако умре някой венецианец, никой не може да посяга на неговите имущества, освен самите венецианци. Също могат да купуват и да си съграждат къща и ложа (седалище), гдето им хареса, вътре в страната, без някой да противодейства на това разпореждане; и който пожелае да противодейства, той да бъде изменник на царството ми.

Това копие е изпратено от венецианеца Марко Лионардо, консул на венецианците във Варна, през октомври 1352, придружено от едно писмо на същия цар от октомври 1352, както е написано, с една бележка от същия консул, а именно:

Напомням ви, че перперът на Варна е 16 карата и 2 трети и струва 6 гроша, 5 аспри; перперът струва 8 аспри и един грош.

Текст на договора между деспот Иванко и Генуаот 1387 г.

Превод на М. Андреев, Вл. Кутиков. Договорът на добруджанския деспот Иванко с генуезците от 1387 г. – ГСУ, ЮФ. 1960. 51, I, 1-110.

В името на Господа, амин.

1. Отличните и мощни мъже, господа Йоан де Мецано, подеста на Пера и на генуезците в ромейската империя, Джентиле де Грималди, Джаноне де Боско, пратеници и доброволци на великолепния господин Антоние Адурно, дож по Божия милост на генуезците и защитник на народа и на съвета на старейшините на града Генуа, както и на службата на осемте граждани, поставени да уреждат и разглеждат делата в земите на Изток, за което доверителство, възложено от самите тях – господин дожа, съвета и службата върху личностите на споменатите господа Джентиле и Джаноне, явствува от държавния документ с пълно, широко и достатъчно пълномощие, писан от ръката на Педро де Балгалио, нотариус и канцелариус на генуезката община, и на всички генуезци, обитаващи в която и да е част на света, от една стана, и на видните и мъдри мъже, господа Коста и Йолпани, посланици, пратеници и нарочни довереници за долуказаното, изпратени от великолепния и мощен господин Иванко, син на приснопаметния и велелепен господин Добротица, с пълно и явно пълномощие, както явствува подписано със собственоръчния подпис на гореспоменатия господин Иванко, със съдържание: „Иванко – деспот по Божия милост" – писано на 13 ден на настоящия месец май, представено от казаните пратеници на речения подеста и от пратениците и от името и от страна на казания господин Иванко и на всички негови поданици, от друга страна, в присъствието на съвета на старейшините на казания господин подеста и на цяла Пера, чиито имена са:

Рафаел де Аман
Лодизий Вайролос
Лука Узусмарис
Йоан Панча
Доминик Марибонус
Филип Рубенс и
Дарий Спинула

2. Казаните страни от казаните имена дойдоха и изповядаха, че са дошли за сключването на добър и истински вечнотраен мир, сиреч, че казаните страни от казаните имена са си опростили помежду си и взаимно, едната страна на другата и втората на първата, всички обиди, докачения, насилия, грабежи, убийства и каквото и да било, нанесени досега, до настоящия ден и час от едната от казаните страни на другата по какъвто и да било начин и както и да е. При това казаните страни и казаните имена си обещават първата страна на втората и втората на първата чрез тържествени обещания, дадени сега и за в бъдеще, да не си навреждат, но да спазват вечно и трайно мира с долуспоменатите съглашения, предписания, обещания, положения и условия. Те се отказват от възражения относно казания мир: че не е сключен както (се казва) по-горе, че долуспоменатите съглашения, обещания и условия, не са направени, че делото не е извършено, както е (споменато) по-горе и по-нататък, и да не се смята така, че (е сключен) при измама, заплаха, действие, условие без причина и всякакво друго право.

3. Споменатият господин подеста и казаните пратеници именно от страните и от името на казаната община и казаните генуезци обещаха на речените господа Коста и Йолпани, споменатите пратеници, от деня на сключването на споменатия мир, от днес да се отнесат, да се държат и да се обхождат благосклонно спрямо речения господин Иванко и неговите поданици и каквито и да било негови поданици, в които и да било земи на генуезката община, самите негови поданици и люде вярно да бранят и пазят относно техните вещи и стоки, да правят, отдават и оказват право и справедливост на същите люде и поданици на споменатия господин Иванко или да залягат да им се прави, заляга и оказва, и то по отношение както на всички, така и на отделните генуезци, които им дължат или които са иначе увредили или увредят казаните люде и поданици от деня на сключването на настоящия мир занапред относно имота и личностите че на което и да е място от владенията на казаната община според това, както се покаже по-добре на самата община или на управителя, който председателства речената община, като се спазва точно справедливостта.

4. Запрещава се също на каквито и да е генуезки кораби или на такива, които биха били изпратени от Генуа, да нанасят някакви вреди на казания господин Иванко и на неговите люде, земи и области.

5. Също така, ако се случи някой да донесе вещи или стоки на някои генуезци и с тях се приюти в земите на казания господин Иванко, то като след като първом бъдат възвърнати стоките и лицата, такива люде могат да бъдат приютени и закриляни в неговата област що се отнася за личности и стоки. По същия начин да се постъпва с тези, които избягат от владенията на споменатия господин Иванко и се приютят в земите на общината.

6. Обратно, споменатите Коста и Йолпани, речените пратеници, обещаха на гореспоменатите господа, подеста и речените пратеници, които получават (това обещание) за сметка на генуезката община и на всички или отделни генуезци, да почитат, държат, приемат и да се отнасят благосклонно с всички общи и поотделно генуезци във всички земи и области, които им са подчинени и ще им бъдат подчинени, и вярно да ги бранят и пазят по суша или море здрави и корабокрушенци относно имота им и да не позволяват да бъдат увреждани, а напротив, да отблъскват от тях всички обиди, вредителства, отегчения или насилия в своето владение и област, в земите и областите, които са им подчинени или занапред ще бъдат подчинени и в каквато и да е друга част на света. В същите пък земи да приемат генуезки консул, който да отдава и оказва право и справедливост на всички генуезци относно и върху всички дела и разпри, които ще възникнат или ще се породят от самите генуезци или между казаните генуезци и между речените поданици на речения господин Иванко по граждански и углавен ред, но така, че ищецът трябва да търси съда на обвиняемия. На този консул, който следва да бъде избран, изпратен и да пребивава в казаните земи, трябва да бъде оказана помощ, съвет, подкрепа и покровителство за изпълнението на неговата служба и да ръководи и управлява всички генуезци, които посещават неговата област и на него и на другите генуезци да се отдава и оказва пълно правосъдие за всичко друго, което спада към неговия съд и правораздаване в граждански и углавни дела. Под генуезци пък трябва да се разбират всички онези, които генуезкият консул обяви, каже и назове, че са генуезци или се смятат за такива.

7. Гореспоменатите Коста и Йолпани, гореказаните пратеници, обещаха също на гореспоменатите господа, подеста и пратеници, които приемат от гореказаните имена (Иванко) да се отнася благосклонно

и любезно с всички генуезки консули, които пребивават в неговото владение, и да изслушва тях и който и да било от тях, и да съди кратко и общо върху всички дела, които го засягат, както се стори угодно на съвестта на казания господин, така че да могат заслужено да бъдат доволни от него. Освен това те се задължават да дадат, предадат и доставят на гореказания консул или на консулите, който подлежи да бъде избран и изпратен, както се каза по-горе, удобно, подходно и необходимо землище, на което може да построи влагалища и църкви, гдето казаните генуезци, които пребивават или посещават неговите земи, ще могат да обитават, пребивават и живеят, нито да ги отегчават и безпокоят, нито да позволяват на бъде отегчаван и безпокоен някой или някои отказаните генуезци за престъпление или провинение, извършено и сторено от някой или някои от другите генуезци. Нито пък някой невинен да понесе наказание за някого другиго, който е извършил престъпление или провинение, а напротив, наказанието да сполети виновниците. Нито пък също „от киселото грозде, което бащите изядоха, да изтръпват зъбите на синовете", сиреч нито синът да бъде наказан за престъпление на бащата, нито пък обратно. Против тези злосторници и престъпници генуезци генуезкият консул, който се намери на мястото на извършеното престъпление, да разузнае, да издири и да присъди както намери за добре, според справедливостта.

8. Също така, споменатите по-горе пратеници обещаха, че самият велелепен господин Иванко ще дава на генуезците добра, истинска и законна сметка за всички щети, грабежи, кражби или насилия, извършени над генуезци, узнати и изнесени от деня на сключването на настоящия мир от генуезките консули или консул, който пребивава в неговата област, и извършени от поданици и подвластни на казания господин Иванко или от някои други лица от каквото и да са положение, така и по такъв начин, че на споменатите генуезци да бъде дадено бързо и без всякакво разследване пълно удовлетворение за гореказаните неща. Освен това обещаха, че колчем трябва да се представят някои гърци, българи или лица от каквото и да е друго положение за свидетели срещу някои генуезци, ще ги накарат да се закълнат с необходимите и потребни обреди, преди да бъде допуснато тяхното свидетелстване в някой съд.

9. Също така гореказаните посланици и пратеници обещаха, че сам велелепният господин Иванко ще защитава всички, намиращи се на негова територия генуезци от всякакви лица относно имота и личностите и ще запазва и брани всички генуезци и техните имоти по цялата своя област. И ако се случи споменатият господин Иванко сам да пожелае да наруши споменатия мир или пък генуезката община стигне до война с него, то тогава сам той се задължава да отбранява своите генуезци и техните имоти като им предаде и отстъпи кораби, на които те могат в подходно и достатъчно време да се оттеглят от неговата област, да изнесат оттам вещите и леките стоки, а солта и корабите в продължение на 6 месеца така и по такъв начин, че да могат да излязат от неговата област свободно относно личности и вещи. И обратно (по същия начин) да се постъпи с неговите люде и подвластници, които пребивават в земите на общината.

10. Също така споменатите по-горе посланици и пратеници обещаха и тържествено се съгласиха гореказаният и велелепен господин Иванко в своите земи, които притежава или ще притежава никак да не запрещава самите генуезци винаги и когато и да е да могат да имат възможност да изнасят от казаните негови области и владение по свободна воля всякакви припаси, които сами генуезците са купили или продали по какъвто и да било начин, така и по такъв начин, че да не може да се прави на казаните генуезци никакво запрещение, но да им позволява да купуват в неговата област каквито вещи и каквито припаси пожелаят освен по време на глад. В такъв случай позволено е да издаде в областта си възбрана и на самите генуезци доколкото смята да направи това и за всички други чужденци, и ако се случи той да даде някому позволение за припаси, то тогава се задължава да даде и свободна възможности на споменатите генуезци.

11. Също така казаните както по-горе посланици и пратеници обещаха, че казаният господин Иванко ще освободи всички общо и поотделно всеки генуезец, които се намерят в които и да било негови земи и места, заедно с техните жени, наложници и деца, тъй обаче, че той да не може да задържи по какъвто и да било начин генуезец или някого от неговото семейство, в което не се подразбират робите, но да им дава възможност да отиват, където пожелаят по своя собствена свободна воля като приятели на гореказания господин Иванко. А да

се смятат за генуезци и за люде от тяхното семейство всички общо и поотделно, които бъдат обявени от генуезкия консул, че са генуезци.

12. Също така гореказаните, както по-горе, посланици и пратеници обещаха, че казаният господин Иванко ще пази и отбранява всички общо и поотделно вещи и стоки, на които и да било от гореказаните генуезец (да принадлежат), нито ще изисква, взема или събира, нито ще позволява да се изисква, взема или събира от казаните наши генуезци за всичките техни стоки, които се внасят, пренасят и препращат там и то както по море, така и по суша, повече от две на сто от цената и оценката на казаните вещи, сиреч едно на сто за внос и толкова за износ. Не трябва обаче в тези неща да се разбират кораби, злато, сребро, истински бисери или други скъпоценности, а напротив, относно тези кораби, злато, сребро, истински бисери или други скъпоценности, които там се внасят или пренасят, както и тези, които се изкарват и изнасят, самите наши генуезци да са смятани свободни, освободени от мита и други налози и трябва да бъдат и да се смятат за свободни, освободени и необложени от самия господин Иванко, от неговите поданици и служители, като обаче винаги се подразбира, че казаните генуезци ще бъдат задължавани да плащат казаното по-горе мито, когато продават или обменят споменатите вещи и стоки. Когато обаче ще продават или обменят никак не ще бъдат задължавани да плащат нещо за тях, с изключение на вещите и стоките, които ще бъдат внасяни от тях или ще се изнасят от казаните земи в някакви други земи, за които неща трябва да се заплаща само едно на сто. На самите генуезци да не може да се налага никаква друга глоба, заем или налог в казаните негови земи от страна на самия господин Иванко, неговите люде и поданици.

13. Също така както споменатите по-горе посланици и пратеници обещаха, че казаният господин Иванко в продължение на два месеца след като му бъде известено за поменатия мир, свободно ще върне на наследниците на покойния Лодизий де Гоасто или на вещо лице, изпратено от общината, ония вещи и имоти на казания покоен Лодизий, които вещи и имоти са попаднали у самия господин Иванко или на неговите поданици по време на смъртта на споменатия покойник Лодизий.

14. Също така както споменатите по-горе посланици и пратеници обещаха, че сам велелепният господин Иванко през идния месец от деня, в който му бъде известено за дадения мир чрез държавен акт, ще скрепи, одобри и утвърди чрез клетви и всякакви други поръчителства, казания мир и всички нещо поотделно и общо, които се съдържат в него, който той обещава вечно да съблюдава.

15. Казаните страни от казаните имена помежду си и взаимно, едната страна на другата и втората на първата, с тържествени обещания, дадени от едната и от другата страна, си обещаха гореказаните неща всички и поотделно и за обезпечение се заклеха над светото Божие евангелие като осезателно докоснаха Божието евангелие, сиреч казаните господин подеста, посланиците и съветът, по латински обичай, като се докоснаха да светото писание и казаните господа Коста и Йолпани, гореказаните посланици и пратеници по гръцки обичай; да имат и поддържат гореказаните неща всички и поотделно те самите, техните люде и поданици, техните служители и на казаната община, както и всички генуезци да го съблюдават и спазват определено, доброволно и твърдо и в нищо да не противодействат и да не се противопоставят на каквото и да било основание и причина, която може да се каже или измисли по право или на дело, под глоба и срещу глоба от 100 хиляди златни перпери по курса на Пера. Подлежи на тази глоба онази страна, който не спазва мира, в полза на онази, която спазва, всякога, когато да бъде извършено нарушение и неспазване, както се каза в щета на страната, която спазва. Тази глоба може да се наложи и изисква на дело от страна, която спазва спрямо страната, която е извършила нарушение, винаги, когато бъде извършено противодействие или, както по-горе, неспазване чрез възвръщане на всички и отделни щети и разноски, които са били извършени заради това. Заплатена или не тази глоба, гореказаните неща все пак ще траят точно, твърдо и вечно. И за съблюдение и спазване на тези неща общо и поотделно, казаните господа подеста, пратеници и съветът се задължиха и заложиха пред казаните пратеници имотите, всички и поотделно, на казаната община на Генуа и на град Пера които по друго постановление не се запрещава да бъдат заложени, а казаните пратеници – имотите, всички и поотделно на казания господин Иванко, сегашни и бъдещи, движими и недвижими, които той сега има или притежава, или в бъдеще ще има или ще притежава.

16. Извършеното в Пера, в двореца за живеене на господин подеста, в горната зала на този дворец, в годината от живеенето на Господа 1387, индикт 9, според броенето на Генуа, ден 27 на май, часа след три и преди девет, в присъствието на повиканите и призовани за това свидетели: почетният мъж господин Антоний де Виа, заместник-нотариус на курията на самия господин подеста; Анджелино де Сиримбалдо; де Сауло; Лодизио де Понте, син на покойния Йоан; Лодизий Карпенето, син на Лаврентий; Вартоломей Вилануто, нотариус, държавен преводач, който прочете всичко гореказано и го разтълкува на споменатите Коста и Йолпани; Йоан де Боцоло, нотариус и Рафаил де Виа Кава, син на Джорджо, войн при курията на самия господин подеста.

17. Горното е извлечение от тома или книгата на договорите на общината на Пера, която (книга) се намира при господин подеста на Пера, но от достоверния държавен акт, написан от ръката на Хектор де Абенериис, нотариус, изложен и обнародван в казаната книга.

Антонио де Муртедо де Монилия,

Нотариус

Брашовска грамота на цар Иван Срацимир (между 1369-1396 г.)

Превод на Ив. Дуйчев, Из старата българска книжнина, II, 197-198.

От господина царя Срацимира до жупана Якова, Хермана Фолнога и Петра Фаингали и всички граждани. Онова, що сте ми писали и поръчали людете ви да ходят свободно, тако ми бога, нека волно и свободно да идат людете на господина краля в града на господина краля и търгуват, що им е драго. А аз давам моето царско обещание и ги вземам на моята душа, като да са от царството ми, под закрила, да нямат никаква пакост, нито на косъм, както сами ще видите. А също ония, които донесат писмо от вас, да бъдат почитани и възлюблени от царството ми.

ДИПЛОМАЦИЯ НА ДИНАСТИЧНИТЕ БРАКОВЕ

Император Юстиниан II обещава да даде дъщеря си за жена на хан Тервел (705 г.)

Из хроника на Теофан Изповедник

Превод на В. Бешевлиев и Г. Цанкова-Петкова, ГИБИ, 3, с. 266-267

(Юстиниан) избягал тайно от Фанагория и пристигнал в Томи (Кюстенджа). Той се измъкнал невредим от бурята и навлязъл в р. Дунав. След като изпратил Стефан при Тервел, господаря на България, (с молба) да му даде помощ, за да завладее царството на прадедите си, обещал да му даде премного дарове и собствената си дъщеря за жена. А този обещал с клетва да му се подчинява във всичко и да му помага, приел го с голяма чест и вдигнал цялата подчинена нему войска от българи и славяни. И през следващата година, като се въоръжили, стигнали при столицата (705 г.).

Българи се сродяват с печенезите

Из писмо на патриарх Николай Мистик до цар Симеон от 914 г. ГИБИ, 4, с. 210

Ти знаеш много добре, че Вогас е назначен за стратег на Херсон. Този именно стратег на Херсон не преставаше да донася постоянно, че българите полагат голямо старание да привлекат също и печенезите, и някои други народи и

племена по онези места за нападение и война против ромеите...И тази работа е постоянна грижа за българите, така че те се стремят да свържат чрез бракове децата си и да установят съюз с печенезите.

Цар Петър се жени за внучката на император Роман Лакапин (927 г.)

Из „Хронография" на Продължителя на Теофан

Превод на Ив. Дуйчев, ГИБИ, 5, с. 135-137.

Той (Симеон) поставил за владетел сина си Петър, когото имал от втората си жена, сестрата на Георги Сурсувул, който бил оставен за настойник на децата му. А Михаил, роден от първата му жена, той подстригал за монах. Йоан пък и Вениамин, братята на Петър, още се обличали в българско облекло.

Когато околните народи – хървати, турки (унгарци) и други узнали за смъртта на Симеон, те решили да се отправят на поход срещу българите. Понеже силен глад, придружен от скакалци, измъчвал много българския народ, българите се опасявали от нашествието на други народи, а още повече се страхували от нападението на ромеите. След като направили съвещание, те се отправили на поход срещу ромеите и стигнали Македония (Източна Тракия), за да внушат страх, както е естествено, на ромеите. Когато след това узнали, че император Роман се готви да се отправи срещу тях, Петър и Георги изпратили скришом един монах, на име Калокир, по род арменец, който носел със себе си хрисовул. Съдържанието на този хрисовул гласяло, че те приемат мира с ромеите и не само са готови да сключат такъв (мир), но и ако ромеите желаят, да сключат брачен договор. Императорът с голяма радост приел този монах и веднага изпратил с дромон монаха Теодосий Авука и царския свещеник Константин Родий, за да преговарят в Месемврия с българите за мир. По-рано градът се наричал Меневрия по името на тракиеца Менос, който го бил построил, и „вриа", което у някои от траките означавало „градче". Но за по-благозвучно се нарича Месемврия. След като пристигнали и уговорили онова, що било необходимо, те се върнали по суша заедно с българина Стефан. След тях пристигнали и Георги Сурсувул, Симеон Калутеркан и усампсис, Симеон, шу-

рей на българския владетел, а заедно с тях и неговият сродник Стефан, а също така Маготин, Крон и Миник били изпратени при император Роман. Когато видели дъщерята на император Христофор Мария и я харесали много те сключили първо споразумение за мир и тогава писали на Петър бързо да пристигне. Магистър Никита, сват на император Роман, бил изпратен да посрещне и да доведе Петър до столицата. Когато българинът Петър пристигнал, император Роман се качил на триера и отишъл във Влахерните. Там посрещнал пристигащия при него Петър и го приветствал. След като поговорили помежду си, както е прието, подписали мирния договор и споразумението за брака. В това дело посредничел и разумно направлявал (преговорите) между ромеи и българи протовестиарият Теофан.

На осми октомври отишъл патриарх Стефан заедно с протовесиария Теофан с Мария, дъщерята на император Хреистофор, и целият сенат в храма на пресветата Богородица при Извора. Той благословил Петър и Мария, поставил на главите им брачните венци, като кумували протовестиарият Теофан и Георги Сурсувул. Сложена била бляскава и пищна трапеза и всички брачни обичаи били изящно изпълнени. След това протовестиарият Теофан се завърнал в столицата заедно с Мария, дъщерята на императора. На третия ден от сватбата император Роман устроил бляскаво угощение на скелята при Изворите, като го украсил с копринени тъкани. При самото скеле стоял императорският дромон, в който пирувал Роман заедно с българина Петър, със зетя си Константин и сина си Христофор. Българите доста настоявали най-напред да бъде приветстван Христофор, а после Константин. Император Роман отстъпил на това тяхно настояване и станало така, както те искали. След като вече било извършено всичко, свързано със сватбата, Мария трябвало вече да замине с мъжа си за България. Нейните родители заедно с протовестиария Теофан я изпратили до Евдомон. Когато трябвало да потегли, те прегърнали дъщеря си и пролели много сълзи, както впрочем подобава при раздяла с възлюбено чедо, целунали своя зет и като я предали на неговите ръце, завърнали се в дворците. Предадена в българските ръце, Мария заминала за България едновременно радостна и скръбна – скърбяла, че се разделя с преобичани родители, царски дворци и от общение със сродници, а се радвала, понеже се свързала с мъж цар и била провъзгласен господарка на българите. Тя прочее заминала като отнасяла разновидни богатства и огромна покъщнина.

Две български принцеси се сгодяват за синовете на император Роман II (968 г.)

Из „История" на Лъв Дякон

Превод на Г. Цанкова – Петкова, ГИБИ, 5, с. 249-250.

След това, понеже отказал да преговаря с таврите (русите) (той знаел, че патриций Калокир, който вече веднъж се бил отклонил от правия път, отхвърлил неговата власт и имал голямо влияние пред Светослав, нямало лесно да се покори на неговата вола), решил да изпрати пратеничество по-скоро при своите единоверци мизите. И тъй той изпратил като пратеници при тях патриция Никифор, по прякор Еротик и Филотей, евхаитийския проедър. Той им припомнил за вярата, защото мизите изповядват безпогрешно християнското учение, и поискал девойки от царския род, за да ги ожени за синовете на император Роман, та чрез това родство да се укрепи неразривно разбирателство и приятелство между ромеи и мизи. Мизите с радост посрещнали пратениците, качили на коли девойки от царска кръв (мизийските жени имат обичай да пътуват на коли), изпратили ги при император Никифор и го умолявали настойчиво да ги защити колкото може по-скоро, като отклони и обезвреди надвисналата над вратовете им секира на таврите. Те добавили, че ако им помогне, той би удържал победа над таврите, а после и над всички, срещу които би изпратил ромейска войска.

Цар Самуил омъжва една от дъщерите си за Ашот – син на управителя на град Солун

Из Хрониката на Йоан Скилица

Превод на В. Тъпкова-Заимова, ГИБИ, 4, с. 278-279.

Самуил потеглил срещу Солун и разпределил главната част от войската си по засади и клопки, а само една малка част пратил за да направи набег до самия Солун. Когато научил за нахлуването му, дукът

Григорий изпратил сина си Ашот, за да види и огледа войската и да му извести за това, а самият той следвал отзад. Ашот излязъл и като влязъл в стълкновение с разузнавачите на Самуил, разбил ги, но попаднал сред засадите и бил заловен.

Самуил пък като се спасил в страната си, освободил от тъмница Ашот, Таронитовия син, и го оженил за дъщеря си, защото тя била влюбена в него и заплашвала, че ще самоубие, ако по закон не бъде свързана с него. Като направил сватбата, Самуил го изпратил с нея в Дирахиум, за да отбранява областта. Ашот отишъл там и като се споразумял с жена си и я придумал, избягал с нея в ромейските триери, които плували наоколо, за да охраняват това място. След това той избягал при императора и бил почетен с титлата магистър, а жена му – с титлата зости.

Дъщерята на цар Самуил Косара се омъжва за пленения сръбския княз Владимир

Из Хрониката на Дуклянския презвитер

Превод на Стр. Лишев, ЛИБИ, 3, с. 174-175

И тъй един ден дъщерята на цар Самуил, на име Косара, подбудена и вдъхновена от Светия дух, отишла при баща си и изявила желание да слезе със своите служители и да умие главите и нозете на окованите във вериги затворници. Когато баща и позволил това, тя слязла в затвора и извършила добродетелната си постъпка Между това, тя съгледала Владимир и като видяла, че е хубав, скромен, кротък, умерен и преизпълнен с мъдрост и благоразумие божие, спряла се и поговорила с него. И наистина словата му и се сторили по-сладки от мед и от медена пита. И тъй не от страст, но понеже се съжалила над младостта и красотата му и понеже чувала, че той бил княз и от княжески род, обикнала го и като се сбогувала с него, отишла си. След това, желаейки да го освободи от затвора, тя отишла при царя и простряна в нозете му, казала следното: „Татко мой, господарю, зная, че имаш намерение да ме омъжиш според обичая. И сега, ако е угодно на твое величество, или ми дай за мъж княз Владимир, когото държиш във вериги, или да знаеш, че аз по-скоро ще умра, отколкото да приема друг мъж. Когато чул това, царят се зарадвал, понеже много обичал дъщеря си, и

понеже знаел, че Владимир бил от княжески род, съгласил се да изпълни желанието на дъщеря си. Той веднага проводил до Владимир заповед да се изкъпе и да бъде облечен в княжески дрехи, след което да му се представи. Царят го приел любезно, целунал го в присъствието на велможите на своето царство и му дал дъщеря си за съпруга. И тъй, след като отпразнувал сватбата на дъщеря си по царски обичай, царят поставил Владимир за княз и му предал земята и царството на дедите му, както и цялата Дирахийска земя (Драчката област).

Дъщерята на цар Борил се омъжва за латинския император Хенрих (1214 г.)

Из съчинението на Роберт дьо Клари „Превземането на Цариград"

Превод на В. Гюзелев, ХИБ, II, с. 92-93.

И малко след това царството Влахия премина под властта на един пленник на Иван, който се наричаше Борил. Този Борил така стана цар на Влахия и имаше една хубава дъщеря. После се случи, че император Хенрих, който беше много добър император, направи съвещание с бароните си какво би могъл да направи с тези власи и с тези кумани, които толкова много воюваха срещу Цариградската империя и които бяха причинил смъртта на неговия брат Балдуин. Тогава бароните го посъветваха да изпрати пратеник при Борил, който беше цар на Влахия и да поиска да му даде дъщеря си за жена. Императорът отговори, че никога не ще вземе жена от толкова долен произход. И бароните казаха: „Господарю, ще направите така и ние ще ви съветваме да се споразумеете с тях, защото те са най-силният народ и са най-опасни за империята и земята". Бароните настояваха толкова много, че императорът изпрати там двама рицари, знатни мъже, и ги накара да се стъкмят хубаво. Пратениците отидоха с голям страх в тази дива страна и като стигнаха там, онези искаха да ги убият. Пратениците говориха толкова много на този Борил, че той им отговори, че на драго сърце ще изпрати дъщеря си на императора.

Тогава цар Борил накара да стъкмят дъщеря му като много богато и много знатно момиче, а също и много хора с нея. Така я изпрати на императора и нареди да ú дадат шестдесет коня, натоварени с богат-

ство, със злато и сребро, с копринени платове и с разкошни накити; нямаше кон, който да не беше покрит с червен копринен плат, който беше толкова дълъг, че се влачеше седем или осем стъпки след всеки кон. И макар че пътуваха през кал и по лоши пътища, никой от копринените платове не беше скъсан – всичко беше запазено в изящество и благородство.

Когато императорът узна, че княгинята пристига, отиде да я посрещне заедно с бароните си и устрои голямо тържество на нея и на хората ѝ и след това се венча с нея.

Цар Иван Асен II взима за съпруга дъщерята на унгарския крал Андрей II (1219 г.(

Из писмо на крал Андрей II до папа Хонорий III.

Превод на Г. Батаклиев, ЛИБИ, 4, с. 27-28.

...и поради усърдие в това дело [завръщане в Унгария от кръстоносен поход], опрени на божия съвет, да осигурим безопасно преминаване на кръстоносците, оженихме дъщерята на Теодор Комнин Ласкарис за нашия син. Със същото намерение отпразнувахме брака на нашата средна дъщеря с Асен, императора на България. И за да остане всичко това трайно за дълго време, потвърдете със силата на вашата власт, сключения между нас и царя на Армения договор както за брака на неговата дъщеря с нашия син, така и за признаването на неговата корона и царско достойнство. Обръщаме се също така с молба, както се утвърждават писмените договори, на когото и да е било, така да потвърдите по подобен начин брачния съюз между нас и споменатия Ласкарис и от друга страна между Асен, император на България, и нашата дъщеря, за които [бракосъчетания] се е погрижила в интереса най-вече на светата земя великата тайна мъдрост на божията промисъл. Пратените от всеки един от владетелите писма до Ваше светейшество, след като лично от Вас станат достояние, молим да ги снабдите с Вашия печат и да ги върнете на нас.

Дъшеря на цар Иван Асен II се омъжва за брата на епирския деспот Тедор Комнин (1224 г.)

Из „История" на Георги Акрополит

Превод на М. Войнов, ГИБИ, 8, с. 161.

И тъй, след като Теодор Комнин се издигнал с успехите си и станал съсед на българите, той сключил договор с царя на българите Иван Асен, за когото вече казахме в разказа, че царувал след Борил на българската земя и се сродил с него, като взел за своя брат Мануил дъщеря му Мария, която той имал от наложница. А Теодор Ангел, който бил дързък и се държал своеволно не само в царските, но и във всички държавни работи, постоянно престъпвайки клетвите и нарушавайки споразуменията със съседите, скъсал договора с Иван Асен и тръгнал срещу българите като събрал голяма войска, съставена от ромеи и италийци. Той минал край Адрианопол и вървял край горното течение на Еврос, търсейки да завърже сражение с българите. А всъщност търсел собствената си гибел.

Дъщерята на цар Иван Асен II Елена се сгодява за латинския император Балдуин II (1228 г.)

Из хроника на венецианеца Марино Сануто

Превод на В. Гюзелев, ХИБ, II, с. 96

И така, когато властта в Цариградската империя била наследена от Балдуин, който бил невръстен, за по-голяма полза бил сключен договор и с клетва било утвърдено, че дъщерята на загорския цар (Иван Александър II), мъж славен и могъщ по онова време и по онези земи, ще встъпи в брак с невръстния, чрез което родство споменатият Балдуин се надявал на големи дела, както и немалко да укрепи своята власт. Преди споменатият император обещал на Балдуин да отвоюва със своя народ и със свои собствени средства цялата земя на Романската империя (Латинската империя), която предшественици-

те му (на Балдуин II) загубили в областта на Запада (Балканският полуостров).

Тогава бароните, които се бояли, че след като Балдуин укрепи властта си, ще започне срещу тях предишната голяма борба, която те водели срещу неговия предшественик (Робер де Куртене), взели коварно решение, а именно: (Балдуин II) да не вземе дъщерята на загорския цар (Иван Асен II), макар че тя беше твърде красива, а дъщерята на господин Йоан, тогава крал на Ерусалим...И накрая споменатият Йоан бил венчан от същите тези барони за Цариградската империя.

Цар Иван Асен II дава една от дъщерите си за съпруга на сръбския крал Владислав (1234 г.)

Из Житието на сръбския архиепископ Сава

Превод на В. Гюзелев, ХИБ, II, с. 324.

Светият архиепископ венча за кралството с молитва своето чедо, споменатия Владислав, който незаконно и разбойнически завзе властта, но изглежда по божия повеля. И царят загорски, наречен Асен му даде дъщеря си за невеста. И двамата като благослови, ги утвърди

Годеж между дъщерята на цар Иван Асен II Елена и никейския престолонаследник Теодор II Ласкарис (1235 г.)

Из „История" на Георги Акрополит

Превод на М. Войнов, ГИБИ, 8, с. 163.

Той (император Йоан Дука Ватаци) имаше син от императрица Ирина, който беше получил и името на дядо си, императора Теодор Ласкарис: тогава той навършваше единадесет години. А Асен имаше от съпругата си унгарка малка дъщеря. Името ѝ беше Елена. И тя беше на десет години. И тъй, императорът изпрати при българския владетел пратеничество и предложи годеж между децата, сродство между двамата и

(съюз за) взаимно подпомагане и подкрепа. Асен прие пратеничеството и договорите се сключиха, като при това се положиха клетви.

Цар Иван Асен II се жени за дъщерята на епирския деспот Теодор Комнин

Из „Историята" на Георги Акрополит

Превод на М. Войнов, ГИБИ, 8, с. 169

И тъй, след като загуби съпругата си, за която споменах вече в разказа, че идва от Унгария, Иван Асен се ожени за дъщерята на Теодор Ангел Ирина, красива и стройна, като пренебрегна родството си с чичо й [Мануил], който бе женен за дъщеря му, родена от наложница...Поради това и Теодор Ангел бе освободен от тъмница и със съгласието на зет си Асен пожела да стане господар на Солун и на цялата земя, която владееше по-рано. Той взе малко хора от Асен и като не можа открито да потегли срещу брат си Мануил, подготви тайно влизането си в Солун...След като лиши от власт брат си Мануил, той го качи на една триера и го заточи в Аталия, а съпругата му изпрати при баща й Асен. Асен пък бе по-благосклонен към тъста си Теодор, отколкото към зетя си Мануил, защото премного обичаше жена си Ирина – не по-малко отколкото Антоний Клеопатра.

Цар Константин Асен взима за съпруга дъщерята на никейския император Теодор II Ласкарис (1257 г.)

Из „История" на Георги Акрополит

Превод на М. Войнов, ГИБИ, 8, с. 204-205.

Българският владетел Михаил (Асен), шурей на (Теодор II Ласкарис), който хранеше голяма омраза срещу своя зет и против ромеите, умрял веднага, ударен смъртоносно от своя братовчед Калиман със знанието и на някои жители на Търново, когато се намирал някъде извън тази крепост. Като го убил, Калиман му взел жената и, както изглежда,

си присвоил властта над българите. Но русинът Ур нахлул с войска в Търново и взел дъщеря си, съпругата на Михаил. Защото някои бяха успели да убият Калиман, който бягал от едно място на друго. Но тъй като българският престол останал без законен наследник, първенците на града се събрали на съвет и решили да приемат да ги управлява Константин, синът на Тих. Но за да му стане властта и подходяща и за да изглежда, че царува според наследеното право, изпратиха посолство при император Теодор, за да даде голямата си дъщеря, който се наричаше Ирина, за съпруга на Тиховия син Константин и да се омъжи за него законно, понеже била внучка на предишния български цар Иван Асен и подхождала за подобно властване. Но тъй като Константин Тих имаше законна жена, дадоха му развод с нея и я изпратиха при император Теодор. Така се развиха работите на българите, така и император Теодор се помирил с тях и положението в двете страни се успокои.

Цар Константин Асен се жени повторно за племенницата на император Михаил VIII Палеолог Мария (1268 г.)

Из Историята на Георги Пахимер

Превод на М. Войнов, ГИБИ, 10, с. 163

След малко време умря Ирина, съпругата на българския цар Константин. След това владетелят поиска да сключи с него съюз, за да настъпи спокойствие за тези при Хемус и за самата Македония (Източна Тракия) и Тракия, понеже там бяха загубени много войски поради постоянните войни. Той проводи пратеничество при Константин и обеща да му даде за жена племенницата си Мария, втората дъщеря на Евлогия, за която по-рано беше женен великият доместик Алексий Фил. След като бяха положени клетвите, че им дават Месемврия и Анхиало (те бяха негови, но императорът ги беше завзел и справедливо беше да ги вземе отново този, който ги е владеел по-рано като зестра за бъдещия брак). Императорът изпълни условията за брака много щедро и по царски. Самият той и патриархът излязоха заедно с невестата и като стигнаха до Силиврия, стъкмиха там като господарка изпращаната при Константин и му я проводиха, придружена от

най-голяма свита, а сами се върнаха. Така императорът изпълни това, което се отнасяше до брака, а въпроса за градовете протакаше, понеже знаеше, че с това ромейската държава наистина ще бъде ощетена. А пред Константин измисляше убедителни предлози, между които и този, че той не можел да ги даде веднага, тъй като жителите на градовете не се съгласявали. Градовете били част от Романия, а те ромеи, и не било разумно ромеи да бъдат поданици на българин. Императорът не отказа напълно предаването, но го свързваше с раждането на син, така че като добие наследник от ромейско потекло и предаването за бъде благовидно. Това беше открита подигравка и благовидна лъжа на човек, който ги прикриваше с времето. Все пак Константин, макар и против волята си, чакаше и сключи договора, ако и от изпращането на дадената му съпруга да имаше полза не толкова той, колкото Ромейската империя. След като му роди син Михаил, Мария негодуваше и принуждаваше съпруга си да наруши договора и да започне война, като изиска градовете. След това се случиха немалко неприятности, а биха се случили и по-големи, ако императорът не беше побързал да се сроди с Ногай, като му даде незаконната си дъщеря Ефросина. И така със сродяването си с Ногай не спря нападенията на Константин и не наруши плановете му, тъй като татарите веднага щяха да го нападнат в гръб, ако той нападне войските на императора.

Дъщеря на цар Георги Тертер омъжена за сръбския крал Стефан Милутин

Из Историята на Георги Пахимер

Превод на М. Войнов, ГИБИ, 10, с. 191

Но той [Стефан Милутин] имаше за съпруга дъщерята на Тертер, родена му от сестрата на Асен, която бе взел, след като даде сигурни клетви. Той имаше преди това друга – дъщерята на севастократора Йоан от Запад. А преди нея трета, с която се раздели без никаква причина. Нея, която бе напълно законна, изостави и се свърза с дъщерята на Йоан. Но още докато бе жива законната му жена, той е отпрати при баща й, без да има някаква справедлива причина да се разведе с нея, и се ожени за дъщерята на Тертер. Тя му беше третата след законна-

та. А първата, докато беше жива, изобличи следващите като незаконни. Тъй като императорът [Андроник II] бе чул, че първата жена [на Стефан Милутин] е умряла и сега след нея е позволено на тази, която ще се омъжи за него, да бъде законна, като тези след първата бъдат отстранени като незаконни, той прочее само разузна дали варваринът, който вече бе склонил към мир, като отпрати дъщерята на Тертер, беше пожелал да се ожени и то за родната му сестра Евдокия, която е вече в столицата като вдовица на Йоан. А кралят, никак не се поколеба, но като човек, който ще получи най-голямата облага, беше готов при споразумение и договор да отпати дъщерята на Тертер и да вземе сестрата на императора.

Синът на сръбския крал Стефан Милутин се жени за дъщерята на българския цар Смилец

Из „Жития на сръбските крале и архиепископи" от Данило

Превод на Хр. Коларов, ХИБ, II, с. 137.

След това унищожаване на всички злоумишлени неприятели на този благочестив крал Урош, с което Бог непоколебимо е утвърдил неговия престол, при което цялата негова земя е живеела тих и безметежен живот, този христолюбивият пожела да ожени възлюбления си син, наричан Стефан, като баща, който истински обича децата си, и взе дъщерята на царя български, наричан Смилеца, и тя му стана жена. И му отдели достоен дял от своята държава, зетската земя с всичките нейни градове и области.

Цар Теодор Светослав взима за съпруга сестрата на византийския император Андроник III Теодора (1307 г.)

Из Историята на Георги Пахимер

Превод на М. Войнов, ГИБИ, X, с. 216

Освен това Светослав жадуваше за мир и искаше да се сроди с императора и затова изпрати при императора за посредник в своите иска-

ния бившия патриарх Йоан, който бе пленен заедно със созополци. А императорът отлагаше, но отстъпи пред необходимостта. Той проводи пратеници и одобри мирът да се сключи според желанието му. А онзи искаше да вземе една от дъщерите на император Михаил. А градовете, които бе успял да превземе, той не освобождаваше, но смяташе, разбира се, да ги запази за децата и приятелите си. Императорът, искайки да постъпи другояче, забавяше това споразумение. И междувременно онзи, бидейки в трепетно очакване, позволи тамошното жито да се превози с кораби. И така ромеите се снабдиха с жито и станалото бе лекарство срещу глада.

Цар Михаил III Шишман се жени за вдовицата на цар Теодор Светослав (1324 г.

Из „История" на Йоан Кантакузин

Превод на Л. Йончев, ГИБИ, 10 с. 232

Докато се събираше войска, от царя на мизите пристигнаха при младия император пратеници на Гръд и Панчо, които съобщиха, че техният цар, желаейки да бъде приятел на ромейските императори, се оженил за сестрата на императора, който се била омъжила за царувалия преди него над мизите, и извършили определените за брака обреди. Редно било прочее да бъдат премахнати всички различия и поводи за война. А те, като сключили мирните договори, ромеи с мизи завинаги се сприятелили, да не се обиждат помежду си с нищо, но всички да бъдат като под една власт. Императорът ги приел радостно и ги наградил царски с дарове и казваше, че станалото сродяване отговаряло на неговите желания. След това сам изпрати при царя на мизите като пратеници своя сват, великия стратопедарх Андроник Палеолог и Йоан Аплесфар, за да потвърдят мира с тях. И ромеи, и мизи прекараха в мир дълго време.

Синът на цар Иван Александър Михаил Асен се жени за дъщеря на император Андроник III (1339 г.)

Из „Историята „ на Йоан Кантакузин

Превод на Л. Йончев, ГИБИ, 10, с. 276-277

А немного дни след това императорът дойде в Адрианопол. Когато пребивавате там, царят на мизите Александър му проводи пратеничество, напомняйки му за разговора относно брака и поиска да узнае дали сега му е приятно да се сключи бракът. Но това не бе приятно за императора. Защото повече желаеше дъщерята да си стои вкъщи, отколкото да я омъжи за Александър, тъй като знаеше, че пребиваването сред варварите не ще й бъде приятно, понеже тя е възпитана според елинските царски обичаи и закони. Но обеща, че ще го направи, смятайки, че бракът на дъщерята е полезен за ромейската държава. А пратениците на цар Александър се върнаха радостни у дома си, понеже можаха да убедят императора за брака. А императорът от Адрианопол отиде във Византион, за да приготви брака на дъщеря си.

Понеже всичко около брака на дъщеря му бе готово (императорът) се вдигна от Византион и пристигна в Адрианопол, за да извърши там бракосъчетанието. Пристигна и царят на мизите Александър със сина си Михаил Асен и той провъзгласен от него за цар. И в Адрианопол бяха изпълнени благословии и каквито обреди са определени от църквата при брака. В така наречените Комнинови поляни, отстоящи недалеч от града при така наречената р. Тунджа, бяха приготвени ястия и напитки и всичко, каквото е измислено за приятно прекарване на празненството. След като осем дни ромеи и мизи отпразнуваха заедно брачното тържество на своите царе, на десетия ден на разсъмване Александър и мизите с дъщерята на императора, тяхната царица, Мария Палеолог, се завърнаха в Мизия. Много знатни ромеи я следваха чак до Търново. А там останаха определените от императора лица, които щели да бъдат винаги с дъщерята, а останалите се върнаха у дома си.

Дъщерята на цар Иван Александър Мария се сгодява за византийския престолонаследник Андроник IV. (1355 г.)

Из „Византийска история" на Никифор Григора

Превод на Ал. Милев, ХИБ, II, с169.

През същото това време (1355 г.) пристигнала от страната на мизите при младия император Андроник, син на император Йоан Палеолог, годеницата му Мария, дъщеря на Александър, цар на мизите; той навършвал вече девет години, а и тя самата била почти на същата възраст. Веднага я последвала оттам и Ирина, сестра на император Йоан Палеолог, омъжена по-рано за син на споменатия по-рано Александър, но овдовяла и бездетна живеела непрекъснато там до този момент. Децата на Александър, царя на мизите, били от един баща, но от две майки. Негов по-стар син бил оженен за нея и сега тя пристигала оттам заедно с годеницата на своя братовчед Андроник. Александър изгонил жива първата си съпруга и взел друга от средата на евреите, като наскоро преди това сам я покръстил, понеже бил пленен от нейната красота, както казват.

Дъщеря на сръбския княз Лазар се омъжва за цар Иван Шишман

Из сръбски летопис от XV в.

Първата дъщеря Мара (на княз Лазар) бе дадена за жена на Вук Бранкович, втората дъщеря бе дадена на българския цар Шишман, трета та дъщеря бе дадена на Балша от (областта) Зета, четвъртата дъщеря бе дадена на цар Баязид, а петата в Унгария.

ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ЦЕРЕМОНИАЛ

I. Полагане на клетви

Български клетвен ритуал при сключването на 30-годишния мирен договор с Византия през 815 г.

Из Житие на Никифор от дякон Игнатий

Превод на В. Тъпкова Заимова, ГИБИ, 4, с. 36-37.

С тези дела се отличил Лъв, [император Лъв V Арменец] врагът на истината, спрямо божествените работи и спрямо тези, които живееха с почит. А кой не би оплакал най-горещо приятелството или договора, който сключил със съседните хуни, като постъпил така безсрамно и безчинно? Защо той си послужил с техните обичаи, а те с нашите и по този начин се доверили на взаимните си споразумения. Тогава можело да се види императорът на ромеите със своите ръце да излива на земята вода от чаша, да обръща собственоръчно конски седла, да се докосва до тройна юзда, да вдига трева нависоко и да се гордее с всички тия неща, а езичници да се докосват с нечестивите си ръце до нашите божествени символи и да се кълнат в силата им. Това не е ли сродно безчовечността? Не е ли явно безумие срещу Христа и заслепение? Не е ли призоваване на Божието справедливо наказание? И за това свидетелства тогавашните удивителни и необикновени явления – земни трусове и разтърсвания, които пророчески късат сърцето и поглъщат градове заедно с хората; земеделци, които не със сърп, а с ръце събират класовете

в торби; въздухът, изхвърлящ пламъци, подобни на пръчки и предизвикващи пълно смайване и онези, които гледат; море, което е станало безплодно и вместо храна изхвърля само бури и смутове; забрава към родно и свое, която се шири навсякъде и ражда междуособни бунтове във всяка област и град. Оттогава и досега владее страшната болест на вътрешните бедствия.

Из Продължителя на Теофан

Превод на Иван Дуйчев, ГИБИ, V, с. 113-114.

Относно вярата той [император Лъв V] толкова безумствал, че не считал за нещо добро дори да спомене името на бога. И наистина, когато свързвал чрез клетва тридесетгодишния договор с тези хуни, назовани българи, и установил мирното споразумение, понеже трябвало да бъдат утвърдени и скрепени чрез клетви, той не използвал обичайните наши клетви, призовавайки бога и небесните сили или Майката по плът на Христа бога като надзорници и свидетели на онова, що се говори и прави. Но подобно на някакъв варварин, чужд на богопочитанието, разсякъл кучета дори, на които беззаконните племена принасят жертви, и ги употребяват за свидетели на онова, що се правело. Той не се посвенил за потвърждение да изговори онези думи, с които те си служеха, а пък християнската вяра поверил на тях, които, както подобавало, някога след това щели да минат към нея чрез нас. И той не се засрамил да постъпва нечестно така явно. Защото по този начин този нечестив мъж, достоен за отвращение, според думите на Господа бисерите на вярата хвърлил пред свинете и ги накарал последните да ги дъвчат в устата си. При това по този начин той, който държал ромейската царска власт, не се посвенил да се посвещава в техните езически обреди и да ги извършва сред пълен с народ театър, и то при множество неверни и верни, той станал достоен не за друго, а за вечния червей и огън.

За нарушаването на клетвите

Из писмо на патриарх Николай Мистик до цар Симеон от 913 г.

Превод на В. Златарски. ГИБИ, 4, с. 206.

Дадената ти е от Бога чест и слава на земята, постарай се да придобиеш заедно с нея и небесната, а това ти ще получиш, като бъдеш смирено мъдър, като не се възгордяваш и бъдеш надменен в сърцето си, като не се издигаш повече, отколкото подобава и не нарушаваш договорите. И клетвите, които са утвърдили твоите отци още преди и по-преди, които ти сам неотдавна потвърди. Ако някой се закълне в името ти и после дръзне да наруши клетвата, той неизбежно ще бъде наказан със смърт. А не заслужава хиляди пъти повече да бъде наказан със смърт оня, който се е заклел в името на Бога и Твореца и Господаря на всичко и след това наруши клетвата.

Ритуал при сключване на мирния договор между Българи и Византия през 927 г.

Из „Словото за мира с българите"

Превод на Ив. Дуйчев, ГИБИ, 5, с. 96

И той[цар Петър] дойде самоволно, защото подтикът идва свише. И вие, като разрушихте с ръце бащината преграда, положихте устни на устни, хванахте ръка с ръце, убедихте се, уверихте се. След предложението последваха преговорите, договорът бе здраво запечатан

Текст на дадената от търновския архиепископ Василий клетва за вярност към Римската църква

Превод на Ив. Дуйчев, ЛИБИ, III, с. 344.

Аз Василий, архиепископ търновски примат на цяла България и Влахия, от този час занапред ще бъда верен и покорен на блажения Петър и на светия Римски апостолически престол и на моя господар папа Инокентий и на неговите католически приемници. Не ще участвам в дело или съвет, или споразумение, за да загубят те живота си или свой член, или да бъдат пленени или ограбени. Съвет, който те биха ни поверили никому няма да открия съзнателно в тяхна вреда. Ако зная, ще се помъча да попреча на всяко явно зло спрямо тях.

Ако не мога да попреча това, ще им известя, колкото може по-скоро. Ще защитавам според възможността си римското папство, честта, достойнството и интересите на апостолическия престол, докато запазвам моя чин, против всеки жив човек. Бидейки призован на събор, ще дойда, ако бъда възпрепятстван от канонична задръжка. Ще посещавам седалището на апостолите всеки четири години лично или чрез свой пратеник, освен ако бъда освободен по тяхно желание. Ще приема с преданост пратеника на апостолическия престол, за когото ще зная положително, че е пратеника ще му помагам в неговите нужди. Когато посвещавам когото и да било от моите подгласници за епископ, ще го карам да се закълне, че ще оказва постоянно подчинение и дължима чест на римския първосвещеник и на Римската църква. По-нататък, когато коронясвам някого за цар на българите и власите според даденото на мене и на моите приемници от апостолическия престол позволени, ще изисквам от него клетвено уверение, че ще пребъде предан и покорен на оногова, който тогава би стоял на апостолическия престол, на неговите приемници и на Римската църква, и на всички земи и народи, подчинени на неговото царство, ще запази в повиновение и преданост към апостолическия престол. Всичко това ще спазвам добросъвестно. Нека така ми помага Бог и това Свето Евангелие, сега и в бъдеще Амин. (1204)

Разказ за сключения през 1256 г. договор между България и Никейската империя

Из Историята на Георги Акрополит ГИБИ 8, с. 195.

И тъй като не можеше да направи нищо против ромеите, понеже императорът беше преминал на Запад с толкова много войски и се бе приближил до неговата земя българският владетел / Михаил II Асен / прибягна към споразумение и реши посредник в мира да бъде неговия тъст русинът Ур / княз Ростислав Михайлович/, който биеше зет по дъщеря на унгарския крал И най-напред изпрати при императора посланици като предварително да уредят идването на Ур при него – да бъде без страх и да бъде посрещнат от страна на императора с почести Така и стана и Ур дойде при императора. И той и свитата му бяха

приети от страна на императора радостно и с подобаващи почести Той сключи мира, като се закле от свое име и от името на зетя си – владетеля на българите – да бъде предадена на императора крепостта Цепена – българите държаха само нея от крепостите, които владееше император Йоан – а императорът да бъде в мирни отношения с българите и двете страни да се задоволят с предишните граници След като това се извърши по този начин според желанието на владетеля, Ур каза прощалната си реч и си отиде, като получи царски подаръци. Те ако бъдат събрани всички видове коне, тъкани и други неща, бяха на брой около двадесет хиляди. А императорът оставаше да чака предаването на Цепена в мястото до Регина...И императорът отиде на обичайното си място. Заедно с него застанаха неговите пърВенци и аз, който ги следвах, се присъединих към тях. И всички го заобиколихме. А императорът каза „Научихте ли току що съобщението ни? А ние: „Не царю" А императорът: „Един човек, който дойде преди малко ни съобщи нещо неприятно То е че русинът Ур ни е излъгал. Той е дошъл тук користно, излъгал е в посредничеството за мира и се е заклел лъжливо. Всичко, което е направил е измама от негова страна и той има благовидно извинение, както казват за нарушение на клетвите, тъй като българския владетел, неговия зет не приел мира при тези условия. Как ви се струва? Дали това е истина или измислена приказка на лъжец". А ние казахме: „Изобщо съобщението изглежда не съдържа никаква истина. То е напълно лъжливо и несигурно, защото русинът Ур се закле не само за себе си, но и за своя зет, българския владетел Как е възможно, като е християнин, да изпадне в такова клетвопрестъпление?" А императорът рече: „Вероятно страстта за пари го е накарала да се подхлъзне в такова безчестие И ние не само не получихме приятелството на българите, но и изразходвахме толкова много пари напразно."

II. Прием на пратеници

Пратеничества на хан Омуртаг до франките

Из Летопис на Айнхард

Превод на Стр. Лишев, ЛИБИ, 2, с. 36.

824 г. Българският владетел Омуртаг, под предлог да сключи мир изпратил пратеници с писмо до императора. След като ги изслушал и прочел донесеното писмо, императорът останал основателно учуден от тази неочаквана постъпка. Затова той изпратил някои си баварец Махелм заедно със самите пратеници при споменатия български владетел за да проучи по-внимателно причините за това необикновено и никога по рано виждано посолство във франкската държава.

825 г. След като празнувал тържествено светия пасхален празник в Аквегранум, при твърде хубаво пролетно време императорът отишъл на лов в Новиомагум и наредил българските пратеници да дойдат в Аквегранум към средата на месец май...Когато след привършване на лова се завърнал там, императорът изслушал българското посолство. То било дошло да се установят границите и пределите между франки и българи. А императорът, като изслушал българското посолство, отговорил на владетеля им както намерил за добре чрез писмо, изпратено по същите пратеници, които били проводени при него.

826 г. Когато пратениците на българския владетел му съобщили какво са направили, той отново пратил с писмо до императора онзи пратеник, когото най-напред бил изпратил, молейки го незабавно опре деляне на границата, или ако това не му е угодно, всеки да пази гра ниците си и без мирен договор. Обаче императорът отложил оттовора си, понеже имало слух, че българският владетел бил свален от престола си или убит от един свой болярин. След като заповядал на пратеника да почака, той изпратил дворцовия граф Бертрих в провин цията Каринтия при графовете Балдерих и Геролд, пазители на авар ските граници да проверят истинността на този слух. А когато той се

върнал и не донесъл нищо сигурно относно това, което мълвата разпространила, императорът приел пратеника и го изпратил назад без писмен отговор.

Пратеници на немския крал Арнулф пристигат в Плиска при княз Владимир

Из Фулденски летописи

Превод на Стр. Лишев, ЛИБИ, 3, с. 47

892 г. След това през месец септември изпратил свои пратеници с дарове при българите и техния княз Владимир за възобновяване на някогашния мир и поискал да не се позволява на моравците да закупуват от там сол. Пратениците, като не могли да пътуват по суша поради засадите на княз Светополк, били пренесени на кораб до княжеството на Браслав, до България по реката Одра до Кулпа и после по Сава. Там те били приети от владетеля с почести и след това по същия начин, по който били дошли, се върнали обратно с подаръци през месец май

Български пратеници в Константинопол (913 г.)

Из Продължителя на Теофан.

Превод на Ив. Дуйчев, ГИБИ, 5, с. 125

Владетелят на България изпратил при Александър / брат на починалия император Лъв VI –бел. авт. / пратеници относно мира, като известявал, че би го спазвал, но ако се отнася към самия него с благосклонност и почит, както е било при император Лъв. Но Александър, обладан от безумие и безразсъдство, отпратил позорно пратениците, отправил към Симеон заплахи и мислел, че ще го уплаши. Мирът прочее бил нарушен и Симеон решил да вдигне оръжие против християните.

Цар Симеон и синовете му на прием в двореца в Константинопол. (913 г.)

Из Хрониката на Лъв Граматик,

Превод Василка Тъпкова –Заимова ГИБИ, 5, с., 160

Понеже настойниците (на малолетния Константин VII – бел. Авт.) посрещнали твърде охотно мира, Симеон изпратил своя магистър Теодор да преговаря по мира. Патриарх Николай, Стефан и магистър Йоан взели императора, отишли до Влахерните и въвели двамата сина на Симеон. Те обядвали заедно с императора в двореца. А Патриарх Николай отишъл при Симеон, този навел глава пред него, патриархът го благословил и положил на главата му вместо венец собствения си епириптарий. След като били почетени с безбройни и много големи дарове, Симеон и синовете му се в ърнали в своята страна без да се споразумеят по казания мир.

Церемонии при посрещане на пратеници от България в Константинопол

Из съчинението на Константин Багренородни „За церемониите"

Превод на Г. Цанкова-Петкова и Петър Тивчев, ГИБИ, 5, с. 221-229

Приветствие на българските пратеници

„Как е боговенчаният император, духовният дядо на поставения от Бога владетел на България? Как е императрицата и господарката? Как са императорите, синове на великия и височайши император, и останалите му чеда? Как е светейшият вселенски патриарх, как са двамата магистри, как е също целият сенат? Как са четиримата логотети?"

Въпросите на логотета към тях:

„Как е духовният внук на нашия свят император (поставеният) от Бога владетел на България? Как са канартикинът, вулиатарканът, си-

новете на поставения от Бога владетел на България и останалите му чеда? Как са шестимата велики боляри? Как е целият народ?"

След като той си променил титлата и бил възприет като син, българите запитвали по тоя начин:

„Как е великият и височайши император, който стои на златния трон? Как е императорът, син на великия и височайши император, и останалите му чеда? Как е императрицата и господарката? Как е е светейшият вселенски патриарх? Как са магистрите, проконсулите, патрициите? Как е целият сенат? Как са военачалниците и войските на светия император?"

Запитването на логотета към тях:

„как е духовният син на нашия свят император, (поставеният) от Бога владетел на България? Как е (поставената) от Бога владетелка на България? Как са дъщерите и синовете на духовния син на императора? Как са шестимата велики боляри? Как са останалите вътрешни и външни боляри? Как е обикновеният народ?"

Обръщения в писмата на императора до българския владетел

До поставения от Бога владетел на България.

„В името на Отца и Сина, и светия Дух, единия и единствен истински Бог наш. Константин и Роман, верни в същия Бог императори на ромеите до обичния ни и наш духовен син и (поставен) от Бога владетел на християнейшия народ на българите". Така се пишеше доскоро. А сега: „Константин и Роман, в Христа Бога благочестиви самодръжци императори на ромеите до обичния наш духовен син господар, споменатия цар на България".

Точно описание на реда на императорските приеми и на званието и чина на всеки от великодостойниците, съставено въз основа на стари клиторологии при христолюбивия и премъдър наш император Лъв през месец септември, трети индикт, 6308 г. от сътворението на света от императорския проспатарий и атриклиний Филотей

Трябва да се знае, че само тези шест чина обядват с императорите на отделната трапеза, а всички останали спадат към втория чин, например двамата магистри. Ако някой от тях е удостоен със служба, той се предпочита пред другия, дори и да е последен. След това идва ректорът, синкелът на Рим, синкелът на Константинопол. Ако има синкели и на източните патриарси, те се предпочитат пред тях, според реда на собствените им патриаршии. След това по същия начин идва архиепископът на България и патрициите евнуси. Който от тях е на служба, се предпочита пред другия...

Приятелите, които идват от (хуните) или българите, при поканването на общите приеми ще бъдат извикани на четвърто или пето място от лява страна. Безспорно и самите те попадат в реда на патрициите, на стратезите и на всички началници, причислени към чина на патрициите, и вкусват също и те от второто ястие на императорската трапеза. Между деветнадесетте от участниците в угощенията те биват поканвани на осмо или девето място, понеже спадат към категорията на споменатия разред. Пратениците на франките, ако имат някаква служба, ще бъдат повикани след това. Ако са неслужебни лица, те спадат към чина на официалиите. Приятелите, които идват от другите племена, спадат всички към чина на спатарокандидатите...

Рождество Христово, на който ден се слага угощение на деветнадесетте акувити.

Трябва вие, приятели, в този светъл и славен ден на Рождество Христово, когато се слага разнообразното и необикновено угощение на 19-те акувити, при отговяването на царската трапеза във великата църква да извикате да обядват с нашите христолюбиви императори велможите от императорския синклит, на броя 12, именно магистрите, препозити, проконсули, патриции, стратези и офикалии, които императорите са решили да приемат. Да ги въведете без собствените им хламиди, облечени само в камизии. Ако има поканени стратези, да бъдат въведени, облечени в своите скарамангии, заедно с друнгария на виглата. На почетната трапеза на 19-те акувити трябва да поканите двама магистри, проконсулите патриции, шест стратези, двама приятели българи, двама офикалии от службата на военния логотет и двама по-низши. Така че да бъдат поканени при императора давана

десет на брой приятели, подобно на дванадесетте апостоли. Те трябва да вървят в редица по реда на достойнството на всеки един, облечени в своите хламиди и да минат пред масите обути в собствените си обувки и да бъдат въведени след пристигането на царските служители, които сервират, и на музикантите. Разбира се, кастризият на императорската трапеза взима знак от гореспоменатия славен препозит, идва с поканените при трите стъпала на царската трапеза и ги нарежда в кръг около почетанта трапеза, за да бъдат поканени специално по-близо ония приятели, които императорът поиска. В акувитите от двете страни вие трябва да поканите на този светъл и славен ден целия сенат, обут в обувки, именно асекрети, хартуларии на славните секретиот спатарокандидатите надолу до ипатите, дисипатите, комити на схолите, силенциарии, протиктори, хиофори, скиптрофори, началници на различните тагми, на брой 168, двадесет и четири агаряни от претория, дванадесет души от приятелите българи и дванадесет бедни братя. Те трябва да вървят наредени в редица по следния начин: сенаторите – разпределени на две страни според своите достойнства и различия в службите си. Агаряните да бъдат пред лицето на императорите, на шестата и седмата трапеза, българите – на деветата трапеза от лява страна, където е мястото на друнгария. След пристигането на първите поканени на императорската трапеза приятели трябва да бъдат въведени и всички други по следния начин: всички сановници със собствените си облекла, хламиди и обувки по реда на собственото си достойнство и служба...

Ако Рождество Христово се падне на четвъртия или петия ден от седмицата и от този ден започне да се извършва приемът на акувитите, вие трябва в неделята на същата седмица, преди да бъдат поканени патриархът и игумените, да отпразнувате така нареченото угощение на дългокосите, като се подберат приятели за угощението на трапезата – магистри, антипати, патриции, стратези на брой осем, двама българи приятели и двама димарси на венетите и прасините. Да се въведат и да се изведат облечени в хланиди, според както беше обяснено по-горе...

На деветия ден от същото (угощение) на акувитите става вечерята, наречена тригетик, и вие трябва да поканите да участват на царската вечеря дванадесет приятели, а именно: магистри, антипати, патри-

ции, стратези – осем, двама приятели българи и двамата димарси от едната и от другата партия. Императорът ги поканва сутринта чрез атриклиния и след като бъдат поднесени ястията, влизат всички поканени за сътрапезници на императора на вечерята; всички идват и си отиват със собствените си облекла и обувки в описания по-горе ред и начин...

Официалиите също (се явяват) в собствените си камизии, разбира се, без хламидите си. На златната трапеза, сложена във великолепния златен триклиний, в който е поставен блестящият златен пентапиргий, вие трябва да поканите за съвместно угощение с императора измежду споменатите магистри и антипати, патриции, стратези, официалии, секретики от службата на стратиотика и по-надолу, както и асекрети, както и комити на схолите и скрибони, двама приятели от българите – всичко на брой 30 души. На следните четири околовръстни маси в абсидите да бъдат поставени от службата на императорските кандидати, вестители, силенциарии, драконарии, скиптрофори, симиофори и сенатори – на брой 36; пленени агаряни от големия преторий – на брой 18 и от приятелите българи 18 души. Те да бъдат въведени и да бъдат наредени преди влизането им. Видните сътрапезници на златната императорска трапеза със собствените си дрехи и хланиди, а приятелите българи да бъдат поканени с чин на стратег от лява страна на трапезата при (поднасянето) на второто ястие, така че да бъдат считани пети или шести по ред приятели. Всички трябва да бъдат наредени от едната или от другата страна, съобразно почитта, която съществува на чина на всеки един. От мястото на току-що споменатите пък да бъдат наредени на едната и на другата страна тези, които имат чин кандидати и по-долните от тях, така че да застанат на двете почетни маси. На по-долните маси трябва да се наредят от лява страна пленените агаряни, а на другата маса – всички приятели българи. Всички те трябва да бъдат въведени и изведени по следния начин: всички от сената и тагмите със собствените си одежди, агаряните – облечени в бяло, без пояси и обути, а пък българите в обикновените си дрехи. Трябва да се внимава, когато започнат да свирят музикалните инструменти и се подхване обичайната мелодия, всички да станат, за да приветстват господарите, като отново си свалят хламидите. След като се поднесе десертът, отново да си ги сложат, за да излязат с тях, когато си отиват.

На шестия ден от същата седмица се прави вътре в палата светска процесия със съответните дрехи и се въвеждат приятелите българи с подаръците от България. Устройва се прием в същия великолепен триклиний, на същата златна трапеза. Ние трябва да поканим за императорското угощение приятелите от чина на мигестратите, антипатите и други, заедно с приятелите българи, заедно с друнгария на виглата и доместика на иканатите, на брой 30 души. Трябва да се наредят и въведат според споменатия образец от първия ден. На по-долните маси трябва да се поканят 54 души от комитите и от кентарсите на аритмите и иканатите и от приятелите българи – 18 души. Българите трябва да бъдат наредени на последната маса долу – сами. Те трябва да бъдат въведени и изведени със собствените им скарамангии. .

На така наречената Нова неделя (неделята след Великден – бел. авт.), след празнуването на Пасхата, се извършва тържествена процесия в пречистия храм на светите апостоли. След като се свърши Божествената литургия, в споменатия триклиний започва угощението в понеделник и нашият светейши патриарх обядва с императора на отделна маса; свикват се на угощение с императора приятели, също както това става в понеделник на втория ден от Великден. На другия ден след Томина неделя става приемът без танци и императорът сяда на отделна трапеза в Юстиниановия триклиний със своя дивитисий /къса горна дреха – бел. авт. /. Трябва да поканим на угощението от чина на магистратите, препозити, антипати, патриции, официалии и всички останали, които са обути в обувки, според колкото хора може да побере трапезата. Всички трябва да бъдат въведени и изведени със собствените им дрехи и хламиди. Поканените трябва да слушат изпълняваната от музиката мелодия и да станат в определеното време, за да приветстват господарите. На другия ден след този прием става заключителното конно състезание, приятелите от България се изпращат в страната им и трапезата се слага в разкошния триклиний на катизмата. С императора обядват препозити, патриции, официалии, протоспатарии, хартуларии, ипати, веститори, силенциарии, актуарият и тези, които се грижат за илиака, /площадка, веранда, намираща се в източния край на дворцовата зала –бел. авт./ и завеждащият молбите – на брой колкото побира трапезата.

Български пратеници изгонени от Константинопол (967 г.)

Из Историята на Лъв Дякон

Превод на Г. Цанкова –Петкова, ГИБИ, 5, с. 246-247.

Докато императорът [Никифор Фока] бил зает с това, при него дошли пратеници на мизите и му казали, че техният господар иска обичайния данък и заради това ги е изпратил при него. Той пламнал от гняв противно на навика си, защото като човек с твърд характер не се поддавал лесно на гняв и, ядосан извън всяка мярка, казал с по-висок от обикновения си гняв."Позорно е сега за ромеите, ако те, които победиха всички свои противници, трябва да плащат данък като роби на един беден и при това презрян скитски народ. След това се обърнал към своя родител Варда, който заседавал в това време, заедно с него, понеже бил провъзгласен за кесар и го запитал в недоумение: „Какво означава събирането на този данък, който мизите искат от ромеите ? Да не си ме родил роб, без сам да знаеш? И аз светейшият ромейски император, да бъда подвластен на най-бедния и презрян народ, като му плащам данък" След това заповядал да набият пратениците и им казал: „Вървете си и обадете на вашия господар, облечения в кожух кожогризец: „Всесилният и велик ромейски император ще дойде веднага в страната ти и ще ти плати целия данък; така ще се научиш ти, трижди роб по прадеди, да признаваш за господари ромейските владетели, а не да искаш данък от тях като от роби".

Български пратеник бива предпочетен в Константинопол пред пратеника на германския император / 968 г. /

Из Доклад на западния дипломат Лиудпранд за мисията му в Константинопол

Превод на Стр. Лишев, ЛИБИ, 2, с. 326-327.

И когато след многословните песнопения и отслужване на литургията бяхме поканени на трапезата, той, очевидно за да ви унижи, мои августейши господари, постави пред мене на отсамната ú стана, коя-

то беше тясна и дълга, българския пратеник, който беше остриган по унгарски обичай, беше препасан с медна верижка и правеше впечатление на оглашен. Заради вас бях пренебрегнат, заради вас бях презрян, отхвърлен. Но аз благодаря на Господа Бога Исуса Христа, комуто вие служите с цялата си душа, загдето съм счетен за достоен да понасям оскърбления от ваше име. Но аз, господари мои, напуснах трапезата, като виждах, че обидата е не срещу мене, а срещу вас. И когато, възмутен, поисках да си отида, братът на императора – куропалатът Лъв – и първият секретар Симеон се спуснаха подир мене и джавкаха: „Когато българският цар Петър се женеше за дъщерята на Христофор, бе сключен клетвена „симфона", сиреч писмено съглашение – у нас българските пратеници да се тачат, уважават и предпочитат пред апостолите, т.е. пратениците на всички народи. Българският пратеник, ако и да е остриган, немит и препасан с медна верига, както ти казваш, пък и наистина е тъй, все пак той е патриций и ние мислим и смятаме за несправедливо да се предпочита пред него един епископ и то франкски. И понеже съзнаваме, че ти с негодуване понасяш това, ние не ти позволяваме да се върнеш сега на трапезата, както си мислиш, а те заставяме да обядваш в някой гостилница заедно със служителите на императора.

Поради неизмеримата си душевна болка аз не им отговорих нищо, но направих онова, което бяха заповядали, като счетох за недостойна трапезата, на която българският пратеник се предпочита, не искам да кажа пред мене, епископа Лиудпранд, но пред един ваш пратеник! Но благочестивият император облекчи скръбта ми с един голям подарък, като ми изпрати от своите изтънчен ястия едно тлъсто козле, от което сам беше вкусил и което беше великолепно напълнено с чеснов лук, кромид и праз и обляно с рибен сос. Аз пожелах тогава то да беше на вашата трапеза, та вие, които не вярвате, че изтънчените удоволствия на благочестивия император водят към благоприятен изход, само като видите, да повярвате.

Как да бъдат посрещани пратеници на Римската църква в България

Из писмо на папа Инокентий IV до българския цар Коломан (1241–1246)

Превод на Г. Батаклиев, ЛИБИ, 4.

Заради това насърчаваме твоята ревност и чрез всемогъщия Бог, и чрез Исуса Христа, неговия син, който ни спаси чрез своята кръв, ти вменяваме в дълг любезно и благосклонно да приемеш и достойно да се отнесеш към възлюбените синове – братя от ордена на миноритите, приносители на настоящето писмо, добродетелни мъже. Те дълго време са били наблюдавани и проверени и са запознати със Светото писание. Затова ги предпочетохме пред другите и решихме да бъдат изпратени към тебе, понеже вярваме, че те ще бъдат по-полезни, тъй като са смирени като нашия спасител. Ти трябва с уважение към бога и към нас да приемеш учтиво и благосклонно тях или по-скоро нас в тяхно лице и да се отнасяш към тях почтително, да ги изслушаш внимателно и да вярваш твърдо каквото и да решат и ти предложат от наша страна. Впрочем ако смятахме, че има лица, по-полезни и по-приятни на теб, ние щяхме да изпратим при теб други църковни прелати или други с висок сан. И така, след като водиш плодотворни разговори за споменатите по-горе неща и особено тези, които се отнасят до мира, погрижи се за тях при идването и връщането им за сигурния им съпровод и за други необходими неща, за да мога да отидат в безопасност при татарите и други далечни племена. Предадено в Лугдунум (Лион) на 21 март 1245 г. През втората година на нашето първосвещенство.

Прием на пратеник на никейския император Михаил VIII Палеолог в Търново (1259 г.)

Из Историята и Георги Акрополит

Превод на Михаил Войнов, ГИБИ, 8, с. 211-212.

И тъй като премина Хелеспонт, императорът дойде в пределите на Пиги и там прекарваше. А когато изтече времето на лятото, а освен това минаваше и времето на есента, той се вдигна от тези места и дойде в Нимфея, обичайното почивно място на императорите, откак те загубиха Константинопол, а мене изпрати като пратеник при владетеля на българите Константин. Аз отидох прочее при него и прекарах там няколко дни. Защото тогава се случиха Христовите празнични дни – Рождението и Кръщението. В този ден на Кръщението българските владетели празнуват най-бляскаво и тогавашния български владетел Константин желаеше да бъда и аз при тях и бъда зрител на това, което става. Като изпълних дадените ми нареждания, аз излязох от Търново и отидох при императора, който пребиваваше в Нимфея.

Из Хрониката на Теодор Скутариот

Превод на Михаил Войнов, ГИБИ, 8, с. 302-303.

А когато изтекло времето на лятото, а освен това и времето на есента, той се вдигнал от тези места и дошъл в Нимфея. Тогава изпратил великия доместик Акрополит като пратеник при владетеля на българите Константин. И там той прекарал и Христовите празници – Рождество и Кръщение, в който ден българските владетели празнуват най-тържествено, като носят триумфално царските знаци, които взели плячка от император Исак. След като свършил това, за което бил изпратен, върнал се при императора, който пребивавал в Нимфея, където и презимувал.

ИЗВОРИ

Кирилица

Благоев, Н. Еклога, С. 1932.

Гюзелев, В. Извори за средновековната история на България /VII-XIV в./ в австрийските ръкописни сбирки и архиви, т. 1, С., 1994.

Живот светаго Саве, изд. Б. Даничић. Београд, 1860.

Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак, изд. А. Давидов, Г., Данчев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева и Т. Генчева, С., 1983.

Златарски, В. Известия за българите в хрониката на Симеона Метафраста и Логотета – Сб. НУНК, 24, 1908.

Златарски, В. Писмата на византийския император Роман Лакапин до българския цар Симеон – Сб. НУНК, 13, 1896.

Златарски, В. Писмата на цариградския патриарх Николая Мистика до българския цар Симеон – Сб. НУНК, 10, 1894.

Истрин, В. М. Хроника Георгия Амартола в древнем славяно-русском переводе, т.1. СПб, 1922.

Йоан Ставаракий. Похвално слово за чудесата на Великия мироточец Димитър - ГИБИ, Х.

Кожухаров, Ст. Неизвестен летописен разказ от времето на Иван Асен II, Литературна мисъл, 2, 1974.

Константин Багрянородный. Об управлении империй, ред. Г.Г.Литаврин, М., 1989.

Кузнецов, И. Писмата на Лъва Магистра и Романа Лакапина и словото като извор за историята на Симеонова България – СбНУНК, 16-17, 1900.

Новаковић, С. Законник цара Стефана Душана, Београд, 1898.

Патриарх Евтимий. Съчинения. С., 1990.

Симеон Метафраст и Логотет, Съписание мира от бития и летовник собран от различных летописец. Изд. В. Срезневский. СПб, 1905. Фототип. изд. London, Variorum, 1971.

Советы и рассказы Кекавмена. Сочинение византийского полководца XI в. Подгот. текста, введ., пер. комент. Г.Г.Литаврин, М., 1972.

Срезневский, И. Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 2. СПб.

Стојановић, Л. Стари српски родослови и летописи, Сремски Карловци, 1927.

Теодосий, Живот светаго Саве. Изд. Ђ. Даничић, Београд, 1860.

Теодосий, Животи кральева и архиепископа српских. Загреб, 1868.

Ђоровић, Вл. Житије Симеона Неманије од Стефана Правовенчаног – Светосавски зборник, т. 2, Посебно изд. САН, 1939.

Успенский, Ф.И. Неизданное церковное слово о болгаро-византийских отношениях во второй половине X века. – В: Летопись при историко-филол. общества при имп. Новороссийском университете, 4, Визант. отдел. Одесса, 1894, 48-123 – ГИБИ, 5.

Христоматия по история на България, т. 2, Съст. П. Петров и В. Гюзелев. С., 1978.

Хюсеин Беда'и ул-века'И (Удивительные события). Изд. А.С.Тверитиновой. Памятники литературы народов Востока. Тексты Большая серия, т. XIV, ч. 1, М.

Шишић, Ф. Летопис попа Дукљанина, Београд – Загреб, 1928 - ЛИБИ, 3.

ИЗВОРИ

Латиница

Acta Sancti Demetrii – Anonymi Passio altera, ed. Byeus, ASS octobris IV; A. Tougard. De l'histoire profane dans les actes grecs de Bollandistes. Paris. 1874 – ГИБИ, 4.

Adler, A., Suidae Lexicon, I–V. Lipsiae, 1928–1938 - ГИБИ, 5.

Agathias, Historiae, ed. L. Dindori, Historici Graeci Minores, t. II, 1871- ГИБИ, 2.

Analista Saxo, ed. G. Waitz. – MGH SS, VI, p. 569–570 – ЛИБИ, 2.

Anastasius Bibliothecarius, Epistola ad Hadrianum papam. – MGH, Epistolae, VII, p.411, sq. – ЛИБИ, 2.

Anastasius Bibliothecarius, Historiae de vitis Romanorum Pontificum – PL, CXXVIII – ЛИБИ, 2

Anastasius Bibliothecarius, Vita Hadriani II – PL, CCXXVIII - ЛИБИ, 2.

Andreae Danduli Chronica, ed. L. A. Muratori. – R I S, 12, parte I. Bologna, 1938.

Annales Laurissenses minores, ed. G. Pertz. – MGH SS. I, p. 122 – ЛИБИ 4.

Annales Fuldenses, ed. G. Pertz. MGH, SS, I - ЛИБИ 2.

Chronica Alberici monachi Trium Fontium, – MGH SS, XXIII, 631–950 – ЛИБИ, 4.

Constantini Porphyrogenetis De administrando imperii, ed. Gy. Moravcsik, R. J. H. Jenkins, Budapest. 1949 – ГИБИ, 5.

Constantini Porphyrogenitis De ceremoniis aulae Byzantinae, rec. Reiske, I. Bonnae, 1829–1830 – ГИБИ, 5.

Descriptio Europae orientalis anno MCCCVIII exarata, ed. O.Gorca, Cracoviae, 1916.

Einhardi Annales, ed. G. Pertz. – MGH SS, I - ЛИБИ, 2.

Einhardi Vita Caroli Magni, MGH SS,II.

Georgii Acropolitae Opera, ed. A. Heisenberg. 1–2. Lipsiae, 1903 – ГИБИ 8, p. 150–213.

Georgius Pachymmeres, De Michaele et Andronico Palaeologis, libri XIII, rec. I. Beckerus, 1–2. Bonnae, 1835 – ГИБИ, 10.

Georgius Monachus, Chronicon, ed. C. de Boor, I–II. Lipsiae- 1904 – ГИБИ, 4.

Gregorius IX papa, Epistolae - ЛИБИ 4.

Harimanni Augiensis Chronicon. – MGH SS, V - ЛИБИ, 2.

Historia de expeditione Friderici imperatoris, ed. A. Chroust. – MGH SS, Nova series, V, 15–70 – ЛИБИ, 3/

Historia peregrinorum, ed. A. Chroust – MGH SS, Nova series, V, 120–152 – ЛИБИ, 3.

I Registri della Cancelleria Angioina, ricostruiti da Ricardo Filangieri VII, 1269–1279, Napoli, 1955.

Ignatius, Vita Nicephori, ed. C. de Boor, Lipsiae, 1880.

Innocentii III papae Gesta – PL, CCXIV - ЛИБИ, 3.

Inocentius III papae Epistolae, A. Theiner, Vetera monumenta - ЛИБИ, 4.

Ioannis Antiocheni Excerpta de insidiis, ed. C. de Boor, Berolini, 1905, p. 135 – ГИБИ, 3.

Ioannis Cantacuzeni Historiarum, libri IV, ed. J. Schopen, Bonnae, 1828 – ГИБИ, 10.

Jakob, A. ΖΟΝΑΡΑΣ – ZOHAPA, Munchen, 1970.

Jenkins, R. L.Westerink, Nicolas I Patriarch of Constantinople, Letters, Washington, D. C., 1973.

Kaluzniacki, E., Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius, Wien, 1901

Kolias, G. Leon Choerosphactes, magistre, proconsul et patrice. Biographie. Correspondence (texte et traduction), 1939.

La conquete de Constantinople par Geoffroi de Ville-Hardouin avec la continuation de Henri de Valenciennes, texte original accompagne d'une traduction par M. Natalis de Wailly. Paris, 1872.

Leo Diaconus, Historia, rec. C. Hasii. Bonnae, 1829. p. 138 – ГИБИ, 5

Leonclavius, Historiae musulm. Turcorum, t 18. Francoforti, 1591.

Leonis Philosophi Tactica – Migne, PGr, CV - ГИБИ, 4.

Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. 1. Les Actes des Patriarches, fasc. V, par J. Darrouzès, Paris, 1977.

Magnus Felicius Eunodius, Opera, MGH AA, VII. Berolini, 188 - ЛИБИ. 1.

Marcellinus Comes, Chronicon, MGH AA, XI, 1, Berolini, 1893, p. 108 - ЛИБИ, 1.

Mauricius. Strategicon, ed. H. Mihaescu, Bucureşti, 1970 – ГИБИ, 2.

Menander, Excerpta de legationibus, ed. C. de Boor, Berolini, 1903 – ГИБИ, 2.

Miklosich, Fr. et J. Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi, sacra et profana, vol. 1, Vindobonnae, 1860.

Monumenta historia patriae – Scriptores I, Aug. Taurinorurn, 1840. col, 299–318.

Monumenta serbica, ed. Fr. Miklosich, Viennae, 1858.

Nicephori Gregorae Byzantina historia, 1–2, ed. J. Schopen. Bonnae, 1829– 1830, III, Bonnae, 1835 – ГИБИ, 11.

Nicetae Choniatae Historia, red. J. A. van Dieten, Berolini et Novi Eborati, 1975 – ГИБИ, 11.

Pertz, G. Liudprand, Antopodosis, Relatio de legatione Constantinopolitana. – MGH SS, 3 - ЛИБИ, 2.

Procopii Caesariensis Opera omnia, vol. I–IV, rec. J. Haury. Addenda et corrigenda adiecit G. Wirth. Lipsiae. 1963 – ГИБИ, 2.

Robert de Clari, La conquète de Constantinople, ed. Ph. Lauer, Paris, 1924.

Scriptoris incerti Historia de Leone Bardae filio apud: Leonis Grammatici Chronographia, rec. J. Bekker. Bonnae, 1842 - ГИБИ, 4.

Skilitzes-Cedrenus, Historia, ed. I. Bekker. Bonnae, 1839, p. 357 – ГИБИ, 6.

Tafel, G. O. Thomas, Urkunden zur älteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante, I, Wien, 1856.

Th. Preger, Scriptores rerum Constantinopolitanum, I, Lipsiae, 1901 - ГИБИ, 3.

Theiner, A. Vetera monumenta historica Hungariam sacram ilustrantia. Romae. MDCCCLIX, 73–185 – Gregorii IX Papae, Epistolae – ЛИБИ, 4.

Theophylacti Simocattae Historiae, ed. C. de Boor, Lipsiae, 1887- ГИБИ, 2.

Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum pontiticuin atque Spaletensium – Scriptores Rerum Hungaricum, 3, 1748, p. 532–635 – ЛИБИ, 4.

Villehardouin, La Conquete de Constantinople, ed. et trad. par E. Faral, 1– 2, Paris, 1973.

Vita Hludowici imperatoris, ed. G. Pertz, MGH SS, II – ЛИБИ, 2.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Кирилица

Александров, Е. Дипломатическа преписка Царя Симеона с императором Романом Лакапеном -Palaeobulgarica XIV, 2, 1990.

Александров, Е. Международните договори на Средновековна България /681-1396/, С.,1991.

Ангелов, Д. Кирил и Методий в средновековната българска книжнина. – Археология, 3, 1963.

Ангелов, Д., Из средновековното ни минало, С., 1990.

Ангелов, Д. Към въпроса за царската власт в средновековна България. – В: Сб. В памет на Ал. Бурмов. С., 1973.

Ангелов, Д. Методи византийской дипломатии в отношениях с Болгарией по данным писем константинопольского патриарха Николая Мистика. – В: Вопросы истории славян. Воронеж, 1963.

Ангелов, Д. Методы византийской дипломатии в отношениях с Болгарией по данным писем константинопольского патриарха Николая Мистика. – Вопросы истории славян, Воронеж, 1963.

Ангелов, Д. Образуване на българската народност. С., 1981.

Ангелов, Д. Общество и обществена мисъл в средновековна България. С., 1979.

Ангелов, Д. Съобщително-операционни линии и осведомителна служба във войните и външнополитическите отношения на България и Византия през XII-XIV в. – ИБИД, 22-23, 1948.

Ангелов, Д. Проучвания по византийска история, Университетско изд. СУ „Кл.Охридски", С., 2007

Ангелов, П. Българската средновековна дипломация, С. 1988.

Ангелов, П. Югозападните български земи в политиката на цар Иван-Александър. – Векове, 4, 1983.

Ангелов, П. България и българите в представите на византийците VII-XIVв., С., 1999.

Ангелов, П. Византийците през погледа на българите – В: Сб. Византийското културно наследство и Балканите, Пловдив, 2001.

Ангелов, П. Наемничеството в средновековна България – ВИСб., 6, 1987.

Ангелов, П. Отношенията между балканските държави отразени в две грамоти за манастира Зограф от XIV в. – В: Сб. Светогорската обител Зограф, I, С., 1995.

Ангелов, П., Болгаро-сербские политические отношения в годы правления царя Феодора Светослава и короля Стефана Милутина (1300–1321) – Etudes Balkaniques, 1979, No 4.

Ангелов, П. България и балканските военни съюзи срещу турския нашественик – ВИСб, 4, 1982.

Ангелов, П. България и Сърбия в борбата срещу османските нашественици. – В: България и Балканите 681–1981. С., 1983.

Ангелов, П. Българо-сръбските политически отношения при царуването на Иван Александър (1331-1371) и Стефан Душан (1331-1355) – ГСУ-ИФ, 72.

Ангелов, П. Българската история в сръбските родослови и летописи – Palaeobulgarica, 2, 1981.

Ангелов, П. Военните договори на Първата българска държава – ВИСб., 1, 1981.

Ангелов, П. Дипломацията на славяни и прабългари – Векове, 3, 1986.

Ангелов, П. Ролята на средновековния български владетел в дипломацията – В: Сб. Личността в историята. Алтернативата в историята, С., 1995

Ангелов, П. Сведения на Псевдо-Сфранцес за българската история – Векове, 3, 1976.

Ангелов, П. Български средновековни пратеничества- Векове, 2, 1987.

Ангелов, П.Военна сила и дипломация в средновековна България – ВИСб., 5, 1990.

Ангелов, П. Военните договори на Втората българска държава – ВИСб., 6, 1985.

Ангелов, П. Историческия аргумент българската средновековна дипломация – Palaeobulgarica, XII, 2, 1988.

Ангелов, П. Ролята на християнството в развитието на българската средновековна дипломация – ГСУ, Научен център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев", 1,1987

Ангелов, П. Идеята за етническата близост между българи и сърби в навечерието на османското завоевание. – ГСУ, Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев", т.86,1993, с. 19-26.

Ангелов, П. Проекти за обща българо -сръбска държава през Средновековието, Сп. Минало,2,2004, 14-19

Ангелов, П. Духовници -дипломати в средновековна България, STUDIA BALCANICA,27 Щрихи от балканското Средновековие, изследвания в памет на проф. Николай Кочев, С., 2009

Андреев, М. и Д. Ангелов, История на българската феодална държава и право. С., 1968.

Андреев, Й., България през втората четвърт на XIV в., С., 1993.

Андреев, Й. Бележки върху Палаузовия препис на Бориловия синодик – ИБИД, 29, 1974.

Андреев, Й. Отношенията между България и Неаполитанското кралство през втората половина на XIII в. – ИПр, 4, 1979.

Андреев, М. и Вл. Кутиков, Договорът на добруджанския княз Иванко с генуезците от 1387 г – ГСУ – Ю Ф, 51, 1960

Андреев, М. и Вл. Кутиков, Договорът на добруджанският владетел Иванко с генуезците от 1387 г. – ГСУ-ЮФ, 51, 1960.

Андреев, М. и Д. Ангелов, История на българската феодална държава и право. С., 1968.

Андреева, М. Прием татарских послов при Никейском дворе. – В: Сб. статей, посвященных памяти Н. П. Кондакова. Прага, 1926.

Бакалов, Г. Средновековният български владетел (титулатура и инсигнии). С., 1985.

Бакалов, Г. Царската промуголация на Петър в светлината на българо-византийските отношения през 927 г. – ИПр., 6, 1983.

Бешевлиев, В. К вопросу о награде, полученой Тервелем от Юстиниана II-го в 705 году – ВВр. 16, 1959.

Бешевлиев, В., За славянските племена в Североизточна България – В: Сб. Преслав. Т. 1.

Бешевлиев, В. Първобългарски надписи. С., 1979.

Бешевлиев, В. Три приноса към българската средновековна история – В: Изследвания в чест на М. Дринов. С., 1960

Билярски, И., Институциите на средновековна България, С., 1998

Божилов, Ив. България и печенегите. – ИПр, 2, 1973.

Божилов, Ив. Фамилията на Асеневци (1186–1460). Генеалогия и просопография. С., 1985.

Божилов, Ив.,Българите във Византийската империя, С., 1995.

Божилов, Ив. Византийският свят, С., 2008

Божков, А., Миниатюри от Мадридския ръкопис на Йоан Скилица. С., 1972.

Бурмов, Ал. История на България по времето на Шишмановци – В: Избр. произв., т. 1, С., 1968.

Василевски, Т., България и Византия IX-XV в., С., 1997 г.

Васильев, А. Карл Велики и Харун-ар- Рашид, ВВр.,1913.

Васильев, А. Византия и арабы. Политические отношения Византии и арабов за время Македонской династии (867–950), СПб., 1902.

Войнов, М. За първия допир на Аспаруховите българи със славяните и за датата на основаването на българската държава – ИИБИ, 6, 1956.

Гагова, Кр. Кръстоносните походи и средновековна България, С., 2004

Големанов, Й., Основни начала на дипломацията, С., 1989.

Голубинский, Е., Краткий очерк истории православных церквей, болгарской, сербской и румынской или молдовлашкой. М., 1871.

Гуревич, А. Категории средневековой культуры. М., 1972.

Гюзелев, В. Българската държава и Никея в борба срещу Латинската империя – Изв. Нац.-ист. музей, 2, 1978.

Гюзелев, В., Функциите и ролята на кавхана в живота на Първата българска държава VII–XI в. – ГСУ- ФИФ, 60, 3.

Гюзелев, В. „Клетва и договор на господин Александър, цар на Загора или България, с Венецианската синьория от 1346 г. или сключени през 1347 г." – В: Средновековна България в светлината на нови извори, С.,1981.

Гюзелев, В. Княз Борис I, С., 1969.

Гюзелев, В., Момчил в светлината на един нов исторически извор – Вести на Нар. музей – Хасково, 1, 1965.

Гюзелев, В., Средновековна България в светлината на нови извори. С., 1981.

Гюзелев, В. Папството и българите през Средновековието, Пловдив, 2009.

Гюзелев, В., Три етюда върху българския XIV в., С., 2009.

Данчева, А., България и Латинската империя (1204-1261). С., 1985.

Данчева, А., Пловдив през Средновековието (IV-XIV в.), С.,2009

Дворник, Фр. Произход на разузнавателните служби, С., 1997.

Димитров, Хр. Българо–унгарските отношения през Средновековието, С., 1998.

Динић, М. Однос између крала Милутин и Драгутин.– ЗРВИ, 3, 1955.

Дуйчев, Ив. Балканският Югоизток през първата половина на VI в. – В: Българско Средновековие. С., 1972.

Дуйчев, Ив. Одна из оссобенностях ранне-византийских мирных договоров. – BHR, 5, 1969.

Дуйчев, Ив. Най-ранни връзки между славяни и прабългари. – В: Българско Средновековие, С., 1970.

Дуйчев, Ив. Из старата българска книжнина,I, II, (СБК), 1943.

Дуйчев, Ив. Обединението на славянските племена в Мизия през VII в. – В: Българско Средновековие. С., 1972.

Дуйчев, Ив. От Черномен до Косово поле. – Българско Средновековие, С., 1970.

Дуйчев, Ив. Преписката на папа Инокентия с българите – ГСУ- ИФФ, 37, 1942.

Дуйчев, Ив. Приноси към средновековната българска история – В: Българско Средновековие, С., 1970.

Дуйчев, Ив. Проучвания върху българското Средновековие. Император Юстиниан II Ринотмет данник на хан Тервел – В: Сб. БАН, 41, 1945.

Дуйчев, Ив. Св. Сава у бургарској историји – В: Сб. Сава Немањић – Свети Сава. Историја и преданье. Београд, 1979.

Жаворонков, П. Никейско-болгарские отношения при Иване Асене II (1218–1241) – В: Византийские очерки. М., 1977.

Златарски, В. Потеклото на Петър и Асен, водачите на въстанието в 1185 г. – В: Избр. произв., т. 2, С., 1984.

Златарски, В. и Г. Кацаров, Договорът на княз Иванко, син Добротичев, с генуезците от 1387 г. – ИИД, 3, 1911.

Златарски, В. Сюлейманкьойски надпис – В: Избр. произв., т. 1, С., 1972.

Златарски, В. Гръцко-български съюз през 1204-1205 г. – В: Избр. произв., т. 2, С., 1984.

Златарски, В. Българо-сръбските политически отношения в миналото – БИБ, 2, 1930.

Златарски, В. Известието на Ибрахим-Ибн-Якуба за българите от 965 – В: Избр. произв.,т. 2. С., 1984.

Златарски, В. История на българската държава през средните векове, т. 1-3. Под ред. на П. Петров и Д. Ангелов. С., 1970-1972.

Златарски, В. Клятва у езических болгар – В: Избр. Произв, т. 1, С., 1972.

Златарски, В. Писмата на византийския император Романа Лакапена до българския цар Симеона. – В: СбНУНК, 13, 1896.

Иванов, И. Българските имена в Чивидалското евангелие. – В: Сб. в чест на Л. Милетич. С., 1933.

Иванов, Й. Български старини из Македония, С., 1931.

Ильинский, Г., Грамоты болгарских царей. М., 1911.

Иречек, К. Историја Срба, т. 1, Београд, 1978.

Иречек, К. История на българите. Под ред. на П. Петров. С., 1978.

История на дипломацията, т.1. С., 1961.

Каждан, А. Книга и писатель в Византии, М., 1973.

Каймакамова, М. Старобългарското историко-летописно творчество ст средата на IX в. до началото на XI в. – ГСУ – ИФ, 72, 1978, 1982.

Калинина, Т.М. Етиологическая и етимологическая легенды персидского писателя XI в. Гардизи о славянах, Славяноведение, 4, 2002.

Койчева, Е. Първите кръстоносни походи и Балканите, С., 2004

Коларов, Хр. Българо-сръбските отношения при Тертеровци – В: България в света от древността до наши дни, т. I, С., 1979.

Кулаковский, Ю. История Византии, т. 1. Киев, 1910.

Культура Византии, т.I /М.1984/, т.II /М.1989/, т.III /М.1991/.

Кутиков, Вл. Българо-византийският договор от 716 г. Правно-историческо изследване – ГСУ-ЮФ, 65, 1974.

Кутиков, Вл. Още по въпроса за приложението на българо-византийският договор от 716 г. – ИПр., 3, 1962.

Кучма, В. Византийские военные трактаты VI–X вв. как исторический источник – ВВр, 40, 1979.

Кучма, В. Военное искусство – В: Культура Византии,т.1, М. 1984.

Левин, Д. Дипломатия, ее сущность, методы, формы. М., 1962.

Левин, Д. История международного права. М., 1962.

Литаврин, Г. Византия, Болгария,Древная Русь /IX- начало XII в./, СПб., 2000.

Литаврин, Г. К дискусии о договоре 716 г. между Византией и Болгарией, BSl. LVI, 1, 1995.

Литаврин, Г. Состав посольства Ольги в Константинополе, В: Византия, Болгария, Древная Русь / IX – начало XII в./, Санкт – Петербург, 2000.

Литаврин, Г. Представления „варваров" о Византии и византийцах в VI–X вв., ВВр, 46, 1986

Литаврин, Г. България и Византия, XI-XII в., С., 1987г.

Литаврин, Г., Византия и славяне, СПб., 1999.

Лишев, Стр. Третият кръстоносен поход и българчте. – ИИБИ, 7, 1957.

Мавродинова, Н. Старобългарско изкуство, С., 1950.

Максимович, Л. О времену похода бугарског кнеза Бориса на Србју, ЗФФ, XIV, 1, 1979.

Манова, Е., Видове средновековни облекла според стенописите от XIII – XIV в. в Югозападна България, ИЕИМ, V, 1963

Матанов, Хр. Към въпроса за участието на българите в Черноменската битка – В: България и Балканите 681–1981. С., 1983.

Матанов, Хр., Югозападните български земи през XIV в., С., 1986

Мечев, К., Григорий Цамблак. С., 1969.

Михайлов, Е. Киевска Русия и България през X в. – В: Руско-български връзки през вековете. С., 1986.

Михайлов, Ем. Българо-руските отношения от края на X до 30-те години на XIII в. в руската и българската историография – ГСУ-ФИФ, 3, 1966.

Мос, М. Дарът, форма и основание за обмена в архаичните общества, С. Издателска къща КК, 2001.

Мошин, В. Балканската дипломација и династичките бракови на кралот Милотин. – В: Споменици за средновековната и новата историја на Македонија, т.2. Скопије, 1975.

Мутафчиев, П. Сръбското разширение в Македония през средните векове – Македонски преглед, I,4, 1925/1926.

Мутафчиев, П., История на българския народ, т.1-2. С., 1943.

Мутафчиев, П. Към въпроса за българо-румънските отношения през средните векове – ГСУ-ИФФ. 28, 1932.

Мутафчиев, П. Маджарите и българско-византийските отношения през третата четвърт на X в. – В: Избр. произв., т. 2.

Мутафчиев, П. Русско-болгарские отношения при Святославе – В: Избр. произв., т. 2.

Ников, П. Татаро-български отношения през средните векове с оглед към царуването на Смилец – ГСУ – ИФФ, 16, 1921.

Ников, П. Българо-унгарски отношения от 1257 до 1277– Сп.БАН, 11, 1920.

Ников, П. Българската дипломация в началото на XIII в. – БИБ, I, 3, 1928.

Ников, П. История на Видинското княжество до 1323 г. – ГСУ-ИФФ, 18, 1922.

Ников, П. Принос към историческото изворознание на България и към историята на българската църква – Сп. БАН, 20, 1922.

Ников, П. Турското завладяване на България и съдбата на последнте Шишмановци – ИИД, 7–8, 1928.

Николов, А. Политическа мисъл в ранносредновековна България, С., 2006.

Никсолов, Г. Централизъм и регионализъм в ранносредновековна България, С., 2005.

Николова,Б.,Православните църкви през българското Средновековие IX-XIV в.,С., 2002.

Нуждин, О. Византийско-сербский мирный договор 1298-1299 г., причины, условия, последствия, ВВр, 82, 1997.

Обнорски, С. Язык договоров русских с греками. – Язык и мышление, 6–7. М.–Л., 1936.

Оболенски, Д. Византийската общност. Източна Европа 500-1453, С., 2001.

Острогорски, Г., Серска област после Душакови смрти. Београд, 1965.

Острогорски, Г., Византијски цар и светски хиј ерархиски поредак – В: Сабрана дела, т. 5. Београд, 1970.

Петров, П. Унията между България и Римската църква през 1204 г. и Четвъртият кръстоносен поход – ИПр, 2, 1955.

Петров, П. Възстановяване на българската държава 1185-1197. С., 1985.

Петров, П. Към въпроса за българо-византийските отношения през втората половина на XIII в. – ИПр, 1, 1960.

Петров, П. Владетел и власт във Втората българска държава – В: България 1300. Институции и държавна традиция. С., 1981.

Петров, П. Към въпроса за Виргинската грамота и съдържащите се в нея сведения – ГСУ – ИФФ, 51, 2, 1957

Петров, П. Образуване на българската държава. С., 1981

Периватрич, С. Самуиловата държава,.,2000.

Плетньова, С. Кочевници Средневековья. М., 1982

Попова, Ив. Византийската дипломация и Западът (1391-1425) С., 2005.

Примов, Б. Роберт дьо Клари и отношенията между България и Латинската империя – ГСУ- ИФФ, 13, 1947.

Полк, У. Съседи и чужденци (основи на външната политика), С., 2002

Радонић, Ј. Слике из историје и кинжевности. Београд, 1938.

Расовский, Д. Роль половцев в войнах Асеней с византийской и Латинской империями в 1586–1207. – Сп БАН, 1939.

Сакъзов, Ив., Търговските отношения между България и генуезците в началото на XIV в. – ИИД, 7–8, 1928.

Сахаров, А.Н. Дипломатия Древней Руси. М., 1980.

Симеонова, Л. Семиотика на унижението, високопоставени чужденци в имперската столица – Родина, 4, 1996.

Стоянов, В. Дипломатика на средновековните извори, С., 1991.

Трифонов, Ю., Деспот Иван Александър и положението из България след Велбуждката битка – СпБАН, 43, 1931.

Трифонов, Ю., Към въпроса за византийско-българските договори с езически обреди – ИБАИ, 11, 1937, 1938.

Тъпкова-Заимова, В. Нашествия и етнически промени на Балканите, С., 1966.

Тъпкова-Заимова, В. Долни Дунав – гранична зона на Византийския запад, С.1976

Ћурић, Ив. Сумрак Византије, Београд, 1984.

Успенский, Ф., История Византийской империи, т.1. М., 1927.

Фельдман, Л. Система международного права. Казань, 1983.

Ферјанчић, Б. Када се Евдокија удала за Стевана Немањића – Зборник Филозофског факултета. Београд, кн. 8, 1, 1964.

Флоринский, Т. Южные славяне и Византия во второй четверти XIV века. СПб, 1882.

Цанкова-Петкова, Г. България при Асеновци. С., 1978.

Цанкова-Петкова, Г. Българо-византийски отношения при Тервел и Кормесий – В: Изсл. в чест на М. Дринов. С., 1960.

Цанкова-Петкова, Г. Восстановление болгарского патриаршества при царе Йоанне Асене II в. 1235 году и международное положение болгарского государства – ВВр, 28, 1968.

Цветкова, Б. Българо-византийските отношения през царуването на Теодор Светослава – Известия на. семинарите при Историко-филологическия факултет на университета „Кл. Охридски". С., 3, 1948.

Шепард, Дж. Неспокойни съседи, Университетско изд. „Св. Кл. Охридски"С., 2007

Юхас, П. Номадски договорен ритуал у тюрко-българи и маджари. В:Тюрко-българи и маджари. С., 1985.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Латиница

A History of the Crusades, ed. K. Setton et R. Wolf. 2. London, 1969.

Adcock, Fr. et D. Mosley, Diplomacy in Ancient Greece, Thales et Hudson.

Angelov, D., Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs – Byzantinoslavica, 17, 1956.

Angelov, P., Principles of Bulgarian medieval diplomacy, Palaeobulgarica, IX, 1985.

Angelov, P., A propos de relations politiques bulgaro-serbes sous le regne de Ivan Asen II (1218-1241) – Etud. Balk., 4, 1981.

Barker, J., Manuel II Palaeologus (1391–1425). A Study in Late Byzantine Statesmanship. New Brunswich–New Jersey, 1969.

Bosch, U., Kaiser Andronicos III Palaiologos. Versuch einer Darstellung der bvzantinischen Geschichte in den Jahren 1321–1341, Amsterdam, 1965.

Božilov, Iv., A propos des rapports bulgaro-byzantins sous le tzar Symeon (893-912) - Byzantinobulgarica, 6.

Brehier, L., Le monde byzantin. Les institutions de l'Empire byzantin, Paris, 1949.

Byzantine diplomacy, ed. by J. Shepard and S. Franklin, Variorum, 1992.

Byzanz und seine Nachbaren, Munchen, 1996.

Canard, M., Arabes et Bulgares au début du Xe siècle – In: Byzance et les musolmans du Proche Orient. London, Variorum, 1973.

Cartellieri, Al., Die Zeitalter Friedrich Barbarossas, Aachen, Sienta Verl., 1972.

Chrysos, E., Byzantine diplomacy, A.D. 300-800 means and ends, In: **Byzantine diplomacy,** ed. by J. Shepard and S. Franklin, Variorum, 1992.

Das Reich und die barbaren, Hrsg. Ev. Chrysos und A. Schwarcz, Wien – Koln, 1989.

Dölger, Fr., Die mittelalterliche Familie der Fürsten und Völker und der Bulgarenherrscher. – In: Byzanz und das europäische Staatenwelt, Ettal, 1953.

Dölger, Fr., Regesten der Keiserurkunden des Oströmischen Reiches, vol. 1-5, 1925-1965.

Duicev, Iv., Rapporti fra Venezia a la Bulgaria nel Medioevo- In: Venezia e il Levante fino al sec. XV, Firenze, 1973.

Duicev, Iv., A prupos du traité bvzantino-bulgare de 814-815. – In: Studia in honorem V. Besevliev, S., 1978.

Duicev, Iv., On the Treaty of 927 with the Bulgarians – DOP, 32, 1978.

Dujcev, Iv., II francescanessimo in Bulgaria nel secoli XIII e XIV. – In: Medioevo byzantino-slavo, 1, Roma, 1965.

Dujcev, Iv., Übersicht über die bulgarische Geschichteschreibung – In: Antike und Mittelalter in Bulgarien, Berlin, 1960.

Dujcev, Iv., Patriarcato Buigaro del secolo X – In: Medioevo bizantino-slavo. 3.

Eickhof, Ek., Friedrich Barbarossa im Orient, Tubingen, 1972.

Ganshof, Fr., Histoire de relations internationales, vol. I, Le Moyen Age, Paris, 1953.

Gjuselev, V., Bulgarien und das Keisertum von Nikaia (1204-1261) – Jahrbuch des Österreichischen Byzantinik, 26, 1977.

Gjuselev, V., Bulgarisch-fränkische Beziehugen in der ersten Hälfte des IX Jhds – Byzantinobulgarica, 2, 1966.

Gjuselev, V., Das Rapstum und Bulgarien in Mittelalter (IX-XIV Jh.) – BHR, 1, 1977.

Gjuzelev, V., Bulgarisch-frankisclie Beziehungen in der ersten Hälfte des IX. Jahs – Byzantinobulgarica, 2, 1966.

Gjuzelev, V., Les relations bulgaro-vénétiennes durant la première moitié du XIVe siècle (Sagramento et patto de messer imperator Alexandro del Sagora) – Etudes historiques, 9, 1979.

Head, C., Iustinian II of Byzantium. Madison, Milwaukee and London, 1972.

Hendrikx, B., Recherches sur les documents diplomatiques non conservés concernant la Quatrième croisade et l'Empire Latin de Constantinople pendant les premières années de son existance (1200–1206) – Byzantina, 2, 1970.

Jenkins, J. H., The Peace with Bulgaria (927) celebrated by Theodore Daphnopates – In: Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries, London, Variorum, 1970.

Jugie, M., Le schisme byzantin, Paris, 1941.

Kajmakamova, M., Les inscription protobulgares du VIIIe et IXe siècle et les annales bulgares – EH, 10, 1980.

Karlin-Hayter, P., The Homily on the Peace with Bulgaria of 927 and the Coronation of 913 – JÖBG, 17, 1968.

Kazhdan, A., L Histoire de Cantacuzene en tant qu oevre literaire, In: Authors and Text in Byzantium, Variorum, 1983.

Kazhdan, A., The notion of Byzantine diplomacy, In: **Byzantine diplomacy**, ed. by J. Shepard and S. Franklin, Variorum,1992.

Krumbacher, K., Geschichte der Byzantinischen Literatur. München, 1897.

Letsios, D., Die Kriegsgefangenschaft nach Auffassung der Byzantiner - Byzantinoslavica, LIII, 2, 1992.

Longnon, J., L'Empire latin de Constantinople et la Principauté de Morée, Paris, 1949.

Loungies, T., Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des Etats barbares jusqu'aux Croisades (407-1096), Athènes, 1980.

Lowden, J., The luxury book as diplomatic gift, In: **Byzantine Diplomacy**, Variorum, 1992.

Lowe, A., The Catalan Vengeance. London, 1972

Malingudi, J., Die russisch- lyzantimischen Vertrage des 10 Jhds aus diplomatische Sicht, Thessaloniki, 1994.

Malngoudis, Ph., Die Nachricnten des Nicetas Choniates über die Entstehung des Zweiten Buigarischen Staates – Byzantina, 10.

Marquart, J., Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903.

Mattingly, G. The First Resident Embassies: Medieval Italian Origins of Modern Diplomacy – Speculum, 12, 4, 1937.

Mauromatis, L., La fondation de l'Empire serbe. Le Kralj Milutin, Thessaloniki, 1978.

Miller, D. A., The Logothete of the Drome in the Middle Byzantine Period – Byzantion, 36, 1, 1966.

Miller, D., Byzantine Treaties and Treaty-Making, 500-1025 – Byzantinoslavica, 32,1971.

Moravcsik, G., Byzantinoturcica, 2, Berlin, 1958.

Moravcsik, G., Die Namenliste der bulgarischen Gesandten am Konzil vom J. 869/870 – ИИД, 13, 1933.

Muthesius, A., Silken diplomacy, In: **Byzantine Diplomacy**, Variorum, 1992.

N. Oikonomides, Tribut or Trade. The byzantine-bulgarian Treaty of 716. - In: Studia Slavico-Byzantina et Medievalia Europensia, 1, In memoriam Ivan Duicev, 1988

Nanlik, St., Narodziny novozytnej diplomacji (Naissance de la diplomatie moderne), Wroclaw, 1971.

Nicolson, H., The Evolution of Diplomatic-Method, London, 1953.

Numelin, R. The Beginning of Diplomacy. New York, 1950

Obolensky, D., The Byzantine Commonwealth, London, 1971.

Obolensky, D., The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy. – In: XII Congr. Int. étud. Byz. Ochride, 1961. Rapp. 2. Beograd, 1961,

Oikonomides, N., Byzantine diplomacy, A.D. 1204-1453, means and ends, **Byzantine diplomacy**, Variorum, 1992.

Penkov, S., Bulgaro-Byzantine Treaties during the Early Middle Ages. – Paleobulgarica, 3, 1981.

Perels, E., D. Detschew, Responsa Nicolai I Papae ad consulta Bulgarorum, Serdicae, 1939.

Petrov, P., La politique étrangère de la Bulgarie au milieu du IXe siècle et la conversion des Bulgares – BBg, 2, 1966,

Petrov, P., La politique étrangère de la Bulgarie au milieu du IXe siècle et la conversion de Bulgares – Byzantinobulgarica, 2, 1966.

Prinzing, G., Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204–1210 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entvicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges, München, 1972.

Pritsak, O., The Pecenegs. – In: Studies in Medieval Eurasian History, London, Variorum, X, 1981.

Queller, D., The Office Ambassador in the Middle Ages, Princeton, 1967.

Rentschler, M., Liudprand von Cremona, Frankfurt am Main, 1981.

Rostovtseff, M. International Relations in the Ancient World. The Roman Theory of International Relation. –In: The History and Nature of International Relations. New York, 1922

Runciman, S. The Emperor Romanus Lacapenus and his Reign. Cambridge, 1929.

Shepard, J., Byzantine diplomacy, A.D.800-1204, means and ends. – In: **Byzantine diplomacy**, Variorum,1992.

Soulis, Ch.,. The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Dusan (1331–1355) and his Successors. Washington. D. C., 1984.

Speck, P., Kaiser Konstantin VI. Die Legitimation einer Fremden und der Versuch einer eigenere Herrschaft. München, 1978.

Swiencickyj, I., Die Friedensverträge des Bulgaren und der Russen mit Byzance – Stud. Byzantini e Neoellenici, 5, 1939.

Setton., K., Catalan Domination of Athen (1311–1388). London, 1975.

Tanaşoca, N. De la Vlachie des Assénides au Second empire Bulgare – Revue des études sud-ost européennes, 19, 3, 1981.

Tarnanides. Byzantino-Bulgarian ecclesiastical Relation ring the Reigns of Ioannis Vatatsis and Ivan Asen II up to the Year 1235. – In: Cyrilomethodianum. 3. Thessaloniki, 1975.

Taube, M., L'apport de Byzance au developpement du droit international occidentale. – Recueil de l'Academie du droit internationale, Leyde, t. 67, 1939.

Tautu, L., Le conflit entre Johannitza Asen et Emeric roi de Hongrie (1202–1204) - Studi e Testi, 233, Vatican, 1964.

The History and Nature of International Relations. Ed. E. Wolsh, New York, 1922.

Viller, M. La question de l'Union des églises entre Grecs et Latins depuis le concile de Lyon jusqu'à celui de Florence. – Revue d'Histoire Ecclésiastique, 17, 1921.

Vozniak, Fr., The Metaphysics of Byzantine Diplomacy in the Relations of the Byzantines and Bulgarians, 880's–920's. – The Greek Orthodox Theological Review, 21, 1976.

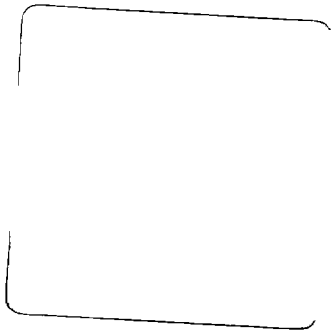
Петър Ангелов
СРЕДНОВЕКОВНАТА БЪЛГАРСКА ДИПЛОМАЦИЯ

Българска. Първо издание

Графично оформление – Цвети Павлова

Формат: 16x84/100

Издателство „Парадигма", 2011
www.paradigma.bg
ISBN 978-954-326-144-4

ISBN 978-954-326-144-4

Средновековната българска дипломация